

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

YENİ YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE
BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARININ ANALİZİ

Fatih KONUR

BOLU-2011

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

YENİ YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE
BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARININ ANALİZİ

Doktora Tezi

Hazırlayan:
Fatih KONUR

Danışmanlar:
Prof. Dr. Uğur ESER
Doç. Dr. Seyit KÖSE

BOLU-2011

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Fatih KONUR'a ait, "YENİ YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARININ ANALİZİ" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir (20.09.2011).

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı)	: Prof. Dr. Uğur ESER	İmza
Üye	: Prof. Dr. Cem SOMEL	İmza
Üye	: Doç. Dr. Arif ERENÇİN	İmza
Üye	: Doç. Dr. Şahabettin GÜNEŞ	İmza
Üye	: Doç. Dr. Mustafa AKAL	İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsünün Onayı

Prof. Dr. Gönül ÜLKER
Enstitü Müdürü

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF REGIONAL DEVELOPMENT DISPARITIES IN TURKEY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE NEW APPROACHES

Fatih KONUR

PhD Thesis, Department of Economics

Supervisors: Prof. Dr. Uğur ESER – Assoc. Prof. Dr. Seyit KÖSE

August 2011, 265 Pages

Regional disparities that seen in the spatial distribution of growth and development in the world economic geography is a major problem in most of the countries, despite the seperation of substantial degree in resources for intervention and elimination of inter-regional disparities. The rapid growth or relatively stagnant and slow-paced growth in some regions, the differences at the levels of prosperity and wealth between regions continue especially in developing countries and meanwhile in Turkey violently. The purpose of this study is to examine the dynamics of Turkey's regional/local economic growth using the new theories that claim to explain these events with the recent developments in the world economic geography.

In this study, we investigate to what extend the level-2 regions (NUTS-2) could benefit from scale economies and how close they could create value added with respect to their potentials, their growth performances in Turkey by implementing Data Envelopment Analysis (DEA). The impact of employment, also sectorel distrubition of employment, human capital, infrastructure investments, entrepreneurships, exports of gross value added per capita and the economic performances of level-2 regions have been revealed with the different analysis in the study.

Keywords: Regional Development, Regional Development Disparities, Endogenous Growth Theories, Scale Economies, Data Envelopment Analysis.

ÖZET

YENİ YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARININ ANALİZİ

Fatih KONUR

Doktora Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Danışmanlar: Prof. Dr. Uğur ESER – Doç. Dr. Seyit KÖSE

Ağustos 2011, 265 Sayfa

Dünya ekonomik coğrafyasında ekonomik büyümenin ve kalkınmanın coğrafi, mekansal dağılımında görülen bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesine yönelik müdahalelere azımsanamayacak derecede kaynak ayrılmasına rağmen bölgesel dengesizlikler dünyadaki ülkelerin büyük bir çoğunluğunda önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Bazı bölgelerde hızlı büyüme, bazı bölgelerde görece olarak durgun ve yavaş tempolu bir büyüme görülmesi, bölgelerin refah ve zenginlik seviyeleri arasındaki farklılıkların özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve bu arada Türkiye’de şiddetle devam etmesine yol açmaktadır. Bu çalışmanın amacı dünya ekonomik coğrafyasında yakın dönemde gerçekleşen gelişmelerin ve bu gelişmeleri açıklama iddiasındaki yeni kuramların ışığında Türkiye’nin bölgesel/yerel ekonomik büyüme dinamiklerini incelemektir. Çalışmada düzey-2 bölgelerinin ölçek ekonomilerinden ne ölçüde yararlandığı, potansiyellerinin altında katma değer yaratıp yaratmadığı ve büyüme performansları Veri Zarflama Analizi (VZA) ile araştırılmaktadır. İstihdamın yanında, istihdamın sektörel dağılımının, beşeri sermayenin, kamu altyapı yatırımlarının, girişimciliğin, yeniliklerin, teknoloji düzeyinin ve ihracatın kişi başına gayri safi katma değer üzerindeki etkisi ve düzey-2 bölgelerinin ekonomik performansı yapılan analizlerle ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İçsel Büyüme Teorileri, Ölçek Ekonomileri, Veri Zarflama Analizi

TEŞEKKÜR

Tez süresi boyunca bana büyük emeği geçen, bana rehberlik eden ve beni sabırla dinleyen, yönlendiren tez danışmanlarım sayın hocam Prof. Dr. Uğur ESER'e ve sayın hocam Doç. Dr. Seyit KÖSE'ye, tez izleme komitesinde yer alan ve önerileri ile konuya farklı bakış açıları edinmemi sağlayan sayın hocam Prof. Dr. Cem SOMEL'e ve sayın hocam Doç. Dr. Arif ERENÇİN'e, ayrıca doktora dönemi boyunca bilgi birikimlerini ve yardımlarını hiç esirgemeyen Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü hocalarıma ve bana her zaman destek olan sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ETİK İLKELERE UYULDUĞUNA İLİŞKİN METİN

Doktora tezi olarak sunduğum, **YENİ YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE TÜRKiYE’DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARININ ANALİZİ** başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, baŐkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda aftta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.
05/08/2011

İmza

Fatih Konur

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ABSTRACT.....	iv
ÖZET	v
TEŞEKKÜR.....	vi
TABLolar DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR.....	xiv
1. Giriş	1

Birinci Bölüm Bölgesel/Yerel Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar

1.1. Yeni Ekonomik Coğrafya ve Yığılma Ekonomileri	18
1.1.1. “Yeni” Ekonomik Coğrafya Kuramının Mikro Ekonomik Temelleri	20
1.1.1.1. Farklılaştırma İlkesi	27
1.1.1.2. İç Piyasa Etkisi.....	28
1.1.1.3 Bir Bölgede Yığılmanın Nedenleri	31
1.1.2. Yeni Ekonomik Coğrafya’da Bölgesel Politikaların Etkisi.....	36
1.2. Evrimsel Ekonomik Coğrafya ve Ulusal/Bölgesel Yenilik Süreçleri.....	39
1.2.1. Evrimsel İktisat	40
1.2.2.1. Yenilik Sürecini Etkileyen Faktörler	46
1.2.2.2 Ulusal/Bölgesel Yenilik Sistemleri.....	49
1.2.2. Evrimsel Ekonomik Coğrafya	56
1.3. Kurumsal İktisat ve Kurumsal Kapasitenin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü.....	63
1.4. İçsel Büyüme Kuramları ve Bölgesel Kalkınma	72
1.4.1. Beşeri Sermayenin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü.....	74
1.4.2. Sosyal Sermayenin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü	82
1.4.3. Kamu ve Altyapı Harcamalarının Bölgesel Kalkınmadaki Rolü.....	88
1.4.4. Girişimciliğin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü.....	94
1.4.5. Dış Ticaretin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü	99
1.4.6. AR-GE Yatırımlarının Bölgesel Kalkınmadaki Rolü.....	104
1.5. Sürdürülebilir Bölgesel/Yerel Gelişmenin Belirleyicileri	109
1.6. Mekana Yönelik Yöntemsel ve Kuramsal Sorunlar	116

İkinci Bölüm

Bölgesel Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve Bölgesel Gelişme Stratejileri

2.1. Ölçek Ekonomileri ve Bölgesel Ekonomik Büyüme	123
2.1.1. İçsel Ölçek Ekonomileri	127
2.2.2. Dışsal Ölçek Ekonomileri	128
2.2. Coğrafi Ölçeklerde Değişim	132
2.3. Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Politikaları	137
2.3.1. Kentleşme Stratejileri: Kırsal ve Kentsel Alanların Entegrasyonu	137
2.3.2. Bölgesel Gelişme Stratejileri: Geride Kalan ve Önde Olan Bölgeleri Bağlamak	140
2.3.3. Bölgesel Bütünleşme: Ülkelerin Dünya Ekonomisine (Piyasalarına) Bağlantılandırılması	146

Üçüncü Bölüm

Türkiye’de Bölgesel Gelişmenin Dinamikleri

3.1. Türkiye’de Bölgelerarası Gelişmişlik Farklarının Mevcut Durumu	148
3.2. Düzey-2 Bölgelerinin Ekonomik Performanslarının Etkinlik ve Verimlilik Analizi	151
3.2.1. Yöntem: Veri Zarflama Analizi (VZA)	151
3.2.2. VZA’nın Tarihsel Gelişimi	152
3.2.3. VZA’nın Matematiksel Gösterimi	154
3.2.4. VZA’da Kullanılan Yöntemler	155
3.2.4.1. Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) Modeli	156
3.2.4.2. Banker, Charnes ve Cooper (BCC) Modeli	158
3.2.4.3. Toplamsal Model	159
3.2.5. VZA’nın Uygulama Aşamaları	159
3.2.6. VZA’nın Güçlü ve Zayıf Yönleri	159
3.3. Türkiye’de Bölgesel Gelişme Dinamiklerinin Analizi	160
3.3.1. Literatür	160
3.3.2. Çalışmada Kullanılan Veriler	163
3.3.3. VZA Sonuçları	166

3.3.3.1. Model I Sonuçları	167
3.3.3.1.1. 2004 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları	167
3.3.3.1.2. 2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları	170
3.3.3.1.3. 2004-2008 Dönemi Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları	173
3.3.3.1.4. Düzey-2 Bölgelerinin 2004-2008 Döneminde Büyüme Performanslarının Karşılaştırılması	176
3.3.3.2. Model II Sonuçları	180
3.3.3.2.1. 2004 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları	180
3.3.3.2.2. 2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları	183
3.3.3.2.3. 2004-2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları	185
3.3.3.2.4. Düzey-2 Bölgelerinin 2004-2008 Döneminde Büyüme Performanslarının Karşılaştırılması	188
3.3.3.3. Model III Sonuçları	191
3.3.3.3.1. 2004 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları	191
3.3.3.3.2. 2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları	194
3.3.3.3.3. 2004-2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları	197
3.3.3.3.4. Düzey-2 Bölgelerinin 2004-2008 Döneminde Büyüme Performanslarının Karşılaştırılması	200
Sonuç	203
Kaynaklar	217
Ek 1. Analizde Kullanılan Veriler	242
Ek 2. Düzey-2 Bölgelerini Oluşturan İllerin Dağılımı	247
Özgeçmiş	248

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Seçilmiş Yeni Ekonomik Coğrafya Modellerinde Merkezci ve Merkezkaç Kuvvetler	35
Tablo 2. Bölgesel Yenilik Sistemlerini Destekleyen Politikalarda Yaşanan Değişimler	55
Tablo 3. Bölgesel Yenilik Sistemlerinde Desteklenecek Yenilikçi Aktörler.....	55
Tablo 4. Dönemler İtibarıyla Bölgesel Politikaların Özellikleri	110
Tablo 5. Ölçek Ekonomilerinin Öneminin Anlaşılmasına Katkıda Bulunan Çalışmalar.....	111
Tablo 6. Ölçek Ekonomilerinin Sınıflandırılması ve Farklı Örnekler	126
Tablo 7. Düzey-2 Bölgelerinin KBKGSKD'leri ve Büyüme Oranları	150
Tablo 8. Çalışmada Kullanılan Veriler	164
Tablo 9. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model I), 2004 yılı.....	169
Tablo 10. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model I), 2008 yılı.....	172
Tablo 11. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model I), 2004-2008 dönemi....	174
Tablo 12. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model I), 2004-2008 Dönemi Büyüme Performanslarının Analizi.....	178
Tablo 13. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model II), 2004 yılı	181
Tablo 14. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model II), 2008 yılı	184
Tablo 15. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model II), 2004-2008 Dönemi..	187
Tablo 16. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model II), 2004-2008 Dönemi Büyüme Performanslarının Analizi.....	189
Tablo 17. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model III), 2004 Yılı	193

Tablo 18. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model III), 2008 Yılı	196
Tablo 19. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model III), 2004-2008 Dönemi	198
Tablo 20. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model III), 2004-2008 Dönemi Büyüme Performanslarının Analizi.....	201

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Bağlantı etkileri yoluyla nedensellik ilişkisi	26
Şekil 2. Yeni Ekonomik Coğrafya/Yerel Dışsallıklar Çerçevesinde Bölgesel Politikaların İşleyişi	37
Şekil 3. Evrimsel Ekonomik Coğrafya'nın Kuramsal Çerçevesi	57
Şekil 4. Sistematik Yenilik Modeli.....	47
Şekil 5. Ulusal/Bölgesel Yenilik Sistemi: Ana Aktörler ve Akışlar.....	51
Şekil 6. Sürdürülebilir Bölgesel Gelişmenin Belirleyicileri.....	113
Şekil 7. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Piramidi.....	115
Şekil 8. Coğrafi Ölçekler ve Olgusal Boyutlar.....	134
Şekil 9. Ölçeğe göre Getiri ve Yönlendirme Durumlarına Göre Veri Zarflama Analizinde Kullanılan Yöntemlerin Sınıflandırılması.....	156

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
BCC	: Banker, Charnes ve Cooper
Bkz.	: Bakınız
CCR	: Charnes, Cooper ve Rhodes
DEA	: Data Envelopment Analysis
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSKD	: Gayri Safi Katma Değer
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
KBGSKD	: Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer
KD	: Katma Değer
MAR	: Marshall-Arrow-Romer
NUTS	: Nomenclature of Territorial Units for Statistics
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan Sayfaya
vb.	: ve benzeri
VZA	: Veri Zarflama Analizi

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı dünya ekonomik coğrafyasında yakın dönemde gerçekleşen gelişmelerin ve bu gelişmeleri açıklama iddiasındaki yeni kuramların ışığında Türkiye'nin bölgesel/yerel ekonomik büyüme dinamiklerini incelemektir. Çalışmanın yöntemi düzey-2 bölgelerinin 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 yıllarına ait verilerinin Veri Zarflama Analizi (VZA) yardımıyla analiz edilmesidir. Bölgelerin mevcut kaynaklarını etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığı, dolayısıyla potansiyellerine uygun katma değer yaratıp yaratmadığı ve büyüme performanslarına ulaşip ulaşamadıkları yapılan analizler sonucunda ortaya konulmaktadır. VZA karar verme birimlerinin göreceli performansını ölçmeyi amaçlayan doğrusal programlama tekniklerinden biridir. Bu çalışma VZA yöntemini göreceli etkinlik ölçümünde en etkili yöntem olarak ifade etmesi açısından önemlidir. Bir etkinlik ölçüm tekniği olan VZA sağlık, finans, eğitim alanlarında daha sık uygulanmaktadır. Literatürde bu yöntemle Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farkları üzerine yapılan araştırma sayısı oldukça azdır. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlikleri ile ilgili veri bulunmasına rağmen, düzey-2 bölgelerinin mevcut kaynaklarını ne derece verimli kullandıkları, hangi düzey-2 bölgelerinin daha başarılı bir performans sergiledikleri konusunda Türkiye için yakın döneme ait veriler ile yapılan bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın yapılma nedenleri arasındadır.

Bu çalışmanın hipotezi; öncelikle Türkiye'de büyük boyutlardaki bölgelerarası gelişmişlik ve ekonomik performans farklılıklarının önemli ölçüde istihdamın sektörel dağılımı, beşeri sermaye, kamu altyapı yatırımları, girişimcilik, yenilikler, teknoloji düzeyi ve ihracat değişkenlerindeki bölgelerarası farklılıklara dayandığı iddiasıdır. Türkiye'de sözkonusu değişkenler bölgelerarasında önemli farklılıklar göstermektedir. Hipotezimiz de Türkiye'de bu değişkenlerdeki olumlu gelişmelerin bölgelerin ekonomik kalkınmasını olumlu yönde etkilediği varsayımına dayanmaktadır. Ancak bu iddia bölgelerin sözkonusu girdileri etkin kullanabildikleri ölçüde geçerli olacaktır. Halbuki bazı bölgelerde sözkonusu girdilerin miktarları görece fazla olmasına rağmen, yeterince etkin kullanılamamaları sonucu bu tür bölgelerin potansiyellerinin altında gelişmişlik düzeylerine ve gelişme hızlarına sahip olmaları da mümkündür. Bu tür bölgeler genelde görece gelişmiş bölgelerden oluşur; bu bölgelerin büyüme

performanslarının görece düşük olması ve Türkiye ortalamasına doğru gerilemesi beklenir. Ancak, görece fazla olan sözkonusu girdilerini yeterince etkin kullanabilen zengin bölgelerin daha da zenginleşmesi beklenmektedir. Diğer taraftan görece sözkonusu girdilerin az olduğu bazı bölgelerin bu kaynaklarını yeterince etkin kullanmaları sonucu yeterince gelişmişlik düzeylerine ve gelişme hızlarına sahip olmaları da mümkündür. Bu tür bölgeler genelde görece gelişmemiş bölgelerden oluşur; bu bölgelerin büyüme performanslarının görece yüksek olması ve Türkiye ortalamasına doğru yakınsaması beklenmektedir. Ancak, görece az olan sözkonusu girdilerini yeterince etkin kullanamayan fakir bölgelerin daha da fakirleşmesi beklenmektedir. Kullanmış olduğumuz yöntem bu tür farklılıkları da dikkate alan analize imkan vermektedir.

Ekonomik faaliyetlerin yersel dağılımı ve mekanda örgütlenmesi baştan beri eşitsiz olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan ekonomik büyüme bütün zamanlarda ve her mekanda ortaya çıkan tarihsel bir zorunluluk olmamıştır. Bu süreç ekonomik büyümenin ve kalkınmanın coğrafi, mekansal dağılımında çok parçalı ve eşitsiz bir görünüm ortaya çıkarmıştır. Kapitalist sanayi gelişme süreci ülkeler coğrafyasında eşit, dengeli ve homojen biçimde başlamamış, ekonomik faaliyetler coğrafi olarak hep belirli mekanlarda yoğunlaşmıştır. Kaldor (1970), Hirschman (1958) ve Myrdal (1959) gibi heterodoks kalkınma iktisatçılarının da belirttiği gibi “gelişme her yerde aynı anda ortaya çıkmamış, bazı gelişme kutuplarında değişik yoğunluklarda kendini göstermiştir”.

Ancak dünya coğrafyasında bu çok parçalı ve eşitsiz görünüm son çeyrek yüzyıldır giderek artmıştır. Üretimin büyük kent merkezlerinde yoğunlaşması, bazı kentlerin öne çıkması, ülkelerin refah ve zenginlik seviyeleri arasında farklılıklar yakın dönemin ilgi çekici araştırma konuları arasındadır. Dünya Bankası'nın 2009 yılı raporu ekonomik faaliyetlerin ülkeler arasında ve ülkelerin kendi içindeki eşitsiz dağılımı hakkında yeterince fikir vermektedir. Rapora göre dünya üretiminin yarısı dünya topraklarının yüzde 1.5'inin üzerinde gerçekleşmektedir. Dünya ekonomik coğrafyasında başlıca yoğunlaşma bölgeleri Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Doğu Asya'dır. Kuzey Amerika (ABD ve Kanada) 2006 yılında 52.4 trilyon dolar olan Dünya

Gayri Safi Hasılasının yüzde 35'ini, Avrupa ülkeleri yüzde 31'ini, Güney ve Doğu Asya ülkeleri yüzde 20'sini üretmektedir. Bu ülkeler dünya ticaretinin sırasıyla yüzde 15, yüzde 45 ve yüzde 24'ünü gerçekleştirmektedir. Üstelik bu dengesiz ve parçalı görünüm ülkelerin kendi içlerinde de ortaya çıkmaktadır. Bazı bölgelerde hızlı büyüme yaşanırken, bazı bölgelerde görece olarak durgun ve yavaş tempolu bir büyüme görülmektedir. Öyle ki, başarılı sanayileşme için örnek gösterilen Asya ülkelerinden Japonya'da üretim üç metropoliten alan ve bu alandaki üç üretim bölgesinde (Tokyo, Osaka ve Aichi Bölgeleri) yoğunlaşmaktadır. Japonya'nın yüzölçümünün yüzde 5.2'sini, nüfusun yüzde 33'ünü oluşturan bu bölgeler GSYİH'nin yüzde 40'ını, istihdamın ise yüzde 31'ini yaratmaktadır. Tokyo 35 milyon nüfusuyla bir dünya metropolüdür. Güney Kore'de ülke yüzölçümünün yüzde 11.8'ini, nüfusun yüzde 45.3'ünü oluşturan Seul ve Kyungki Bölgeleri ülke GSYİH'nin yüzde 46.2'sini yaratmaktadır (Dünya Bankası, 2009:viii-xix; Fujita ve Thisse, 2002:2).

Mısır topraklarının sadece yüzde 0.5'ini oluşturan Kahire ülke GSYİH'nin yarısından fazlasını üretmektedir. Brezilya topraklarının yüzde 15'ine sahip olan üç güney-orta eyalet ülkede üretiminin yarısından fazlasını, Kuzey Amerika, Avrupa Birliği ve Japonya bir milyardan az kişiyle dünya üretiminin yaklaşık üçte ikisini gerçekleştirmektedir (Dünya Bankası, 2009:xiii).

Yaşam standartları da kalkınma ile birlikte farklılaşmaktadır. Kırsal yoksulluk oranları neredeyse her yerde kentsel yoksulluk oranlarından daha yüksektir. Brezilya, Çin ve Hindistan'da geri kalmış eyaletlerdeki yoksulluk oranları gelişmiş eyaletlerdeki yoksulluk oranlarının neredeyse iki katından daha fazladır. "En yoksul bir milyar" insanın yaşadığı ülkeler -çoğunlukla Sahra Altı Afrika ile Güney ve Orta Asya ülkeleri- dünya nüfusunun yüzde 12'sine sahip iken, dünya GSYİH'si içinde yüzde 1'lik bir paya sahiptir (Dünya Bankası, 2009:xiii).

Büyüme coğrafi dönüşümler gerektirmektedir. Şehirler büyüdükçe artan yoğunluk, insanlar göç ettikçe ve ulaşım maliyetleri düştükçe kısalan mesafeler ve ülkeler ekonomik sınırlarını "incelttikçe" azalan bölünmeler büyümenin bileşenlerini etkilemektedir. Şehirler bugün çok daha büyük olmakla birlikte gelişmekte olan

ülkelerde görülen kentleşme hızı da dikkat çekmektedir. Bu arada küresel ihracatın dünya GSYİH'sı içindeki payı yirminci yüzyılda yüzde 6'dan yüzde 26'ya çıkarken, kıyı şehirleri daha az erişilebilir bölgelere oranla çok daha hızlı büyümüşlerdir. Ancak ekonomik büyüme için önemli olan faktörler nüfus hareketlerini azaltan sınırlamalar, piyasalara giriş-çıkışları denetleyen yasalar, mal, sermaye, insan ve fikir akışı ile ilgili olarak getirilen sınırlamalara bağlıdır (Dünya Bankası, 2009:12).

Kişi başına düşen gelir miktarındaki farklılıklar insanların ve ürünlerin hareketliliğine neden olmaktadır. 1950 ile 1990 yılları arasında Güney Kore yüzde 80 kırsaldan yüzde 80 kentsele dönüşmüş ve kişi başına düşen geliri bugün Benin'in sahip olduğu düzeyden Portekiz'in sahip olduğu düzeye çıkmıştır. Dünyanın en büyük ekonomisi olan Amerika Birleşik Devletleri de (ABD) en hareketli ülkelerden birisidir. ABD'de her yıl yaklaşık 35 milyon kişi yaşadığı yeri değiştirmektedir. Çin'de 1990'ların sonlarında 150 milyondan fazla kişi kıyı kesimlerine taşınmıştır (Dünya Bankası, 2009:17). Düşen ulaşım maliyetleri benzer kalkınma seviyesindeki ülkeler arasındaki ticareti ve uzmanlaşmayı teşvik etmektedir. Büyük ölçüde benzer mal ve hizmetlerin değişiminden oluşan sektör içi ticaret 1960'larda küresel ticaretin yaklaşık dörtte birini oluştururken bugün yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Bu ticaret özellikle ulaştırma maliyetlerine duyarlı olduğundan dolayı Doğu Asya, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ticaretin büyük bir payına sahiptir.

Bölgesel büyüme ve kalkınmanın bu eşitsiz, dengesiz, kutuplaşmalara yol açan özelliğine Türkiye'den de örnek verilebilir. Türkiye'de bölgeler arasındaki büyüme ve kalkınma tüm dönemler boyunca eşitsiz ve dengesiz gerçekleşmiştir (Filiztekin, 1998; Karaca, 2004; Berber, Yamak ve Artan, 2000). 2002 yılında oluşturulan İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İİBS-NUTS) temel alınarak yapılan 26 adet düzey-2 bölgesi sınıflandırmasına ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2008 yılında en gelişmiş TR10 Bölgesi'nin (İstanbul) gayri safi katma değeri (GSKD) en az gelişmiş TRA2 Bölgesi'nin (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) 44.9 katıdır. Aynı yıl kişi başına GSKD karşılaştırıldığında en yüksek rakama sahip TR10 Bölgesi'nin (İstanbul: 18.689 TL) kişi başına GSKD'i en düşük rakama sahip TRB2 Bölgesi'nin (Van, Muş, Bitlis, Hakkari: 4.379 TL) 4.3 katıdır. Marmara Bölgesi ile diğer bölgeler arasında gelişme

açığı Ege Bölgesi'nde 5 yıl, Akdeniz Bölgesi'nde 14 yıl iken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 72 yıl, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise 128 yıldır (DPT, 2004:31).

Gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının birbirine yaklaşacağını ileri süren Neoklasik İktisat'ın "Yakınsama Hipotezi"nin öngörülleri gerçekleşmemiştir. Bu kuramın temel öngörülleri dünya ekonomileri ile ilgili gözlemlere uymamaktadır (Sala-i-Martin, 2002:1-3). Neoklasik İktisat'a göre büyüme süreci içinde piyasalar sürekli dengededir. Ekonomide mal ve işgücü piyasalarında eşanlı olarak dengeyi sağlayan kararlı bir büyüme oranı vardır. Solow modeli teknolojinin bütün ülkelerde tamamen aynı olduğu ve değişmediğı varsayımı altında gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının birbirlerine yaklaşacağını ve büyüme oranının durağan hale geleceğini vurgulamaktadır.

Gerçek dünya olaylarının anlaşılabilmesinde coğrafi mekan bu derece önem taşıırken Neoklasik İktisat'ın denge modellerinde ihmal edilmiştir. Ekonomik coğrafyacı W. Isard bunun nedenlerinden biri olarak iktisat bilimine bir paradigma oluşturan Neoklasik İktisat'ın bütün ekonomik faaliyetlerin benzer, homojen bir mekanda gerçekleştiğı varsayımını yapması olarak gösterir. Günümüzde yerleşik Neoklasik İktisat biliminin kurgusu içinde coğrafi bir ölçek olarak mekan hep ikinci planda kalmıştır. Söz gelimi, Neoklasik Büyüme Kuramı mekanı kurulmuş bir düzen içinde önceden verili (pre-given), değişmeyen ve birbirine benzeyen (homogenous), oldukça soyut ve tek biçim (uniform) olarak ele almaktadır (Garretsen ve Martin, 2010:9-10; Hudson, 2006:48).

Dünya coğrafyasında yaşanan bu dengesiz ve çok parçalı yapıyı anlamak için son çeyrek yüzyıldır küresel, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde yaşanan değişim süreçlerine bakmak gerekir. Küresel ekonominin mimarisi 1980'lerin başlarından itibaren dramatik biçimde değişmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ulaşım-taşıma ve işlem maliyetlerini düşürmesi, ülkelerin mal ve faktör piyasalarını serbestleştirmeleri sonucu dünya ticareti ve sınır ötesi finansal işlemlerin hacmi artmış, yabancı yatırımlar çeşitlenerek (şirket birleşmeleri, satın alma vb.) büyük boyutlara

ulaşmıştır. Üretim hızla uluslararası hale gelmiş, yabancı sermayenin bir türü olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünya ekonomisindeki payı hızla artış göstermiştir. Üretim mekandan bağımsızlaşmakta ve parçalanmakta, aynı ürünün değişik aşamaları farklı ülkelerde üretilebilmektedir. Uluslararası üretim, dış ticarete dikey uzmanlaşma ve fason imalat bağlantıları yoluyla üretim zincirleri üzerinde faaliyette bulunan şirket sayıları artmaktadır.

Uzun dönemli veriler dünya ekonomisinde dışa açıklığın arttığını ortaya koymaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen artış eğilimi daha önceki dönemlerden önemli noktalarda farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörü ihracatının payının arttığı, gelişmekte olan ülkelerin sanayi ürünleri ihracatında yoğunlaştığı, doğrudan yabancı yatırımların arttığı, gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yöneldikleri, üretim ve ihracatın ithalat bağımlılığının arttığı görülmektedir. Ayrıca 1990 sonrasında dünya ekonomisinde çeşitli bölgesel ticaret bloklarının öneminin artması da dikkati çeken diğer bir noktadır.

Uluslararası ticaret daha çok bölgesel bir nitelik kazandığından geçmişte uluslararası ticaretin temelini oluşturan endüstriler arası ticaretin yerini endüstri içi ticaret¹ almaya başlamıştır. Gelişmişlik düzeyi yüksek, kişi başına gelirleri birbirine yakın ülkeler endüstri içi ticareti yoğun olarak gerçekleştirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyinin düşük olması talebin çeşitlendirilmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Pazar payları arasında büyük fark olmayan, aralarında gümrük engeli bulunmayan veya gümrüklerin düşük olduğu, birbirine yakın, ekonomik entegrasyona girmiş ülkelerde endüstri içi ticaret daha yoğundur (Yılmaz, 2010:244-245).

Küreselleşme sürecinde uluslararası üretim ağları emek-yoğun malların üretiminin işgücü ve üretim girdi fiyatlarının düşük olduğu yerlere kaydırıldığı, fakat katma değer oranı yüksek, üst düzey know-how gerektiren süreçlerin (tasarım ve mühendislik gibi) ve ürünlerin ise genel olarak bilgi birikiminin yoğunlaştığı, üst düzey

¹ Bir ülkenin belli sanayi dallarında uzmanlaşmak yerine, aynı sanayi dalına ilişkin mal veya mal grubunda aynı dönemde hem ihracatçı, hem ithalatçı durumunda bulunması endüstri-içi ticaret olarak adlandırılmaktadır (Yılmaz, 2010:236).

mühendislik altyapısının mevcut olduğu, üniversitelerle ve diğer teknoloji geliştiren şirketlerle yakın ilişkilerin kurulabildiği merkez ülkelerde yoğunlaştırılması mantığı üzerine kuruludur (Ansal ve Ekmekçi, 2007:197). Günümüzdeki yapısıyla herhangi bir ürün için değer üretimi süreci genellikle sadece bir ülke üzerinde yerleşimle sınırlı kalmamaktadır. Üretim süreci pek çok alt aşamaya ayrılarak farklı ülkelerde yerleşik firmaların dahil olduğu bir işbölümü bağlamında bütün dünya coğrafyası üzerine yerleştirilebilmektedir. Diğer bir ifadeyle bazı firmalar kontrol ettikleri bir değer üretim zincirini/sürecini parçalayarak, herbir bölümü ya kendilerine sermaye bağıyla bağlı başka firmalar arasında ya da kendi bünyeleri dışında olmakla birlikte kontrol edebildikleri tedarikçi/taşeron konumundaki firmalar arasında ulusal ya da uluslararası düzlemde dağıtabilmektedirler (Kaplinsky ve Morris, 2000:8). Ülkeler küresel üretim ağları ve değer zincirleri üzerinde yer almak için sanayileşme politikalarını da gözden geçirmektedir.

Küreselleşme süreci ile ulusal ekonomilerin birbirlerine bağımlılığı da artmıştır. Son yirmi yılda telekomünikasyon sistemlerindeki hızlı gelişmeler uluslararası iletişimi kolaylaştırmıştır. Ticaretin serbestleştirilmesi, tarifelerin ve uluslararası sermaye hareketlerindeki kontrollerin kaldırılması gibi düzenlemeler ile şirketler dış ülkelere ürettikleri malları satarken, dış ülkelere kaynak kullanmaktadır (Yalçınkaya, Çılbant ve Yalçınkaya, 2010:1630-1631).

Küresel ekonomi mimarisinde son otuz yılda yaşanan değişimler yerli-yabancı şirketlerin ve kamu-özel sektör kuruluşlarının aralarında kurduğu simbiyotik ilişkilerin (ortak yaşam ilişkilerinin) artmasına neden olmuştur. Sanayileşme politikalarında bilgi dışsallıkları, dinamik ölçek ekonomileri, koordinasyon sorunları, kamunun strateji belirlemesi için bilgi gereksinimleri², yenilik süreçleri, öğrenme stratejileri simbiyotik ilişkileri etkileyen faktörlerdir (Pack ve Saggi, 2006:3, 35).

² Politikalar belirlenirken, hangi firma ve endüstrilerin bilgi dışsallığı yarattıkları, dinamik ölçek ekonomilerinden yararlandığı, öğrenme süreçleri, hangi sektörlerin uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, yatırımların koordine edilmesi için ölçek büyüklüklerinin belirlenmesi, firmaların potansiyel rekabet yetenekleri, sermaye piyasalarındaki gelişmeler, endüstriler arası dışsallıkların yönü, yaparak öğrenme, tüketicilerin tepkileri, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri göz önünde bulundurulması gereken faktörler arasında yer almaktadır (Pack ve Saggi, 2006:21).

Dünya ekonomisinde ulusal ekonomiler üretimde uluslararası iş bölümünü benimseyip küresel değer yaratma zincirindeki yerlerini almaktadır. Yapılan araştırmalar gelişmiş ülkelerin 1980'li yıllardan 2000'li yıllara ara mallarında net ihracatçı olduğunu, nihai mallarda net ihracatçı pozisyonundan net ithalatçı pozisyonuna geçtiğini ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin aynı dönemde ara malları net ihracatçı konumu değişmemiş, 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara bazı nihai ürünlerde net ihracatçı konumuna gelmişlerdir (Aydın, Saygılı, Saygılı ve Yılmaz, 2010:95).

Dünya ekonomi coğrafyasında yaşanan ve daha önce değinilen değişim süreci geleneksel kuramlar ve kavramlarla açıklanamamaktadır. Neoklasik Büyüme Modeli ekonomik büyümeyi üretim faktörlerinin (sermaye ve işgücünün) artışı ile “teknolojik gelişme” ya da “üretkenlik artışı” şeklinde açıklamıştır. Ancak bu model büyüme sürecinde etkili olan faktörler konusunda yeterli bilgi aktaramamıştır. Büyümeyi açıklamaya çalışan yaklaşımlar özellikle 1980'li yılların ortalarından itibaren yeni bir akımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonominin mikro temellerine değinilmesi ve matematiksel modellerin artan kullanımı içsel büyüme kuramının gelişmesini sağlamıştır (Fine, 2000:245). İçsel büyüme kuramı büyümeyi Neoklasik İktisat'taki gibi piyasa mekanizmasının kontrolü altında olmayan dışsal teknolojik değişme yerine merkezi olmayan bir piyasa yapısı içinde serbetçe faaliyet gösteren ekonomik güçlerin içsel olarak belirlediğini savunmaktadır (Romer, 1994:3; Ercan, 2000:129).

İçsel Büyüme Kuramları mekanı ekonomik büyümenin zaman ve mekan yönünden analizinde dışarıda bıraksa da, bu modellerde ülkelerin ekonomik büyüme süreçleri bölgesel/kentsel gelişme süreçlerinden ayrı ele alınmaktadır. Ekonomik büyümenin ülke ya da bölgelerin kendi dinamikleri içinde birtakım faktörlerin “içsel” ve “etkileşimli” olarak gerçekleştiğini ileri süren kuramlar bölgesel gelişme politikalarının analizine yeni boyutlar kazandırmıştır. Kalkınma literatüründeki çalışmalarda ekonomik büyüme ile bölgesel/kentsel gelişme süreçleri arasında güçlü bir nedensellik ilişkisini ortaya koyan bulgulara ulaşılmıştır. Büyüme ile bölgesel/kentsel gelişme süreçleri arasındaki ilişkiyi gösteren stilize olgular anaakım iktisat bilminde yerini almıştır. Bu gelişmeler büyümenin zaman ve mekan açısından analizinde

bölgesel/kentsel gelişme süreçlerinin sanayileşme stratejileri ve sermaye birikim-büyüme süreçleri ile bağlantısının kurulmasının zorunlu olduğunu göstermektedir.

İçsel Büyüme Kuramları önceki büyüme modellerinde bilgi, beşeri sermaye, AR-GE (araştırma-geliştirme), teknolojik gelişme, yayılma etkileri, ölçek ekonomileri gibi dışsal sayılan faktörleri içselleştirerek uzun dönem büyümeyi açıklamaya çalışan kuramlardır. Bu kuramlarda sermaye tanımı değişmiş, fiziki sermaye mallarının yanında eğitilmiş, teknik bir donanıma sahip işgücü de beşeri sermaye olarak sermaye kavramına eklenmiştir. İçsel büyüme modellerinin temel özelliği büyümenin dinamiklerine kendi kendini besleyen süreçler olarak yaklaşmasıdır (Şiriner ve Doğru, 2006:144).

Piyasalarda rekabeti ortadan kaldıran ve piyasa aksaklıklarına yol açan dışsallıklar, artan getiri, kamusal mallar, eksik ve asimetrik bilgi, eksik piyasalar oldukça yaygındır ve iktisadi büyüme süreçleri üzerindeki etkisi büyüktür (Romer, 1986:1002-37, Fine, 2000:245-265). Dışsallıklar bir üreticinin diğer bir üreticiye ya da üreticilere karşı sağlamış olduğu karşılıksız kazanç ya da kayıplardır. Herhangi bir bölgede firmanın kullandığı özel girdiler ya da nitelikli emek için büyük bir piyasasının olması halinde firma istediği girdiyi daha ucuza bulabilmektedir. Bu tür dışsallıkların fiyatlara etkisi ancak piyasada eksik rekabetin olması halinde gerçekleşmektedir (Filiztekin, 2008:23). Neoklasik Büyüme Kuramı'nda üretim faktörleri için ölçeğe göre artan getiri varsayımı geçerli değildir. Teknolojik yenilikler, ileri teknolojilerin kullanımı ve yeni bilgiler patentler aracılığıyla piyasa aksaklıklarına neden olmaktadır. Ayrıca üretim sürecinde de eksik ve asimetrik bilgi söz konusudur.

Toplumun bütün kesimlerinin paylaştığı refah yeterli olmasa da büyüme için istikrar gereklidir. Teknoloji yoğun endüstrilere yapılan fiziki sermaye yatırımları, AR-GE ve beşeri sermayeye yapılan yatırımlar uzun dönem büyümenin kaynağı olarak görülmektedir. Firmaların ve bireylerin ayrı ayrı yapmayı kârlı bulmadıkları, bilgi, eğitim ve teknoloji gibi dışsallıkları fazla olan, rekabet edilemeyen ve dışlanamayan mal ve hizmetlere yapılacak yatırımları devlet gerçekleştirmelidir. Devletin yaptığı yatırımlar, özel sektör için gerekli olan doğrudan ve dolaylı girdileri kapsamalıdır.

Kamu, toplumsal ihtiyaçların karşılandığı üretken olmayan faaliyetlerini dolaylı vergilerle finanse etmelidir. Firma gelirleri üzerinden doğrudan alınan kazanç vergileri, özel kesim üretimine girdi olan mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılmalıdır. Teknolojide yaşanan hızlı değişimler, işgücünün niteliğini de etkilemektedir (Şiriner ve Doğru, 2006:146-147).

Dünya ekonomi coğrafyasında yaşanan gelişmeler akademik alanda, özellikle uluslararası ticaret ve büyüme kuramlarında ilginç gelişmelere yol açmıştır. Tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarına dayanan, statik karşılaştırmalı üstünlüklere vurgu yapan geleneksel dış ticaret ve büyüme kuramlarından farklı olarak eksik rekabet, ölçeğe göre artan getiri, dışsallıklar, yenilikler gibi varsayımlara dayanan yeni ticaret ve büyüme kuramlarında üretimin yapıldığı mekanlara vurgu yüksektir.

Coğrafi/yersel gelişme farklılıklarının nedenlerini açıklamak için ilk kuşak coğrafyacılar doğal kaynaklar, nüfus gibi faktör donanımlarını, ulaşım maliyetlerini ya da limanlara yakınlık, topoğrafya gibi fiziksel coğrafya kavramlarını kullanmıştır. Geçmişte, iki sanayi arasında ileri ve geri bağlantıların varlığı, bu bağlantılara sahip büyük ölçekli sanayilerin kurulması geri kalmış bölgelerin gelişmesi için yeterli görülmüştür. Yeni coğrafya yaklaşımında ise coğrafi/yersel gelişme farklılıklarının nedenleri nüfusun, üretimin yoğunlaşması, ölçek ekonomileri, dışsallıklar, artan getiri kavramları ile açıklanmaktadır. Diğer taraftan, zaman içinde kurulan sanayilerin yüksek bağlantı etkilerine rağmen, çevrelerinde yeni sanayileri uyarmadıkları görüldüğünden, bugün bu tür bağlantı etkilerinden çok, dışsal ekonomilerin varlığı önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Dışsal ekonomiler firmaların birbirine piyasa ilişkileri dışında sağladıkları yararlardır ve sanayi işletmelerinin belli bir mekanda yığılmalarından kaynaklanmaktadır. Mekanda yığılma olmadan dışsal ekonomiler oluşmamaktadır (Beeson, 1987:183-199).

Yeni Ticaret Kuramı'nın gelişmesinden önce Geleneksel Uluslararası Ticaret Kuramı endüstri içi, ülke içi ve bölge içi ticareti tam olarak açıklayamamıştır. Dixit-Stiglitz'in (1977) modelleme sistemine dayanan Yeni Ticaret Kuramı'nın gelişimi sonradan yerleşmiş ve endüstri içi ticarete karşı yeni bir ilgi oluşmasına yol açmıştır.

Uluslararası Ticaret Kuramı'ndaki bu gelişmeler mekansal ekonomilerde sırasıyla Yeni Ekonomik Coğrafya ve bölgesel iktisat yapısı altındaki yeni bir modelleme isteğine neden olmuştur.

Paul R. Krugman ölçek ekonomileri ve işgücü hareketliliğini kullanarak Yeni Ekonomik Coğrafya Modelleri'nin gelişmesine neden olmuştur (McCann ve Van Oort, 2009:22-25). Krugman'a göre, ekonomik faaliyetlerin yersel/mekansal görüntüsünde birbirine zıt iki gücün etkisi görülür: Yığılma (merkezcil) güçleri ve yayılma (merkezkaç) güçleri. Ekonomik faaliyetlerin yığıldığı mekanlar olan kentlerin büyümesi, diğer bir ifadeyle kentleşme ekonomik büyüme için gerekli ancak büyümenin sürdürülebilirliği için yeterli olmayan bir süreçtir. Kentsel büyüklük yığılmanın faydalarının ortaya çıkarılması için gerekli, ancak bunu sürdürebilmek için yeterli değildir.

Krugman'a göre, iktisadi faaliyetler gerek ülke gerekse bölge ve kent ölçeğinde coğrafi olarak belli yerlerde yoğunlaşmaktadır. Üretim ve ticaretin yapıldığı bu gerçek mekanlarda (kentler ve sanayi bölgeleri) bu mekanı paylaşan sanayiler birbirleriyle yoğun ilişki içindedir. Coğrafi olarak bu çok parçalı yapıda yoğunlaşmaya yol açan merkezcil güçler ile merkezkaç güçler arasında bir gerilim gözlemlenmektedir (Krugman, 1998:3-4). Merkezcil güçler; pazarın büyüklüğü ve ileri-geri bağlantılar, sanayi yoğunlaşması, yerel faaliyetlerin bir mekanda yoğunlaşmasıdır. Geniş yerel pazarlar hem geri hem de ileri bağlantılar yaratır. Sanayi yoğunlaşması, özellikle uzmanlaşmış işgücü için yerel bir emek piyasasını teşvik eder. Yerel faaliyetlerin bir mekanda yoğunlaşması bilgi yayılması yoluyla dışsal tasarruflar yaratır. Merkezkaç güçler ise; hareketsiz faktörler, yığılmayı caydıracak etkiler ve negatif dışsal tasarruflardır. Hareketsiz faktörler hem arz yanlı hem de talep yanlı etkilerle (işgücünün ve sermayenin yeniden yer seçmesi) üretimin bir mekanda yoğunlaşmasını durdurur. Ekonomik faaliyetlerin belli bir mekanda yoğunlaşması, zamanla emlak, arsa, toprak, arazi talebini artıracığından arsa rantlarının artması gibi gelişmelerle yığılmayı caydıracak etkilerde bulunur. Sanayinin yığılması ve kentsel büyüme ise negatif dışsal tasarrufları ortaya çıkarır.

Krugman'a göre büyüme ve dünya ticaretini açıklamak için eksik rekabet ve ölçeğe göre artan getiri varsayımlarına dayalı yeni modellemelere ihtiyaç vardır. Yeni Ticaret Kuramı'na göre, endüstri içi ticaretin büyük bir bölümü ve gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret eksik rekabet piyasalarında faaliyet gösteren firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Uluslararası ticaretin sadece karşılaştırmalı üstünlükler kuramı kullanılarak açıklanması tartışmalı bir durumdur (Helpman ve Krugman, 1985:42-45).

Ekonomik faaliyetlerin belirli bir coğrafi alanda toplanması sonucunda maliyetlerde azalma gerçekleştiren etkiler yığılma tasarrufları (ekonomileri) olarak adlandırılmaktadır (Nakamura, 1985:108; McDonald, 1997:37). Marshall, yığılma ekonomilerini dışsal ekonomiler olarak algılamaktadır, fakat yığılma ekonomileri kavramı yerine yerelleşmiş ekonomiler kavramını kullanmıştır (McCann, 2001:53). Marshallgil dışsal ekonomiler firmaların mekansal yoğunlaşmayı kârlı bulup belirli bir alanda yığılmalarının nedenlerini; toplu üretim, içsel ekonomiler, ileri derecede uzmanlaşmış işgücü havuzunun varlığı, uzmanlaşmış girdi hizmeti sağlayan firmalar, taşıma olanaklarını da içeren modern altyapının bulunması şeklinde açıklamaktadır (Fujita, 1989:273).

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımında coğrafi/yersel farklılaşmanın/ayrışmanın nedenleri üretimin ve nüfusun yoğunlaşmasıyla başlayan, ölçek ekonomileri, dışsallıklar, bilgi taşmaları ve artan getiri ile açıklanmaktadır. Mekanda yığılma olmadan dışsal ekonomiler oluşmamaktadır (Beeson, 1987:183-199). Zaman içinde kurulan sanayilerin yüksek bağlantı etkilerine rağmen çevrelerinde yeni sanayileri uyarmadıkları görüldüğünden, bugün bu tür bağlantıların etkilerinden çok, dışsal ekonomilerin varlığı önemli bir faktör kabul edilmektedir.

Yeni Ekonomik Coğrafya literatüründe Fujita (1988), Krugman (1991) ve Venables (1996) öncülüğünde artan getiriler ve eksik rekabetin modellenmesinde Dixit-Stiglitz'in monopolcü rekabet kuramının rolü büyüktür. Ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımı yapan geleneksel dış ticaret kuramı, ölçeğe göre artan getirilere dayalı yeni ticaretin ortaya çıkmasını açıklayamamaktadır. Krugman'ın öncülük ettiği yeni dış ticaret kuramlarında, dış ticaret ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasaları gibi

daha gerçekçi varsayımlarla açıklanmakta ve karşılaştırmalı üstünlükleri değil, rekabetçi üstünlükleri temel almaktadır (Fujita, 2010:28-29).

Bölgesel ekonomik büyümeyi açıklamaya çalışan yeni kuramlarda evrimsel ve kurumsal iktisat okulları da etkili olmuştur. Evrimsel ve Kurumsal iktisatçılara göre iktisadi kalkınmadaki en önemli görev kurumlara düşmektedir (McCann ve Van Oort, 2009:25). Kurumsal iktisatçılar iktisadi analizlerde evrimci bir yaklaşımı benimsemiştir. Çünkü toplum ve toplumun kurumları sürekli bir değişim içerisinde olduğundan ekonomik yaşamda denge dinamiktir. Anaakım iktisadın zaman ve yer farkını gözardı edip, evrensel yasalar bulmaya çalışması doğru değildir (Savaş, 2000:646-648; Tekeoğlu, 1993:173-175). Evrimsel İktisat'a göre teknoloji ve yenilikler rekabet gücünün sürükleyici faktörleridir (Harmaakorpi, 2004:45). Bu yaklaşıma göre, verimlilik büyümenin motoru, yenilikler de verimliliğin sürükleyici gücüdür. Ekonomi için faydalı bilginin üretilmesi, yayılması ve kullanılmasını etkileyen ilişkiler yenilik sistemini oluşturmaktadır. Yeni bilgi ve yeni teknolojiler üreten yenilik sistemi sadece kendi çevresini değil, dış çevreyi de etkilemektedir (Cooke, Laurentis, Tödtling ve Tripl, 2006:4).

Ekonomik coğrafyacılara son dönemde ekonomiyi evrimsel bir süreç olarak kuramsallaştırma çabalarından etkilenecek, bölgesel ve yerel ekonomilerin evrimini inceleyen evrimsel ekonomik coğrafya yaklaşımını geliştirmişlerdir. Bu yaklaşım ekonomiyi "evrimleşen ve kurumsallaşan bir süreç" olarak ele almakta ve ekonomik büyümenin yersel dinamiklerinin karmaşık, çok boyutlu ve belirsizliklerle dolu bir süreç olduğunu savunmaktadır (Boschma ve Martin, 2010:3-39). Üretimin, bölüşümün ve tüketimin zamanla değişen mekansal organizasyonu Evrimsel Ekonomik Coğrafya'nın ilgisini çekmektedir (Boschma ve Martin, 2010:3-10). Evrimsel ve Kurumsal iktisatçılara göre daha etkin kurumlara sahip olan bölgeler bilginin oluşumu, yayılması açısından daha üstündür. Ulus devletinin tek başına bir aktör olmadığı, devletin küresel yönetişimin bir parçası olarak kabul edildiği, girişimlerin ve organizasyonların hem küresel hem de yerel ağların düğüm noktalarını oluşturduğu, bireylerin sosyal ilişkiler içine gömülü olduğu, bölgesel yenilik sistemlerinin kritik önem kazandığı bir küreselleşme süreci söz konusudur. Bu süreçte dünyada üretimin yarışabilirliği,

kodlanmış bilgilerden çok taşıyıcısına içselleşmiş gömülü bilgilere dayanmaktadır. Bu bilgi de birlikte çalışılarak öğrenilebilecek bir bilgidir. Üretim sırasında yaratılan ek bilgiler, üretimin ilişki içinde olduğu küresel ağla etkileşim içinde rekabet etmesini sağlamaktadır. Üretim sürecinde ortaya çıkan yeni bilgiler esnek üretim yapan küçük ve orta büyüklükteki firmaların belirli bölgelerde kümelenmesine neden olmaktadır (Tekeli, 2004:372-373). Bölgesel yenilik sistemleri yalnızca mevcut firmaların rekabeti ve başarısı için anahtar bir faktör değil, aynı zamanda firmaların hayatta kalmalarını ya da krizleri açıklayan, ya da yeni firmaların ortaya çıkmasına neden olan bir faktördür.

Boschma ve Frenken'e göre (2006) evrimsel kuramlar yeniliklerin geçmişte yaşanan deneyimleriyle bağlantılıdır ve yol bağımlı süreçler bu yaklaşımda öne çıkmaktadır.³ Ron Martin'e göre (2010) ekonomik coğrafyacıların artan ilgilerine rağmen, yol bağımlılık kuramının varsayımları, çıkarımları ve sınırlılıkları ile anahtar kavramı olan kilitlenme düşüncesine ilişkin yeterli bir eleştirel yaklaşım sergilememektedirler. Yol bağımlılığın genel bir yerel ve bölgesel ekonomi kuramına entegre edilmesi için farklı evrimsel mekanizmaların, süreçlerin ve anlayışların da dikkate alınması gerekmektedir (Eceral, 2010:3-4).

Son zamanlarda ekonomik coğrafyada evrimci yaklaşımların ortaya çıkışı, bölgesel ekonomik değişimin kurumsal bir yaklaşımla analiz edilmesine neden olmuştur. Gertler'e göre (2010), küresel ekonomide coğrafi bölünmeleri ve kopuklukları yaratan, bireysel seçimleri şekillendiren ve sınırlayan daha büyük kurumsal yapılar ihmal edilmektedir. Bu tespiti "çok fazla aktör, ancak yetersiz yapı" terimleriyle ifade eden Gertler, yeniden yapılandırılmış Kurumsal Ekonomik Coğrafya'nın nasıl olması gerektiğini tartışmaktadır. Bu soruya karşı kendisinin ortaya koyduğu temel yaklaşım ise yeniden yapılandırılmış Kurumsal Ekonomik Coğrafya'nın bireysel temsil yetkisine, kurumsal evrime, ölçekler arası ilişkilere ve karşılaştırmalı yöntemlere hizmet etmesi gerekliliğidir (Eceral, 2010:4).

³ Evrimci kuramlar, bilgi birikim sürecinin, belirli bir ataletle sahip bulunan "teknolojik yörüngelere" bağımlı olduğunu, araştırma ve yeniliğin değişik aşamaları arasındaki etkileşimleri içerdiğini, pazar güçleriyle pazar-dışı organizasyonlar arasındaki karşılıklı etkiler ve diğer bazı kurumların (toplumsal normlar, düzenleyici kurallar, vb.) etkileriyle şekillendiğini ortaya koymuştur (Göker, 1999:3).

1960'lı yıllarda kapitalizm karşıtı Marksist İktisat'a ilginin artmasıyla toplum biliminde mekana yönelik tartışmalar farklı bir boyut kazanmıştır. Ekonomik, kültürel ve politik anlamlarda dünyanın birbirine bağlılığın, mekanların ekonomik, sosyal ve kültürel eşitsizliğini arttırmasıyla ekonomik coğrafyaya farklı bir bakışın ortaya çıktığı görülmektedir. Sermayenin ve emek gücünü bilgi-yoğun üretime sahip metropoliten merkezlere akması, bu merkezlerin ayrıcalıklı yapılarını güçlendirmesi yoksul bölgelerin tükenmesinde ve zengin bölgelerin güçlenmesinde, dolayısıyla bölgesel gelişmişlik farklarının artmasında etkili olmuştur. Bu dönemde radikal coğrafya ve eleştirel coğrafyanın mekanı farklı biçimde ele almalarında özellikle küreselleşmeyle beraber ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğinde ve coğrafyasında üretim, bölüşüm ve tüketimin her aşamasında köklü bir dönüşümün gerçekleşmesi etkili olmuştur. Bu dönüşüm coğrafi mekânın rolünü ve etki biçimini hem değiştirmiş hem de çeşitlendirmiştir (Kaygalak, 2011:1-10).

Geleneksel yer seçimi kuramlarının anaakım iktisatın temeldeki aksiyomatik ilkelerine ve son derece kısıtlayıcı varsayımlarına dayalı statik genel denge çözümlmelerine karşı çıkan ekonomik coğrafyacılara çok farklı kuramsallaştırma ve kavramsallaştırmalara yönelmiştir. Marksist radikal politik iktisatın önde gelen ismi David Harvey mekansal fetişizme karşı çıkarak mekansal formların kapitalist birikim-büyüme rejiminden ve toplumsal süreçlerde gelişen politik-kültürel ilişkilerden bağımsız ele alınamayacağını savunmuştur (Harvey, 1982).

Sonuç olarak; bu kuramlar "bölgesel çalışmalar" literatürüne ve ülke/bölge kalkınmasıyla ilgili politikalara güçlü analitik araçlar sağlamıştır. Yeni sanayi lokasyon kuramları, yeni büyüme ve ticaret kuramları yeni ekonomik coğrafya, evrimsel ve kurumsal iktisatın ortaya attığı yeni kavramlarla açıklanmaktadır. Bugün modern bölge-mekan bilimlerinin araştırma programında yer alan endüstriyel bölgeler, teknolojik gelişme bölgelikleri, yenilikçi ortamlar, endüstriyel kümelenmeler, öğrenen yerellikler bu kuramların kavramlarıyla ele alınmaktadır. Kaos, çatallanma, çoklu denge, sinerji, etkileşim, birikimli nedensellik, yol bağımlılık vb. kavramların kullanıldığı analitik ve kuramsal modellerin sayısı artmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde çeşitli örneklerle dünya coğrafyasında eşitsiz görünümün arttığı, üretimin belirli bölgelerde yoğunlaştığı, Neoklasik İktisat'ın "Yakınsama Hipotezi"nin öngörülerinin gerçekleşmediği vurgulanmıştır. Dünya coğrafyasındaki dengesiz ve çok parçalı yapıyı ortaya çıkaran küresel, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde yaşanan değişim süreçlerine değinilmiştir. Bilgi dışsallıkları, dinamik ölçek ekonomileri ve yenilik süreçlerinin sanayileşme politikalarını etkilediği, dünya ekonomi coğrafyasında yaşanan değişim sürecini geleneksel kuramların açıklayamadığı vurgulanmıştır. Ekonomik faaliyetlerin mekansal analizinde kullanılan yığılma ve yayılma güçleri açıklanarak, Krugman'ın Yeni Ekonomik Coğrafya ve büyümeyi açıklamada kullandığı kavramlara yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde büyüme kuramında özellikle 1980'li yıllardan itibaren bir ülkenin ya da bölgenin içsel büyümesinde etkili olan faktörleri açıklamaya çalışan yeni yaklaşımlara yer verilmektedir. Yeni Ekonomik Coğrafya, Evrimsel ve Kurumsal Ekonomik Coğrafya'nın bölgesel kalkınmaya yönelik düşünceleri tartışılırken, bölgesel kalkınmada beşeri ve sosyal sermaye, kamu ve altyapı harcamaları, AR-GE faaliyetleri, dış ticaret, girişimci gibi içsel faktörlerin önemi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bu bölümde sürdürülebilir bölgesel/yerel gelişmenin belirleyicileri hakkında genel bir değerlendirme yapılmakta, mekan kavramına ilişkin yöntemsel ve kuramsal sorunlar ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde bölgesel ekonomik büyüme ve gelişme stratejilerine yer verilmektedir. İçsel ve dışsal ölçek ekonomileri kavramları yardımıyla ölçek ekonomileri ile bölgesel ekonomik büyüme arasındaki ilişki ortaya konulmaktadır. Coğrafi ölçeklerde yaşanan değişim, bölgesel gelişme stratejileri ve politikaları tartışılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye'de düzey-2 bölgelerine ait veriler yardımıyla bu bölgelerinin ölçek ekonomilerinden ne ölçüde yararlanabildiği, potansiyellerinin altında katma değer yaratıp yaratmadığı, büyüme performansları analiz edilmektedir. Bu çerçevede, istihdamın yanında, istihdamın sektörel dağılımının, beşeri sermayenin, kamu altyapı yatırımlarının, girişimciliğin, yeniliklerin, teknoloji düzeyinin

ve ihracatın kişi başına gayri safi katma değer üzerindeki etkisi yoluyla düzey-2 bölgelerinin ekonomik performansı değerlendirilmektedir.

Çalışma sonucunda ulaşılan temel bulgular; Türkiye’de bölgeler arasında tüm dönemler boyunca eşitsiz ve dengesiz gerçekteşen büyüme ve kalkınmanın düzey-2 bölgelerinde beşeri sermaye, kamu harcamaları, teknolojiye dayalı sektörlerde istihdam, yenilikler, girişimcilik faaliyetlerindeki iyileşmeler ile azaltılabileceği yönündedir. Sözkonusu değişkenlerdeki iyileşmeler görece geri kalmış bölgelerin yarattığı katma değerin artmasına neden olarak bölgelerarası yakınsamaya neden olabilir.

Birinci Bölüm

Bölgesel/Yerel Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar

1.1. Yeni Ekonomik Coğrafya ve Yığılma Ekonomileri

Yeni Ekonomik Coğrafya modelleri ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımını, mekansal farklılaşmanın/ayrışmanın nedenlerini inceleyen modellerdir. Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımının 1980'li yıllarda Krugman ve diğer ekonomik coğrafyacıların geliştirdiği yeni dış ticaret kuramıyla başladığı (Krugman, 1979), daha sonra mekandaki yapılanmaları dikkate alan ölçek ekonomileri, artan getiri ve dışsallıkları dikkate alarak geliştirilen bölgesel gelişme sorunlarını inceleyen modellemelerle (Krugman, 1986) sürdüğü söylenebilir (Mikkelsen, 2004:3). Eksik rekabet, artan getiri ve dışsallıklar üzerine kurulu yeni dış ticaret kuramı bir yandan Neoklasik İktisat'ın ekonominin işleyişine ilişkin yaklaşımını eleştirirken, diğer yandan ülkelerin uzun dönemli büyüme ve ticaret örüntülerini belirleyen politikalara da temel oluşturmuştur. Bu yaklaşımın amacı; coğrafi mekanda meydana gelen çok çeşitli ölçeklerdeki ekonomik yığılmanın/kümelenmenin oluşumunu monopolcü rekabet, dışsal ekonomiler ve artan getiriler gibi mikroekonomik kavramlar çerçevesinde matematiksel modeller yardımıyla açıklamaktır (Fujita ve Krugman, 2004:139-164). Krugman'ın öncülüğünde geliştirilen bu kuram esas olarak ekonomik faaliyetlerin mekansal yığılmasının altında yatan nedenleri araştırırken, aynı zamanda bölgesel büyüme ve yakınsama süreci ile ilgilenmektedir (Martin, 1999:65-91). Yeni Ekonomik Coğrafya esasında anaakım iktisat kuramının temelinde yatan azalan veya sabit getiri yasasına karşı çıkan, iktisadi büyümeyi artan getiri ilkesi ile açıklayan bir yaklaşım benimsemiştir (Fujita, Krugman ve Venables, 2001:13-14). Yeni Büyüme Kuramları, Esnek Uzmanlaşma Kuramı ve Yeni Dış Ticaret Kuramı Yeni Ekonomik Coğrafya'nın kuramsal ve kavramsal çerçevesini oluştururken kullandığı yaklaşımı etkilemiştir.

Yeni Ekonomik Coğrafya modelleri mekanı ve ölçek ekonomilerini kullanan, mikroekonomik temelleri olan bir yapıya sahiptir (Filiztekin, 2008:27-28). Bu modellerde ortak olan nokta, mekanın üretim faaliyetlerinin belli bölgelerde yığılmasının/yoğunlaşmasının sanayiye ve bölgeye özgü faktörlerin etkisi altında olduğunu göstermesi olmuştur. Bölgelerin ekonomik büyümelerini ve sosyo-ekonomik kalkınmalarını belirleyen faktörler arasında, bölgelerin başlangıçta sahip oldukları üstünlüklerin yanı sıra, coğrafi konum, nüfus ve gelir, sektörel yapılar, sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve yenilik (inovasyon) düzeyleri, alt yapı yatırımları ve kurumsal kapasiteleri yer almaktadır. Bunlar bölgeye özgü (location specific) faktörleri ve sanayide yer seçimini etkileyen, mekanı biçimleyen, üretim faaliyetlerinin belli bölgelerde yığılmasını açıklamaktadır. Ölçek ekonomilerinin, teknolojik üstünlüklerin, araştırma-geliştirme (AR-GE) ve yenilikçi faaliyetlerin, bölgesel aktörler arasındaki ilişki ve etkileşimin, dışsallıkların ve bilgi yayılmalarının yol açtığı artan getirilerin varlığının kabul edilmesi, eksik rekabet koşullarının varlığının hem ekonomik büyüme süreçlerinin hem de bölgesel gelişme dinamiklerinin analizlerinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Helpman ve Krugman, 1985:263-265). Sanayiye özgü (industry specific) faktörler arasında başlangıçta sahip olunan üstünlükler doğrultusunda belli ürünlerin üretiminde uzmanlaşmadan doğan karşılaştırmalı üstünlükler, firmaların ölçeklerinden kaynaklanan içsel ekonomiler ve üretimde sağlanan dışsallıklardan kaynaklanan dışsal yığılma ekonomileri yer almaktadır.

Yığılma tasarrufları; bir kentsel alan içinde ekonomik faaliyetlerin birbirine yakınlığından dolayı oluşan ekonomiler olarak tanımlanmaktadır (Combes, Mayer ve Thisse, 2008:xv). Firma ile ilgili standart ölçek ekonomilerinden farklıdır. Ölçek ekonomileri bir işletmenin kendi içinde inisiyatifi ile oluşturduğu ekonomilerdir. Yığılma ekonomileri aynı sanayi lokasyonunda ve kentsel alanda ekonomik faaliyetlerin birbirine yakınlığından doğan dışsal ekonomilerdir. Yığılma ekonomileri yerleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomileri olarak kavramsallaştırılır. Yerleşme ekonomileri; yerel sanayinin ölçeğinden kaynaklanan ve belli bir firma için dışsal nitelik taşıyan ekonomilerdir. Firmaların bir ara girdi imalatçısı etrafında kümelenmelerini ve bu yolla ara girdilerin üretimindeki ölçek ekonomilerinden yararlanma imkanı sağlar. Ayrıca, nitelikli işgücü arama ve bulma süreçlerini kısaltır,

daha esnek bir istihdam politikası izleme olanağı sağlar, aralarında bilgi alışverişini ve teknolojik yayılmayı kolaylaştırır. Kentleşme ekonomileri ise; yerel ekonominin veya nüfusun ölçeğinden ileri gelen maliyet tasarruflarıdır. Yerleşme biriminin ölçeğinden doğar. Yerleşme yerinin ölçeği büyüdükçe daha geniş ve uzmanlaşmış bir mal ve hizmet arzı oluşur. Belli bir firma ya da sanayi dalı için değil, yerel ekonomideki tüm firmalar için geçerli olan kentleşme ekonomileri, daha uzmanlaşmış bilgi, beceri-deneyim gerektiren hizmetleri sunar. Nitelikli işgücünün temini, kamusal altyapıdan yararlanma firmalar arasında oluşan mekansal-fiziksel yakınlığın yol açtığı yayılma alanlarının oluşmasıyla daha kolay olur. Yeni Ekonomik Coğrafya literatüründe Fujita (1988), Krugman (1991) ve Venables (1996) öncülüğünde artan getiriler ve eksik rekabetin modellenmesi bölgesel çalışmalar alanında yeni bir dönemi başlatmıştır.

1.1.1. “Yeni” Ekonomik Coğrafya Kuramının Mikro Ekonomik Temelleri

Yeni Ekonomik Coğrafya, ekonomik faaliyetlerin yersel dağılımını incelemekle birlikte, bölgesel büyüme ve yakınsamanın dinamikleri konusunda da önemli ip uçları vermektedir. Ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak belli yerleşim yerlerinde yoğunlaşmasını ekonomik büyüme ve kalkınma bakımından rekabetçi üstünlük sağlamanın kaynağı olarak ele almaktadır. Artan getiriler ve dışsallıklarla bağlantılı olarak, teknolojik yeniliklerin, AR-GE faaliyetlerinin, piyasa yapılarının, kurumların ve kamu politikalarının bölgesel (yersel) büyüme üzerindeki etkileri Yeni Ekonomik Coğrafya'nın araştırma alanı içindedir. Yeni Ekonomik Coğrafya kuramı üretimin ve nüfusun belirli mekanlarda yoğunlaşmasıyla başlayan bir süreçte, bölgeler arasındaki farklılaşmanın nedenlerini ölçek ekonomileri, dışsallıklar, artan getiri ve bilgi taşmaları ile açıklamaktadır. Mekanda yığılma olmadan dışsallıklar ve artan getiriler ortaya çıkmamaktadır (Combes, Mayer ve Thisse, 2008:35-41).

“Yeni” Ekonomik Coğrafya kuramının ortaya çıkışının 1970’li yılların sonunda P. Krugman’ın öncülüğünde gelişen yeni dış ticaret kuramıyla gerçekleştiği söylenebilir. Krugman (1991), Helpman ve Krugman’ın (1985) dünya ticaretine ilişkin gözlemleri ve elde ettikleri ampirik bulgular geleneksel/anaakım iktisadın dış ticaret kuramıyla çelişen sonuçlar vermektedir. Yeni bir dış ticaret kuramına ihtiyaç vardır.

Geleneksel dış ticaret ve büyüme kuramları Heckscher-Ohlin'in Faktör Donanımı Kuramı'na dayalıdır ve farklı sanayilerdeki farklı ürünlerin ülkeler arasında gerçekleştirilen endüstriler arası ticareti açıklamaktadır. Oysa dünya ticaretinin önemli bir kısmı 1950'lerden itibaren bölge içi ticaret şeklinde yapılmaktadır. Ülkeler aynı sanayideki farklılaşmış ürünlerin hem ihracatçısı hem de ithalatçısıdır. Ne Klasik Ricardocu Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı ne de Heckscher-Ohlin'in Faktör Donanımı Kuramı dünya ticaretini açıklayamamaktadır. Paul Krugman'ın öncülüğünü yaptığı yeni dış ticaret kuramı endüstri içi ticaretin büyük kısmının ve ülkeler arasındaki ticaretin monopolcü rekabet piyasalarında çalışan ve farklılaştırılmış ürünler üreten firmalar arasında yapıldığını göstermektedir (Krugman, 1979:479). Dünya ticaretini açıklamak için eksik rekabet ve artan getiri varsayımlarına dayalı yeni modellere ihtiyaç duyulmuştur. Geleneksel (anaakım/yerleşik) iktisadın tam rekabet ve sabit getiri varsayımlarına dayalı ticaret ve büyüme modelleri artan getiri ve dışsallıklara dayalı dış ticareti ve büyümeyi açıklayamamaktadır.

1970'lerde başlayan sanayinin Post-Fordist gelişmesi, üretim ölçeğindeki artışlar ve teknolojik gelişmeler firma davranışlarını ve piyasa yapılarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Üstelik 1980'li yıllarda Yeni Büyüme Modelleri teknoloji, AR-GE, yenilikler ve öğrenmenin bir bölgenin büyümesinin sürdürülmesinde "içsel" faktörler olarak önemli rollerinin olduğunu belirtmektedir. Gerek dünya ticaretinin örüntüsünü gerek bölgesel ekonomik büyümenin biçimini açıklamakta anaakım iktisat başarısızdır. Krugman'ın öncülüğünde bazı iktisatçılar, anaakım iktisattaki sabit getiriler, tam rekabet ve karşılaştırmalı üstünlükler varsayımlarına karşı artan getiriler, eksik rekabet ve ölçek ekonomilerini ön plana çıkararak stratejik dış ticaret kuramının ve bu kurama dayalı Yeni Ekonomik Coğrafya'nın temellerini atmışlardır. Böylece "yeni" ticaret kuramına dayalı "Yeni" Ekonomik Coğrafya kuramı, "içsel" teknolojik gelişmeyi anaakım iktisadın içine sokarak uzmanlaşma, yoğunlaşma, yığılma ve entegrasyonun yönlendirdiği bir büyüme ve dış ticaret politikasının kuramsal temelleri hazırlanmıştır. Bu yaklaşım bugün Dünya Bankası'nın 2009 yılı raporunun da (Ekonomik Coğrafyanın Yeniden Şekillendirilmesi) temel çerçevesini çizmektedir.⁴

⁴ Dünya Bankası (2009), World Development Report 2009, Reshaping Economic Geography, Washington, DC.

Dünya Bankası 2009 Raporu'na göre ekonomik faaliyetler dünya üzerinde az sayıda ülkede, ülkelerin kendi içinde de az sayıdaki bölgede (kentte) yoğunlaşma göstermektedir. Ülkeler büyüdükçe ve düşük gelir düzeyinden orta-üst gelir düzeyine yükseldikçe üretim ve nüfus mekansal olarak hareketlilik göstermekte ve bazı şehirler, bölgeler çekim merkezi haline gelmektedir. Refah ve zenginlik hızla büyüyen ve yoğunlaşmanın yüksek olduğu yerlerde toplanmaktadır. Ekonomik faaliyetler artan şekilde ülke içinde yoğunlaşma göstermekte, üretimin yersel dağılımı ve mekandaki örgütlenmesi değişmektedir. Belli yerler üretim faaliyetlerini ve insanları kendisine çekmekte; çekim merkezi olan ve olmayan yerler arasında bir ayrışma yaşanmaktadır. Şehirler büyümekte, insanlar hareket etmekte ve uzmanlaşmış ürünler dünya üzerinde dolaşmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre; 1980 yılında Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu Asya ülkelerinin dünya GSYİH'sı içindeki payı yüzde 70 dolayındayken, 2000 yılında bu oran yüzde 83'e ulaşmıştır. Bu değişimde Doğu Asya ülkelerinin payının artması etkili olmuştur. Günümüzde dünya üretiminin yarısı dünya topraklarının yüzde 1.5'inin üzerinde gerçekleşmektedir. Dünya GSYİH'sının üçte biri Kamerun'un büyüklüğü kadar olan bir alanda ya da diğer bir ifadeyle Cezayir'in yarısı kadar bir alanda gerçekleşmektedir (Dünya Bankası, 2009:10).

Yoğunlaşma nüfus ile ilgili olarak da yaşanmaktadır. Dünya ekonomisinde en çok üreten ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) her yıl 35 milyon insan ikamet yerlerini değiştirmektedir. 1985-2005 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerdeki kentlerin nüfusu yılda 8.3 milyon kişi artmış, gelişmiş ülkelerin 1880-1900 yılları arasında yıllık 3 milyon kişi olan kent nüfusu artışının 3 katı düzeyine ulaşmıştır (Dünya Bankası, 2009:12). Şehirler hızla büyümektedir. Price Waterhouse Coopers'ın (PWC) "Dünyada en büyük kent ekonomileri hangileri ve bu 2020 yılında nasıl değişecek" başlıklı çalışmasında ABD'de 23 kent ilk yüz içindedir. En büyük ekonomiye sahip 25 kent içinde ABD'nin 13 kentinin olması kutuplaşmaya işaret etmektedir. Dünya ekonomisine yön veren en büyük ekonomiye sahip 100 şehir içinde İstanbul 34. ve Ankara 94. sırada yer almaktadır (PWC, 2007).

Gelişme sürecinde sektörel dönüşümle (tarım sektöründen sanayi sektörüne işgücü ve üretim kayması) birlikte ortaya çıkan yoğunlaşma, kaynakların düşük verimlilik düzeyindeki sektörlerden yüksek verimli sektörlerle kaymasının bir sonucudur. Öte yandan gelişmenin erken aşamalarında sanayi faaliyetlerinin belli (tarım dışı) bölgelerde yoğunlaşmasının ardından, yığılma ekonomilerinin ortaya çıkması, negatif dışsallıkları ve toplanma maliyetlerini (congestion costs) (suçlardaki artış, çevre kirliliği, arsa ve konut fiyatlarında artış, gecekondulaşma vb.) beraberinde getirmektedir. Bu nedenle sanayinin çevreye yayılması hız kazanmıştır. Kentsel mekanlarda hizmet sektörleri ön plana çıkarken, sanayinin çevreye yayılması, beraberinde temel ihtiyaçlara erişimde, yaşam standartlarında farklılaşmayı da getirmektedir.

Yoğunlaşma refahın uluslararası göstergelerine yansımakta, insani ve sosyal gelişme göstergeleri bakımından ülkeler arasında bir ayrışma yaşanmaktadır. Yakınsama daha yavaştır. 1820 yılından bu yana dünya GSYİH'sı 10 kattan fazla artış göstermiştir. Yaşam beklentisi iki kat artmıştır. Okur-yazarlık oranı yüzde 80'lere ulaşmıştır. Temiz içme suyuna ve temel sağlık hizmetlerine erişim daha fazladır. Ancak bu refah artışlarının ülkeler ve bölgeler arasında eşit bir biçimde dağıldığı söylenemez. Temel ihtiyaçların karşılanmasında eşitsizlik 1930'lardan bu yana düşüş gösterse de, gelir eşitsizliği ülke ve bölgeler arasında çok daha büyüktür (Dünya Bankası, 2009:11). Çin'in 2007 yılı kişi başına GSYİH'sı, İngiltere'nin 1911 yılındaki düzeyindedir. Buna karşın, Çin'in en hızlı büyüyen eyaleti olan Ching-Hai bugün İngiltere'nin 1988 yılındaki kişi başına gelir düzeyindedir. En yoksul eyalet olan Gizhou İngiltere'nin 1930'lardaki gelir düzeyine sahiptir (Dünya Bankası, 2009:12).

Ulaşım ve iletişim maliyetlerinin geçen yüzyıldan beri düşüş göstermesi dünya üretimi ve ticaretinin artması, ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak yoğunlaşmasıyla sonuçlanmıştır (Dünya Bankası, 2009:19). 1970'lerden bu yana demiryolu ulaşım maliyetleri yarıya yakın bir miktarda düşmüştür. Karayolu ulaşım maliyetleri, görece yüksek enerji ve ücret maliyetlerine karşın yüzde 40 azalmıştır. Havayolu ulaşım maliyetleri (navlun+nakliye) 1950'lerdeki düzeyin yüzde 6'sına inmiştir. New York-Londra arasında üç dakikalık telefon konuşması için ödenen ücret 1931 yılında 300

dolar olmuş, bugün ise 1-2 dolara düşmüştür. Daha düşük ulaşım ve iletişim maliyetleri ülkeleri dışa açılmaya ve yakın komşuları ile daha fazla ticaret yapmaya yöneltmektedir. İletişim ve ulaşım maliyetlerinin ucuzlaması mesafelerin kısalmasına neden olmaktadır (Castells, 2005:25).

Ancak gelişme her yerde aynı şekilde ve zamanda ortaya çıkmamakta, değişik mekanlarda değişik biçimlerde gerçekleşmektedir. Düşen ulaşım maliyetlerine rağmen ülkelerin içinde yoğunlaşma yüksektir. Endüstri içi ticaret hızlı artış gösterirken, bölge içi ticaret düşük kalmış, ancak çok az sayıda bölgede artış göstermiştir. Doğu Asya'nın bölge ticaretindeki payı yüzde 55'den fazladır. Avrupa Birliği'nde bu oran yüzde 60.2'ye yükselmiştir. İhracatın dünya üretimine oranı son otuz yılda yüzde 25 artmış ve ülkelerin ticaret hacmi artmasına rağmen, ticaret yakın komşularla sınırlı kalmış, uzak mesafe ticaret düşük düzeyde kalmıştır. Öte yandan refah düzeyini artırmak isteyen insanlar ve yüksek kârlı alanlarda kazanç peşinde koşan spekülâtif sermaye yoğunlaşmanın yüksek olduğu yerlere yakın olmayı tercih etmektedirler. Geçmiş iki yüzyıl boyunca gelişmiş ülkelerdeki büyümenin dinamiği olan şehirlerde, göç ve ticaretin yönlendirdiği bu değişim şimdi gelişmekte olan ülkelerde yaşanmaktadır. Üretimin yapıldığı mekanlar, üretimin ve ticaretin bileşimi değişmektedir. Ulaşım maliyetleri düşerken ulusüstü (transnational) firmaların yerel ve kentsel ölçek ekonomilerinden yararlanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Günümüzde herhangi bir ürün için değer üretimi süreci genellikle sadece bir ülke üzerinde yerleşimle sınırlı kalmamakta; üretim süreci çok sayıda alt aşamalara ayrılarak farklı ülkelerde yerleşik firmaların dahil olduğu bir işbölümü bağlamında bütün dünya coğrafyası üzerine yerleştirilebilmektedir. Bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler firmaların, kendi ülkeleri dışındaki coğrafyalarda yerleşik bağlı firmaları yönlendirmelerini, kontrol ve koordine etmelerini eskiye oranla çok kolaylaştırmaktadır. Bu yolla farklı ülkelerde ya da farklı bölgelerde bulunan bağlı firmalarda aynı fonksiyonların yinelenmesi gibi etkinlik azaltıcı unsurlardan kaçınarak, birim maliyetlerinin asgariye indirilmesi mümkün olabilmektedir (Dicken, 1998:89-90, Kaplinsky ve Morris, 2000:8).

Ülkeler ekonomideki sınırları kaldırdıkça, ölçek büyüklüğünün ve uzmanlaşmanın avantajlarından yararlanmak amacıyla dünya piyasalarına

eklemlendikçe ekonomik bölünmeler azalmakta, entegrasyon artmaktadır. 2005 yılında 500 binden fazla Çinli yurtdışına göç etmiştir. Her türlü engele rağmen 150 milyondan fazlası ülke içinde yer değiştirmiştir. Ancak entegrasyonun önünde hala sosyo-kültürel, politik pek çok engel varlığını sürdürmektedir. Yerel olarak kırsal kesimden kentlere göç sürerken, uluslararası alanda da göç hareketleri sürmektedir. Dünya’da 6.7 milyar insanın 200 milyona yakını kendi doğdukları yerin dışında yaşamakta ve yaklaşık 2 milyon insan yoksul ülkelere her yıl gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Piyasalar daha küreseldir. Küresel ticaret bugün 1900 yılına oranla 5 kat fazladır. Ticari açıklık ve mali serbestleşme piyasaları daha küresel hale getirmiştir. Buna karşın dünya ticareti ve sermaye hareketlerinin hala büyük kısmı gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Dünya bugün politik olarak çok parçalıdır. Piyasalar hızla küresel hale gelirken dünya hala politik olarak bütünleşmiş olmaktan uzaktır. Bu da çok sayıda ülkede küçük yerel/ulusal piyasalar anlamına gelmektedir (Dünya Bankası, 2009:16-18).

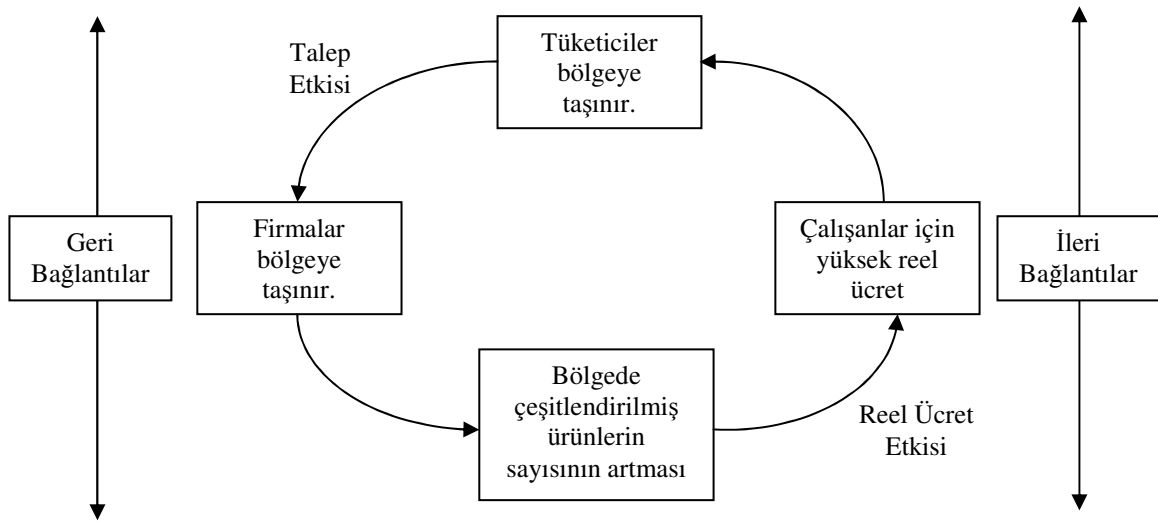
“Yeni” Ekonomik Coğrafya kuramı yığılmaların nasıl oluştuğu ve hangi koşullar altında istikrarlı ya da istikrarsız olduğu sorularına yanıt aramaktadır.⁵ Sektörel veya bölgesel kutuplaşma modelleri, piyasa ekonomisinin iç dinamiklerinde dengeyi analiz eden Neoklasik Yerleşim Yeri Kuramı’nı eleştirmektedir. Neoklasik kuram kendini yeterli gören ve ampirik olarak test edebilen modellerden oluşurken, kutuplaşma kuramında anlaşılması zor, karmaşık formüller bulunmaktadır. Bu nokta Yeni Ekonomik Coğrafya kuramı tarafından giderilmektedir. Yeni Ekonomik Coğrafya’nın kutuplaşma kuramı ile ortak noktası ileri ve geri bağlantılarda görülmektedir.

Bir bölgedeki tüketici sayısı arttığında, artan talep nedeniyle firmaların da sayısı artar. Böylece bölgede yığılma avantajları ortaya çıkar. Firmalar ulaşım maliyeti olmadığı için ara mallarına ve tüketim mallarına daha ucuza ulaşabilmektedir. Düşen

⁵ Bölgesel büyüme kuramlarındaki denge düşüncesinin aksine, bölgesel kalkınma kuramlarının ilgi alanının gelişme sürecinde ortaya çıkan farklılaşmalar, kutuplaşmalar ve dengesizlikler olduğu görülür. Bunlar bölgesel gelişmenin özünü oluşturmakta; bölgesel gelişme dinamiği bu farklılaşma, dengesiz gelişme ve kutuplaşmada aranmaktadır. Mekan boyutunun analize dahil edildiği çalışmaların yoğun olarak gelişme sürecindeki dengesizliklere yöneldiği görülmektedir. Mekan boyutunun ele alınması ekonomik ilişkilerin dağılımında kutuplaşmış büyüme ve gelişmeyi yaratmaktadır. Ekonomik sürecin kutuplaşma olgusu özellikle sektörel ve bölgesel boyutta gerçekleşmektedir. Sektörel kutuplaşmış kalkınma Fransız iktisatçı F. Perroux’un (1950) çalışmalarına, bölgesel kutuplaşmış kalkınma Myrdal (1959), Hirschman’ın (1958) çalışmalarına dayanmaktadır (İldırar, 2004:65-74).

fiyatlar bir anlamda gelirin artmasına, böylece bölgeye yapılan göçün artmasına neden olur (Şekil 1) (Eckey ve Kosfeld, 2004:1-2). Modelin yapısı Neoklasik varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlar;

- Tüketicilerin fayda maksimizasyonu için çalışması,
- İşçilerin reel gelirlerini maksimize etmeye çalışması,
- İşletmelerin kâr maksimizasyonu için çalışması,
- Yoğun rekabetin firmaların aşırı kârlarını sınırlamasıdır (Eckey ve Kosfeld, 2004:2-3).

Şekil 1. Bağlantı etkileri yoluyla nedensellik ilişkisi

Kaynak: **Hans-Friedrich Eckey & Reinhold Kosfeld**, "New Economic Geography," Discussion Papers in Economics 65/04, University of Kassel, Institute of Economics, 2004, s.2.

Bölgesel farklılıkların azaltılması için uygulanan politikaların başarısızlığı gelenekselleşmiş bir olgudur. Çevre bölgeler istihdam, üretim ve ücretler açısından geri kalırken, ekonomik faaliyetler bu bölgelerde düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Bölgesel politikalar çevre bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin geçici olarak başarılı olmasına neden olabilir. Fakat uzun dönemde gelişme merkezde gerçekleşmektedir. Büyük altyapı projeleriyle bölgelerarası ticarete serbestliğin azaltılması ekonomik entegrasyonu teşvik ederken, firmalara merkezde konumlanmak daha kârlı gelmekte ve firmalar çevreye merkezden hizmet vermeye başlamaktadırlar (Brakman, Garretsen, Gorter, Horst, Schramm, 2005:13-14). Yeni Ekonomik Coğrafya bölge biliminden

çeşitli görüşleri tutarlı bir genel denge modeli yardımıyla birleştirmektedir. Kuram anaakım iktisatta mekan kavramının önemini vurgulamaktadır. “Yeni” Ekonomik Coğrafya kuramının mikro ekonomik temelleri farklılaştırma ve iç piyasa etkileri ile incelenebilir.

1.1.1.1. Farklılaştırma İlkesi

Yerleşim Yeri Kuramı’nda Hotelling’in (1929) çalışmasına kadar uzanan geleneksel bir yaklaşım vardır. Bu yaklaşıma göre; mekandaki rekabet firmaların yığılmasına neden olmaktadır. Homojen bir malı satan iki firmanın olduğu bir modelde, firma piyasanın daha fazla nüfusa sahip bölgesinde rakibine yakın bir yerleşim yeri seçmektedir. Dolayısıyla, müşterileri için rekabet eden firma mekansal farklılıkları azaltmaya çalışır (The principle of minimum differentiation). Bu yaklaşımın savunucuları, homojen ürünü satan firmanın fiyat savaşının yıkıcı etkilerinden korunmak için, rakibinden daha uzak bir yerleşim yeri seçtiği gerçeğini görememektedirler. İki firma yan yana çalıştığında, sonuç Bertrand Modeli’nde (1883) olduğu gibi sıfır işletim kârı olmaktadır.⁶ Tüketiciler firmalardan ürün satın almak istediğinde, uzaklık nedeniyle marjinal faydasızlık (marginal disutility) oluştuğunda, denge fiyatı firmalar arasındaki uzaklık nedeniyle düşer, bu durumda yersel yakınlık (spatial proximity) firmanın piyasa gücünün azalmasına neden olur. Bu nedenle firmalar yer seçiminde uzaklığı dikkate alırlar. Yersel yakınlık ve fiyat rekabeti firmaların birbirinden uzaklaşmasına neden olurken, diğer taraftan piyasadaki rekabet firmaları bir araya çekmektedir. Bu durumda Hotelling’in iddiasının aksine, homojen ürünü satan firmalar fiyat rekabetini azaltmak için mekansal ayrılmayı (spatial dispersion) tercih etmektedir. Fiyat rekabeti güçlü bir merkezkaç kuvvettir (Farklılaştırma İlkesi) (Tirole, 1988:277-278).

Ancak, farklılaştırma ilkesi aşırı fiyatlar ile tüketicilerin tepkisini dikkate almaktadır. Eğer iki firma aynı yerde aynı fiyatı uygularsa, firmalardan birinin fiyatı düşürmesi tüm tüketicilerin düşük fiyatı tercih etmesine neden olacaktır. Böyle keskin

⁶ Bertrand Modeli, homojen bir mal üreten iki düopolcünün üretim miktarı üzerinden değil de fiyat üzerinden rekabet ettiğini varsaymaktadır (Bertrand, 1883).

bir davranışın her zaman görülmesi garanti edilemez. Ürünler farklılaştırıldığında, tüketiciler farklı zevk ve tercihlere sahip olduğunda, tüketicilerin fiyat düşüşüne vereceği tepki ani olmayacaktır. Artık, tek tercih nedeni fiyatlar değildir. Ürün farklılaştırması fiyat rekabetini azaltmaktadır. Tüketicilerin ürün çeşitliliği tercihi yeterince güçlü veya taşıma maliyetleri yeterince düşük olduğunda, Nash Dengesi⁷ (1950) piyasaya en iyi girişi sağlayan yerde firmaların yığılmalarıyla oluşmaktadır. Sonuç olarak, ürün farklılaştırması bir merkezci kuvvet iken, taşıma maliyetleri düşük olduğunda merkezci, yüksek olduğunda merkezkaç kuvvetleri söz konusu olmaktadır. Taşıma maliyetleri Yeni Ekonomik Coğrafya'da da benzer bir etkiye sahiptir.

Taşıma maliyetleri önemli ölçüde düştüğünde mekansal farklılığın faydaları azalır ve fiyatlar daha da düşer. Firmalar soyut ya da somut olarak ürünlerini coğrafi olmayan özelliklerle farklılaştırarak kâr marjlarını gözden geçirir. Irmen ve Thisse'nin (1998) çalışmasında belirtildiği gibi ürün farklılaştırması coğrafi farklılaşmayı sağlamak için ikame edilir. Bu durumda firmalar ürün farklılaştırılması sonucunda zayıflatılmış fiyat rekabetinin etkisiyle daha az ilgilenirken, ürünlerini tercih eden tüketicilere daha yakın konumlanmayla ilgilenmektedir. Tüketiciler mekanın çeşitli yerlerine dağıldığında, firma için en iyi strateji piyasa merkezinde yoğunlaşarak, coğrafi farklılıkları minimize etmeye çalışmaktır.

1.1.1.2. İç Piyasa Etkisi

Krugman'ın (1979) çalışmasıyla başlayan, daha sonra Helpman ve Krugman'ın (1985) çalışmasıyla geliştirilen Yeni Ticaret Kuramları uluslararası ticaret kuramları literatürüne önemli bir katkı sağlamıştır. Krugman 1980 yılında yaptığı çalışmasında firmaların yer seçimi üzerinde piyasa büyüklüğünün etkisini iki bölge, iki sektör ve iki faktör ekonomisi üzerine kurduğu bir modelle incelemektedir. Sanayi sektörü ölçeğin artan getirisi ile farklılaştırılmış bir malı üretirken, tarım sektörü ölçeğin sabit getirisi ile homojen bir malı üretmektedir (Krugman, 1980:950-951). Bu modeli yeni ve ilginç

⁷ Nash'e göre bütün firmaların kendine göre en yüksek kazancı getirecek bir stratejisi vardır ama bu dominant strateji tek firma o olmadığı için uygulanamaz, o yüzden de bir denge durumuna razı olunur (Nash, 1950).

yapan şey, her iki malın hareketliliğini sermaye faktörü ile birleştirmesi olmuştur. Modele göre; tüketiciler ve işçiler hareketsiz/yerleşik kalabilmektedir. Sanayi mallarının hareketliliği zayıftır. Bu nedenle büyük bir pazara sahip bölge her zaman firmalar için cazip olmaktadır. Çünkü, yer seçimi her iki piyasada da toplam taşıma maliyetlerini minimize etmektedir. Ancak bu tartışma, daha fazla firmanın aynı bölgede yerleşmesi durumunda yerel rekabetin yoğunlaştığını ve kârların daha da azaldığını yok saymaktadır. Ürün farklılaştırmasıyla rekabet azalmasına rağmen, tamamen sona ermemektedir.

Krugman 1980 yılında yaptığı çalışmasında firmaların iki bölge arasında nasıl yerleştiğini görmek amacıyla sanayi sektöründeki Dixit ve Stiglitz'in (1977) monopolcü rekabet modeli ile Samuelson'un malların bir kısmının hedeflerine ulaşmasını modellediği buzdağı büyüklüğündeki ulaşım maliyetleri modelini birleştirmektedir. Sanayi sektöründeki firmaların bölgelerarası dağılımı merkezci ve merkezkaç kuvvetlerden etkilenmektedir. Burada her bir firmanın piyasaya ulaşma tutkusu merkezci kuvveti oluşturmaktadır. Merkezkaç kuvvet ise; her bir firmanın piyasada dışlanmaktan kaçınmasıyla oluşan dağılma kuvvetidir. Bu model Yeni Ekonomik Coğrafya'da geçerli mekansal ölçek için uygundur.

Krugman'a göre, bir bölge nüfus ve satın alma gücü açısından zengin olduğunda, bu bölge iç piyasa etkisinin sonucu olarak, daha fazla firma payını elinde bulundurmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı olarak, bölge daha fazla firma için cazip hale gelmektedir. Firmaların payının bölgenin göreceli büyüklüğünü aşması beklenmez. Ayrıca bu etki, daha küçük olan bölgeye ulaşımı geliştirmek için taşıma maliyetlerindeki düşüşler aracılığıyla da artmaktadır. Bir sanayideki derin ekonomik entegrasyon sanayinin mekansal dağılımında bölgesel dengesizliklerin artmasına neden olabilir. Büyük bölge imalat sanayi malının net ihracatçısı, diğer bölge ise tarımsal malın net ihracatçısı olabilir, diğer bir ifadeyle bölgesel uzmanlaşma gerçekleşebilir. Benzer şekilde tüketiciler arasında mekansal eşitsizlikler de görülebilir. Büyük bölge sanayi entegrasyonundan yararlanarak daha fazla ürün üretebilecektir. Farklı gelişmişlik derecesine sahip bölgeler arasındaki ekonomik entegrasyon, mekansal eşitsizlikleri teşvik edebilir. Ürün farklılaştırmasıyla rekabet azaltılır. Böylece firmalar talebin

yüksek, taşıma maliyetlerinin düşük olduğu, yüksek piyasa potansiyeli olan yerler arar. Herhangi bir başlangıç avantajına sahip bir yer iç piyasa etkisi ile büyüebilir. Böylece, mekansal eşitsizliğin ve dışsal karşılaştırmalı avantajın neden olduğu sorusuna yanıt verilmiş olur (Fujita ve Thisse, 2002:5-11).

Krugman; ülkelerin benzer teknoloji, üretim maliyeti ve benzer tercihleri olsa bile uluslararası ticaretin yapılabileceğini ve serbest ticaretin ülkelere kazançlar sağlayacağını, ülkeler arasında pek çok ürün için geçerli olan eksik rekabet piyasaları ve bu piyasalardaki ürün farklılaştırmasının uluslararası ticaretin devam etmesine imkan verdiğini, serbest uluslararası ticaretin firmaların pazarlarını genişlettiğini, genişleyen pazarların ise firmaların üretim ölçeğini artırarak maliyetlerin düşmesine neden olduğunu ileri sürmektedir. Ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomileri etkisi altında, Krugman uluslararası ticaretin ülkeler için kazançları devam ettireceğini açıklayarak günümüzün uluslararası ticaret yapısının anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Krugman'ın modelinin en önemli özelliği, ülkelerin benzer teknoloji, faktör donanımı, maliyet yapıları ve tercihleri olsa bile hala serbest ticaret yaparak kazanç elde edebileceğidir. Bunun nedeni ise, monopolcü rekabet altında ürün farklılaştırması yapan firmaların serbest ticaret sonrasında içsel pozitif ölçek ekonomileri ile ortalama maliyetlerini düşürmeleridir. Aynı zamanda artan ürün çeşitliliği ve azalan maliyetler ülkelerin refahını artıracak, serbest ticaret olmadan da benzer kazançlar oluşabilecektir. Bir bölgedeki nüfusun diğer bölgeye göç etmesi halinde de, tüketim, üretim, maliyet ve ürün çeşitliliği açısından avantajlar görülmektedir (Krugman, 1979:469-479).

Krugman (1979) çalışmasında faktör hareketliliğini, farklılaştırılmış ürünleri ve monopolcü rekabeti incelemektedir. Ticaretin olmadığı durumda, daha büyük olan bölge, daha geniş ürün çeşitliliği nedeniyle kendi halkına, daha yüksek refah sağlayacak ve göçü teşvik edecektir. Pazarın büyüklüğü tüketim malları ve üretim faktörleri piyasası açısından olumlu koşullar yaratabilir, bu durumda iç pazarı büyük olan bölgelerde yoğunlaşma daha da artacaktır. Coğrafi yoğunlaşmanın olduğu alanlarda, pazar daha büyük olduğu için ücretler yüksek, ürün çeşitliliği daha fazla olacak ve bu durum, bireylerin göç hareketlerini etkileyecektir. Firmalar, taşıma maliyetlerini azaltmak ve daha büyük bir pazara mal üreterek içsel ölçek ekonomileri etkisiyle birim

maliyetlerini düşürmek için, yüksek pazar yoğunluğu olan yerlere yakın üretim tesislerini kurmak isteyeceklerdir. Çünkü taşıma maliyeti arttıkça gönderilen malın daha yüksek kısmı maliyet olarak erimektedir (iceberg etkisi) (Krugman, 1979:469-479).

Krugman ekonomik coğrafyanın şekillenmesinde, taşıma ve giridi maliyetlerinin, tüketim malları pazarının büyüklüğünün ve üretim yerlerinde kümelenmenin etkili olduğunu; bu faktörlerin ölçek ekonomileri, maliyetler ve kârlar üzerinde etkili olarak ekonomik coğrafyayı şekillendirdiğini, buna bağlı olarak firmaların üretim yeri seçimine ve işgücünün bölgesel yoğunlaşmasına etki edebileceğini belirtmiştir (Krugman, 1980:950-959, Krugman, 1991:483-499).

Krugman (1991) çalışmasında bölgelerin merkez ya da çevre olarak gelişmelerine etki eden çok sayıda faktör olabileceğini, bu faktörlerin içsel dinamikler, içsel pozitif ya da negatif tasarruflar ve rassal değişimlerin etkisi altında olduğunu belirtmektedir. Merkezileşme ve yoğunlaşma tüketicilere, ücretler ve refah firmalara maliyetler ve kârlılık açısından fırsatlar yaratabileceği gibi belirli bir yoğunlaşma eşiğinden sonra tersine sonuçlar yaratabilecektir. İşçi ücretlerinin yükselmesi işçilerin yararına gözüktürken, firmaların maliyetlerini yükselterek tekrar fiyatların yükselmesine neden olabilir. Diğer yandan kentleşmenin getirdiği dışsal pozitif ve negatif ekonomilerin yaratacağı fayda ve maliyetler de firmaların ve bireylerin yer seçimlerini etkileyebilecektir. Tüm bu faktörler merkezde ya da çevrede bulunmayı etkileyecek faktörlerdir. Hangi etkinin nasıl bir ilişki içinde net sonuç doğuracağı oldukça karmaşıktır (Krugman, 1991:483-499).

1.1.1.3. Bir Bölgede Yığılmanın Nedenleri

Yeni Ekonomik Coğrafya Kuramı'nda bir bölgede yığılmanın iki temel nedeni vardır: Doğal zenginlikler ve yer seçimi. Doğal zenginlikler; toprak, iklim, ulaşım elverişli su yolları, hareketsiz emek gibi faktörlerden oluşmaktadır. Bu faktörler kolay kolay değiştirilemeyen bölgesel özelliklerdir. Firmalar büyük pazarların olduğu, büyük pazarlar ise çok sayıda firmanın olduğu yerlerde kuruludur. Uluslararası ticareti açıklamaya çalışan Heckscher-Ohlin Kuramı ülkelerin üretim faktörleri donanımını

(doğal zenginliklerini) ele almaktadır. Bir bölgede faktör donanımı incelenerek neden firmanın bu bölgede emek yoğun üretimi, diğer bir bölgede sermaye yoğun malların üretimini gerçekleştirdiği görülebilmektedir. Heckscher-Ohlin Kuramı sadece uzmanlaşma desenlerini açıklamakta, ekonomik faaliyetlerin mekansal yığılmasını açıklamamaktadır. Yeni Ekonomik Coğrafya kuramına göre herhangi bir bölgenin ekonomik coğrafyasını anlamak için mekan vazgeçilmez bir gösterge olması açısından önemlidir. Bir bölgede merkez olarak yoğunlaşma sağlanırsa bu bölge diğer bölgelere göre başlangıç avantajı elde etmektedir (Brakman, Garretsen, Gorter, Horst, Schramm, 2005:15-16). Firmanın kuruluş yeri seçiminde etkili olan faktörler talep yoğunluğu, ulaşım maliyetleri, dış ve iç girdiler, yerel özellikler, yerleşim yeri ölçeği olarak sıralanabilir. Yerleşilmesi düşünülen bölgede bu bölgenin çevresindeki firmaların üretilen mal ve hizmetlere olan talebin büyüklüğü, yoğunluğu önemli bir tercih nedeni olmaktadır. Tüketim mallarına talebin yoğun olduğu bir bölge yerleşme yeri için uygun olmaktadır. Tüketicilerin ya da firmaların yerleştiği alanların dağınık olduğu bölgelerde, bölgenin ağırlık merkezi yerleşim yeri olarak belirlenmektedir. Ulaşım maliyetleri; üretim için gerekli hammadde, aramal ve hizmetler gibi girdilerin kaynaktan yerleşme yerine taşınması, ürünün pazar yerlerine taşıma maliyetlerinden oluşmaktadır. Firmalar için önemli bir faktör olan ulaşım maliyetlerine iletişim ve enerji maliyetleri de eklenebilir. Ara mal ve nihai mal üretiminde çok sayıda girdiye gereksinim olduğundan her girdinin taşıma maliyeti ürünün bedeline eklenmektedir. Üretim yeri seçilirken bu girdilerin ulaşım maliyetlerinin en az olduğu nokta belirlenir. Mekanda yer seçimi yapan üretim ve tüketim birimlerine gerekli girdilerin bir kısmı yerel girdilerden oluşmaktadır. Diğer girdiler ise bölge dışından sağlanmaktadır. Bazı girdilerin her zaman temin edilememesi riski vardır ve bu durum yer seçimini etkilemektedir. Firma ile aynı bölgede bulunan işgücü, dışarıdan getirilen işgücüne göre firma için bir avantaj oluşturmaktadır. Girdilerin maliyetlere yansımaları ve temin edilme riskleri bölge büyüklüğüne de bağlıdır. Mekan ölçeği büyüdükçe yerel ve taşınan girdiler arasındaki fark kaybolmaktadır. Yerel özellikler yerleşim yerinin doğal nitelikleri, hava, su, toprak kalitesi, arazinin morfolojik ve topografik özelliklerinden oluşmaktadır. Ayrıca, seçilen yerde kamu hizmetlerinin düzeyi, niteliği, toplumun kültürel nitelikleri, eğitim düzeyi, işgücünün nitelikleri, bölgeye erişilebilirlik de etkili olmaktadır. Kuruluş yeri seçiminde etkili olan yerleşim yeri ölçeği, faaliyet koluyla birlikte firmaya mekan olacak bölgenin

büyüklüğü ve niteliğinin karar verme sürecini etkilemesini ifade etmektedir. Faaliyetlerin varlığı yerleşim ölçeğine bağlıdır ve yerleşim yeri seçiminde bazı girdiler ancak belirli bir büyüklükten sonra önem kazanmaktadır (Kılınçaslan, 2010:87-93). Çok sayıda firmayı barındıran ve büyük bir pazara ulaşma imkânına sahip bölgelerde yer seçimi kolaydır. Eğer bir firma bir bölgeyi tercih ederse, diğeri avantaj nedeniyle o bölgeyi tercih etmektedir.

Ekonomik faaliyetler gerek ülke gerekse bölge (kent) ölçeğinde coğrafi olarak yoğunlaşırken merkezci ve merkezkaç kuvvetlerin etkisi gözlemlenmektedir. Merkezci ve merkezkaç kuvvetler şu şekildedir:

- Fiyatı düşük ikamelerin artması yoluyla firmanın malına olan talebi azaltmaktadır.
- Firmanın daha fazla yerel üretilmiş ara malları girdisine erişmesi nedeniyle üretim maliyetlerini azaltmaktadır.
- Firmanın çeşitli miktarlarda kullandığı aramalı girdileri talebinin artmasına yol açmaktadır.
- Yüksek reel ücretler nedeniyle üretim maliyetleri artmaktadır.

Yerel firmaların sayısındaki bir artış sonucunda işgücü üzerinde etkili olan merkezci ve merkezkaç kuvvetler ise şu şekildedir:

- Tüketim mallarının fiyatlarının azalmasına neden olmaktadır.
- İşgücüne olan talebi artırmaktadır.
- İşgücü sayısındaki artış rekabeti artırmaktadır.

Bir bölgenin sahip olduğu faktör donanımı, diğeri bölgeye göre o bölge için bir başlangıç avantajı sağlamakta, merkezin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca, aynı bölgede olan firmalar arasındaki bilgi dışsallıkları gibi doğrudan yığılma avantajları olumlu etkilere neden olmaktadır. Bir süre sonra merkezdeki işçiler ve firmalar kirlilik, toplanma, yüksek konut/mesken fiyatları gibi şehirleşme maliyetlerini ve yüksek ücretleri değerlendirerek bir bölgede yığılmaktadır (Brakman, Garretsen, Gorter, Horst ve Schramm, 2005:17-18).

Pazarın büyüklüğü ileri ve geri bağlantıların yaratılmasında etkilidir. Sanayinin yoğunlaşması uzmanlaşmış işgücünü teşvik ederken, ekonomik faaliyetlerin yerelde yoğunlaşması, bilgi yayılması yoluyla dışsal ekonomilerin yaratılmasına neden olmaktadır. Hareketsiz faktörler, -toprak, doğal kaynaklar gibi- hem arz yanlı hem de talep yanlı etkilerle üretimin belirli bir mekanda yoğunlaşmasını engellemektedir. Ekonomik faaliyetlerin belirli bir yerde yoğunlaşması, arsa rantlarını artırırken, olası yoğunlaşmayı caydırıcı etki gösterebilmekte ve sıkışıklığa neden olabilmektedir (Krugman, 1998:3-4). Krugman'a göre; firmalar, kendi ürünlerine en fazla talebin olduğu yerlerde üretimlerini gerçekleştirmektedirler. Ölçek ekonomileri ve artan getiriler nedeniyle, firmalar diğer bölgelere de bu başlangıç bölgesinden yaptıkları üretimi ihraç edeceklerdir.⁸ Talep artışının yaşandığı yer diğer firmalar için de bir cazibe merkezi haline gelecektir. Bu yer, üretim faktörleri masraflarının az olduğu, firmaların ölçek ekonomilerinin avantajlarından yararlanabildiği, uzmanlaşmış işgücünün olduğu, üretimin yoğunlaştığı, bilgi alış-verişinin kolaylaştığı, birbirlerinin dışsallıklarından yararlanan firmaların olduğu bir bölge haline gelecektir (Helmsing, 2001:278-280).

Bazı Yeni Ekonomik Coğrafya Modellerinde merkezci ve merkezkaç kuvvetler tablo 1'de görülmektedir. İktisatçılar ve coğrafyacılar arasında mekandaki merkezci ve merkezkaç kuvvetlerin mekansal ekonomilerin temelini oluşturduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımı tüketicilerin ve firmaların bu kuvvetlere göre hareketleri sonucunda şekillenmektedir.

⁸ Bu durumda ulaşım giderlerinin düşük olduğu varsayılmaktadır.

Tablo 1. Seçilmiş Yeni Ekonomik Coğrafya Modellerinde Merkezci ve Merkezkaç Kuvvetler

Model	Merkezci Kuvvetler	Merkezkaç Kuvvetler
Merkez-Çevre	Firma bölgeyi artan tüketici sayısı nedeniyle tercih eder. Çünkü ölçek ekonomileri daha fazla kâr sağlamaktadır. İşçiler/tüketiciler üreticilerin çok olduğu bölgeleri tercih eder. Çünkü daha düşük tüketici fiyatları ve yüksek reel ücretler söz konusudur.	Firmalar ve işçiler/tüketiciler rakiplerinin artması sonucunda bölgeyi terk eder. Çünkü ölçek ekonomileri daha küçüktür, ücretler düşüktür.
Serbest Sermaye	Firma, ölçek ekonomilerinden ve daha yüksek kârlardan yararlanmak için büyük piyasaları tercih eder.	Firma bölgeyi artan rakipleri nedeniyle terk etmektedir. Ölçeğin azalan getirisi ve düşük kârlar söz konusudur.
Serbest Girişimci	Girişimciler/yüksek vasıflı işçiler büyük ölçek ekonomilerinden yararlanmak için artan tüketici sayısı nedeniyle bölgeyi tercih eder. Girişimciler/yüksek vasıflı işçiler düşük seviyedeki tüketici fiyatlarından faydalanabilmek için üreticilerin çok olduğu bölgeleri tercih eder.	Girişimciler/yüksek vasıflı işçiler düşük gelir nedeniyle bölgeden ayrılmaktadır.
Dikey Bağlantılar	Firma artan ara girdi taleplerini diğer firmalardan karşılamak için daha büyük bölgeleri tercih eder. Firma düşük fiyatlı ara girdilere ulaşmak için daha büyük bölgeyi tercih eder.	Firmalar ara girdilerin arzı nedeniyle bölgeden ayrılmaktadır.
Yerel Dışsallıklar	Büyük ölçek ekonomilerinden ve kârlardan yararlanmak için büyük piyasalarda firmaların kurulması teşvik edilir. Yeni firmalar büyük piyasalar ile ölçek ekonomilerinden yararlanmaları için teşvik edilir. Bölgedeki bilgi dışsallıkları inovasyon (yenilik) maliyetlerini azaltır, daha fazla bilgi sermaye stoku ile yeni firmaların oluşumunu teşvik eder.	Ölçeğin azalan getirisi ve azalan kârlar nedeniyle yeni firmaların bölgede oluşumu engellenir. Bölgeler arasında bilgi dışsallıkları bilgi sermayesi stokunu azaltır. Geri kalmış bölgelerin yeni firma kurulmasında tercih edilmesi sağlanır.

Kaynak: **Jonathan Potter**, Evaluating Regional Competitiveness Policies: Insights from the New Economic Geography. Regional Studies, 2009, 43(9), s.1229.

1.1.2. Yeni Ekonomik Coğrafya’da Bölgesel Politikaların Etkisi

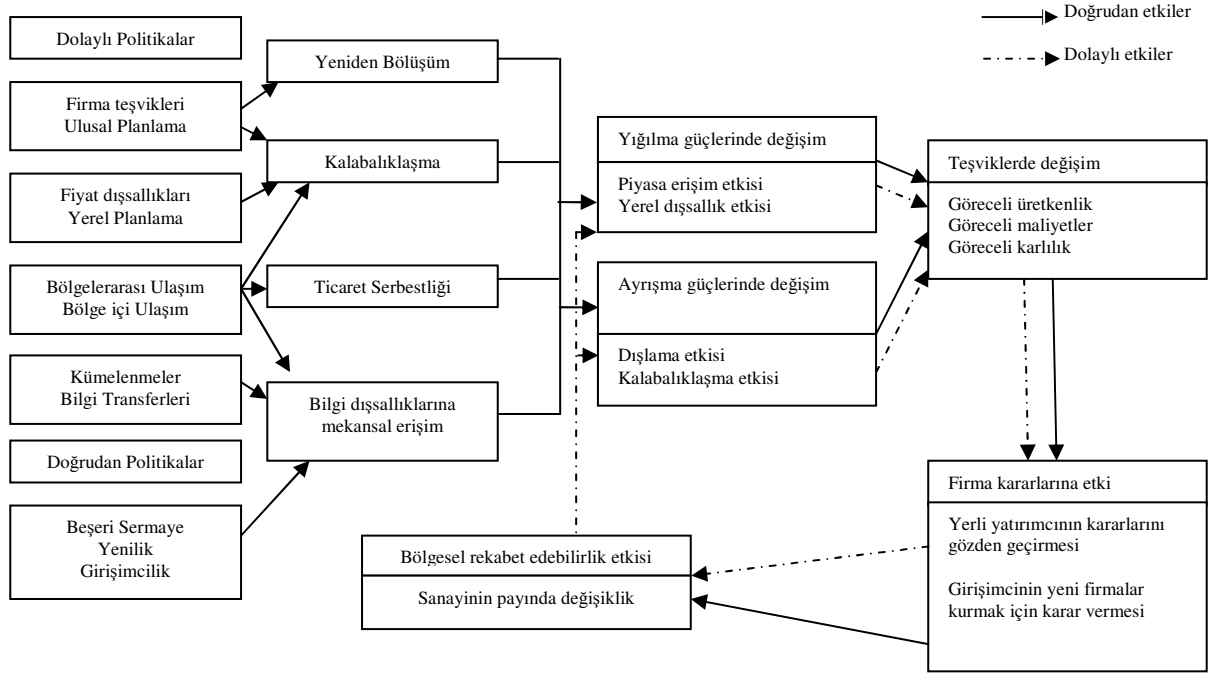
Mekanda toplanmanın olduğu yerel dışsallıklar modelinde bölgelerin rekabet gücü, üretimin mekansal dağılımı ve büyüme oranı arasındaki etkileşim önem taşımaktadır. Rekabetin etkisi Şekil 2’de görülmektedir. Bölgesel rekabet politikaları dört temel değişken çerçevesinde açıklanabilir: Yeniden bölüşüm, kalabalıklaşma,⁹ ticaret serbestliği ve bilgi dışsallıklarına mekansal erişim. Bu değişkenler merkezci güçler (piyasa erişimi, yerel bilgi dışsallıkları) ve merkezkaç güçler (piyasa dışlaması, kalabalıklaşma) arasındaki dengeyi etkilemektedir. Firmalara farklı bölgelerde faaliyet göstermeleri için sağlanan teşvikler, firmaların faaliyet gösterecekleri yeri belirlemelerinde ve sanayide bölgesel rekabet derecesinin belirlenmesinde etkilidir.

Bölgesel politika uzun yıllar boyunca yerleşim yeri ve firmalara geri kalmış bölgelerde faaliyette bulunmaları için teşvikler sağlanması politikaları ile ilgilenmiştir. Geri kalmış bölgelerde ekonomik faaliyetler gelişmiş bölgelere oranla daha düşük düzeylerde gerçekleşmektedir. Bir bölgeyi çekim merkezi haline getirmek için bölgede piyasa erişimi ve yerel dışsallıklar teşvik edilerek, bölgeye faktör akışlarının artırılması düşünülür. Bazı ülkeler ulusal mekansal planlama ile maliyetleri etkileyerek veya belirli bölgelerdeki kalkınmayı yöneterek yatırımları yönlendirmektedir. Bu tür politikalar ekonomik faaliyetleri merkez bölgelerden daha az kalabalık bölgelere yönlendirirken, geri kalmış bölgelerin rekabet gücünü merkezci güçlerden faydalanarak artırmaktadır.

Fiyat dışsallıklarını içeren politikalar kalabalıklaşma üzerinde etkili olabilir. Paralı yolların yapılması, yerel mülkiyet, kâr ve işgücü üzerinden yüksek oranda vergi alınması gibi önlemler ile negatif dışsallıkların kalabalık bölgelerde oluşması engellenebilir. Ayrıca kalabalık olmayan bölgelerde yaratılacak pozitif dışsallıklar aracılığıyla kalabalık bölgeler rahatlatılabilir. Yerel mekansal planlamanın iyileştirilmesi, yoğunluklar ve iktisadi faaliyetler arasındaki bağlantılar yardımıyla aşırı toplanmayı önleyebilir. Ayrıca merkez veya çevre bölgelerde uygulanan yeniden bölüşüm ve olumlu bölge içi ulaşım politikaları pozitif sonuçlara neden olabilir. Bölge içi ulaşım altyapısındaki iyileştirmeler –karayolu, demiryolu, liman ve havaalanı gibi-

⁹ Kalabalıklaşma, merkez bölgelerde üretici ve tüketici yığılmalarının devam etmesiyle ortaya çıkmaktadır.

bölge içi ticaretin serbestliğini artırmaktadır. Yeni Ekonomik Coğrafya modelleri ulaşım altyapısındaki iyileştirmelerin mekansal yığılmayı artıracaklarını öne sürmektedir (Potter, 2009:1231).

Şekil 2. Yeni Ekonomik Coğrafya/Yerel Dışsallıklar Çerçevesinde Bölgesel Politikaların İşleyişi
Kaynak: **Jonathan Potter**, Evaluating Regional Competitiveness Policies: Insights from the New Economic Geography. Regional Studies, 2009, 43(9), s.1231.

Şekil 2 dolaylı olarak karar birimleri üzerinde etkili olan, dışsallıkları teşvik eden altyapının ve ticaret ağlarının geliştirilmesiyle firmaların kapasitelerinin artırılması, firmaların bilgiyi transfer ederek kullanması, yeniliklerin ve girişimciliğin desteklenmesi gibi politikaları özetlemektedir. Yerel veya küresel ölçekte yapılan müdahaleler sonucunda ortaya çıkan pozitif dışsallıklar büyümeyi teşvik etmektedir. Bu açıdan bakıldığında yerel dışsallıklar, telekomünikasyon, ulaşım altyapısındaki iyileştirmeler, tedarik zincirlerinin geliştirilmesi, AR-GE faaliyetlerinin teşviki, bilgi transfer politikaları, bilim-sanayi ilişkileri yerel ve küresel anlamda önem taşımaktadır. Bilgi dışsallıklarını destekleyen, bilim adamı, teknisyen gibi vasıflı insanların yetiştirilmesi, yenilik politikaları, ürün ve üretim sürecini geliştirmek için verilen finansal destekler gibi uygulanan doğrudan politikalar bilgi yayılmasını sağlamaktadır. Şekil 2 çerçevesinde Yeni Ekonomik Coğrafya’da bölgesel politika üzerine yapılmış

çalışmalarda öne çıkan noktalar aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Potter, 2009:1232-1233):

- Eğer yerel bilgi dışsallıkları önemli ise, büyüme ve mekansal eşitlik (spatial equity) arasında bir ilişki kurulabilir. Endüstrideki firmaların büyük bir kısmı üretimde uzmanlaşmışsa bilgi dışsallıklarından sağlayacakları faydalar artacaktır. Bu nedenle bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya yönelik politikalar büyüme üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilere neden olabilir.
- Bilgi dışsallıklarını yayarak büyümenin ve eşitliğin artırılması: Bölgeler arasında bilgi dışsallıklarını artırmaya yönelik politikalar büyüme ve ayrışmayı etkilemektedir. Çünkü; merkez ve çevre bölgelerdeki firmalar dışsallıklardan bir şekilde faydalanmaktadır.
- Eşik Etkileri: Yeni Ekonomik Coğrafya modelleri ticaretteki serbestliği ve mekansal bilgi dışsallıklarının yayılmasına katkı sağlayan politikaları savunmaktadır. Örneğin, gelişmiş bir bölgedeki bölge içi ulaşım altyapısındaki bir iyileşme belirli bir düzeye kadar büyüme ya da eşitliği etkilememektedir. Eşik noktası aşıldığında, diğer bir ifadeyle ulaşım altyapısı tamamlandığında büyüme daha hızlı gerçekteşmektedir.
- Kalabalıklaşmayı azaltarak büyümenin ve eşitliğin sağlanması: Kalabalıklaşmanın maliyeti yanında merkez bölgelerde faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi büyüme ve sermaye yanlısı olabilmektedir. Bu durum aşırı kalabalıklaşmanın yol açtığı yenilik maliyetlerini ortadan kaldırmaktadır. Merkezdeki gelişmiş ulaşım ve konut politikaları kalabalıklaşmanın arkasındaki piyasa hatalarının azalmasına neden olmaktadır.

1.2. Evrimsel Ekonomik Coğrafya ve Ulusal/Bölgesel Yenilik Süreçleri

Evrimsel Ekonomik Coğrafya, Evrimsel İktisat ile Ekonomik Coğrafya kuramlarının bir sentezinden oluşmaktadır. Bu kurama göre ekonomi dinamik ve evrimsel bir değişim süreci içindedir. Boschma ve Martin'e (2010) göre; ekonomiyi evrimsel bir bakış açısıyla ele alan evrimsel ekonomik coğrafya kuramının üç koşulu sağlanması gerekir. Bu koşullardan ilki, kuramın dinamik olması gerekliliğidir. Bu koşul, ekonominin her türlü statik-durağan ya da karşılaştırmalı statik bir bakış açısıyla ele alınmasının imkansız olduğunu ve değişime odaklandığını vurgulamaktadır. İkinci koşul, evrimsel ekonominin geri dönüşü olmayan (irreversible) süreçlerle ilgili olması gerekliliğini belirtmektedir. Kurama göre ekonomi geçmişte, günümüzde ve gelecekte mevcut bilgilerle önceden rasyonel olarak öngörülemeyen, geri döndürülemeyen (irreversible) süreçlerle ilgilidir. Neoklasik İktisat'ın statik-durağan durum büyüme dengesi ile ilgili öngörülerini analiz dışında tutulmaktadır. Kuram, Evrimsel İktisat'ın dinamik büyüme süreçlerindeki faktörlerin anaakım iktisatla ilgili literatürdeki, yakınsamanın ve ıraksamanın yerini aldığını vurgulamaktadır. Üçüncü koşula göre; yeniliklerin, yeni fikirlerin etkileşimli ortamlarda oluştuğu kabul edilmelidir. Witt'in (2003, 2006) çalışmalarında da belirttiği gibi yeniliklerin ortaya çıkışı ve ekonominin dönüşümündeki rolü evrimsel-kurumsal bir süreç olarak ekonomiyi etkilemektedir. Bireylerin ve firmaların yaratıcı kapasiteleri ve piyasaları etkileme gücü ekonomide evrimin ve uyumun belirleyici gücü olarak görülmektedir (Boschma ve Martin, 2010:4).

Schumpeter'e göre dönüşüm, içsel bir şekilde sosyo-ekonomik yapıdan başlamakta, girişimci kaynaklı yeniliklere ve değişikliklere uyum sağlayan kalkınma sürecine neden olmaktadır (Ramlogan and Metcalfe, 2006:116). Bu süreçte bilgi ve yenilik Evrimsel İktisat'ta önemli bir role sahiptir. Bilgi, içsel büyüme modellerinde faktör donanımının önceden verili, sabit ya da otonom olduğu bir şey değildir, sürekli değişmektedir (Fine, 2000:245-265). Bilgi ekonominin evrimine ve yeni bilgiyi yaratmada sonsuz kapasitesine sahip, dinamik ve çok yönlü tarihsel süreci olan kapitalizmi etkilemektedir. Büyüme sadece fiziki üretim faktörleriyle ve kendiliğinden ortaya çıkmamakta, yaratıcı, yenilikçi, bireysel davranışlardan ve piyasanın rekabeti dinamiklerinden de etkilenmektedir. Bu yönüyle büyüme değişimin kendi içinde yeni değişimleri hızlandırdığı bir süreçtir (Metcalfe, Foster ve Ramlogan, 2006:9).

Evrimsel İktisat'ı betimleyen en az üç teorik, kavramsal tanım vardır: Doğrusal olmayan (non-linear) dinamikler ve karmaşıklık kuramı, yol bağımlılık, evrimsel biyoloji. Buna göre, doğada gözlemlenen görece istikrara karşın, toplumsal olaylar karmaşıktır, kaotik davranışlar yaygındır. Çok sayıda etkene bağlı olarak değişen, dinamik ve doğrusal olmayan ilişkiler ve süreçlerde gerçekleşen ekonomik olgularla ilgili kesin sonuçlara ulaşmak ve genelleme yapmak olanaklı değildir. Bu üç kavramsallaştırma ya da tanımlamanın her biri Evrimsel İktisat'ın ele aldığı konunun farklı bir yönünü gösterir. Evrimsel İktisat'ın amacı firma davranışlarından ve piyasa yapılarından hareketle ekonominin dinamik büyüme süreçlerini anlamaya çalışmaktır. Bu sürecin anlaşılması, Evrimsel İktisat'ın bakış açısıyla, kapitalist ekonomilerdeki büyümenin durumunda belirleyici olan ve bu süreçleri dönüştüren dinamiklerin içsel özgülüklerinin ortaya çıkarılmasıyla olanaklıdır. Karmaşıklık kuramıyla, yersel/bölgesel ekonomik büyüme süreçlerinin dengesiz, istikrarsız özelliklerine dikkat çekilirken, teknolojik gelişme ve yenilik süreçlerinin, mekandaki yapılanmaların, yol bağımlı ve birikimli özelliğine vurgu yapılmaktadır. Tüm bu süreç ve yapılanmalar karmaşık sistemlerin parçaları olarak ele alınmaktadır.

1.2.1. Evrimsel İktisat

Evrimsel Ekonomik Coğrafya kuramını oluşturan bileşenlerden biri olan Evrimsel İktisat Nelson ve Winter'in (1982) "An Evolutionary Theory of Economic Change" başlıklı çalışmasıyla Neo-Klasik yaklaşımın teknoloji anlayışına alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Evrimsel İktisat'ın, işgücü ve sermayenin yanında teknolojiyi üretim fonksiyonuna içsel bir faktör olarak dahil etmesi, teknolojinin büyümeyle olan ilişkisinin yorumlanmasında değişime neden olmuştur. Nelson ve Winter'in geliştirdiği yaklaşımda, büyüme için teknolojinin yanında talep yönündeki faktörlerin de önemli olduğu savunulmuştur. Bu çerçevede, ülkelerin farklı uzmanlaşma yapılarını tercih ederek yaratabildiği teknik imkânlar ile farklı bir performans sergileyebileceği ortaya konmuştur. Evrimsel İktisat, teknolojik yeniliği, uzun dönemde büyümenin motoru olarak kabul etmektedir. Schumpeter'in etkisinden dolayı bu yaklaşım "Neo-Schumpeterci

yaklaşım” olarak da adlandırılmaktadır (Freeman ve Soete, 1997:22). “Ekonomik Kalkınmanın Teorisi” adlı kitabında Schumpeter, büyümede buluşların, yeniliklerin, girişimcilerin ve finansal kaynakların önemli olduğunu vurgulayarak, Evrimsel İktisat’ın temellerini oluşturmuştur. Schumpeter’e göre, kapitalist girişim ile teknolojik ilerleme bir ve aynı şeydir (Schumpeter, 1943:110). Girişimci gerçekleştirdiği yenilikler ile sürekli olarak kâr fırsatlarının peşinden koşmakta, bu da rekabet sürecinin dinamik bir özellik kazanmasına neden olmaktadır. Kapitalizm hiçbir zaman statik ya da değişmeyen bir sistem değildir, sürekli evrim süreci içinden geçmektedir. Yenilikler, radikal sıçramalar ya da kopuşlar, sistemin evrimsel bir şekilde işlediğini göstermektedir. Schumpeter yeni ürünlere dayanan rekabetin, var olan ürünlerin fiyatları üzerindeki marjinal değişikliklerden daha önemli olduğunu belirtmiştir. Teknolojik yenilikler çeşitli ekonomik gelişmelere ve dalgalanmalara neden olmaktadır (Schumpeter, 1943:113).

Bu çerçevede, teknolojik yenilik sürekliliği olmayan, mevcut teknolojiden bir kopuşu simgeleyen radikal bir değişikliktir. Teknolojik yenilik üretimi artırır. Yeni bir malın, bir üretim tekniğinin sunulması, yeni bir pazarın açılması, yeni bir hammadde kaynağının bulunması ya da piyasada yeni bir pazar örgütlenmesini de kapsar. Bu yeniliğin zamanla diğer firmalar tarafından uygulanmasıyla aşırı kâr ortadan kalkar. Bu süreç yeni bir girişimci tarafından başka bir teknolojik yenilik yaratılana kadar devam eder. Bu değişimler ekonomide konjunktür hareketlerine neden olmaktadır (Schumpeter, 1943:132-133). Ekonomik dalgalanmalar aslında ekonominin yeniliklere kendini uydurma sürecinden başka bir şey değildir. Ekonomik sistem, denge durumuna dönme eğiliminde olduğu halde yenilikler bu eğilimi kesintiye uğratmaktadır. Büyüme sağlayan süreç aynı zamanda konjunktür hareketlerinin nedenidir (Savaş, 2000:834). Evrimsel İktisat’a göre teknoloji yalnızca girdilerin çıktılara dönüştürüldüğü fiziksel bir süreç değildir. Teknolojik bilginin üretimin organizasyonunda nasıl kullanıldığı da önem taşımaktadır. Yenilik kavramı ise, ürün ve üretim süreciyle ilgili yenilikler ve iyileştirmelerin yanında, yönetim, bilgi, organizasyon, finans gibi konulardaki yeni gelişmeleri de içermektedir (Schumpeter, 1943:411).

Anaakım iktisatta teknolojik yenilik faaliyetlerinde ortaya çıkan piyasa aksaklıkları nedeniyle teknolojik yeniliklere yeterli düzeyde kaynak ayırlamayacaktır. Belirsizlikler nedeniyle bu tür faaliyetler piyasaya bırakıldığında yatırımların finansman maliyetleri artacaktır. Bu nedenle devletin piyasaya müdahalesinin teknolojik yenilik faaliyetlerinde özel getirinin toplumsal getiriye eşitlenecek bir şekilde olması, araştırma gibi rekabet öncesi faaliyetlere daha fazla destek verilmesi şeklinde olmalıdır. Kaynak tahsisini etkileyen bir diğer sorun ise, fikri mülkiyet haklarıdır. Patentler, telif hakları, ticari markaların güvence altına alınmasını sağlayan düzenlemeler piyasada teknolojik yenilik yapan firmalara tekel hakkı tanımaktadır. Bu da tam rekabetçi piyasa varsayımının geçersiz olmasına neden olmaktadır (Stoneman, 1987:108-112). Evrimsel İktisat'a göre; anaakım iktisat yeni teknolojilerin oluşum sürecinde dört olguyu ihmal etmektedir. Yeni teknolojilerin yaratılması belirsizlikle kuşatılmış bir süreçtir. Firmaların tatmin edici bir tasarıma ulaşabilmeleri için harcamaları gereken zaman ve katlanmak zorunda oldukları maliyetler belirsizdir. AR-GE faaliyetinin çok çeşitli taşıyıcıları olabilir. Bu taşıyıcılar aynı endüstrideki firmalar, tüketiciler ve üniversitelerdir. Firmaların AR-GE çalışmaları arasındaki farklılıklar bu çalışmalara ayrılan kaynakların da farklı olmasına neden olmaktadır. AR-GE faaliyeti rekabetçi olduğu zaman, teknoloji ve ilgili mülkiyet rejimi bu faaliyetlere ilişkin uyarıları etkiler ve biçimini değiştirebilir. Birçok sektör için yaparak öğrenme önemli bir olgudur ve AR-GE faaliyetinin yerine geçebilir. Teknolojik bilgi firmaya özgüdür. Bir firma diğer bir firmadan bu bilgileri alabilmek için patent, lisans ödemeleri gibi bazı maliyetlere katlanmalıdır (Soyak, 1995:101-102).

Evrimsel İktisat esas olarak teknolojik değişim süreçlerini, diğer bir ifadeyle, iktisadi evrim süreçlerini incelemeye ve anlamaya çalışan bir kuramdır. Teknolojik yenilikler, yarattıkları sonuçlar açısından uzun dönemde ekonominin işleyişi üzerinde büyük değişimlere neden olmaktadır. Bu değişimler Schumpeter'in 1939 yılındaki çalışmasında ortaya koyduğu "ekonomik gelişmede uzun çevrimler" kuramının ana yapısını oluşturan "yaratıcı yıkım fırtınaları" (creative gales of destruction) olarak adlandırılmaktadır (Schumpeter, 1939). Yaratıcı yıkım fırtınaları teknolojik yeniliklere dayalı olduğu için yaratıcı olurken, aynı zamanda teknolojik yeniliklere ayak uyduramayan firmaların, eski teknolojilerin ve bazı sektörlerin de dağılmasına neden olduğu için

yıkıcı bir süreçtir (Taymaz, 2001:12-13). Piyasa sisteminin, yapısal istikrarsızlık eğilimini içeren, dinamik bir sistem olmasına neden olan yaratıcı yıkım, teknolojik değişme yoluyla ekonomik yapının içeriden dönüştürüldüğü, eski olanın yok edilerek yerine yeni bir yapının geçirildiği bir süreçtir. Schumpeter'in yaklaşımı, statik kaynak dağılım sorununu dikkate alan ve rekabetin dengeye götüren rolünü vurgulayan tam rekabet anlayışının yadsınmasına dayanmaktadır. Schumpeter'e göre piyasa sistemi, sermaye birikim sürecinin sürekli olarak yeni üretim yöntemleri, yeni endüstriyel örgütlenme biçimleri, yeni taşıma yöntemleri ile yeni piyasaların bulunmasını gerektiren, hatta yapısal istikrarsızlık eğilimi içeren dinamik bir sistemdir (Özel, 2009:147-150). Yenilikler girişimciye bağlı olsa da belirli dönemlerde yoğunlaşmakta, zaman içinde düzgün bir biçimde dağılmamaktadır. Bu durumda yeniliği ilk önce getirenlerin yolu açmasıyla diğer firmaların işleri de kolaylaşmaktadır. Firmalar başarılı olduklarında, arkadan gelenlerin yolunu "öncü" olarak açmaktadırlar. Bu firmaları daha az yetenekli firmalar izlemekte, yenilikler belirli endüstrilerde ortaya çıkmakta, daha sonra endüstriler arasındaki geri ve ileri bağlantılar aracılığıyla tüm ekonomiye yayılmaktadır (Schumpeter, 1926:216-228).

Evrimsel İktisat'ın önemli bir kavramsallaştırması olan tekno-ekonomik paradigma ise, teknik açıdan gerçekleştirilebilir bir dizi yenilik arasından ekonomik seçim yapma sürecini içermektedir. Gerçekte yeni bir paradigmanın belirgin hale gelmesi görece uzun bir zaman almakta, sisteme yayılması ise daha da uzun sürmektedir. Bu yayılım; teknolojik, ekonomik ve siyasi güçlerin yanında, kurumsal yeniliklerin de önemli olduğu bir etkileşim sürecinden oluşmaktadır (Schumpeter, 1939). Tekno-ekonomik paradigma kavramını literatüre kazandıran Giovanni Dosi'ye göre teknolojik paradigma, büyük ölçüde doğa bilimleri kaynaklı ilkelere dayanarak, seçilmiş tekno-ekonomik sorunlara çözüm üretmeye çalışan bir modeldir. Tekno-ekonomik paradigma "ne araştırılmalıdır?", "araştırma süreci sonrasında dikkat edilecek noktalar nelerdir?" gibi soruların cevaplarını arar. Tekno-ekonomik paradigma gelecekteki yenilikler için teknolojik fırsatların ve bazı temel işlemlerin nasıl kullanılacağını belirlemektedir (Dosi, 1988:224-225).

Perez'e göre yeni bir tekno-ekonomik paradigmanın gelişmesi, tasarımcılar, mühendisler, girişimciler ve yöneticiler için en iyi uygulama deneyimi anlamına gelen, önceki egemen paradigmalardan farklı özellikler gösteren, bir dizi yeni kural ve alışkanlığı da beraberinde getirmektedir. Teknolojik devrimler, hem eski hem de yeni ürünler için hızla değişen üretim süreçlerini ortaya çıkarır. Yeni bir ürün üretim süreci sonunda emek ya da sermayeden sağlanan tasarruf ortaya çıkar. Bu olumlu etki başlangıçta birkaç sektörde ortaya çıkarken, uzun dönemde bütün sektörlerde örgütsel, toplumsal ve kurumsal değişimler sonucunda görülür (Perez, 2009:779-805).

Her tekno-ekonomik paradigma, halihazırda bulunabilen, olanakları ancak yeni bir paradigma içinde farkedilebilen bir "anahtar faktör" çevresinde organize olmuştur. Bu anahtar faktör, uzun dönem içinde neredeyse sınırsız bir arz olanağının bulunması ve ekonomik sistem içindeki kullanım olanaklarının çokluğu gibi özelliklere sahiptir. Tekno-ekonomik paradigmada geriye dönüş yoktur. Yeni bir paradigma, eskisinin içerisinde az sayıda sektörde ortaya çıkar. En hızlı büyüyen sektörler, bir önceki paradigmadaki önder sektörler olmak zorunda değildir. Bir paradigmadan diğer bir paradigmaya geçiş bu yönüyle bir "kuantum sıçraması"na benzetilebilir. Yeni tekno-ekonomik paradigma; firmanın ya da üretim yerinin düzenlenmesinde yeni bir uygulama içerir, işgücünde yeni bir beceri profili ortaya koyar, anahtar faktöre bağlı olarak yeni bir ürün karışımı ortaya çıkarır ve bu ürün karışımının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı giderek artar, radikal yeniliklere neden olur, ulusal ve uluslararası düzeyde yatırımların coğrafi konumunu etkiler, altyapı yatırımlarının artmasına neden olur, büyük firmaların yoğunlaşmasına yol açar (Dosi, Freeman, Nelson, Silverberg ve Soete, 1988:48-59).

Freeman ve Perez'e göre; teknolojik değişimlerin anlaşılabilmesi için teknolojik yenilikler önemleri açısından küçük ve sürekli yenilikler, radikal yenilikler, teknolojik sistemdeki değişimler, tekno-ekonomik paradigmanın değişmesi şeklinde sınıflandırılabilir. Küçük ve sürekli yenilikler; hemen hemen her sanayide veya hizmet sektöründe talep, sosyo-kültürel faktörler, teknolojik fırsatlar sonucunda görülmektedir. Bu yenilikler AR-GE faaliyetleri sonucunda değil, yaparak ve kullanarak öğrenme sonucunda ortaya çıkmaktadır. Radikal yenilikler; ürün veya üretim teknolojisinde

önemli değişikliklere yol açan ve bu amaca yönelik kurumsallaşmış AR-GE faaliyetlerinin ürünü olan yeniliklerdir. Radikal yenilikler belirli bir firma veya sektör için önemliyken, genel ekonomi düzeyinde ele alındığında etkileri görece küçük ve yerel olabilir. Tüm sektörlerdeki yeniliklerin bir araya gelmesi yeni sektörlerin ve hizmetlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Teknolojik sistemdeki değişimler; ekonominin birden fazla sektörünü etkileyen veya yeni sanayilerin gelişmesine neden olan değişikliklerdir. Radikal ve sürekli yenilikler, örgüt ve yönetim anlayışındaki yeniliklerle aynı anda ortaya çıktığında ekonomide birden fazla sektörü etkileyen veya yeni sanayilerin gelişmesine neden olan değişikliklere neden olmaktadır. Tekno-ekonomik paradigmanın değişmesi, teknolojide yaşanan bazı değişiklikler sadece bir grup ürün, hizmet veya sektörü etkilemenin veya oluşturmanın yanında, tüm ekonomiyi etkileyebilir. Bu değişimler dolaylı veya dolaysız olarak bütün sektörleri etkiler. Yıllar boyunca etkisini sürdürecektir, kurumsal yapıların da değişmesini sağlayacak bütün ekonomi kapsamındaki bu değişimler, tekno-ekonomik paradigmanın değişmesi olarak tanımlanmaktadır. Yeni tekno-ekonomik paradigma, ekonomideki hemen her sektörün üretkenliğinde artışlara, yeni yatırımlara ve kâr artışlarına neden olmaktadır (Freeman ve Perez, 1988:45-47).

Evrimsel İktisat'ın ve Evrimsel Ekonomik Coğrafya'nın bir diğer önemli kavramı ise "birikimli nedensellik"tir. Bu kavram literatürde teknolojik değişim ve yeniliklerin firmaların örgütlenme biçimleri ve kurumsal kapasiteleri tarafından birikimli süreçlerde gerçekleştiğini açıklamaktadır. Veblen'e (1898) göre; bireyin ekonomik yaşam tarihi, araçların süreç ilerledikçe birikerek değişen amaçlara uyumlaştırıldığı ve hem bireyin hem de çevresinin bu süreç boyunca herhangi bir noktada sürecin kendisinin bir ürünü olduğu birikimli bir süreçtir (Veblen, [1898], 1998:411). Nelson ve Winter'a (1982) göre, araştırma aracılığıyla firmalar zamanla evrilmekte ve bu evrimle birlikte sanayinin bir sonraki dönemdeki durumunun tohumları bir önceki dönemdeki durumunca belirlenmektedir (Nelson ve Winter, 1982:19).¹⁰

¹⁰ Büyüme süreci ve birikimli nedensellik ilişkisi ile ilgili detaylı bir analiz için bkz. Beyhan (2007).

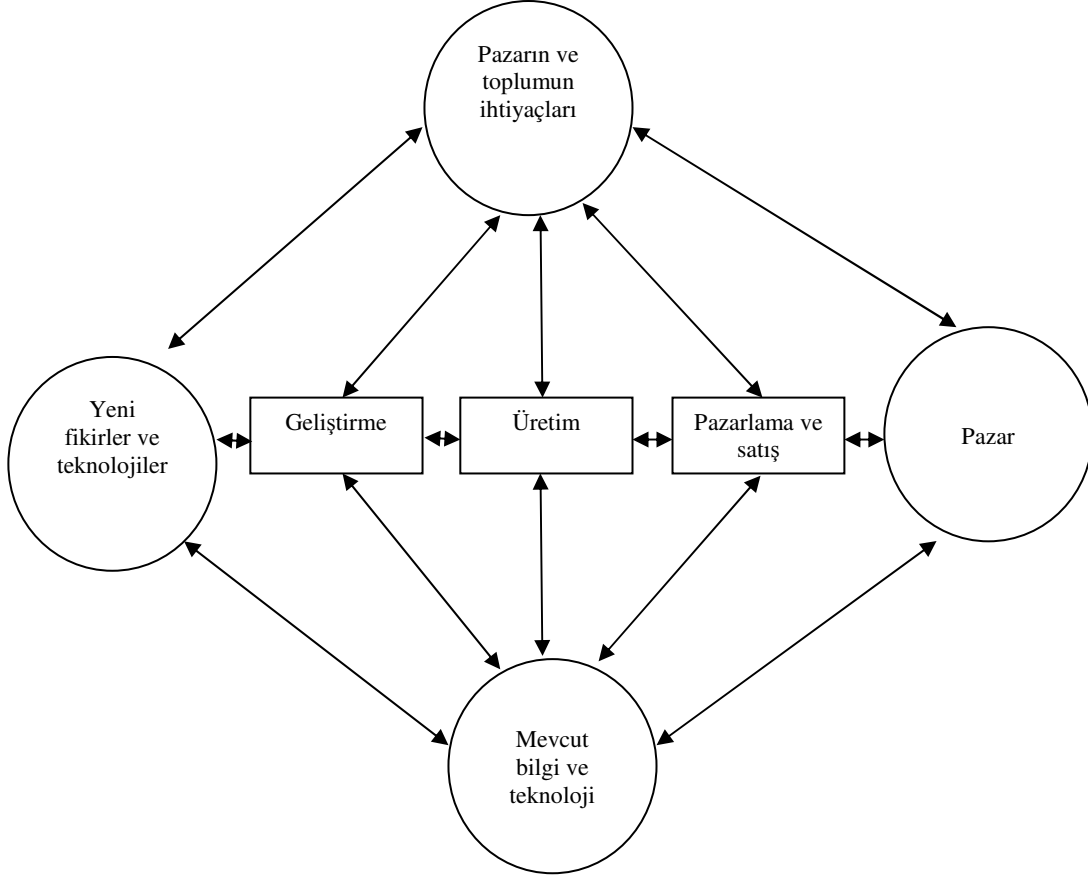
1.2.2.1. Yenilik Sürecini Etkileyen Faktörler

Yenilik, toplumsal ve kültürel ortamda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması olarak tanımlanabilir. Merriam-Webster, yeniliği “yeni ve farklı bir sonuç”,¹¹ Drucker ise; “yeni, gelişken yetenekler veya artan kullanılışlıkla donatılma süreci” olarak tanımlamaktadır (Drucker, 1985:67-72). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ile Avrupa Komisyonu’nun yayınladığı Oslo Kılavuzu’nda (Oslo Manual) yenilik; üretim öncesi, üretim ve dağıtım ile ilişkili geliştirilen sonraki aşamaları, daha düşük yenilik derecesine sahip geliştirme faaliyetleri, eğitim ve pazar hazırlığı gibi destek faaliyetleri, ürün ve yeni pazarlama yöntemleri veya yeni organizasyonel yöntemler gibi yeniliklere ilişkin uygulama faaliyetleri gibi AR-GE’ye dahil edilmeyen çeşitli faaliyetleri içermektedir (OECD, 2005a:10).

Firmalar yenilik sürecinde teknoloji geliştirme veya piyasaya giriş maliyetlerini, ürün geliştirme veya piyasaya giriş risklerini, yeni ürünlerin geliştirilmesi ve ticarileştirilmesi için gereken süreyi azaltmak, ölçek ekonomilerinden yararlanmak için diğer firmalar veya kurumlarla işbirliği yapmaktadır. Firma düzeyinde yenilik, basit bir süreçte değil her aşamasında önemli geri beslemelerin olduğu, kişiler, kurumlar ve bunların içinde buldukları ortam arasında karmaşık etkileşimlerin yaşandığı bir süreçte gerçekleşir. Yenilik sürecinde firmalar sistemdeki diğer firmalar, müşteriler, tedarikçiler, araştırma kurumları, üniversiteler, kamu kurumları gibi aktörlerin tamamıyla veya bir kısmıyla etkileşim halinde bulunurlar. Tüm süreçlerde birbirine bağımlı faaliyetlerin her aşamasında belirsizlikler vardır. Her aşama bir öncekine geri beslemeler sağlar ve özellikle pazardan gelen sinyaller ve değişen talepler dinamik bir sürecin varlığını gerektirir (Şekil 4). Firmalar yenilik sürecinde çeşitli nedenlerle diğer işletmeler ve/veya kuruluşlarla işbirliği gerçekleştirir. Bu işbirliklerinin amaçları; teknoloji geliştirme veya pazara giriş maliyetlerini azaltmak, AR-GE veya pazara giriş risklerini azaltmak, üretimde ölçek ekonomisi sağlamak, yeni ürünlerin geliştirilmesi ve ticarileştirilmesi için gereken süreyi azaltmak olarak sıralanabilir (TÜSİAD, 2008:29). Yenilik konusundaki araştırmalar, ülkelerin yenilik performanslarındaki artışın ekonomik ve toplumsal kalkınma, refah ve gelişme için anahtar rol oynadığını; bilgi

¹¹ <http://www.merriam-webster.com/dictionary/innovation>, Erişim tarihi: 22.04.2010.

ekonomisine geçiş için en önemli itici güç olduğunu; etkin yenilik politikalarına ve sistemlerine sahip ülkelerin gelişmişlik yarışında hızla ilerlediklerini, yenilik sayesinde eşitsizlikler de dahil olmak üzere pek çok toplumsal sorunun üstesinden gelmeyi başardıklarını açıkça ortaya koymaktadır.¹²

Şekil 4. Sistematik Yenilik Modeli

Kaynak: Şirin Elçi (2006), İnovasyon, Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı, Ankara: Nova Basın Yayın Dağıtım, s.20.

¹² Bu konuda OECD (2000) A New Economy? The Changing Role of Innovation and Information Technology in Growth, Paris: OECD; Avrupa Komisyonu (European Commission) (2000) Innovation in a knowledge-driven economy, Brüksel; Avrupa Komisyonu (2003). Innovation policy: updating the Union's approach in the context of the Lisbon Strategy, Brüksel; Avrupa Komisyonu (2006). Putting knowledge into practice: A broad-based innovation strategy for the EU, Brüksel, 13 September 2006; Dünya Bankası (2003). Closing the Gap in Education and Technology, Washington: Dünya Bankası çalışmaları incelenebilir.

Yenilik sürecini etkileyen faktörler; maliyet, bilgi, piyasa, kurumsal ve diğer faktörler olarak beş grupta ele alınabilir.¹³ Yenilik faaliyetlerine hiç başlamamak için bazı nedenler bulunabilir ya da yenilik faaliyetlerini yavaşlatan veya beklenen sonuçlar üzerinde olumsuz bir etkisi bulunan faktörler söz konusu olabilir. Bu faktörler yüksek maliyetler ve talep yetersizliği gibi ekonomik nedenleri, nitelikli personel ve bilgi eksikliği gibi girişim faktörlerini, düzenlemeler ve vergi kuralları gibi yasal faktörleri içerir. Yeniliğin önündeki engeller hakkındaki sorular, yenilik politikası ile ilgili çeşitli konular hakkında bilgiler verebilmektedir. Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ'ler), yeterli finansman eksikliğini yeniliğe yapılan yatırımların önündeki önemli bir engel olarak ortaya koyabilir. Girişimciler, yeniliği anlamlı hale getirebilmek amacıyla belirlemeleri gereken fiyatlarda yeni ürünlere yönelik talep eksikliğiyle ilgilenebilirler. Girişimciler, yenilik faaliyetlerine başlamak için ihtiyaç duyulan nitelikli personele sahip olamayabilirler ya da yenilik faaliyetleri, işgücü piyasasında gerekli personeli bulamamalarından dolayı yavaşlayabilir. Altyapı eksikliği yeniliğin önündeki önemli bir engeldir. Diğer nedenler; girişimcinin, bir yenilik geliştirmek için ihtiyaç duyulabileceği teknolojiler veya piyasalara ilişkin bilgi eksikliği içinde olması ya da girişimcinin ortak yenilik projeleri için uygun ortaklar bulamaması olabilir. Bu engeller, özel bir yenilik türüyle ya da tüm türler ile ilgili olabilir. Örneğin, maliyet faktörleri tüm yenilik türleri ile ilişkili olabilirken, piyasa faktörleri hem ürün yeniliklerinin geliştirilmesini hem de ürün tasarımı üzerindeki çalışmalarını etkileyebilir (OECD, 2005a:116).

¹³ Maliyet faktörleri; aşırı risk algılaması, maliyetlerin yüksek olması, firma içi fonların eksikliği, girişim sermayesi veya finansman eksikliğidir. Bilgi faktörleri; AR-GE, tasarım gibi yenilik potansiyelinin yetersizliği, firma içinde ve işgücü piyasasında vasıflı personel, teknoloji ve piyasa bilgisi eksikliği, dış kaynakların (outsourcing) kullanılabilirliğindeki kusurlar, ürün ve süreç geliştirme, pazarlama ortaklıkları için işbirliği ortaklarının bulunmasında yaşanan zorluklar, firma içi organizasyonda personelin ve yöneticilerin değişime yönelik tavırlarında katılıklar, üretim koşulları nedeniyle personelin yenilik faaliyetlerine yönlendirilme imkansızlığı olarak sayılabilir. Piyasa faktörleri; yenilikçi mal veya hizmetler için talebin belirsiz olması, yerleşik firmalar tarafından baskı altına alınan (domine edilen) potansiyel piyasadan oluşur. Kurumsal faktörler; altyapı eksikliği, mülkiyet haklarının zayıflığı, mevzuat, düzenlemeler, standartlar ve vergilendirme ile ilgili faktörlerdir. Yenilik yapmamaya ilişkin diğer nedenler; önceki yeniliklerden dolayı yenilik yapma ihtiyacının duyulmaması ve yeniliklere yönelik talep eksikliğinden dolayı yeniliklere ihtiyaç duyulmamasıdır (OECD, 2005a:117).

1.2.2.2 Ulusal/Bölgesel Yenilik Sistemleri

“Ulusal yenilik sistemi” Evrimsel İktisat’ın önde gelen araştırmacılarından Freeman (1987) ve Lundvall (1988, 1992) tarafından önerilmiş bir kavramdır. 1990’larda bu kavram OECD gibi bazı uluslararası kuruluşlar ve Avrupa Birliği (AB) tarafından da teknoloji ve yenilik politikalarının geliştirilmesinde kullanılmıştır. Ulusal yenilik sistemi, etkinlikleri ve etkileşimleri ile yeni teknolojileri oluşturan, ithal eden, değiştiren ve yayan kamu-özel kesim kuruluşlarının ağıdır (Freeman, 1987:1). Dar kapsamda AR-GE birimleri, teknoloji kurumları ve üniversiteler gibi araştırmaya yönelik kurumlar ulusal yenilik sisteminin bileşenleridir (Lundvall, 2010:2-8). Genel anlamda ise, yenilik sürecini etkileyen kurumların tamamı, özellikle öğrenme ve finansman süreçlerine ilişkin kurumlar da sistemin alt-unsurlarını oluşturmaktadır. Ulusal yenilik sistemi OECD tarafından bir ülkede yenilik ve teknolojik yayılmanın hızını ve yönünü etkileyen piyasa ve piyasa-dışı kurumlar olarak tanımlanmaktadır (OECD, 1998:61). Evrimsel yaklaşımda teknoloji ve yenilik politikası sadece AR-GE ve yenilik faaliyetlerini kapsamamakta, buluştan yayılmaya, teknolojik gelişme sürecini etkileyen tüm bileşenleri içermektedir (Soete ve ter Weel, 1999). Freeman ve Soete’ye (2003) göre, yenilik sistemlerin içindeki çeşitli ürünlerin yaratılması için gerekli bilgi, nitelik ve deneyim birbiriyle ilişkili ve birbirini destekleyici niteliklere sahiptir. Ayrıca bu sistemler içinde çalışıldığında öğrenme ve diğer ülkeleri yakalama zamanı kısaltmakta, kalkınma ve büyümeyi artıracak bir biçimde yeni ürün ve üretim süreçleri oluşturulmaktadır (Freeman ve Soete, 2003:412).

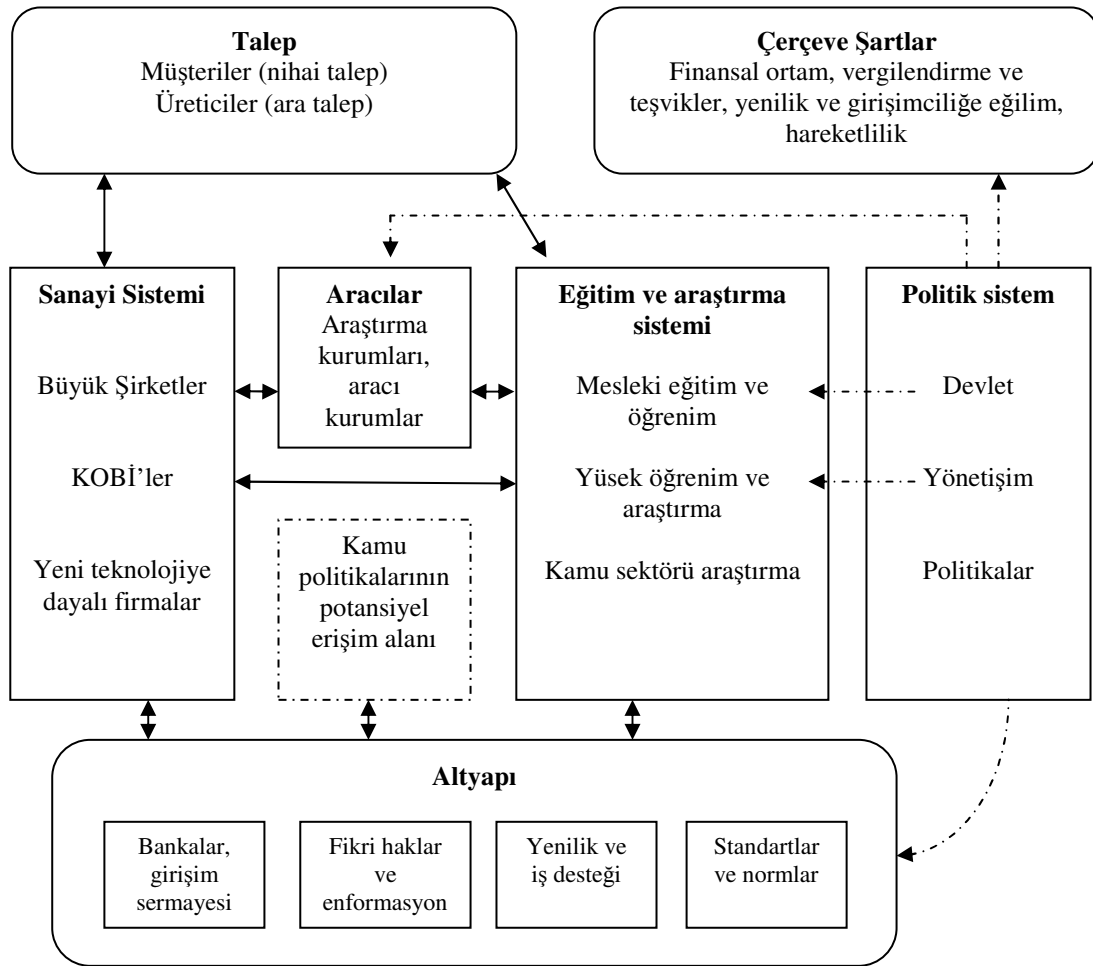
Bilimsel ve teknolojik bilginin üretimi, yayılması, saklanması ve kullanılmasına ilişkin olarak ulusal yenilik sistemini oluşturan kurum ve kuruluşlar; teknolojik yenilik faaliyetinde bulunan (özel ve kamu) firmalar ve bu firmaların oluşturduğu ağlar, araştırma kuruluşları, bilim sistemi, destek ve köprü kuruluşlar, finansman kuruluşları, politika geliştiren, uygulayan ve değerlendiren kuruluşlardan oluşur. Firmalar, teknolojik yenilik faaliyetlerinin yürütülmesinde ve yeniliklerin ticari uygulamaya geçirilmesinde kilit rol oynarlar. Kâr amacı olmayan kamu ve yarı-özel bağımsız araştırma kuruluşları, teknolojik yeniliklerin üretilmesi ve yayılması açısından önemli bir rol üstlenmektedir. En önemli unsuru üniversiteler olan bilim sistemi, bilimsel

bilginin üretimi, buluşların üretilmesi ve araştırmacıların eğitimi gibi işlevler üstlenmiştir. Yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması, eğitim ve laboratuvar destek hizmetleri, standartların belirlenmesi gibi faaliyetler gerçekleştiren destek ve köprü kuruluşlar yenilik faaliyetinde bulunan kuruluşlara teknolojik altyapıya yönelik destek hizmetlerini sunmaktadır. Teknolojik yenilik faaliyetlerinin finansmanı, diğer yatırım faaliyetlerinden farklı özelliklere sahiptir. Bu nedenle teknolojik yenilik faaliyetleri AR-GE bağışları, krediler, vergi indirim gibi araçlarla desteklenirken, teknolojik yenilik faaliyetlerinde uzmanlaşmış risk sermayesi gibi finansman kuruluşları, ulusal yenilik sisteminin önemli bir unsurunu oluşturur. Ulusal yenilik sisteminin kurulması ve etkin bir şekilde çalışması, ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetlerinin eşgüdümü, sistemin aksaklıklara karşı tedbirler alınması ve yasal ve düzenleyici çerçevenin oluşturulması işlevlerini üstlenen ve politika geliştiren, uygulayan ve bu politikaları değerlendiren kuruluşlar ulusal yenilik sisteminin önemli unsurlarından birini oluşturur (TÜBİTAK, 1996).

Ulusal yenilik sistemi, ekonomideki diğer unsurlar ile de etkileşim halindedir. Ulusal yenilik sistemi incelenirken, bu sistemin içinde yer aldığı makroekonomik ve düzenleyici bağlam, eğitim sistemi, iletişim altyapısı, ürün piyasaları, işgücü ve sermaye piyasalarındaki koşullar da incelenmelidir (Lundvall, Johnson, Andersen ve Dalum, 2002:213-231). Ulusal yenilik sistemi kavramı, bir ülkede yeniliğin, kamu kurumları, özel sektör kuruluşları, üniversiteler, araştırma kurumları gibi farklı aktörlerin oluşturduğu ağyapı ve bunlar arasındaki ilişkiler ve etkileşim sayesinde gerçekleştiği gerçeğine dayanmaktadır. Ulusal yenilik sistemi yasalar, toplumsal kurallar, kültürel normlar, alışkanlıklar, teknik standartlar gibi öğelerin oluşturduğu bir kurumsal yapı olarak da tanımlanabilir (TÜSİAD, 2008:35). Ulusal/bölgesel yenilik sisteminin ana aktörleri ve aktörler arasındaki bağlantılar Şekil 5’de görülmektedir.

Ulusal düzeyde tanımlanmış olan yenilik sistemi zamanla bölgesel, sektörel ve yerel düzeyde de tanımlanmıştır. Bölgesel yenilik sistemleri; firmalar, üniversiteler ve eğitim kurumları, araştırma kuruluşları, kamu kurumları, finansman kuruluşları, yenilik ve iş destek merkezleri, teknoloji transfer ofisleri gibi aracı kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, teknoparklar, kuluçka merkezleri gibi yenilik ve teknoloji altyapısını

destekleyen kuruluşlar gibi çok çeşitli aktörün ve bu aktörler arasındaki etkileşimin oluşturduğu bir sistemdir. Ulusal yenilik sisteminde olduğu gibi, bölgesel yenilik sisteminin diğer öğelerini kültürel normlar, alışkanlıklar, toplumsal kurullar, tarih gibi faktörler oluşturmaktadır. Bölgesel yenilik sistemi, kendisini oluşturan aktörler arasındaki işbirlikleriyle faaliyete geçmektedir. Sistemin etkinliği, bu aktörler arasındaki ilişkilerin kalitesine ve yoğunluğuna bağlıdır. Bölgesel dengesizliklerin ortadan kaldırılması, bölgenin özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre şekillenmiş yenilik sistemlerinin, yönetim biçimlerinin, politikalarının ve politika uygulama araçlarının geliştirilmesiyle mümkündür (TÜSİAD, 2008:38-39).

Şekil 5. Ulusal/Bölgesel Yenilik Sistemi: Ana Aktörler ve Akışlar
Kaynak: TÜSİAD, 2008:36.

Bölgesel yenilik sistemlerinin en temel özelliği, mekandaki unsurlara dayalı olarak farklılaşmasıdır. Bölgelerin endüstriyel yapılarındaki farklılıklar bölgesel yenilik

sistemlerinin tasarımını etkilemektedir. Yüksek teknolojinin yoğun olduğu bölgelerdeki yenilik sistemi, geleneksel sanayi alanlarında uzmanlaşan bölgelerdeki yenilik sistemlerinden farklılaşabilmektedir. Aynı endüstriyel yapıya sahip benzer bölgelerde bölgeye özgü rutinler, normlar ve geleneklerdeki farklılaşmaya bağlı olarak bölgesel yenilik sistemleri değişebilmektedir (Andersson ve Karlsson, 2006:56). Yeniliği evrimsel bir gelişme sürecine dayandıran bu sistemlerde etkileşimli yenilik sürecinin ortaya çıkması açısından bilginin örtük niteliği önemlidir. Bu açıdan bölgesel yenilik sistemleri örtük bilgiye önem vermektedir (Doloreux, 2002:252).

Bölgesel yenilik politikaları bir bölgenin diğer bölgelere göre sahip olduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmak, yeniliğe dayalı firmaları ve nitelikli işgücü için bir çekim merkezi oluşturmak, varolan firmaların rekabet güçlerini artırmak için izlenmesi gereken stratejileri içermektedir. Bir bölgenin yeniliğe bağlı olarak gelişmesi, rekabet gücünün artması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi için bölgenin sahip olduğu fiziksel, toplumsal, beşeri ve finansal sermayeye yatırım yapılması gerekir. Bu faktörlerin varlığı ve etkin kullanımı, bölgesel verimliliğe, istihdam ve refah artışına neden olur. Beşeri sermayenin ve toplumsal sermayenin gelişmesi için fiziksel sermayeye ihtiyaç duyulur. Bu da; ulaşım, iletişim, sağlık altyapısını ve belediye hizmetlerini içermektedir. Bölgedeki üniversiteler, araştırma kurumları, teknoparklar ve kuluçkalar da bu kapsamda değerlendirilir. Toplumsal sermaye;¹⁴ toplumsal ağlar ve bu ağlardan kaynaklanan güven ve paylaşım normlarını içeren bireyler arasındaki bağlantılardan oluşur. Yenilikte başarının koşullarından biri işbirliği olduğundan toplumsal sermayenin gücü, bölgenin yeniliğe dayalı kalkınmasının belirleyici öğelerindendir. Beşeri sermaye; bireylerin beceri, eğitim ve bilgilerini, bölgenin sahip olduğu insan kaynaklarının niteliğini ve miktarını ifade eder. Nitelikli insan kaynağı toplumsal sermayenin güçlenip gelişmesini sağlarken, güçlü bir fiziksel sermaye de nitelikli insan kaynakları için bölgenin bir çekim merkezi olmasına neden olur. Finansal sermaye ise, bir bölgede yeniliğin gelişmesi için varolan ve bölgeye çekilen finansal kaynaklardan oluşur. Bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması için oluşturulan bölgesel yenilik politikalarının uygulanmasında bölgenin tüm paydaşlarının etkin rol oynaması gerekir. Politikalar, özellikle bölgede bulunan ve bölgeye çekilmesi planlanan firmaların

¹⁴ Bu konuya eleştirel bir yaklaşım için bkz.: B. Fine (2011), Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı / Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler, Çev. Ayşegül KARS, İstanbul: Yordam Kitap.

ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmelidir. Ulusal yenilik politikasını tasarlayan ve uygulayan kurum ve kuruluşlarla yakın işbirliği gerçekleştirilmesi ve iletişimin geliştirilmesi gerekir. Bölgesel ve ulusal yenilik politikaları arasında koordinasyon, tutarlılık ve tamamlayıcılık yenilik politikalarının başarıya ulaşmasını sağlar (Elçi, 2006:60-61).

Bölgesel yenilik sistemlerinin etkin şekilde işlemlerini engelleyen faktörler; organizasyonel zayıflık, kabuğunu kıramama ve sistemin aktörleri arasındaki parçalanmışlıktır. Bölgesel düzeyde etkin bir yenilik sisteminin kurulması için araştırma kurumlarının olmaması, yeniliğe aracı kuruluşlarının bulunmaması gibi aktörlerin eksikliğinin neden olacağı olumsuz etki kısa vadede yakın bölgelerde ihtiyaç duyulan hizmetleri sunan kuruluşlarla bağlantıların kurulması ve bu kuruluşların sisteme dahil edilmesi ile azaltılabilir. Bölgedeki sanayi kuruluşlarının yıllardır aynı teknolojiyle aynı piyasalara yönelik çalışmaları ve uzun vadeli stratejik hedefler ortaya koyup yeniden yapılanmaması, bölgesel yenilik ağının dışarıdan farklı aktörlere açılması ve bölge içinde sektörler arası etkileşimin desteklenmesiyle aşılabılır. Bölgedeki kuruluşlar arasında iletişim, koordinasyon ve işbirliği eksikliği sistemin aktörlerinin parçalanmasına neden olmaktadır. Bu durum bölgedeki aktörler arasındaki güven eksikliğinden kaynaklanmaktadır. İşbirliğinin artırılmasına yönelik destekler, ortak çıkarlar için çalışma konusundaki motive edici önlemlerle bu sorunun olumsuz etkileri ortadan kaldırılabılır.

Bölgesel yenilik stratejileri; bölgesel yönetimlerin politika gündemlerinde önceliği yeniliğe vermelerini, bölgelerde yenilik kültürünün geliştirilmesini sağlamayı, özel sektörün yenilik faaliyetlerini artırmayı, araştırma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerinin iş dünyasının ihtiyaçlarına göre şekillenmesini ve yenilik için gereken bilginin akışını sağlayacak kamu-üniversite-özel sektör işbirliklerini ve ağlarını geliştirmeyi, yenilik için ayrılan kısıtlı kamu ve özel sektör kaynaklarının daha etkin kullanımını ve daha büyük etki yaratmasını sağlamayı hedeflemektedir. Bölgesel yenilik sisteminde her yenilik faaliyetinin bir yan ürünü olarak yeni bilgi üretilmekte, bu süreç ise üretilen bilginin taşınmasına neden olmaktadır. Bilgi, herkes tarafından erişilebilen ve ekonominin bilgi tabanını güçlendiren bir kamu malı olarak kabul edilir.

Bilginin taşma etkisi coğrafi yakınlıkla ilişkilidir. Yüzyüze görüşmelerle yayılan yazılı olmayan bilgi coğrafi olarak birbirine yakın olan kuruluşlar ve kişiler arasında daha kolay yayılır. Bilginin taşması kümelenme kavramıyla ilişkilendirildiğinde, yazılı olmayan bilginin alışverişi, çoğunlukla teknoloji geliştirme faaliyetinin erken aşamalarında gerçekleşir ve bu da yenilikçi sanayi kümelenmelerinin oluşumunu destekler. Bölgesel yenilik kapasitesini belirleyen faktörler; üniversiteler, araştırma kurumları gibi bilgi üreticisi rolünü üstlenen aktörlerin varlığı, kalitesi ve yoğunluğu, firmaların mevcut bilgi ve teknolojiyi özümseme kapasiteleri, bölge içinde ve dışındaki farklı aktörler arasındaki bilgi akışlarıdır. Bölgesel yenilik sisteminin performansının belirleyicileri: bölge içinde yüksek hareketliliğe sahip kalifiye ve uzman işgücünün varlığıyla desteklenen, yenilik için işbirliği yapan uzmanlaşmış sektörel firmalar arasındaki ağ ilişkileri, müşteriler ve tedarikçiler arasındaki sıkı ilişkiler sonucunda oluşan güven ortamı, bölgesel yenilik bilinci, bölge içinde yenilik ve üretim süreçlerini destekleyen aracı kuruluşların varlığıyla güçlenen bölgesel endüstriyel işbirliği ve bölgenin öğrenme potansiyelidir. Rekabet gücünü artıracak ve sürdürülebilir kılacak yeni ve tamamlayıcı bilgiye erişimin sağlanması, yenilik sürecinin kısalması, yenilikte başarısızlık riskinin azalması gibi çok çeşitli faktörler, firmalar arasındaki etkileşimi ve işbirliklerini artırmaktadır. İşbirlikçi rekabet yaklaşımı, özellikle birbirlerine rakip olan firmaların ortak çıkarlar için bir araya geldikleri yenilik ağlarında oldukça sık rastlanılan bir olgudur (TÜSİAD, 2008:40-55).

Bölgesel yenilik sistemleri devlete firmaları yenilik yapmaya teşvik eden yenilikçi bir ortam hazırlama sorumluluğu yüklemektedir. OECD tarafından 2008 yılından yayınlanan bir raporda bölgesel yenilik sistemlerini destekleyen politikalarda yaşanan değişimler tablo 2’de özetlenmiştir. Bölgesel yenilik sistemlerinde desteklenecek yenilikçi aktörler (hedef gruplar) ve politika hedefleri ise tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 2. Bölgesel Yenilik Sistemlerini Destekleyen Politikalarda Yaşanan Değişimler

Politika Türü	Eski Yaklaşım	Yeni Yaklaşım	Yenilik Odağı
Bölgesel politika	Geri kalmış bölgelere yönelik yeniden dağıtım politikaları	Yerel aktörlere ve kaynaklara dayalı rekabetçi bölgeler oluşturulması	- Büyük ölçekli firmalar yerine küçük ölçekli firmalara odaklanması - Yenilikçi sektörlerin hedeflenmesi - Yenilik sürecindeki aktörler arasında ilişkilerin desteklenmesi
Bilim ve teknoloji politikası	Belli sektörlerdeki temel araştırmaların finanse edilmesi	Belli bir ağ yapıda işbirliğine dayalı araştırmaların finansmanı	- Genellikle yüksek teknolojiye odaklanması - AR-GE yatırımlarının mekansal etkilerinin güçlendirilmesi - Ticarileşmeyi desteklemek amacıyla yeni AR-GE teşvik araçlarının geliştirilmesi - Yeni firma kuruluşlarının desteklenmesi
Yüksek eğitim politikası	Yüksek eğitim kurumlarının eğitim ve temel araştırma üzerindeki etkisi	Yüksek eğitim kurumlarında uzmanlaşmaya gidilmesi ve endüstri ile yakın işbirliği	- Araştırma bütçelerinin artırılması ile yüksek teknolojiye odaklanma - Üniversitelerin bilgi birikimini ticarileştirmek amacıyla kurulan yeni şirketlerin desteklenmesi - Büyük firmalar ile ortak projeler üretilmesi - Üniversite-KOBİ işbirliğinin geliştirilmesi - Bölgesel yenilik stratejilerinde üniversitelerin yer almasının sağlanması
Sanayi ve girişim politikası	Firmalara yönelik teşvikler	Özellikle KOBİ'ler açısından teknolojinin içerilmesi ve firma gruplarının ortak ihtiyaçlarının desteklenmesi	- Ulusal kalkınmanın sürükleyici unsurlarının belirlenmesi - Küçük firmaların teknolojiye erişimde ve kullanmalarında yaşanan sorunların çözümlenmesi - Rekabetçi üstünlüklerin geliştirilmesi - Yenilikçi firmaların kurulmasının teşvik edilmesi

Kaynak: OECD (2008), OECD Reviews of Regional Innovation: North of England, OECD Policy Brief, UK, p.56.

Tablo 3. Bölgesel Yenilik Sistemlerinde Desteklenecek Yenilikçi Aktörler

Hedef Grup	Politika Hedefleri
Büyük firmalar	AR-GE faaliyetleri için yenilikçi bir çevre oluşturulması, yeni teknolojilere yönelik AR-GE faaliyetlerinin desteklenmesi, büyük firmalarda istihdam edilecek nitelikli personel ihtiyacının üniversiteler aracılığıyla karşılanması
Tedarik Zincirinde Yer Alan KOBİ'ler	Uzmanlaşmış firmaların müşteri tabanının genişletilmesi, KOBİ'lerin çok uluslu firmalara bağımlılığının azaltılması, KOBİ'lerin yeni teknolojilerin kullanılması ve yenilikçi kapasitenin artırılması yoluyla küresel piyasalara erişiminin kolaylaştırılması
Yenilikçi ve Büyüme Potansiyeli Olan KOBİ'ler	KOBİ'leri teknolojik altyapılarını kurma yönünde teşvik etme, yenilik kapsamındaki projeleri risk sermayesi ve diğer finansman olanakları ile destekleme, KOBİ'ler arasındaki ağ yapının kurulmasını destekleme
Belli bir sektör ya da kümedeki firmalar	Firmaların ortak AR-GE projeleri geliştirmelerine yardımcı olma, firmaların ortak ihtiyaçlarını gidermeye yönelik hizmet sunumu
Yabancı yatırımcılar	Bölgesel yenilik sistemine katkı sağlayacak yabancı yatırımcıların bölgede yatırım yapmalarının kolaylaştırılması
Araştırma grupları ve araştırmacılar	Araştırma kurumları ile girişimciler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, kamu AR-GE kurumlarının uygulamalı araştırmalara yönlendirilmesi, bilgi paylaşımı ve ortak üretime dayalı açık yenilik mekanizmalarının desteklenmesi

Tablo 3. Bölgesel Yenilik Sistemlerinde Desteklenecek Yenilikçi Aktörler (Devamı)

Hedef Grup	Politika Hedefleri
Girişimciler (Girişimci KOBİ'ler)	Girişimciler için inkübatör desteği sağlanması, girişimcilere rehberlik hizmeti sunulması, girişimcilerin yenilik faaliyetlerinin finansal açıdan desteklenmesi

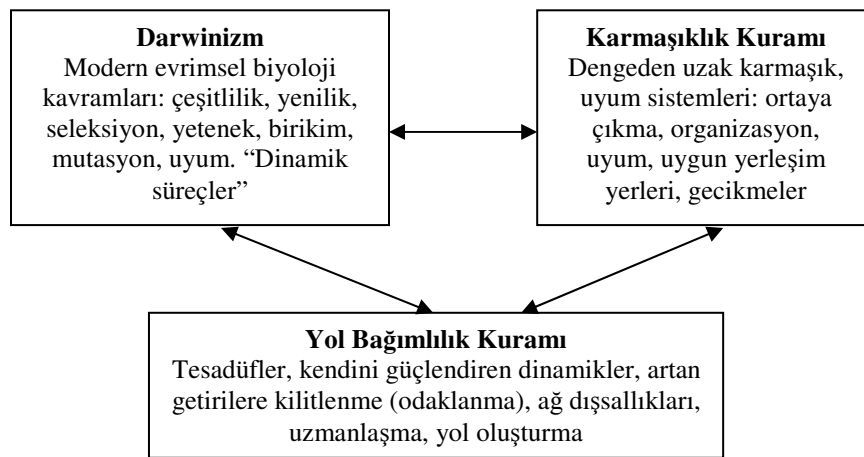
Kaynak: OECD (2008), OECD Reviews of Regional Innovation: North of England, OECD Policy Brief, UK, pp.52-53.

Evrimsel iktisadın teknoloji ve yenilik politikasının temel amacı firmaların ve ulusal yenilik sisteminin teknolojik yeteneğini geliştirmektir. Bu yaklaşımda, firmalar tek başlarına yenilik yapamayacakları için teknoloji altyapısı, diğer firmalar ve kâr amaçlı olmayan kuruluşlar arasındaki etkileşim ve işbirliği önem kazanmaktadır. Bu noktadan hareketle teknoloji ve yenilik politikasının amaçları; yenilik için uygun bir ortamın oluşturulması, kurumlar arası işbirliğinin teşvik edilmesi, tüketicilerin yeni ürünlere yönelmelerinin sağlanması, firmalarda teknolojik yenilik kültürünün geliştirilmesi, yeni ürün, süreç ve hizmet geliştirilmesine yönelik yaratıcı düşüncelerin özendirilmesi, firmalara gerekli finansal desteğin sağlanması, teknoloji hizmetlerinin geliştirilmesi, teknoloji transferinin özendirilmesi, kurumsal yapının geliştirilmesi, sistemden kaynaklanan aksaklıkların giderilmesi, ulusal/bölgesel yenilik sisteminin etkin bir şekilde çalışmasının sağlanması olarak sıralanabilir (Taymaz, 2001:28-30).

1.2.2. Evrimsel Ekonomik Coğrafya

Ekonominin dinamik, geri dönüşü olmayan ve kendisini dönüştüren yapısı Evrimsel İktisat'ın araştırma programında yenilik, organizasyon, evrim, dengeden uzaklaşma gibi kavramları kullanmasına neden olmuş ve uygun kuramsal çerçeveyi oluşturmuştur. Bu kavramlarla evrimsel iktisatçılar ekonomik coğrafyacıların mekandaki evrimi açıklamalarını kolaylaştırmıştır. Evrimsel iktisatçılar dinamik büyüme süreçlerinde teknolojik sistemlerin özgün yanlarını ele alırken, ekonomik coğrafyacılar Evrimsel İktisat'ı ve mekansal organizasyonları açıklamakta kullanmışlardır. Evrimsel Ekonomik Coğrafya üretim, dolaşım, bölüşüm, dağıtım ve tüketimin zamanla değişen mekansal organizasyonu ile ilgilenmektedir. Boschma ve Martin'in (2007) çalışmalarında belirttiği gibi Evrimsel Ekonomik Coğrafya yenilikleri, yeni firmaları, yeni endüstrileri, yeni üretim ve pazarlama ağlarını içeren mekandaki organizasyonları; bireyler, firmalar, organizasyonlardan oluşan ekonomik ajanların

mikro ekonomik davranışlarını; merkezi koordinasyonun yokluğunda mekanın nasıl kendi organizasyonunu gerçekleştirdiğini; yol bağımlılığının bölgesel kalkınmayı nasıl şekillendirdiğini ve dönüştürdüğünü; bu süreçlerin neden ve nasıl mekana bağımlı olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle; ekonomide dönüşümü ve uyumu belirleyen, yenilikleri şekillendiren, refahın yaratılmasında etkili olan mekansal yapının ekonomide evrimi nasıl etkilediği ve şekillendirdiğiyle ilgilenmektedir (Boschma ve Martin, 2010:6-7). Bu süreci açıklamak için Evrimsel Ekonomik Coğrafya’da yapılan çalışmalarda üç yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Evrimsel Ekonomik Coğrafya'nın Kuramsal Çerçevesi

Kaynak: Boschma, Martin (2010), "The aims and scope of evolutionary economic geography", Boschma R. ve R. Martin (der.) The Handbook of Evolutionary Economic Geography, Edward Elgar, s. 7.

Evrimsel İktisat'ın çeşitlilik, seleksiyon, yenilik gibi kavramları ve düşünceleri Darwinizm'den etkilenmiştir.¹⁵ Karmaşıklık kuramı (complexity theory) Evrimsel İktisat'ın kullandığı kavramları kullanarak yersel ekonomik büyüme süreçlerinin dengesiz/istikrarsız özelliklerine dikkat çekmekte ve ekonomik faaliyetlerin organizasyonunu, mekandaki yapılanmalarını ve uygun yerleşim yerlerinin seçimini karmaşık sistemlerin parçaları olarak ele almaktadır. Belli bir kurumsal ortam ve sosyo-ekonomik koşullar altında toplumların belirli yerlere ulaşacağını ifade eden "yol bağımlılık" Evrimsel Ekonomik Coğrafya literatüründe önemli bir kavramdır.

¹⁵ Oxford Sözlüğü'ne göre Darwinizm, İngiliz doğa tarihçisi Charles Darwin'in doğal seçim yoluyla evrim kuramını ifade etmektedir. Biyolojide evrim, canlı türlerinin nesilden nesile kalıtsal değişime uğrayarak ilk halinden farklı özellikler kazanması olarak açıklanmaktadır. Evrimsel İktisat'ın çeşitli kavramları Darwinizm'den etkilenmiştir. Nelson ve Winter 1982 yılında yayınladıkları "An Evolutionary Theory of Economic Change" isimli eser ile Evrimsel İktisat'ın gelişimine önemli bir katkı sağlamışlardır.

Essletzbichler ve Rigby'e (2010) göre çeşitlilik, başkalaşım, seçim ve birikimin sürdürülebilirliği, farklı coğrafi bölgelerde bulunan firmalar ve bireyler arasındaki rekabetçi evrimsel süreçleri etkileyebilmekte ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarına neden olabilmektedir. Evrimsel Ekonomik Coğrafya bir bölgedeki bireylerin ve firmaların nüfusundaki evrime odaklanmalı, diğer bölgelerdeki nüfus değişimlerini izlemelidir. Bu tartışmalar firmaların ve bireylerin özellikleri, değişimleri, mekandaki farklı ekonomik kalkınmaları içermelidir. Darwinizm ekonomik coğrafyacılar ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği mekandaki analizleri için yeterli altyapıyı sunmaktadır (Essletzbichler ve Rigby, 2010:43-62).

Karmaşıklık kuramının içerdiği modeller, ileri matematik tekniklerine ve çok sayıda veriye ihtiyaç duysa da literatürde yer alan kuramlara farklı bir bakış açısı kazanılmasına neden olmuştur. Bilimsel anlamda tartışılan “deterministik kaos” ise, nesne ya da sistemlerin neden olduğu düzensizlik içinde düzeni algılamak ve sistemlerin bu anlamdaki kaotik davranışlarını modelleyerek diğer benzer sistemlere uyarlamak için yeni yöntemlerin oluşturulmaya çalışıldığı bir kavramdır (Kesici, 2006:189).¹⁶ Yönetim düşüncesine göre karmaşıklık kuramı, firmaları kaotik sistemler olarak görmekte ve doğrusal olmayan dinamik sistemler olarak tanımlamaktadır. Firmalar kısa dönemde birçok durumla karşılaşabilir ve dolayısıyla farklı hareket ederler. Bu nedenle özellikle küresel düzeyde ve uzun dönem belirsizlik koşullarında firma davranışını öngörmek imkansız olmaktadır. Farklı parçalar arasındaki karşılıklı etkileşimden beklenmeyen olumsuz bir sonuç da çıkabilir. Firmalar iç ve dış faktörlere duyarlıdır. Bu sistemler de aynı şekilde başlangıç koşullarına duyarlıdır. Firma; çevresiyle bilgi, finansman, hammadde alışverişi yaparken karşılıklı etkileşimi kolaylaştırmak, farklı isteklere yanıt verebilmek ve uyum sağlamak için kaos artırıcı olarak görünür. Firmaların davranışlarını sürekli ve hızlı bir şekilde değiştirebilmesi, kaotik çevresine açıklığını esnek davranışlar içinde göstermesinden kaynaklanır. Kaos ortamında firma yöneticisi,

¹⁶ Karmaşıklık (kaos) kuramı ilk olarak Fransız matematikçi Poincare (1854-1912) tarafından 19. yüzyılın sonlarında açıklanmıştır. Poincare “Bilim ve Yöntemler” adlı eserinde, kimi çok değişkenli sistemlerin kalıcı çözümlerinin olmadığını, çözümlerinin sonsuz bir şekilde sürebilen, değişen bir durum alacağını ve bu sistemlerin geleceğin tahminine izin vermeyeceğini ifade etmektedir. Edward Lorentz ise 1963 yılında kuramı meteorolojik tahmin modellerine uyarlayarak, değişkenlerdeki küçük değişmelerin başlangıçta hiç tahmin edilmeyen şaşırtıcı sonuçlara neden olabileceğini belirtmiştir. Kaos kuramının sosyal organizasyonlara uyarlanmasıyla Ford, Taylor ve Gantt ile başlayan modern yönetim biliminde de farklılıklar ortaya çıkmıştır (Latif, 2002:29-39).

uzun sürede planlamadan uygulamaya ve kontrole kadar yanılmaksızın, sürekli ve tutarlı bir şekilde her şeyi yönetemez, diğer firmaların katkısına ihtiyaç duyar. Teknoloji, ekonomi, yasal düzenlemeler, oyunun kuralları da süreci etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Latif, 2002:29-39). Evrimsel Ekonomik Coğrafya'nın kuramsal/kavramsal çerçevesini belirleyen yaklaşımlardan biri olan kaos kuramı dengeden uzak, karmaşık uyum sistemleri, organizasyon, uyum, uygun yerleşim yerleri gibi konularla ilgilenmektedir. Kaos sistemlerini evrimsel açıdan ele alan yaklaşım karar birimi ağlarının (firmalar ve bireyler arasındaki) zaman içerisindeki gelişimi ile ilgilenmektedir. Ağ sistemlerini tartışan çalışmalar henüz çok yeni olmalarına rağmen, ekonomik coğrafyacılar ve araştırmacılar sosyal ağ bileşenlerini ağların yapılarını ve performanslarını açıklamada kullanmaktadırlar. Ekonomik coğrafyacılar bilgi ağları ve mekansal dağılımın yenilik sürecindeki rolünün farkında olmalarının yanında, yeniliği mekanın evriminde önemli bir faktör olarak görmektedirler (Boschma ve Martin, 2010:8).

Boschma ve Frenken (2010) çalışmalarında yenilik ağlarının mekansal değişimini evrimsel bir bakış açısıyla ele almaktadır. Yazarlar, yersel yakınlık (proximity) literatüründen hareketle ağların yapısı ve performansındaki değişimi açıklamaktadırlar.¹⁷ Yakınlık ya da mesafe firmaların bilgi dışşallıklarını teşvik eden bir koşuldur, fakat yakınlığın yenilik performansını arttıramadığı hatta olumsuz etkilediği de görülebilir. Bu durum yakınlık paradoksu (proximity paradox) olarak isimlendirilmektedir. Farklı mesafeler ağların mekansal evriminde mekana bağlı bir şekilde yol bağımlılığı teşvik etmektedir. Ağların gelişimi içsel bir süreçtir (Boschma ve Frenken, 2010:120-137).

Ekonomik coğrafya ve bölgesel kalkınma çalışmalarında kullanılan yol bağımlılık kavramı; evrimsel kuramların, bilgi birikim sürecinin, belirli bir ataletle sahip bulunan “teknolojik yörüngelere” bağımlı olduğunu, araştırma ve yeniliğin farklı aşamalarındaki etkileşimleri içerdiğini, pazar güçleriyle pazar-dışı organizasyonlar arasındaki karşılıklı etkiler ve toplumsal normlar, düzenleyici kurallar gibi diğer bazı kurumların etkileriyle şekillendiğini açıklamaktadır (Göker, 1999:3). “Yol bağımlılık”

¹⁷ Yersel yakınlığı ele alan literatürle ilgili ayrıntılı bir bilgi için Boschma (2005), Torre ve Rallet (2005) çalışmalarına bakılabilir.

belli bir kurumsal ortam ve ekonomik koşullar altında toplumların belli yerlere ulaşacağını ifade eden bir kavramdır. Martin ve Sunley'e (2006) göre; yol bağımlılık kavramı ekonomik coğrafyacıların ekonomik evrimi açıklamada kullandığı temel bir kavramdır. Bununla birlikte bir bölgedeki firmaların, endüstrilerin veya bölge ekonomisinin izlediği yol bağımlı gelişme stratejilerinde bazı tanımlama sorunları vardır. Farklı yol bağımlılıkları var mı? Varsa birbirleriyle nasıl bir ekileşim içindeler? Mekanda yol bağımlılığa neden olan süreçler nelerdir? Yeni yol bağımlılıklarının kaynağı nedir? Önceki yol bağımlılıkları sona ermiş midir? şeklinde cevaplanması gereken önemli sorular bulunmaktadır (Martin ve Sunley, 2006:395-437).

Bocshma ve Frenken (2006) Evrimsel Ekonomik Coğrafya'yı tanımlarken toplumda yaşananların mevcut koşullardan anlayamayacağını, çünkü var olan durumların geçmişteki yaşananlardan ve geçmiştekilerle bağlantılı olarak ortaya çıktığını savunarak evrimsel kuramların yol bağımlı süreçlerle ilgilendiğini belirtmişlerdir. Bu tartışmaların merkezinde Allen Scott'un (2006) yol bağımlı ekonomik gelişme düşüncesine dayalı bir bölgesel büyüme ve gelişme ontolojisi geliştirilmesini istemesi yer almaktadır. Boschma ve Frenken'e (2006) göre, Evrimsel Ekonomik Coğrafya ekonominin mekansal yapısının bireylerin ve firmaların davranışları sonucunda nasıl ortaya çıktığını araştırmaktadır. Yazarlar, bireylerin ve firmaların davranışlarını açıklarken Simon'un (1955) sınırlı rasyonellik yaklaşımını kullanarak firmaların bilgiye tam olarak ulaşamadıklarını ve sınırlı bilgiye sahip olduklarını belirtmektedirler. Firma davranışları belirsizliği azaltmak için yönlendirilmekte ve kısıtlanmaktadır. Yerleşik davranışlar (rutinler) gömülü (tacit) ve birikimli doğaları gereği kolayca değiştirilememektedir, firmaya özgüdür ve bu nedenle diğer firmalar tarafından taklit edilmeleri zordur. Evrimsel kuram çoğu firmanın yenilikleri geçmişte edindiği bilgileri kullanarak aşamalı olarak gerçekleştirdiğini iddia etmektedir. Nelson ve Winter (1982) bu süreci yerel arama süreci (local search process) olarak tanımlamaktadır. Firma sayısı arttıkça ve büyüdükçe, firmalar geçmişte ürettikleri ürünlerin teknolojilerini kullanarak üretimlerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Ekonomik Coğrafya Kuramı evrimsel yaklaşımı kullanarak mekanda rutinlerin zaman içindeki değişimini ve dağılımını, yeni rutinlerin nasıl oluştuğunu, zamanla mekanda nasıl dağıldığını, diğer bir ifadeyle mekanın nasıl bir evrim sürecinden geçtiğini açıklamaktadır. Mikro düzeyde firmada ayıklama (selection) süreci, makro düzeyde

piyasalarda ve kurumlarda yeniliklere uyum süreci söz konusudur. Piyasadaki rekabet seçici gibi çalışmakta, hangi rutinin gelişmeye devam edeceğini, hangisinin gelişimini tamamlayacağını belirlemektedir (Boschma ve Frenken, 2006:273-302). Uygun rutinler firmalar arasında öğrenme ve taklit edilme yoluyla yayılmaktadır. Taklit ve yeniden üretim rutinleri kusurludur (imperfect). Hangi rutinlerin kopyalanacağı, yayılacağı ve tekrar kopyalanacağı, ekonomik faaliyetlerde çeşitliliğin varlığı ve sürekliliği firmaların verimsiz çalışmasına neden olmaktadır. Rutinlerin yayılması ya da sona ermesi sosyal, coğrafi ve kurumsal nedenlere bağlıdır. Firmalar yeni (dışsal) bilgi veritabanlarını kendilerinininkine yakın olduğunda anlamakta, özümsemekte ve bu dışsal bilgiyi içselleştirmektedir. Firmalar arasındaki etkin bilgi transferi özümseme kapasitesi ve yakınlığa bağlı olarak gelişmektedir. Yakınlık aynı zamanda bir endüstride başarılı taklitlerin üretilmesi ve yeni rutinlerin endüstriye, bölgeye yayılmasında da etkili olan, girişimciyi harekete geçiren bir faktördür (Boschma ve Martin, 2010:12).

Ağlar, Evrimsel Ekonomik Coğrafya kuramında ekonomik faaliyetlerin mekandaki eşitsiz dağılımının analizinde öne çıkan diğer bir kavramdır. Altyapı ve kentsel diğer yapılanmalara evrimsel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, mekan ağların düğüm noktaları olarak görülmekte, bu yapılanmalar bir ağla diğer bir ağı birbirine bağlamaktadır. Mekandaki merkez-çevre yapısı ağlar aracılığıyla yerele özgü karakterlerin, coğrafi uzaklığın ağları ve düğüm noktalarını nasıl etkilediği analiz edilmektedir. Yerel ve bölgesel yenilik sistemlerinin ağlardaki yenilik süreci ile nasıl bir etkileşim içinde olduğu Evrimsel Ekonomik Coğrafya'nın araştırma konuları arasındadır. Bu tür ağların önemine dikkat çeken yenilik sistemi yaklaşımı literatürünün amacı yenilik sürecinde mekandaki kurumlar ve bileşenler arasında nasıl bir etkileşimin olduğunu incelemektir (Boschma ve Frenken, 2006:273-302). Ülkelerin/bölgelerin farklı yenilik sistemlerine sahip olmasının altında tarihsel süreç ve bu süreçte elde edilen birikim yer almaktadır. Yenilik sistemleri üzerine yapılan çalışmalar bir sektörün gelişiminde kurumların nasıl bir rolü olduğunu dinamik bir şekilde açıklamaktadır. Sektörel anlamda yapılan yenilik ulusal düzeyde seçim, uyum, taklit gibi sektöre özgü kurumsal modellerin olduğu evrimsel güçlere bağlıdır (Boschma ve Martin, 2010:19).

Yersel ağların evrimsel bir şekilde analiz edilmesi ekonomik coğrafyaya üç noktada katkı sağlamaktadır. Birincisi, ağlar kümelenme çalışmalarına yeni görüşler kazandırmaktadır. Kümelenmeler son yıllarda literatürde en fazla tartışılan konulardan biridir ve sanayideki yığılmalarla ilgilidir. Aslında coğrafi olarak yoğunlaşmış faaliyetler Marshall'dan bu yana önemli olmuştur. Günümüzde ekonominin ve teknolojinin küreselleşmesi ile bilgiye dayalı ekonominin ortaya çıkması firmalar ve mekanlar için üretim ile ilgili aktörlerin arasındaki etkileşimlerin yönetilmesinin önemini arttırmıştır (Rychen ve Zimmermann, 2008:767-776). Giuliani ve Bell'e (2005) göre bir kümedeki bilgi ağları yayılmamakta fakat yeni bilginin seçilmesinde etkili olmaktadır. Firmaların yeni bilgiyi özümseme kapasitesi ağdaki konumlarını etkilemektedir. İkincisi, ağ oluşumunun ana bileşenleri arasında yer alan coğrafi yakınlıktır. Bu çerçevede, üretim aktörleri arasındaki etkileşimler halen coğrafi yakınlığa ne kadar daha gereksinim duydukları sorusu önem kazanmaktadır. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler yerel sinerjiler, etkileşimli işbirlikleri ve ekonomik aktörlerin coğrafi yakınlığını sorgulanır hale getirmiştir. Boschma'ya (2005) göre, coğrafi yakınlık firmalar arası öğrenmede ve ağ ilişkilerinin oluşumunda yeterli bir koşul değildir. Üçüncüsü ise ağ dinamiklerinin ve coğrafyanın rolünün gelişme aşamasında olduğu, dinamik ağ analizlerinin gelişmeye devam ettiği yönündedir (Boschma ve Martin, 2010:20).

Evrimsel İktisat ve Evrimsel Ekonomik Coğrafya içsel büyüme ve “Yeni” Ekonomik Coğrafya kuramlarını teknolojik gelişme ve yenilik süreçlerinin “yol bağımlı” ve “birikimli nedensellik” özelliklerini göz ardı etmeleri nedeniyle eleştirmektedir. Ron Martin'e (2010) göre ekonomik coğrafyacıların artan ilgilerine rağmen, yol bağımlılık kuramının varsayımları, çıkarımları ve sınırlılıkları ile anahtar kavramı olan kilitlenme düşüncesine ilişkin yeterli bir eleştirel yaklaşım sergilemedikleri görülmektedir. Martin, Scott'un belirttiği gibi yol bağımlılığın genel bir yerel ve bölgesel ekonomi kuramına entegre edilmesi için farklı evrimsel mekanizmaların, süreçlerin ve anlayışların da içerilmesi gerektiğini savunmaktadır. Örnek olarak da bu yol bağımlılığı ile bölgesel ekonomi bütünleşmesinin alabileceği olası biçimi tanımlamak için kendisinin tarih, sosyoloji ve siyaset bilimindeki gelişmeleri kullandığını ifade etmektedir (Martin, 2010:1-27).

1.3. Kurumsal İktisat ve Kurumsal Kapasitenin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü

Yirminci yüzyılın başında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan Kurumsal İktisat düşünce okulunun kurucusu olarak Veblen kabul edilir. Anaakım iktisadi eleştiren ve kuramsal temelleri oluşturan Veblen'den ayrı olarak, istatistiksel yöntemlerin kullanılmasına önem veren ve tümevarım yöntemini iktisadi analize yerleştiren Mitchell, yasama yoluyla ekonomik ve sosyal reformların gerçekleştirileceğini savunan ve yaşadığı dönemde birçok reformun yapılmasına öncülük eden Commons Kurumsal İktisat düşüncesinin gelişimine katkıda bulunmuştur (Savaş, 2000:645). Kurumsal İktisat zamanla kendi içinde farklılaşmış ve gelişmeye devam etmiştir. Veblen, Mitchell ve Commons eski kurumsalcılar olarak nitelendirilirken; Galbraith, Myrdal, Tool, Bush, Samuels gibi iktisatçılar yerleşik iktisadın kavramsal araçlarını kurumsal iktisadın inceleme konularına uyarlamışlar ve Yeni Kurumsal iktisatçılar olarak anılmaya başlamışlardır (Demir, 1996:68). Douglas North, Daron Acemoğlu ve Dani Rodrik'in yakın zamanlardaki çalışmalarıyla kurumların ekonomik büyümede oynadığı rol konusundaki tartışmalar tekrar iktisat bilimindeki yerini almıştır.

Veblen'in "İktisat Neden Evrimsel Bir Bilim Değildir?" başlıklı makalesiyle başladığı kabul edilen Kurumsal İktisat, anaakım iktisadın soyutlayıcı, tümdengelimci yöntemine ve devlet müdahalesini en aza indirmeye çalışan iktisat politikası önermelerine karşı bir çizgide gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki yıllar bu düşüncenin en etkili olduğu dönemler olmuştur. Ancak, 1950'lerden sonra bir yandan Keynesyen İktisat'ın giderek daha çok benimsenmesi, diğer yandan bilimde ortaya çıkan kimi önemli gelişmeler sonucunda etkinliğini yitirmiştir (Şenalp, 2007:50). Anaakım iktisat ekonomiyi piyasaya endekslerken, firma gibi kurumsal faktörleri gözardı etmiştir. Anaakım iktisat firmayı bir birey gibi düşünerek, firmanın kurumsal özelliğini ihmal etmesine rağmen, firmaların bireylerden daha başarılı olmaları nedeniyle üretimin temel birimleri olarak görülmesine neden olmuştur. Bireylerin tek başına yapamadıklarını firmalar yapabildiğine göre firmaların bireylerden daha farklı bir niteliği olmalıdır. Bu noktada bir kurum olarak firma anaakım iktisadın içinde bir sorun olarak görülmüştür.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde anaakım iktisatın içinden ortaya çıkan Yeni Kurumsal İktisat'ın temelinde de firma kavramı yer almaktadır (Özveren, 2007:22).

Anaakım iktisat, firma ve teknolojiyle ilgili tam rekabet koşulları altında her firmanın aynı teknolojiye sahip olduğu ve kârı en üst düzeye çıkarmak amacıyla kalıcı bir dengeye ulaşacağı varsayımları üzerine kurulmuştur. Bu varsayımlar altında teknoloji kaynağı bilinmeyen ve içinde ne olduğu öngörülmemen bir kara kutu olarak nitelendirilmiştir. Toplam faktör verimliliğinin temel belirleyicisi de budur. Teknolojiyi dışsal bir bilgi stoku ve genel geçer durağan üretim fonksiyonları içinde kurumsal yönleri göz ardı edilmiş teknik ilişkiler bütünü olarak gören anaakım iktisatın, teknolojik gelişim süreci ve bu sürecin içindeki yenilikçi firma davranışlarını ele alış biçimi yetersiz kalmaktadır. Bununla beraber anaakım iktisadın içinden çıkan Paul Romer'in (1986, 1990, 1994) çalışmalarıyla öncülüğünü yaptığı içsel büyüme kuramı da teknolojik gelişmenin dinamik sürecini vurgulamasına rağmen, anaakım iktisatın azalan getiriler varsayımı dışında diğer varsayımlarına bağlı kalmasından dolayı bu yetersizliği gidermede fazla bir yol alamamıştır (Gürkan, 2007:237-238). Anaakım iktisatın soyut, gerçeklerden kopuk bir anlayışla kurduğu kurama karşı Kurumsal İktisat daha somut gerçekleri araştırmaya yönelmiştir. Bunların bir kısmı (Galbraith) ileri sanayi kapitalizminin kurumlaşmasından doğan, rekabeti engelleyen oligopolcü yapısını, bir kısmı (Mitchell) istatistiki analizlerle konjonktür dalgalarını, bir kısmı da toplumdaki evrimin niteliğini araştırmışlardır. Ancak incelenen konu ne olursa olsun, Kurumsal iktisatçılar, somut gerçeklerden hareket etmiş, insanın önemini vurgulamış, toplumdaki çeşitli biçimleriyle dengesizliklerin üzerinde durmuştur. Toplumu ve ekonomiyi kendi içinde dengeli ve optimal durumları sağlayan mekanistik kanunlara bağımlı saymadıkları için devlet müdahalesini kabul etmişler; çağımızdaki temsilcileri de yol gösterici planlamanın önemini vurgulamaktan geri kalmamışlardır (Şenalp, 2007:50). Eski Kurumsal iktisatçılara göre, rasyonel iktisadi aktörler üzerine kurulu anaakım iktisat tamamen terk edilerek, yerine iktisadi davranışın kültürel ortam içinde meydana geldiğini varsayan yeni bir yaklaşım benimsenmelidir. Yeni Kurumsalcılara göre rasyonel tercih¹⁸ üzerine kurulu anaakım iktisat yaklaşımı

¹⁸ Rasyonalite; anaakım iktisat kuramında temel analiz birimi, sürekli kendi çıkarları peşinde koşan ve herşeyi bilen birey-insan davranışlarıdır. Bu birey-insan bir toplum içinde yaşamayan, diğer insanlardan ayrılmış, üzerinde yaşadığı mekanın sosyal, kültürel, kurumsal ve politik ilişkilerinden soyutlanmış bir varlıktır.

tamamen terk edilmek yerine yeniden düzenlenmeli ve genişletilmelidir. Eski ve Yeni Kurumsal İktisatçılar arasındaki en temel fark budur. Bir kültür ürünü olarak insan eski kurumculuğun; rasyonel seçici olarak insan da yeni kurumculuğun odağında yer almaktadır (Rutherford, 1995:443).

Veblen; kurumu, belirli bir dönemde yaygın olarak kabul gören düşünce ve davranış alışkanlıkları olarak tanımlarken, Commons; bireysel davranışları denetim altında tutarak, gelişmelerini ve yayılmalarını kısıtlayan bir toplu eylemlilik olarak ele almaktadır (Veblen, 1998:131, Commons, 1934:69). Kurumlar, kısmen diğer insanların ne yapacağına dair beklentiler oluşturulmasında onlara yardımcı olarak insanların etkileşimlerine hükmeden ve şekillendiren, insan eliyle tasarlanmış bir dizi davranış kuralıdır (Lin ve Nugent, 1995:2306-2307). Douglas North kurumu bir toplumda oynanan oyunun kuralları ve insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendiren, insanların getirdiği kısıtlamalar olarak tanımlamaktadır. Kurum sadece belli amaçla oluşturulmuş bir yapı değil, aynı zamanda bir düşünce alışkanlığı (rutinler) ve organize olmuş bir kültürün belli bir parçasıdır. Gelenekleri, sosyal alışkanlıkları, yasaları, düşünce ve yaşam biçimlerini de kapsamaktadır (North, 2010:9). Kurumlar uzun dönem büyümenin en önemli belirleyicisidir. Büyüme için sadece yatırım ve girişimci yeterli değildir. Büyüme sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirmek için mülkiyet hakları ve sözleşme yaptırımlarını içeren ve piyasa oluşturan kurumlara; dışsallıklar, ölçek ekonomileri, bilgi eksiklikleri nedeniyle piyasa düzenleyici kurumlara; parasal ve mali yönetimi hedef alan piyasayı istikrarlaştıran kurumlara; sosyal güvence, yeniden paylaşım politikaları, uyuşmazlık yönetimi, sosyal ortaklık gibi öğeleri içeren piyasaları meşrulaştıran kurumlara ihtiyaç vardır (Rodrik, 2009:1-6).

Kurumsal çevre bireylerin davranışlarına yön veren arka plandaki kısıtlar ya da toplumda oyunun kuralları olarak ortaya çıkmaktadır (North, 2010:9). Kurumlar bireylerin etkileşiminde istikrarlı olan, ancak üretim açısından verimli olmak zorunda olmayan yapılar oluşturarak belirsizliği azaltmaya çalışan araçlardır. Bu yapılar anayasa, kanunlar, yasal düzenlemeler gibi formel kurumlar biçiminde veya karşılıklı etkileşim normları, bireysel inançlar, düşünce ve davranış alışkanlıkları gibi informal kurumlar biçiminde olabilirler. Oyunun kuralları tek birey tarafından bir anda

oluşturulmamış, bireylerin amaçları ve etkileşimleri çerçevesinde birbirleriyle etkileşimi sonucu ortaya çıkmıştır. Kurumsal değişim bireylerin kendi amaçlarına uygun durumları ve etkileri tahmin etmeleri sonucunda alınan bilinçli kararların şekillendirdiği bir süreçtir. Bireyler kendi durumlarını güçlendirmek için kurumları düzenlemeye çalışırlar. Kıtılık ve buna bağlı olarak rekabet ekonomide kurumlar ve organizasyonlar arasındaki sürekli etkileşim kurumsal değişim için bir anahtar görevindedir. Rekabet, organizasyonları hayatta kalmak için sürekli yeni becerilere ve bilgilere yatırım yapmaya zorlayacak, bireyler ve içinde buldukları organizasyonların sahip olduğu bilgi ve beceri türü, fırsatlar için insanların evrimleşen algılarını şekillendirecek ve bu süreçte tercihler zamanla kurumları dönüştürecektir. Kurumsal çerçeve en yüksek getiri sağlamak için gerekli beceri ve bilgi türlerini bireylere kazandırmaktadır. Bir kurumsal yapının ölçek ekonomileri, tamamlayıcılar, ağ dışsallıkları nedeniyle değişimi son derece yavaş ve yol bağımlı bir süreçte gerçekleştirmektedir (North, 2005:62).

“İşlem maliyeti”, Yeni Kurumsal İktisat’ın önemli kavramlarından biridir. İşlem maliyeti, genel olarak sözleşmelerin hazırlanması ve uygulanmasına ilişkin bilgiyi elde etmek için bireylerin çaba, zaman ve masraf anlamında ortaya koyduğu işlemlerdir (Williamson, 1985:2). Firmalar işlem sırasında bilgi edinme amacıyla geleneksel üretim maliyetleri dışında bir maliyete katlanmaktadır. İşlem sırasında ya da sonrasında karşılaşılabilecek sorunları en aza indirme amacıyla yapılan çeşitli düzenlemelerin bir maliyeti vardır. Firma koordinasyon görevini piyasanın kendisinin yaptığından ya da başka bir firmanın yaptığından daha düşük bir maliyet ile gerçekleştiriyorsa varlığını sürdürebilir (Coase, 2005:34). Farklı sınıflandırmalar olmasına rağmen işlem maliyetleri genelde; piyasa işlem maliyetleri, yönetsel işlem maliyetleri ve politik işlem maliyetleri olarak üç başlıkta ele alınmaktadır. Piyasa işlem maliyetleri bir sözleşmeyi kabul eden grupların bu sözleşmeyi oluşturmak için harcadıkları zaman ve çabadan oluşmaktadır. Bir piyasa işlemini gerçekleştirmek için bireyin kiminle sözleşme yapmak istediğinin belirlenmesi ve isteğini belirtmesi, sözleşme koşulları hakkında bilgilendirmesi, pazarlığa uzanan bir görüşme sürecini gerçekleştirmesi, sözleşmeyi düzenlemesi, sözleşme koşullarına uygun davranılması konusunda gerekli işlemleri gerçekleştirmelidir (Coase, 1960:15). Yönetsel işlem maliyeti organizasyonun kurulma ve organizasyonu işletme maliyetinden oluşmaktadır. Politik

işlem maliyetleri ise; kurumsal düzenlemelerin oluşturulması, bakımı, dönüşümü ve işletilmesi maliyetlerini içermektedir (Furubotn ve Richter, 2005:54). Karşılıklı bağımlılık, zayıf mülkiyet hakları, ölçüm zorlukları, denge bozucu sözleşme, sözleşmelerin kötüye kullanılması, kurumsal çevrede zayıflık gibi faktörler işlem maliyetlerini etkilemektedir. Williamson'a göre büyük özel kurumların varolmasının temel nedeni verimli üretimi gerçekleştirebilmeleridir. Bu kurumların kendilerini kabul ettirmeleri kurum sahiplerini, çalışanları, tedarikçileri ve kurum müşterilerini alternatif kurumsal düzenlemelerden daha iyi refah seviyesine çektikleri içindir. Kurumlar verimlilikten dolayı kazanılan refahı sağlamakta başarısız olduğu zaman varoluşları sorgulanacaktır. Büyük özel firmalar istenmeyen politik lobi faaliyetlerinde bulunurlarsa ve rekabete aykırı davranış gösterirlerse, diğer bir ifadeyle sahip oldukları pazar güçlerini kötüye kullanırlarsa, bu davranışları düzenleme amacıyla kurumların büyüklüklerini sınırlandıran politik düzenlemeler tercih edilmelidir (Williamson, 1996:14). İşlem maliyetleri daha çok bağımsız bir değişken olarak görülebilir. Çünkü ideolojilere ve onların etrafındaki siyasi güçlere göre değişiklik gösterirler (Hirsch ve Lounsbury, 1996:880). Bireyler, büyüme sağlayan ve sosyal açıdan arzu edilen faaliyetleri üstlenmek için teşvik edilmelidirler. Bu teşvikler mülkiyet haklarını ve genel iktisadi koşulları içermelidir. Mülkiyet hakları kötü düzenlenmişse, belirsiz ve riskli bir iktisadi faaliyete girişmenin işlem maliyetleri, üretken iktisadi faaliyeti sınırlayarak, özel maliyetleri artırır (Hirsch ve Lounsbury, 1996:875-876).

2005 yılı Nobel Ekonomi Ödülü'nü almış R. Aumann ve T. Schelling'in "etkileşimli karar kuramı" bazı ülkelerin iyi işleyen kurumlar oluşturarak daha hızlı ve kalıcı bir büyüme hızı yakalayabildiklerini, bunu yapamayanların ise kendilerini çatışmadan kurtaramadıklarını, istikrarsız ve düşük büyüme hızlarıyla yetindiklerini belirtmektedir.¹⁹

Kurumsal İktisat yaklaşımına göre ekonomi bir bütün olarak incelenmeli, küçük parçaların birbirinden bağımsızmış gibi ele alınması yöntemi terk edilmelidir. Karmaşık bir mekanizmayı, onun parçalarını birbirinden bağımsızmış gibi tek tek incelemek ve anlamak imkansızdır. Ayrıca ekonomik yaşamda bazı toplumsal

¹⁹ Aumann ve Schelling'in iktisat kuramına katkıları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İTO (İstanbul Ticaret Odası) (2010), Nobel'in İzinde İktisat Kuramı, İstanbul: İTO Yayınları, ss.671-686.

davranışlar vardır ki, bunları birey temelinde tek tek inceleyerek anlamak mümkün değildir. Her ekonomik olayın siyasi, tarihi, kültürel, dini ve ideolojik boyutları vardır. Bu nedenle iktisat; siyaset, sosyoloji, psikoloji, hukuk, gelenek ve ideoloji gibi insan yaşamını etkileyen diğer bilimler ve davranış biçimleri de incelenmelidir. Kurum bir “düşünce alışkanlığı” ve organize olmuş, bir kültürün belirli bir parçası olarak benimsenmiş bir grupsal davranış biçimidir. Bu nedenle kurum kavramı, aynı zamanda gelenekleri, sosyal alışkanlıkları, yasaları, düşünce biçimlerini ve yaşam biçimlerini de kapsamaktadır. Ekonomik analiz yönünden önem taşıyan esas unsur anaakım iktisatın iddia ettiği gibi bireycilik olmayıp, toplumsal düşünce ve davranış biçimidir. Bu nedenle kurumsal iktisatçılar birer kurum saydıkları kredi, tekel, işçi-işveren ilişkileri, sosyal güvenlik ve gelir bölüşümü konularını ele almışlardır (Savaş, 2000:647-648).

Ekonomiyi evrimsel-organistik bakış açısıyla ele alan bazı Kurumsal İktisatçılara göre gerçek dünyanın olguları düzenlilik göstermezler. Ekonomik büyümenin dinamik olan süreçleri dengesiz ve istikrarsızdır. Bu nedenle iktisatta Darwinci bir gelişim yaklaşımı kullanılmalıdır. Çünkü, toplum ve toplumun kurumları sürekli bir değişim, gelişim içindedir. Bu değişimden dolayı bu iktisatçılar denge kavramını reddetmişler, birikimli nedensellik ilkesini önermişlerdir. Böyle bir ilke benimsendiği zaman, devletin ekonomik yaşama ne zaman, hangi kurum aracılığıyla müdahale etmesi gerektiğini anlamak daha kolay olacaktır. Ayrıca; enflasyon, durgunluk ve kalkınma gibi konularda yerinde ve zamanında müdahale etme şansı da vardır. Kurumsal İktisatçılar anaakım iktisatın ekonomik yaşamda bir uyum olduğunu öne süren görüşüne karşı çıkmışlardır. Ekonomik yaşama egemen olan uyum değil, çıkarlar arası çatışmadır. İşveren-işçi, üretici-tüketici, ithalatçı-sanayici arasında çıkar çatışması söz konusudur. Bu nedenle demokratik ilkelere göre oluşturulan, çıkar grupları arasında tarafsız davranacak bir siyasi iktidarın düzenleyici rolüne ihtiyaç vardır. Servet ve gelir dağılımındaki eşitsizliği giderecek demokratik reformlar gereklidir. Kurumsal İktisatçılar piyasada fiyatların bireysel ve toplumsal refahı yansıtan göstergeler olduğu ve kaynakların etkin dağılımını sağladığı yönündeki görüşü benimsememişler, toplumsal maliyet ve toplumsal yarar gibi kavramlara önem vermişlerdir (Savaş, 2000:647-648).

Piyasalar kendi kendilerine yaratılmadıkları, düzenlenmedikleri, istikrara kavuşmadıkları ve yasaları belirlemedikleri için kurumlara ihtiyaç duyarlar. Bu amaçla mülkiyet hakları, düzenleyici kurumlar, makroekonomik istikrar kurumları, sosyal sigorta kurumları ve çatışma yönetimi kurumları piyasa destekleyici kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Girişimciler ürettikleri veya geliştirdikleri varlıkların getirilerini yeterince kontrol edemediklerinde sermaye biriktirme ve yenilik yapma saikine sahip olamayacakları şeklinde bir mantığa dayanan mülkiyet hakları, modern ekonomik büyümenin başlamasında en önemli unsurlardan biri olmuştur. Düzenleyici kurumlar anti-tröst, finansal denetim, menkul kıymet düzenlemeleri gibi konularla ilgilenebilir. Söz konusu kurumlar koordinasyon yetersizliğini ortadan kaldırmak amacıyla oluşturulmaktadır. Eğer piyasa katılımcılarının tercihleri rekabet karşıtı oluşumlar nedeniyle başarısızlığa uğrarsa, kurumların düzenleyici özelliği ile bireysel tercihlerin etkin sonuçlara ulaşması sağlanabilir. Kurallara uyulup uyulmadığı, kurallara aykırı davranılıyorsa yaptırım uygulanması piyasa düzenleyici kurumların özelliklerindedir. Makroekonomik istikrar kurumları; makro ekonomiyi parasal ve mali politikalar aracılığıyla istikrara kavuşturma olasılığını veya etkinliğini tartışan kurumlardır. Bu kurumlar piyasa aktörleri arasındaki etkileşimin sağlanması için istikrarlı bir makro ekonomik yapının kurulması, konjonktürel dalgalanmaların etkilerinin ve belirsizliğin azaltılması görevini üstlenmektedir. Düşük enflasyonu hedefleyen, finansal krizlerin etkilerini azaltmaya çalışan merkez bankaları, döviz kuru rejimleri ve diğer mali kurumlar bu kurumlara örnek verilebilir. Destekleyici kurumlar risk paylaşım mekanizması olarak görülebilir ve genellikle işlemlerde belirsizliği azaltan birey ya da grupların bilgi alış-verişini genişletmelerine olanak tanıyan bir yapı kazandırır. İnsanları sosyal güvence altına alan, yeniden dağıtımı düzenleyen ve çatışmaları yöneten kurumlar, emeklilik sistemleri, işsizlik sigortası ve diğer sosyal fonlar bu kurumlar arasında sayılabilir (Rodrik, 2000:4-9; Rodrik, 2009:160).

Kurumsal yapının ekonomik performans üzerindeki önemli etkilerinden biri; eksik bilgi nedeniyle ortaya çıkan piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırarak, bireylerin ve örgütlerin doğru kararlar almalarını sağlamasıdır (North, 1990:110). Kurumsal etkinlik; aktarma, yürütme, eksik bilgi ve bürokrasiden kaynaklanan gereksiz işlem maliyetlerini azaltarak pozitif dışsallıklar yaratmaktadır. Böylece üretim için gerekli olan kaynaklar

daha az maliyetle sağlanırken, piyasa etkinliği de artırılmaktadır. Bir ülkenin sahip olduğu kurumsal yapı büyümenin ve kalkınmanın temel bir unsurudur. Kurumsal yapı temelli bölgesel kalkınmaya yönelik müdahalelerin başarısı kurumsal yapının gelişmişliği, şeffaflığı ve etkinliği ile yakından ilgilidir. Kurumların ölçüm sorunu, etkili olduğu alan ve zaman faktörlerinin belirlenmesi, resmi ve gayri resmi kurumların ilişkisi, kurumlar ve büyüme arasındaki içsellik ilişkisi kurumların müdahalelerini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Kamu kaynaklarının israf edilme riski taşınması kurumların kalkınmadaki rolünün geliştirilmesinde etkili olmaktadır. Kalkınma politikalarının kurumsal bileşeni her bir bölgeyi doğru politikalarla geliştirmede kullanılmalıdır. Bu amaçla beşeri sermaye, altyapı veya yenilikleri kullanarak doğru zamanda doğru müdahaleler yapılması bölgelerarası dengesizliklerin azaltılmasında kurumlara önemli görevler yüklemektedir (Pose, 2009:21-23). Bölgesel gelişme politikalarını yerel ve bölgesel bazda uygulayacak kurumsal bir mekanizmanın geliştirilmesi gerekliliği kurumların bölgesel büyüme süreçlerinde önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Herhangi bir bölge için uygulanacak program ve projelerin yönetimine ilişkin bazı görevlerin merkezi koordinasyonu, gözetimi ve denetimi için etkin kurumlara ihtiyaç vardır. Günümüzde bölgelerin rekabetçi üstünlüğünü yerleşen bilgi ve kurumsal yapının gelişmişliği belirlemektedir. Geliştirilen yeni bölgesel politika araçları, sadece firmalar arasında değil, aynı zamanda firmalar ile yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve diğer bölgesel kuruluşlar arasındaki ilişki ve işbirliği ile şekillenmektedir (DPT, 2008:16-17). Bir ülkenin/bölgenin sahip olduğu kurumların kalitesi, yatırımların verimliliğini artırdığı için büyüme üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır. Siyasi istikrarsızlık, ayaklanmalar ve terör olayları gibi gelişmeler makro ekonomik performansı olumsuz etkilemekte ve mevcut yatırımları verimsizleştirebilmektedir. Siyasi istikrarsızlık aynı zamanda kurumların etkisini sınırlamakta, yeni yatırımların yapılmasını engellemektedir. İyi kurumlar büyümeye ve bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına, büyüme de daha iyi kurumların oluşmasına neden olmaktadır (Aron, 2000:100-114).

Kurumlar bölgesel politika süreciyle ilişkilendirildiğinde neden bazı bölgelerin bazı ekonomik faaliyetleri gerçekleştirdiği, bu bölgelerin neden kalkınma faaliyetlerini diğer bölgelerden daha iyi yönettiği açıklanabilmektedir. Kurumsal performansı

etkileyen faktörler; kurumların mikro ekonomik ortamı şekillendirme, iş ortamında güveni sağlama, yatırım miktarını, işgücüne katılımı arttırma, sosyo-politik ortamı iyileştirme, ekonominin yeni fırsatları değerlendirip değerlendiremediğini analiz etme, firmaların değişen teknolojiye ve rakiplerin davranışlarına nasıl uyum sağladığı ile ilgilidir. Girişimcilerin düşük gelirli bölgeleri yatırım için tercih etme isteğini ekonominin maliyet yapısını öğrenme konusundaki bilgiye erişim ve yatırım faaliyetlerinin ölçek ekonomileriyle koordine edilmesi önündeki güçlükler zayıflatmaktadır. Kamu sektörü her bölgede yeterli düzeyde örgütlenemediği için piyasa yetersizliklerinin yeri ve yapısı hakkında bazen özel sektör kadar bilgi sahibi olamamaktadır. Bu nedenle politika ortamı kamu görevlilerinin iş dünyasından var olan engeller ve fırsatlar hakkında sürekli bilgi alabildiği bir ortam olmalıdır. Özel sektöre mesafeli duran ve özerk bürokratların talimatlar yayınladığı bir ortam olmamalı, politikalar özel sektörler ile kurulan bir bağlantı ağına yerleştirilmelidir. Yolsuzluklara ve rant arayışlarına açık özel yatırımcıların yeni girişimlerini kolaylaştıran her teşvik sistemi, ahlaksız girişimcilerle kendi çıkarlarını düşünen bürokratlara rant transferi gerçekleştiren bir mekanizmaya dönüşebilir. Bunu engellemek için politika üretimi ve uygulamaları özel çıkarlardan arındırılmalı, kamu görevlilerinin işadamlarıyla yakın etkileşim içine girmekten korunmaları gerekmektedir. Bölgesel politikaların tasarımında “yeni” faaliyetler teşvik edilmeli, başarı ve başarısızlığın açık kriterleri olmalı, kaynakların beklenen karşılığı vermeyen faaliyetlere uzun süre bağlanmaması sağlanmalı, gerekirse destek sona erdirilmeli, kamu desteği sektörleri değil faaliyetleri hedeflemeli, teşvik edilen faaliyetler faydalı dolaylı etkiler yaratmalı, bölgesel politikaları yürütme yetkisi yetkinliği kanıtlanmış kuruluşlara verilmeli, uygulamacı kuruluşlar sonuçlardan açık bir menfaati olan ve en üst düzeyde yetkiye sahip bir yönetici tarafından izlenmeli, teşvik faaliyetlerini yürüten kuruluşlar özel sektörle iletişim kanallarını korumalı, yapılan hataların maliyetini en aza indirme hedeflenmeli, faaliyetlerin kendilerini yenileme yeteneği desteklenmeli, yeniliklere açık olunmalıdır (Rodrik, 2009:119-126).

1.4. İçsel Büyüme Kuramları ve Bölgesel Kalkınma

İktisadi büyüme kişi başına reel hasıladaki artışları ifade eden bir kavramdır. İktisadi büyüme, uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin, potansiyelinin genişlemesi, üretim faktörlerinin miktarlarındaki veya üretkenliklerindeki artışlarla ortaya çıkartılabileceğinden genellikle uzun dönemli bir sorun olarak kabul edilir. Bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açan nedenler iktisadi büyüme kuramlarının konusunu oluşturmaktadır (Kibritçioğlu, 1998:207-208). Ekonomik büyümeyi, fiziki üretim faktörleri (sermaye ve işgücü) artışı ya da teknolojik gelişme ya da üretkenlik artışı şeklinde açıklamaya çalışan Neoklasik büyüme modeli büyüme sürecinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu model, ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve analizi konusunda yeterli bilgi aktaramamıştır. Evrimsel İktisatçılar Neoklasik yaklaşımın, teknolojik gelişme sürecinin anlaşılması açısından yetersiz olduğunu ve bu nedenle teknoloji politikalarının geliştirilmesinde yararlı olamayacağını öne sürmüşlerdir.²⁰ Büyüme süreçlerinin anlaşılması ve açıklanması konusundaki arayışlar, 1980'lerin ikinci yarısında matematiğin ve ekonometrinin modelleme sürecinde ve modellerin

²⁰ Neoklasik İktisat'ın üretim-teknolojik gelişme yaklaşımına yönelik eleştiriler dört ana başlıkta toplanabilir. Genel olarak Neoklasik kuramın incelediği temel iktisadi sorun, verili koşullarda kaynak tahsis sürecidir. Bu doğrultuda, teknoloji ve yenilik politikalarına ilişkin Neoklasik öneri, firmaların kaynaklarını ve teknolojik yeteneğini veri olarak alıp, AR-GE vergi ertelemeleri, AR-GE teşvikleri, patent sistemi gibi araçlarla teknolojik yenilik yapan firmaların AR-GE maliyetini düşürerek veya teknolojik yeniliğin faydalarından daha fazla yararlanmasını sağlayarak bu faaliyetlerin getirisini arttırmaktır. Bu anlamda, Neoklasik yaklaşım firmaların teknolojik yeteneğinin yükseltilmesi gibi verili koşulların dönüştürülmesini ihmal etmektedir (Lipse, 1998). Neoklasik kuramda tam rekabetçi piyasalar, kaynak tahsis sürecinin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Fakat bu ölçüt teknolojik yenilik sürecinin incelenmesinde ve değerlendirilmesinde yetersiz kalmaktadır, çünkü firmaların amacı teknolojik yenilikler sonucu, en azından geçici bir süre, tekeli konumda kalarak tekeli kâr elde etmektir. Fikri mülkiyet hakları, bu tekeli konumu ve tekeli kârları güvence altına almak için çıkarılmıştır. Neoklasik yaklaşım, teknolojik gelişme sürecini doğrusal bir süreç olarak, firmaları da birbiriyle etkileşim içinde olmayan aktörler olarak ele almaktadır. Teknolojik yenilik sürecinde, sadece fiyatlardaki değişim ile gerekli bilginin aktarılamadığı bilinmektedir. Teknolojik yenilik süreci, firmalar ve AR-GE kurumları, üniversiteler, finans kuruluşları gibi diğer ekonomik ve toplumsal aktörler arasında piyasa ve piyasa-dışı mekanizmalar aracılığıyla kurulan yoğun bir etkileşim içerisinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle, teknolojik yenilik sürecinin anlaşılması sistem yaklaşımını gerektirdiği için, teknoloji politikaları da teknoloji sisteminin bütününe göz önüne alarak tasarlanmalıdır. Sistemik özelliklerin daha önem kazandığı bilgiye dayalı çağdaş toplumlarda “piyasanın aksamı” yaklaşımı teknoloji ve yenilik politikası için geçerli değildir (Soete ve ter Weel, 1999). Neoklasik yaklaşımın “tarafsız” politikalara vurgu yapmasına, kuramsal varsayımları nedeniyle belirli teknolojilere/sektörlere yönelik programlara karşı çıkmasına karşın, başta bu kuramın en güçlü olduğu ABD dahil hemen hemen hiç bir ülke bu Neoklasik tavsiyeye uymamaktadır. Belirli bir alana/konuya yoğunlaşmış, bağlam-spesifik politikalar ve programlar pek çok ülkede uygulanmaktadır ve bu tip politikaların, uygun bir biçimde tasarlandığı ve uygulandığı zaman, çok başarılı olduğu bilinmektedir (Taymaz, 2001:11-12).

sınanmasında kullanılması İçsel Büyüme Kuramları'nın gelişimini etkilemiştir (Ercan, 2000:129). İçsel Büyüme Kuramları; hane halkının bütçe kısıtı altında toplam faydasını artırmaya, firmaların kârlarını maksimize etmeye çalıştığına yönelik varsayımlarla mikro ekonomik temellerden hareketle makro ekonomik modeller kurarak, Neoklasik iktisatta yer almayan büyümenin kaynağını açıklamaya çalışan kuramlardır. Ayrıca yeni kuramda, matematiğin modellemede daha çok kullanılması, yeni ekonometrik teknikler yardımıyla modelleme süreci ve modellerin denenmesinde imkanların artması, daha önceleri yapılan analizlerde bulunmayan faktörlerin de analizlere katılmasına imkan vermiştir (Fine, 2000:245). Sermayenin artan getirisi, eksik rekabet piyasalarının varlığı, dışsallıklar ve taşmalar, sermaye kavramının bilgi ve beşeri sermayeyi de içine alacak şekilde genişletilmesi ve sosyal altyapının büyüme sürecinde önemli bir faktör olduğu yönündeki katkılar İçsel Büyüme Kuramları tarafından yapılmıştır. Sermaye birikiminin fiziksel sermaye yanında beşeri sermayeyi de içermesi, sermaye başına düşen gelirin tanımlanmasında farklılığa neden olmuş ve Neoklasik iktisatın sabit ya da azalan getiri varsayımı terk edilmiştir. İçsel büyüme modellerinde fiziksel sermayeye, insana ve bilgiye yatırım yapılması büyümeyi artıracak, yatırımlar ülkenin sermaye kaynaklarının artmasına neden olurken, ekonomik verimliliği artıracak bilgi akışını da sağlayacaktır. Dışsallık önemli bir sorundur ve bir kişi ya da firmaya ait bilgi sermayesi sadece o kişiye ya da firmaya fayda sağlamakla kalmayacak, toplum için de fayda yaratacaktır. Büyümenin içsel belirleyicileri modelde dışsallıklara yol açarak sermayenin marjinal verimliliğin düşmesini engelleyecek, verimlilik artışlarına neden olacaktır. Yeniliğin oluşabilmesi için monopolcü piyasalara ihtiyaç duyulmaktadır ve yenilik sonucunda elde edilen monopol kârı firmaları daha fazla yenilik yapmaya yöneltmektedir. Teknolojik gelişme, bilgi ve beşeri sermaye içsel büyüme modellerinin temel kaynakları arasında yer almaktadır. Fiziki üretim faktörlerine yapılan her yeni yatırım, üretimin ve beşeri sermayenin artmasına neden olmaktadır (Kaya, 2006:295-296).

İçsel büyümenin birinci kaynağı belli bir faktöre yapılan yatırımlardır. Romer (1986) çalışmasında geleneksel büyüme modellerinin aslında sabit getirilerle sınırlı olmadığını, fakat ölçek ekonomilerinin firmalar için dışsal sayıldığını ifade etmektedir. Büyümenin kaynağı, AR-GE faaliyetlerine ayrılan kaynakların miktarıyla diğer bilgi

üreten faaliyetlere bağı olan teknolojik yeniliklerdir. Romer'in (1990) çalışmasında kurduğu modelde sermaye artık homojen bir mal değildir ve farklı ara mallardan oluşmaktadır. Yeni ara girdiler, AR-GE kaynaklarının bu araştırma sürecine tahsisleriyle keşfedilirler. Aghion ve Howitt'e (1992) göre, bu yenilikler mevcut üretim girdilerine sadece yeni ilaveler yapmanın ötesinde bir dizi yaratıcı yıkımı da beraberinde getirmektedir. Her yeni girdi, kendisinden öncekinin yerini aldığı gibi buna bağı tekeli de sona erdirmektedir. Beşeri sermaye birikimi içsel büyümedeki bir diğ er kaynaktır. Lucas (1988) tarafından geliştirilen modelde, bireyler de Romer'in (1986) çalışmasındaki gibi artan getiri çerçevesinde beşeri sermaye oluşturmaktadırlar. Beşeri sermaye arttıkça nihai malların üretimindeki her işçinin verimliliği de artmaktadır. Büyüme aynı zamanda kamu malları, iletişim ağı ları, enformasyon hizmetleri gibi altyapı yoluyla da gerçekleşmektedir. Bu mallar aslında sermayenin verimliliğini de artırmaktadır (Freeman ve Soete, 2003:373-374). Çalışmanın bu kısmında sırasıyla beşeri ve sosyal sermayenin, kamu ve altyapı harcamalarının, girişimciliğ in, dış ticaretin ve AR-GE harcamalarının bölgesel kalkınmada oynadığı rol üzerinde durulacaktır.

1.4.1. Beşeri Sermayenin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü

Beşeri sermaye bir bireyin üretken yeteneğ inden ve bilgisinden oluşmaktadır. Thurow'a göre beşeri sermaye, bireylerin üretkenlik yeteneğ i ve bilgi donanımı olup, üretilen mal ve hizmetlerin değ eri ile ölçülebilir. Tüketim, sahip olunan ekonomik sistemin nihai amacı olduğ una göre, bireyin beşeri sermayesinin değ eri doğ rudan ya da dolaylı olarak üretilen mal ve hizmetlerin tüketim değ eri ile aynıdır. Mal ve hizmetlerin değ eri yükseldiğ inde beşeri sermayenin değ eri yükselmektedir (Thurow, 1970:1). Beşeri sermaye; kişisel ve sosyal geliş imi sağı layan, ekonomik refahın arttırılmasını kolaylaştıran bilgi ve yetenek gibi bireyin sahip olduğ u özelliklerdir (OECD, 2001a:18). Beşeri sermaye bir ülkenin ya da bölgenin ekonomik anlamda geliş mesinin en önemli bileş enlerinden birisi olduğ u gibi sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde etkili olan bir faktördür. İş gücünün niteliğ i bu yönüyle önem kazanmaktadır. Oketch'e (2005) göre; beşeri sermaye ekonomik büyüme için gerekli olmasına rağmen tek başına yeterli değildir, fiziki sermaye de önemlidir (Oketch, 2005:554). Bireyin bilgi, beceri ve iş ine olan duygusal bağı lılığ ı sayesinde, diğ er üretim

faktörlerini tam ve etkin kullanabilmesini, bunun hasılaya yansımaları beşeri sermaye olarak değerlendirmek mümkündür (Karagül, 2002:25).

Beşeri sermaye kavramının iktisat literatürüne girmesine yönelik bazı eleştiriler insanlık tarihi boyunca üretimde kullanılan girdilerin sermaye olarak değerlendirilmesi ve sermaye kavramının fiziki sermayeye bağlı olarak incelenmesi ile ilgili olmuştur. Bireye yatırım yapmanın, daha doğrusu onu bir sermaye bileşeni olarak kabul etmenin, bireyin saygınlığını ve özgürlüğünü zedeleyeceği düşüncesinin hakim olması ve iktisatçıların sermaye konusundaki tutumu iktisadi faaliyetlerle ilgili olarak insanlarda oluşan bilgi, beceri ve diğer nitelikler toplamı olarak tanımlanan beşeri sermaye ile ilgili çalışmaların gecikmesine neden olmuştur (OECD, 1998:9). A. Marshall, beşeri sermayenin bir piyasasının olmayışı ve etkilerinin ölçülemeyeceği nedeniyle iktisadi açıdan ele alınmasının faydalı olamayacağını savunmuştur (Schultz, 1971:27). Mill, bireyin bir zenginlik kaynağı olarak görülmemesi gerektiğini, zenginliğin sadece bireyin kendisi için olduğunu belirtmiştir (Bowman, 1968:103). Marshall'ın beşeri sermaye konusunu gerçekçi bulmayışı ve Cambridge iktisatçıları üzerindeki etkisi bu konuya olan ilginin artmasını engellemiştir. Smith eğitimin önemini vurgulamış ve bir toplumun üyelerinin kazanılmış, faydalı yeteneklerini sermaye kavramına dahil edip "Bir milletin zenginliği o ülkenin insanlarıdır." cümlesiyle nitelikli insanların iktisadi gelişmede önemli bir rol üstlenebileceğini vurgulamıştır (Harbison-Myers, 1962:3). Schultz'a göre; Smith, Ricardo ve Marx'ın maaş ve ücret gibi kişisel gelirlerin fiziki sermaye ve doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerden daha fazla artacağı yönündeki görüşleri ve bu süreçte beşeri sermaye kavramını gözardı etmeleri iktisadi düşünce tarihinin farklı bir gelişme göstermesini engellemiştir (Schultz, 1993:13).

Beşeri sermayenin yüksek olduğu ülkelerde her yetenek düzeyindeki insan daha verimlidir ve daha yüksek ücret almaktadır. Bunun için yoksul ülkelere/bölgelerden zengin ülkelere/bölgelere doğru göçler yaşanmakta, bu göç bir yandan yoksul ülkelerin/bölgelerin gelişmesini, diğer yandan zengin ülkelerin/bölgelerin durgun duruma girmelerini önlemektedir (Lucas, 1988:40). Lucas çalışmasında, beşeri sermaye birikiminin iktisadi büyümenin motoru olduğunu ve ülkeler arasındaki farklı büyüme oranlarını açıklayabileceğini belirtmektedir. Teknoloji düzeyi aynı oranda beşeri sermayeye sahip olan veya beşeri sermayeye yatırım yapan ülkeler arasında önemli

derecede farklılık göstermemektedir. Teknolojik bilgiyi faydalı bir şekilde kullanan beşeri sermaye düzeyi veya beşeri sermaye birikimi ekonomiler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla içerilmemiş (disembodied) teknolojik bilgi ekonomiler arasında farklı oranlardaki bilgi birikimini açıklamakta geçersizdir. İçerilmiş (embodied) teknolojik bilgi ise ekonomiler arasında farklı oranlardaki bilgi birikimini açıklamaktadır. Çünkü beşeri sermaye stoku ve birikimi işe yarar nitelikteki bilgi ekonomiler arasında oldukça farklılık göstermektedir. Bu kuram, hayat boyu faydalarını maksimum yapma peşinde olan bireylerin ilave bir eğitim dönemine olan getiriye bakarak beşeri sermayeye yatırım yaptıkları varsayımına dayanmaktadır. Beşeri sermaye aynı zamanda pozitif dışsallıklara sahiptir. Genelde bir bireyin beşeri sermayeye yapmış olduğu yatırım bireyin kendisine özel getirisinin yanında, ekonomideki toplam beşeri sermaye stokuna da katkıda bulunacaktır. Bir ekonomide bilginin bireyler arasında yayılma (knowledge spillovers) derecesi o toplumdaki beşeri sermayenin ortalama düzeyine bağlıdır. Dolayısıyla bir toplumda ortalama beşeri sermaye düzeyi arttıkça ve nüfusu da daha fazla ise eğitime yapılan bir birimlik yatırımın bireyin ve toplumun bilgi stokuna katkısı daha fazla olacaktır. Dahası, bir kimse belirli bir ürünü daha fazla ürettikçe ve o ürün ekonomide de daha fazla üretildikçe insanlar yaparak öğrenecekleri (learning by doing) için beşeri sermaye birikimi daha fazla olacaktır. Bir toplumda bireyler arasında bilgiden doğan dışsallıkların yayılması beşeri sermaye birikiminde ve böylece üretim sürecinde artan getirilere yol açacaktır (Köse, 2007:28-29).

Lucas (1988) yetenekli insanların diğer yetenekli insanlarla bir arada olmak için belirli şehirlerde bir araya geldiğini gözlemlemiştir. Bir kent ya da bölge ekonomisinin uzmanlaşması sahip olduğu faktör donatımının niteliği ile bağlantılıdır. Sermaye faktörü işgücünden daha mobil olduğundan dolayı beşeri sermaye uzmanlığı belirleyen faktör olmaktadır. Şehirlerarası/bölgelerarası gelir farklılıklarının nedenlerini açıklamak için bazı şehirlerin nitelikli beşeri sermayeyi çekmeyi diğerlerinden nasıl daha iyi gerçekleştirdiğinin, bir bölgedeki beşeri sermaye yığılmasını neyin başlattığının belirlenmesi gerekir. Bir ülkedeki bölgelerin bölgelerarası ve uluslararası göçe açık olduğu düşünülürse, herhangi bir şehirdeki/bölgedeki bilgi birikimi; ulusal eğitime, AR-GE faaliyetlerine ve bölgelerarası işgücünün göçüne bağlı olarak gerçekleşmektedir (Lucas, 1988:3-42). Zaman içinde herhangi bir noktadaki bölgesel beşeri sermaye

birikiminin nedeni kısmen değişik yetenekleri olan bireyleri etkileyen, alıkoyan veya reddeden bölgesel nitelikler, yerleşim yeri seçimini belirlemeye yarayan, hayatı kolaylaştıran şeylerdir ve uzmanlaşmayı belirlemektedir (Glaeser, Kolko ve Saiz, 2001:27-50). Bir bölgede uzmanlaşma finans ve ileri teknoloji alanında çalışan, eğitim düzeyi yüksek olan yaratıcı çalışanlar ile daha kolay gerçekleşmektedir. İşgücü ya da beşeri sermaye yığılmasını açıklamaya çalışan klasik eşleştirme (classical matching) modeline göre; çalışanlar yüksek iş hacminin olduğu sektörlerde çalıştıklarında bir araya gelmektedirler. Çünkü çalışanlar olası bir işten çıkarma durumunda kendilerini güvenceye almak için potansiyel işveren havuzuna daha yakın olmak istemektedirler ve işverenler de sıkıntılı dönemlerde işgücü aramak yerine uygun işgücü havuzundan faydalanmak için bir araya gelmektedirler (Combes ve Duranton, 2006:1-28). Böyle bir model ikna edicidir. Ama bu model yerel ekonomik kalkınmanın belirli bir amacı olmaktan çok, bir sonucudur. Sabit olmayan işgücü talebi, birçok firmanın bir araya gelmesi, içeriye göç veya yaparak öğrenme yoluyla bölgesel işgücü havuzu oluşturulabilir. Klasik eşleştirme modelleri yüksek işgücü hacmi olan şehirlere/bölgelere karşı uzun süreli istihdam gerçekleştiren ve rutin üretim yapan şehir/bölge ekonomilerinin uzmanlaşmasının anlaşılmasına yardımcı olamamakta, şehirlerin işgücü havuzlarının çalıştıkları belirli sektörlerle eşleştiğine ilişkin bir açıklama yapamamaktadır. Yüksek iş hacimli hazır giyim sektöründeki işgücü havuzu ile yüksek iş hacimli internet hizmet sektörünün işgücü havuzu eşleşmemektedir. Her iki işgücü havuzu, her iki yüksek iş hacmi ve etkileşim için farklı ücret primlerinin olduğu, değişik ücretlerin var olduğu havuzlardır (Scott ve Storper, 1987:215-232).

Literatüre yapılan bu katkılar konu ile ilgili çok sayıda çalışmayı başlatmış, fakat bu çalışmalar Schumpeter yaklaşımının önerdiği biçimde firmaların AR-GE faaliyetlerine niçin yatırım yaptığına ilişkin (piyasada yeniliklere yönelik rantlar ve tekeli rekabet gibi) anahtar sorunları modellerinde formüle etmemiştir. Bu modeller teknolojiyi ve teknolojik ilerlemeyi, girişimcilerin ve firmaların teknolojik yenilik üretmek için AR-GE'ye bilinçli olarak yatırım yapmalarının sonucunda değil, beşeri ve fiziki sermayeye yapılan yatırımların AR-GE'ye yan etkileri olarak ortaya çıktıkları sonucuna varmaktadır. Bu iktisadi büyüme modelleri içsel büyüme kuramının yalnızca

bir yönünü (Marshall dışsallıkları ve ölçüğe göre artan getiriler) anaakım iktisata yerleştirmiştir (Romer, 1990:71-102; Köse, 2007:29-30).

Romer'e (1990) göre teknolojik bilgi beşeri sermaye tarafından üretilir, ancak teknolojik bilginin asıl kısmı bireye yüklü değildir. Bu tür teknolojik bilginin düzeyi ve birikimi nerede yüksek ise beşeri ve fiziki sermayenin ekonomiyeye marjinal katkısı orada daha yüksek olacaktır. Bu bölgede ücretler daha yüksek olacak, fiziki ve beşeri sermaye daha hızlı birikecektir. Bununla birlikte, ekonominin kendi içerisinde AR-GE faaliyetlerine yapmış olduğu yatırımlar sonucu üretilen teknolojik bilginin ve/veya ekonomiyeye dışarıdan bilgi girişinin kişi başına üretimdeki büyümeye etkisi, kişi başına fiziki ve beşeri sermaye stoklarındaki birikimlerin de bunlara eşlik etmesiyle daha da güçlenecektir (Meier ve Rauch, 2000:207-208, Benhabib ve Spiegel, 1994:143-173). Fiziki ve beşeri sermaye birikiminin her ikisi de bir ekonomide teknolojik bilgi birikimini izleyecektir, fakat bunun tersi yönde bir ilişkinin işlemesi söz konusu değildir (Romer, 1990:71-102).

İktisadi büyümenin itici gücü olarak görülen beşeri sermaye diğer bir ifadeyle insandaki bilgi, beceri, yetenek ve deneyim bir bölge ya da şehir ekonomisi için önemli bir faktördür. Üretim sürecinde yer alan bireyin üretim bilgisi ve becerisini ifade eden beşeri sermaye birikimi bir bölgenin ya da şehrin büyüme performansını etkilemektedir (Lucas, 1988:18). Beşeri sermayenin tüm şehir ekonomilerinin gelişiminde önemli bir etkisi olması gerektiği açık olmasına ve işgücündeki farklılıkların kentsel/bölgesel gelişimdeki farklılıklarla ilişkilendirilebilir gözükmesine rağmen, beşeri sermayedeki farklılıkların nedenleri ile ilgili şaşılacak derecede az çalışma vardır. Beşeri sermayenin desenleri veya uzmanlaşma alanlarını yönlendirip yönlendirmediği veya hem uzmanlaşmayı hem de beşeri sermayeyi yönlendiren diğer kuvvetlerin olup olmadığını inceleyen, bundan dolayı oluşan gelişim süreçlerinin gelir farklılıklarını yönlendiren diğer faktörlerle ilişkisini araştıran çalışmalar çok azdır (Rosen, 1983:43-49). Beşeri sermayedeki farklılıkların nedenlerinden bir diğeri de kurumlar ve uzmanlaşmadır. Beşeri sermaye yaratılmasının mekanizması olan yabancı ve yerli göç, eğitim, insanları buldukları yerde tutma uzmanlaşmanın etkisi altında olabilmektedir. Uzmanlaşma ilk başta yerel ve yabancı göçmenleri etkileyebilir; daha sonra da geniş toplulukları

etkileyerek göç zincirleri kurabilir. Çalışanlar diğer çalışanların yeteneklerini nasıl geliştirdiklerini öğrendikçe göç edebilirler. Benzer şekilde yeni gelenlere gösterilen tolerans ve açıklık, yeteneklileri etkileyen cazip şeyler kendi doğalarında kurumsal bir niteliğe sahiptir. Nedensellik kurumlardan çalışanlara doğrudur veya uzmanlaşmadan kurumlara, kurumlardan da çalışanlara doğrudur (Storper, 2010:2035).

Lucas, büyüme modelinde beşeri sermayeden kaynaklanan dışsallıkların verimlilik artışına neden olduğunu belirtmektedir. Beşeri sermaye içsel ve dışsal etkiler olmak üzere iki şekilde büyümeyi ve verimliliği etkilemektedir. İçsel etkiler, bireylerin beceri düzeyleri ile ilgilidir ve sadece ilgili bireylerin verimliliğini etkilemektedir. Eğitim ve diğer öğrenme araçlarıyla artan beceriler beşeri sermayeyi daha verimli hale getirmektedir. Dışsal etkiler ise; bireyler arasındaki bilgi paylaşımından kaynaklanan dışsallıklardır. Beşeri sermayenin üretkenliğinin artması, bilgi paylaşımının artmasından kaynaklanan bir dışsal etkiye neden olmaktadır. Böylece hem bilgi stoku artarken, hem de sermaye ve emek gibi geleneksel üretim faktörlerinin daha etkin kullanımı sağlanmaktadır (Lucas, 1988:18). Beşeri sermayenin üretkenliğini arttırıcı faktörler; fiziki olanlar ve olmayanlar şeklinde iki kısımda incelenebilir. Fiziki faktörleri; çalışma ortamının imkanları, ücret düzeyi ve beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılık özelliği şeklinde; fiziki olmayanları ise çalışanın işine olan bağlılığını etkileyen, sosyal sermaye ile diğer ahlaki ve sosyal değerler şeklinde incelemek mümkündür (Karagül, 2003:84).

Literatürde beşeri sermayenin büyüme ile ilişkisini kanıtlayan ekonometrik çalışmalar bulunmaktadır. Young 1995 yılında yaptığı bir çalışmada, Doğu Asya'nın yeni sanayileşmiş ülkelerinde (Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan) toplam çıktının tarih boyunca değişimini, faktör birikimini ve verimlilik artışını incelemiştir. Young, Güneydoğu Asya ülkelerinde uygulanan ve sadece yatırımlara dayanıp toplam faktör verimliliğini göz ardı eden bir büyüme modelinin uzun vadede geçersiz olduğunu belirtmektedir. Young'ın hesaplarına göre, sermaye stokunun gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) oranı, 1966-1990 arasında Kore'de %3,4, Singapur'da %2,8 ve Tayvan'da %2,9 artmıştır. Bu dört ülkede beşeri sermaye birikimi oldukça hızlı gerçekleşmiştir. Son 25 yılda bu ülkelerde çalışan nüfusun ortaöğretim seviyesi üç katına çıkmıştır. 1990-1991 yılında ise eğitim seviyesinin yükseldiği görülmektedir. Eğitim

seviyesindeki artış beşeri sermayeyi olumlu etkilemiş ve verimlilik artışı gerçekleşmiştir (Young, 1995:641-680).

Laabas ve Razzak (2011) çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan 30 ülkenin 1980-2007 dönemine ait verilerini kullanarak beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada eğitim kalitesindeki değişimlerin büyüme üzerindeki etkisi kurulan içsel büyüme modeli ile sorgulanmıştır. Akdeniz'e kıyısı olan Mısır, Tunus ve Umman dışındaki Arap ülkelerinde verimlilik artışı üzerinde beşeri sermayenin olumsuz etkisi olduğu; Almanya, Fransa ve İtalya gibi G7 ülkelerinin diğer ülkelerden oldukça farklı bir gelişme gösterdiği, beşeri sermayenin büyümeye önemli katkısı olduğu kurulan model sonucunda ulaşılan bulgularla desteklenmiştir. Kanada, Birleşik Krallık, Danimarka, İsveç, Singapur, Yeni Zelanda, Mısır ve Tunus gibi ülkelerde verimlilik artışı beşeri sermaye birikiminin belirli bir düzeyin üzerinde gerçekleşmesiyle görülmüştür. Elde edilen bulgular beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin gelişmiş ülkelerde belirgin bir şekilde görüldüğü yönündedir. Çalışma sonucunda Akdeniz'e kıyısı olan Mısır, Tunus ve Umman dışındaki Arap ülkelerinin verimlilik artışı gerçekleştirme için politikalar üretmeleri, sermaye ve işgücü üzerindeki kısıtlamaları kaldırmaları, eğitim kalitelerini artırmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Laabas ve Razzak, 2011:1-35).

Musai, Mehrara ve Fakhr (2011) çalışmalarında 79 ülkeye ait 2006 yılı verilerini Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonunda kullanmışlar; beşeri sermaye, fiziki sermaye ve işgücü esnekliklerini tahmin etmişlerdir. Çalışmada beşeri sermayenin esnekliği 0.28, fiziki sermayenin esnekliği 0.69 ve işgücünün esnekliği 0.24 olarak bulunmuştur. Yazarlara göre beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır. Eğitime yapılan kamu harcamaları arttıkça GSYİH artmaktadır (Musai, Mehrara ve Fakhr, 2011:26-32).

Saygılı, Cihan ve Yavan tarafından 2005 yılında yapılan bir çalışmada aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 49 ülkenin 1982-2002 yıllarını kapsayan döneme ait veriler kullanılarak, sürdürülebilir ekonomik büyümenin temelini oluşturan verimlilik artışı sürecinde beşeri sermayenin etkisi incelenmiştir. Başlangıç yılı, çalışan başına milli

gelir düzeyi, toplam yatırımlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ihracat ve tarım sektöründe çalışanların toplam istihdam içindeki payı verimlilik artışını açıklamada kullanılan kontrol değişkenleridir. Oluşturulan modellerde bağımlı değişken olan verimlilik artışı işgücü başına düşen katma değer miktarının ortalama artışı olarak ifade edilmiştir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada; beşeri sermaye birikimini temsil eden değişkenler olarak işgücünün ortalama eğitim düzeyi, okulöncesi eğitim (anaokulu), ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimdeki okullaşma oranlarıdır. Çalışmada elde edilen temel bulgular; ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde okullaşma oranı ile işgücünün ortalama eğitim süresi değişkenlerindeki iyileşmenin verimlilik artışına önemli katkı yapması, okulöncesi eğitim sürecinin yüksek öğretimi daha işlevsel kılması, verimlilik artışı ve dolayısıyla da ekonomik büyüme kapsamında, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere yakınsaması sürecinin kendiliğinden oluşan bir süreç olmayıp, eğitim başta olmak üzere, diğer incelenen verimlilik artırıcı politika değişkenlerinin bu sürecin gerçekleşmesinin önkoşulları olması, Türkiye ekonomisinde verimlilik artışının görece zayıf olması, Türkiye’de işgücünün ortalama eğitim süresinin halen daha ilköğretim düzeyinde olması, eğitim sisteminin nitelikli bireyler yetiştirse bile işgücü piyasası, iyi yönetim, rekabet ortamı, fiziki altyapı, sermaye birikimi, AR-GE faaliyetleri gibi verimlilik artışı ile yakından ilişkili başka faktörler dikkate alınmaksızın, sadece eğitim sistemine odaklanmanın eğitimden beklenen sonuçların ortaya çıkmasını engellemesidir (Saygılı, Cihan ve Yavan, 2005:143-163).

Çakmak ve Gümüş (2005) çalışmalarında Türkiye için 1960-2002 döneminde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmaktadır. Çalışmada beşeri sermaye değişkeni, ilk, orta ve yükseköğretim mezunlarına farklı ağırlıklar uygulanarak elde edilmiş ve Türkiye için beşeri sermaye endeksi oluşturulmuştur. Oluşturulan endeks yardımıyla 1960-2002 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak, Türkiye’de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki ekonometrik olarak incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Türkiye ekonomisinde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısı fiziki sermayeye göre daha düşük orandadır (Çakmak ve Gümüş, 2005:59-72).

Şimşek ve Kadılar (2010) çalışmalarında beşeri sermaye birikimi, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki, eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri yöntemleri ile Türkiye'nin 1960-2004 dönemindeki yıllık reel GSYİH, reel ihracat ve yüksek öğrenime kayıtlı öğrenci sayısı verilerini kullanmışlardır. Çalışmada elde edilen bulgular; Türkiye'de bir taraftan uzun dönemde ihracattaki artış ve beşeri sermaye birikimi, uzun dönemli büyümeyi desteklerken diğer taraftan da GSYİH'deki artışın beşeri sermaye birikimini beslediği yönündedir. Bu bulgular beşeri sermayeye dayalı içsel büyüme ve ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir (Şimşek ve Kadılar, 2010:115-140).

Yapılan çalışmalar beşeri sermayenin bir bölgenin gelişmesini etkileyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bir bölgedeki nüfusun niteliği ve yapısı bölgesel rekabet edebilirliği etkilemektedir. Nitelikli beşeri sermaye bölgedeki endüstrilerin daha yüksek katma değerli üretim yapmasına neden olmakta, bölgede kurulacak endüstrileri ve üretilecek ürünlerin özelliklerini etkilemektedir. Beşeri sermayenin düzeyi bölgede gerçekleştirilecek yeni buluşların ve teknolojilerin yayılmasında etkili olurken, bölge ekonomisinin yenilikleri özümleme kapasitesini de belirlemektedir. Teknolojiye dayalı endüstrilerin yer aldığı bölgesel yenilik sistemlerinin gelişmesi de nitelikli beşeri sermayeye ihtiyaç duymaktadır.

1.4.2. Sosyal Sermayenin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü

Bir bölgenin kalkınmasında etkili olan bir diğer faktör olan sosyal sermaye; sosyal kurumun koordine edilmiş eylemleri kolaylaştırarak toplumun etkinliğini arttıran güven, normlar ve iletişim ağlarından oluşmaktadır (Puttnam, 1993:169). Ben Fine'a (2011) göre sosyal sermaye ile bu kavramı kullananlar fiziksel, beşeri ve doğal sermayeden kalan yeri doldurmaktadırlar. "Boş bulduğu yeri sosyal sermaye ile doldurmak" gelenek halini almıştır (Fine, 2011:42). Dünya Bankası'na göre sosyal sermaye; ortak faaliyeti sağlayan normlar ve ağlar şeklinde tanımlanmaktadır, yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınma için yaşamsal bir öneme sahiptir (Dünya Bankası, 2006). Sosyal sermaye sosyal yapıyı geliştirip şekillendiren, normlara

yer veren sosyal ve siyasal ortam olarak da görülebilir. Bu tanımlama gayri resmi ve yerel ilişkileri içerdiği gibi; aynı zamanda hükümet, siyasal rejim, hukuk düzeni, adli sistem, sivil ve siyasal özgürlükler gibi daha resmi kurumları da geniş ölçüde içermektedir (Lehtonen, 2004:204). Sosyal sermaye kavramı; bireyler ve kurumlar arasındaki her türlü güvene dayalı iletişimin pozitif ekonomik etkilerini yansıtmaktadır. Sosyal sermaye, birey ve kurumlar arası güvene dayalı ilişkilerin ekonomik etkinliğe ve üretime yansımalarıdır (Karagül ve Masca, 2005:38). Woolcock'a göre sosyal sermaye bağlayıcı, köprü kuran ve bağlantılı sosyal sermaye olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bağlayıcı sosyal sermaye aile, yakın arkadaş veya komşu ilişkilerine sahip bireyler arasındaki bağları, köprü kuran sosyal sermaye kaybedilmiş arkadaşlıklar ya da iş arkadaşlıkları gibi bireylerin daha uzak bağlarını, bağlantılı sosyal sermaye ise topluluğun tamamıyla dışında olanlar gibi, benzer olmayan durumlardaki insanlardan farklı, bu yüzden üyelerini topluluğun içinde mümkün olanlardan geniş alanlardaki kaynaklara yönlendiren sosyal sermaye olarak tanımlanmaktadır (Woolcock, 2001:78-79). Bourdieu'ya göre sosyal sermaye, kalıcı bir ağ sistemine sahip olunmasıyla ilgili gerçek ve potansiyel kaynakların toplamından oluşmaktadır. Böyle olunca verili bir birey tarafından sahip olunan sosyal sermayenin hacmi, etkin bir şekilde harekete geçirebileceği bağlantılar ağının büyüklüğüne, bireyin kendisine ve hatta bağlantılı olduğu tüm bireyler kümesine ait sermayenin hacmine bağlıdır (Bourdieu, 1986:248-249).

Sosyal sermayenin kaynaklarını; ülkelerin tarih ve kültürleri, toplumsal yapıları, eğitim düzeyi, sivil toplumun gücü gibi faktörler oluşturmaktadır. Sosyal sermayenin artması; ekonomik büyümenin olumlu etkilenmesine, kurumsal yapının daha etkin çalışmasına, sağlık hizmetlerinin iyileşmesine, okullaşma oranlarının ve eğitim düzeylerinin artmasına yol açmaktadır. Beşeri sermaye kavramı bireyin kişisel bilgi, beceri ve yeteneklerinin gelişmesiyle ilgilenirken, sosyal sermaye bireyler arasındaki ilişkilere gönderme yapmaktadır. Beşeri ve sosyal sermaye kavramları şehirlerin/bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını açıklamada kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Bireylerin eğitimde geçirdikleri süre, eğitimin-öğretimin yapıldığı fiziki ortam, eğitime yapılan yatırımlar sürekli artan verim ile büyümeyi sağlamaktadır. İçsel büyüme modelleri büyümenin itici gücü olarak beşeri sermayeye

yapılan yatırımları görmektedirler. Beşeri sermaye birikimi yüksek olan bölgelerdeki büyüme, görece daha düşük beşeri sermaye birikimine sahip bölgelerden daha yüksek ve sürdürülebilir olmaktadır. Öte yandan, bireylerin toplu halde buldukları ortamlarda, bireyler arasında doğrudan kurulan ilişkiler, güvene dayalı işbirlikleri, uzun süreli iletişim ağları bir bölgenin ekonomik büyümesinin başlatılması ve sürdürülebilmesinde bir kapasite sağlamaktadır.

Sosyal sermayenin belirleyicileri; yaş, cinsiyet, sağlık gibi kişisel özellikler; medeni durum, çocuk sayısı gibi aile özellikleri; eğitim, istihdam gibi kaynaklar; davranış ve değerler, kentsel/bölgesel/yerel özellikler, sosyo-ekonomik fırsatlar, yerel ağlar, yerel düzeyde bilgi, yerel güvenlik olarak sayılabilir. Bu belirleyiciler farklı sosyal sermaye ağlarını ortaya çıkarır, ağlar içinde güven ve karşılıklı ilişkilerin gelişmesine neden olur. Topluluk içi sosyal sermaye; akrabalık bağları, aile çevresi, arkadaşlar, komşular, iş arkadaşları gibi güven ve karşılıklığın yakın ve kişisel biçimlerini temsil eden gayri resmi bağlardır. Topluluk dışı sosyal sermaye; yerel, toplumsal ve sivil gruplar düzeyinde bireyler arasındaki genel güven ve karşılıklığı temsil eden ilişkilerden oluşmaktadır. Sosyal sermayedeki iyileşmeler kamu sağlığı, kamusal eğitim gibi kamu refahını, sivil toplum kuruluşları ve toplum arasında işbirliğini, siyasal refahı iyileştirmektedir (Olate, 2003: 12).

Yapılan bir çok çalışmada iktisadi büyüme ile sosyal sermaye arasında doğrusal ilişkinin olduğu saptanmıştır (Karagül ve Akçay, 2002:89). Üretim aşamasında kullanılan kaynaklarda israfın önlenmesinde (Grootaert ve Bastelaer, 2001:8), işlem maliyetlerinin azaltılmasında toplumdaki güven düzeyinin önemli bir rolünün olduğu kanıtlanmıştır (Fukuyama, 2000:47). Ayrıca ülkelerin bölgesel kalkınma stratejilerinde yüksek düzeyli sosyal sermayenin önemli katkısı bulunmaktadır (Woodhouse, 2006: 92). Toplumda insanlar arasında geleceğe dair ortak hedeflerin belirlenmesinde güven seviyesinin yüksekliği ilgili toplumdaki ekonomik kalkınmayı kolaylaştırmaktadır. Sosyal sermayenin pozitif etkilerini sadece makro ölçekte değil, mikro ölçekte firma boyutunda da görmek mümkündür. Özellikle işletme büyüklüklerinin artmasında, çalışanlardan elde edilen verimliliğin çoğalmasında, kredi faizlerinin düşmesinde,

yönetim giderlerinin, işlem maliyetlerinin ve sözleşme ihlallerinin azalmasında, sosyal sermaye varlığı önemli etkiye sahiptir (Torsvik, 2000:251-276).

Bir bölgede/kentte genel güven düzeyinin artırılmasında etkili olan gelir dağılımındaki iyileşme, sosyal sermaye birikiminin artmasında ve ülkedeki sosyal barışın sağlanmasında etkili bir rol üstlenmektedir (Rupasingha, Goetz ve Freshwater, 2006:91). Gelir dağılımının adil olmaması bireyler arası güvenin ve sosyal barışın kurulmasını zorlaştırmaktadır. Toplumdaki gelir farklılığının büyük olması, önemli ölçüde yolsuzlukların ve haksız kazançların varlığı konusunda toplumda ciddi endişelere yol açabilmektedir. Böyle bir yapı, toplum kesimleri arasındaki güven düzeyinin azalmasına neden olmaktadır (Karagül ve Dünder, 2006:69). Bölgedeki genel güven düzeyini yükseltebilmek için insanların devlete olan güveni artırılmalıdır. Bu da ancak adalet sisteminin iyi işlemesine ve toplumun sisteme güvenmesine bağlıdır. Aksi takdirde toplumsal düzeyde çözülme yaşanması kaçınılmazdır (Karagül ve Masca, 2005:45). Field'a göre sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasında makro düzeyde bir bağlantı henüz ispatlanmamıştır, ama kesinlikle yok sayılmamalıdır (Field, 2008:80). Beşeri sermaye örneğinde olduğu gibi bu durum, sosyal sermayenin kalitesini ve büyüklüğünü ölçme sorunundan, farklı iyileştirme etmenleri arasındaki ilişkilerin karmaşıklığından, kültürel, kurumsal ve tarihsel açıdan farklılık gösteren ülkeleri karşılaştırmadaki zorluklardan etkilenmektedir (OECD, 2001a:61). Bir bölge/kent beşeri sermaye stoğunun ne kadarını kullanabilmektedir? Gelişmiş bir bölge beşeri sermaye stoğunun ne kadarını kullanabilmektedir? Kullanılabilir stok nasıl arttırılabilir? Beşeri sermayenin göstergeleri nelerdir? Bu soruların cevapları eğitimin yanında, ülke/bölge/kent deneyimleri, kurumsal altyapı, yaparak öğrenme, kendi kendine öğrenme, insan kaynağı yönetimi, devlet-kurum politikalarına kadar uzanan çeşitli faktörleri içermektedir. Beşeri sermaye, sosyal sermaye ve ekonomi arasındaki en önemli ilişki stoğu etkin bir şekilde kullanabilecek bir ortamın oluşturulmasıdır.

Ben Fine'a (2011) göre sosyal sermayenin kısa süren hayatıyla karşılaştırıldığında, kent ve sermayenin birlikte düşünüldüğü fikirler oldukça erken ortaya çıkmıştır. Bu durum Bourdieu'nün coğrafya bilimine etkisinin merkezi önemde olduğunun bir kanıtı olmuştur. Bourdieu'nün çalışmalarında yer alan sermaye

türlerinden sadece biri olmasına rağmen sosyal sermaye, ekonomiyle ilgili olmayan tüm görüşleri etkilemiştir. Bu gelişmeler sosyal sermayenin toplumsal, tarihsel ve kültürel içeriğinin bir tarafa bırakılmasını sağlamıştır. Sosyal sermaye kavramının kapsamı genişlerken Bourdieu'nün bu kavrama yüklediği anlama kıyasla daha sığlaşmıştır. Fine'in eleştirilerinden bir diğeri çeşitli sermaye türlerinin disiplinlerarası faaliyet alanları açısından daha bir kapsama sahip olmaları, fakat sosyal sermaye kavramının bir toplum biliminden diğere serbestçe aktarılabilmesi olmuştur (Fine, 2011:114).

Literatürde sosyal sermayenin büyüme ile ilişkisini kanıtlayan ekonometrik çalışmalar bulunmaktadır. Whiteley (2000), Mankiw, Romer ve Weil'in (1992) çalışmalarındaki Neo-Klasik büyüme modelini kullanarak 1970–1992 yılları arasında 34 ülkede ekonomik büyüme ve sosyal sermaye ilişkisi araştırmıştır. Çalışmada aynı ülkede yaşadığı insanlara diğere bir ifadeyle kendi aile üyelerine güvenme isteği olarak tanımlanan sosyal sermaye, beşeri ve fiziki sermaye gibi bir üretim faktörü olarak modele dahil edilmektedir. Modelde sosyal sermaye toplumda yeniliklerin yayılmasını kolaylaştırmakta ve ekonomik büyümeyi harekete geçirmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular sosyal sermayenin büyüme üzerinde en az beşeri sermaye kadar etkili olduğu yönündedir (Whiteley, 2000:443-466).

Sabatini (2005), İtalya'da sosyal sermayenin farklı boyutları ile ekonomik kalkınmaya ilişkin kalite göstergeleri arasında nedensellik ilişkisini ampirik olarak araştırmıştır. Çok değişkenli veri seti ile gerçekleştirilen analizlerden elde edilen sonuçlar, Putnam (1993) tarafından savunulan kalkınma sürecinde sivil toplum örgütlerinin pozitif rolü olduğu iddiasını desteklemektedir. Sabatini'ye göre güçlü aile bağlarının, beşeri kalkınma ve ekonomik performans üzerinde negatif etkileri söz konusudur. Farklı toplumlar arasında köprü görevi gören zayıf bağlar ise bilgi paylaşımını güçlendirip, güvenin yayılmasını sağlayarak ekonomik kalkınma sürecini olumlu etkilemektedir. Aynı zamanda resmi bağların da gelir ve kalkınma üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (Sabatini, 2005:1-27).

Ahlerup, Olsson ve Yanagizawa'ya (2009) göre sosyal sermayenin ve resmi kurumların ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerine yönelik çalışmalar temel olarak iki

farklı alandan kaynaklanmaktadır. Bunlardan biri; güven, ağlar, sosyal normlar ve sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin başarılı ekonomilerin merkezi olduğunu savunan literatür, diğeri ise; mülkiyet haklarını, yasaların ve adaletin gücü gibi oyunun kurallarını kalkınma için önemli olarak gören Kurumsal İktisat literatürüdür. Yazarlara göre sosyal sermayeye ilişkin mikro çalışmalar (çatışma çözümüne ilişkin kurumların zayıf olduğu durumda bireysel uygulama mekanizmaları daha yaygındır) ile makro çalışmalar (sosyal sermaye ile ilişkili göstergelerin ekonomik performans üzerinde kararlı pozitif etkisi bulunmaktadır) arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Çalışma, sosyal sermaye ve kurumların nispi önemini üretici ve ödünç veren arasındaki yatırım oyunu çerçevesinde ele alan basit temsili birey yatırım modeli üzerine kurgulanmıştır. Modelden çıkan temel görüş sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin düşük kurumsal gelişme seviyesinde daha yüksek olduğu ve bu etkinin kurumların yeteri kadar gelişmesi ile ortadan kaybolmasıdır. Çalışmanın sonuçlarına göre, kişiler arası güven ile ölçülen sosyal sermayenin marjinal etkisi, resmi kurumların kalitesi ile birlikte azalmaktadır. Sonuçlara göre, kurumların etkinliğinin % 25 olduğu ülkelerde sosyal sermayedeki %1'lik bir değişim ülkeler arasındaki büyüme oranında % 1,1'lik bir artışa neden olurken, kurumların etkinliğinin % 75 olduğu ülkelerde bu artış sadece % 0,36 olmaktadır. Çalışma bulgularına göre; sosyal sermaye ekonomik büyüme ve yatırımları kurumların nispeten zayıf bir gelişme seviyesine sahip olduğu durumda etkilememektedir. Genelleştirilmiş güven ile gösterilen sosyal sermaye ve kurumların kalitesi birbirinin tamamlayıcısı değil ikamesidir (Ahlerup, Olsson ve Yanagizawa, 2009:1-14).

Literatürde sosyal sermayenin büyüme ile ilişkisini Türkiye örneğinde kanıtlayan ekonometrik çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Karagül ve Akçay (2002) çalışmalarında sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yazarlar sosyal sermaye değişkeni olarak Michigan Üniversitesi öncülüğünde yapılan Dünya Değerler Anketi'ne (The World Values Survey) ait ortalama güven düzeyi verisini kullanmışlardır. Çalışmada sosyal sermayenin ekonomik büyümeye olan pozitif etkisini destekleyen kuramlar, gelişmiş ve gelişmekte olan 36 ülke verilerine dayanan ve iki farklı dönem (1960-1995 ve 1980-1995) için yapılan analizlerle test edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular 1960-1995 döneminde

ekonomik büyüme ile sosyal sermaye arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmadığı, 1980-1995 dönemi için anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu dönemde sosyal sermaye düzeyi yüksek olan ülkeler iyi bir ekonomik performans göstermiştir (Karagül ve Akçay, 2002:82-90).

Yapılan çalışmalar sosyal sermayenin bir bölgenin gelişmesini etkileyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bir bölgenin/ülkenin sahip olduğu sosyal sermayenin düzeyinin yüksek olduğu bölgelerde/ülkelerde kişi başına gelirin yüksek olduğu görülmektedir. Bölgenin rekabet gücünü artırmaya yönelik politikaların uygulanması için öncelikle bölgedeki yerel kaynaklarının harekete geçirilmesi gerekmektedir. Bunun için de bölgedeki kamu kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının araştırma-geliştirme faaliyetlerini işbirliği içinde yürütmeleri gerekmektedir. Bu süreçte sosyal sermaye kalkınma için önemli bir role sahiptir.

1.4.3. Kamu ve Altyapı Harcamalarının Bölgesel Kalkınmadaki Rolü

Kamu harcamalarının bölgesel büyüme üzerindeki etkileri birbirine zıt iki görüş çerçevesinde açıklanmaktadır. Birinci görüşe göre; ekonomide kamu harcamalarının payının artması büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir (Carr, 1989:267-268). Bir bölgede kamu harcamaları arttıkça kamu sektörü tarafından gerçekleştirilen iktisadi faaliyetler özel sektörün gerçekleştirdiği faaliyetler ile karşılaştırıldığında verimsiz bir şekilde yürütülmektedir. Hükümetin uyguladığı mali ve parasal politikalar piyasa rekabetini bozarak bölge ekonomisinin verimliliğini azaltmakta ve kamu sektörünün düzenleyici faaliyetleri kamu sektörüne önemli maliyetler yüklemektedir (Ram, 1986:191). İkinci görüşe göre; kamu harcamaları bölgesel ekonomik büyümenin itici gücüdür ve kamu harcamaları büyümeyi etkileyen önemli bir faktördür. Kamu harcamaları özel ve kamusal çıkarlar arasındaki çatışmaları azaltmakta, bireysel ve toplumsal çıkarları uzlaştırmaktadır. Kamu sektörü tekeli eğilimleri önleyerek yeterince gelişmemiş bazı piyasalarda faaliyetlerini sürdürürken faktör ve ürün piyasalarının etkin bir şekilde işlemlerini sağlamak ve olumlu bir etki yaratmaktadır (Ghali, 1998:975-976).

Kamu ve altyapı harcamaları bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak için kullanılabilir önemli bir araçtır. Devlet görece geri kalmış bir bölgeye o bölgeden elde ettiği kamu gelirlerinden daha yüksek bir harcama yaparak bölgedeki satınalma gücünü arttırabilir. Artan satınalma gücü bölge ekonomisinin canlanmasına, yapılan kamu yatırımları ise bölgenin üretim kapasitesinin artmasına ya da eksik olan altyapısının tamamlanmasına, bölgenin bir çekim merkezine dönüştürülmesine neden olmaktadır (Dinler, 2008:287). Kamu harcamalarının bölgesel kalkınmadaki önemi özel sektörün yer seçimi ve üretim kararlarını etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Meade otoyollar, köprüler, kanalizasyon sistemleri, su arıtma tesisleri gibi girdileri kamu sermayesinin bileşenleri olarak göstermekte, bu faktörlerin özel sektörün üretime katkısını arttırdığını vurgulamaktadır (Meade, 1952:54-67). Piyasalarda birim bazında satın alınan özel girdilerin aksine kamu harcamaları devlet tarafından sağlanmakta ve büyük ölçüde elde edilen vergi gelirleri ile finanse edilmektedir. Vergi ödemeleri özel sektör tarafından kullanılan kamu sermayesi ile ilişkili olmak zorunda değildir, çünkü; kamu harcamaları özel sektör için aslında bir girdidir. Firmaların kamu harcamaları üzerinde doğrudan kontrol gücü olmaması kamu harcamalarının firmalar için dışsal bir değişken olmasına neden olmaktadır. Firmalar için dışsal bir faktör olan kamu harcamaları yerel ekonomi için içsel bir özelliğe sahiptir ve kamu harcamalarının düzeyi siyasi kararlar ile belirlenmektedir. Bu nedenle bir bölge için kolektif karar alma sürecinde bölgesel gelir ile yerel kamu altyapı harcamaları arasında ilişki olduğu görülmektedir (Duffy-Deno ve Eberts, 1989:1-2).

Devletin üretken kamu yatırımlarıyla geri kalmış bir bölgeye dolaysız müdahalesi benimsenen iktisat politikalarıyla yakından ilgilidir. Her bölgede devlet az ya da çok yoğunlukta ekonomiye müdahale etmekte, bazı sanayileri kontrol altında tutmaktadır. Üretken kamu yatırımlarının geri kalmış bölgelere yönlendirilmesi için ekonomik verimlilikten belirli ölçüde fedakarlık yapılmaktadır. Bu fedakarlık yatırımların sosyal yönünü oluşturmaktadır (Dinler, 2008:287). İşbölümünün olduğu bir toplumda ekonomik birimlerin hizmetinde olan faktör gelirlerini benzer faaliyetler için eşitleyerek, amaca uygun kaynak dağılımını ve ekonomide mümkün olan en yüksek gelir düzeyine ulaşılmasını sağlayan ekonominin tüm maddi ve kurumsal donanımı altyapı olarak tanımlanmaktadır. Altyapı, ekonomik faaliyetlerin olduğu ortam ve

temel çevre olması nedeniyle sosyo-ekonomik gelişmenin ön koşuludur. Kamusal mal ve hizmetlerden oluşan altyapı herkesin kullanımına açıktır. Bölünmez büyük birimlere sahip altyapı yatırımlarının olgunlaşma ve yararlanma süreleri uzundur. Bu yatırımların verimliliğinin daha dolaylı olması ve uzun dönemde ortaya çıkması nedeniyle kısa dönem sermaye-hasıla katsayıları yüksektir. Parasal ve teknolojik dışsal ekonomiler yaratan altyapı harcamaları, serbest piyasa sistemi işlerliğini kaybettiğinde merkezi yönetimin kararlarına bağlı olarak gerçekleşmekte ve kamu sektörü tarafından finanse edilmektedir (Erkan, 1987:42-43). Altyapı; doğal, maddi, beşeri ve kurumsal altyapı olarak dört ayrı alt alanda incelenebilir. Fonksiyonel açıdan yapılan bu ayırmada sosyal sabit sermaye; maddi altyapıyı, ulaşım, yol, su, elektrik gibi temel donatımları kapsamaktadır. Sosyal, kültürel ve politik unsurlar ise beşeri ve kurumsal altyapı da yer almaktadır. Kurumsal altyapı; ekonomik karar ve davranışların temeli olan norm, kural ve davranış kalıplarıyla, düşünce biçimleri, değer yargıları ve örgütlenme biçimlerinden oluşmaktadır. Doğal kaynaklar ise doğal altyapıyı oluşturmaktadır. Bir bölgenin sahip olduğu altyapı donanımları ekonomik faaliyetlerin kapsamını ve önkoşullarını oluşturmaktadır. Bir bölgedeki doğal, maddi, beşeri ve kurumsal altyapı ile üstyapı zaman ve mekan boyutları içinde oluşan karşılıklı ve birikimli etkileşimler ile gelişme sürecini etkilemektedir. Gelişme süreci ise büyüme, bütünleşme, yığılma, yoğunlaşma, yayılma, sanayileşme, şehirleşme, teknik gelişme, bilginin yayılması ve yatırım süreçlerinden oluşmaktadır. Bu süreçlerin gelişme düzeyleri ilgili bölgenin sahip olduğu alt ve üstyapı donanımlarına göre gerçekleşmektedir (Erkan, 1995:229). Bölgesel ve ulusal rekabet gücünü belirleyen faktörler arasında yer alan altyapı günümüzde temel altyapı (karayolu, demiryolu, havayolu, mülkiyet hakları), teknolojik altyapı (bilgi ve iletişim teknolojileri, internet altyapısı), bilgi altyapısı (eğitim tesisleri) ve yaşam yeri kalitesi (konut, doğal çevre, kültürel çevre, güvenlik) bileşenleri ile ölçülmektedir (Dilsiz, 2009:12).

İktisatçılar ve politika yapıcılar kamu sektörünün altyapı harcamalarını bölgesel kalkınma politikalarının temel bir bileşeni olarak görmektedirler. Munnell'e göre altyapı, kaynakların kullanılabilirliğini ve verimliliğini artırarak özel sektör için fırsatlar yaratmaktadır (Munnell, 1992:189-198). Örneğin; yeni bir otoyolun yapılması taşıma sürelerinin kısılmasına neden olmakta ve ulaşım maliyetlerini düşürmektedir.

Kamu sermayesi özel sermayenin getirisini arttırmakta ve özel sektör yatırım harcamalarını uyararak bölgesel büyüme üzerinde dolaylı etkilere neden olmaktadır. Üretim-altyapı ilişkisinin kuramsal çerçevesi Arrow ve Kurz (1970), Holtz-Eakin ve Schwartz (1995), Holtz-Eakin ve Lovely (1995) çalışmalarında da görülmektedir. Altyapının verimlilik üzerindeki etkisi tartışmalı bir alandır. Aschauer (1989, 1990), Munnell (1990), Destefanis ve Sena (2005) çalışmalarında altyapının kamu sermayesi üzerinde olumlu etkileri olduğunu kanıtlamışlar, Holtz-Eakin (1994) ve Garcia-Mila, McGuire ve Porter (1996) ise çalışmalarında üretim ve kamu sermayesi arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır.

Kamu altyapı harcamalarının bir bölgede devam eden üretim aracılığıyla yakın bölgeleri etkileyip etkilemediği de tartışma konularından biridir. Yeni bir otoyolun yapılması bölgedeki firmaların taşıma maliyetlerini azaltırken, yakın bölgelerdeki firmaların da aynı otoyolu kullanmaları benzer etkilere neden olmaktadır. Holtz-Eakin ve Schwartz (1995) çalışmalarında ABD’de altyapının yersel yığılmalara neden olmadığı, Cohen ve Paul (2004) ise çalışmalarında İspanya ve ABD için altyapının yersel yığılmalara neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Boarnet’e (1998) göre kamu harcamaları bir bölgenin, üretim ya da verimliliğin düşük olduğu bölgelerdeki üretim faktörleri için çekim merkezi olmasına neden olmakta, karşılaştırmalı üstünlükler aracılığıyla bölgelerarası dengesizliği azaltabilmektedir (Boarnet, 1998:381-400). Altyapı yatırımları gerçekleştirildikleri bölgeyi üretken girdiler ve nitelikli çalışanlar için çekim merkezine dönüştürmekte, beşeri sermaye birikiminin hızlanmasına, özel sektör yatırımlarının artmasına ve üretim üzerinde dolaylı etkilere neden olmaktadır (Bronzini ve Piselli, 2009:187-199).

Devlet, özel ve sosyal getirilerin dengelenmesinde büyük bir role sahiptir (Ram, 1986:191). Devletin, özel hakları ve mülkiyet haklarını koruması, altyapı yatırımlarına ve beşeri sermayeye kaynak aktarması gibi asli görevleri ekonomik büyüme oranının artmasına neden olmakta, fakat asli görevlerinin dışına çıkması durumunda ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir (Gwartney, Holcombe ve Lawson, 1998:163-190). Devlet, serbest ticaretin altyapısını hazırlayarak mal ve bilgi alışverişini kolaylaştırmalıdır. Ayrıca yeni bilgi üretimi, AR-GE gibi faaliyetlerin özel getirisi

sosyal getirisinden düşük olacağından ekonomide uygun olmayan bir durum ortaya çıkacaktır. Bu nedenle devlet ekonomiyi düzenleyici politikalar üretmelidir (Pio, 1993:117).

Kamu harcamalarının büyüme sürecinde hızlandırıcı bir role sahip olduğunu belirten Barro (1990, 1991) çalışmalarında özel kesimin, ekonomi genelindeki ve kendi bünyesindeki kaynakların üretkenliğini arttıracak kamu mallarını üretmede yetersiz kalacağını vurgulamaktadır. Barro (1990) çalışmasındaki modelde ölçeğe göre sabit getiri sağlayan bir üretim fonksiyonunda kamu kesimini de dikkate alarak, kamu harcamaları, tasarruf oranı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Hükümetler özel harcanabilir geliri vergilendirerek, büyümeyi etkileyen kamu kaynaklı girdilerin özel kesim girdileriyle aynı oranda artışını sağlayabileceklerinden kişi başına gelir ve tüketim artışına katkıda bulunabilirler. Bu anlamda AR-GE çalışmalarının teşvik edilmesi ve doğrudan sağlanan kamu hizmetleri, örneğin; eğitim, sağlık ve diğer altyapı yatırımları sosyal anlamda en uygun düzeyde olacaktır. Ancak hükümetin izleyeceği politikalar yoluyla bölgesel büyüme performansı üzerindeki etkisi tamamen kendi amaç fonksiyonuna bağlıdır. Modelde ele alınan şekliyle temsili hanehalkı fayda fonksiyonunun maksimizasyonunu amaçlayan kâr amacı gütmeyen bir hükümet büyüme ve refah üzerinde olumlu etki yaparken, seçim endişesi taşımayan, kendi fayda fonksiyonunu gözeten bir hükümet büyüme ve refahı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kamu harcamalarının büyümeyi olumsuz yönde etkilemesi temelde vergilendirme nedeniyle özel tasarrufların azalmasına bağlanmaktadır (Barro, 1990:110). Barro (1991) çalışmasında kurduğu modelde devletin rolünün Keynesyen yatırımcı ve üretici devletten farklı olduğunu, kamu yatırımlarının ve kamu harcamalarının denk bütçe kısıtı altında özel kesimi dışlamayan, piyasada rekabete tabi olmayan mal ve hizmetleri sunarak bilgi stoğuna katkı sağladığını belirtmektedir. Bu katkılarla ölçeğe göre artan getiri ve uzun dönemde sürekli büyüme sağlanmaktadır. Modelde kamusal mal ve hizmetler kuramsal olarak özel sektör üretiminde doğrudan girdi olarak kullanılan mal ve hizmetler (üretken hizmetler), toplumsal tüketime sunulan mal ve hizmetler (tüketim hizmetleri) olarak sınıflandırılmıştır (Barro, 1991:269-301). Hükümetler özel harcanabilir geliri vergilendirerek, büyümeyi etkileyen kamu kaynaklı girdilerin özel kesim girdileriyle aynı oranda artışını sağlayabileceklerinden kişi başına gelir ve tüketim artışına katkıda bulunabilirler (Ercan, 2000:134).

Literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda çalışma mevcuttur. Song (2011) çalışmasında Çin’de 1987-2003 yıllarını kapsayan ve 29 bölgeye ait panel verileri kullanarak kamu altyapı harcamaları ile bölgesel ekonomik üretkenlik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular kamu altyapı harcamalarının Çin’de üretime katkısının olduğu yönündedir. Çin’in Doğu, Batı ve Merkezi büyük bölgeleri arasında kamu altyapı harcamalarının büyümeye en fazla katkısı Merkezi bölgede, en az katkısı ise Doğu bölgesinde görülmüştür. Ayrıca kamu altyapı harcamaları ile büyüme arasında iki yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Artan kamu altyapı harcamaları uzun dönemde büyümeyi artırmaktadır (Song, 2011:xi-xii).

Wu, Tang ve Lin (2010) çalışmalarında 182 ülkeye ait 1950-2004 dönemi verileriyle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Panel Granger Nedensellik Testi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda kamu harcamalarının büyümeye etkisi olduğu ve iki değişken arasında iki yönlü nedensellik olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Düşük gelir grubundaki ülkelerde ise herhangi bir nedensellik sonucuna ulaşılamamıştır (Wu, Tang ve Lin, 2010:804-817).

Demir ve Sever (2008) çalışmalarında 1980-2007 döneminde Türkiye ekonomisine ilişkin verileri kullanarak kamu altyapı harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin niteliğini tarımsal altyapı harcamaları, imalat sanayine yönelik altyapı harcamaları, hizmetler (eğitim ve sağlık sektörü), turizm ve ulaşım sektörlerinde yapılan altyapı harcamaları ile GSYİH değişkenleri ile analiz etmektedir. Elde edilen bulgulara göre kamu kesiminin turizm, imalat sanayi ve ulaşım sektörlerine yaptığı altyapı harcamaları GSYİH’yi artırmaktadır (Demir ve Sever, 2008:99-118).

Artan ve Berber (2004) çoklu koentegrasyon tekniği ile 1987-2003 dönemine ait üçer aylık veriler kullanarak kamu kesimi büyüklüğü ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi araştırmışlardır. Yazarlar uzun dönemde kamu kesimi büyüklüğünün ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini, ancak kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı sonucuna varmışlardır (Artan ve Berber, 2004:13-29).

Yapılan çalışmalar firmalar için gerekli üretken çevrenin temel öğelerinden birinin kamu ve altyapı harcamaları olduğunu desteklemektedir. Sosyal ve fiziksel altyapıyı oluşturmaya, geliştirmeye yönelik kamu harcamaları o bölgede yaşayan insanların yaşam kalitelerini de artırarak bölgelerin rekabet edebilirliğini artırmaktadır. Firmaların; malların, beşeri sermayenin, bilginin maliyetini dikkate alarak gelişmiş ulaşım ve iletişim altyapılarına sahip bölgelerde yerleştikleri görülmektedir. Yetersiz kamu ve altyapı harcamaları nedeniyle altyapının yetersiz olması maliyetlerin artmasına ve verimliliğin azalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kamu ve altyapı harcamalarının yüksek olduğu bölgelerin rekabet edebilirliği daha yüksek olmaktadır.

1.4.4. Girişimciliğin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü

Bölgesel kalkınmaya yönelik yeni yaklaşımlarda girişimcinin rolü de vurgulanmaktadır. Girişimcilik, farklı öğelerle kodlanan yeni bir üretim ve tüketim anlayışıyla ilişkili bir kavramdır. Homojen taleplere dayalı üretime odaklanan geleneksel anlayışın yerine, değişen tüketici taleplerini referans alan yeni bir üretim anlayışını ifade etmektedir. Günümüzde geleneksel kitlesel üretim biçiminin giderek geçerliliğini kaybetmesi, üretim alanının tüketici tercihleri paralelinde örgütlenmesine neden olmuştur. Bu süreçte homojen bir tüketim anlayışına ve kitlesel üretim mantığına dayalı olarak örgütlenmiş Fordizm üretim alanındaki egemen konumunu kaybetmiş, böylece esnek örgütlenmeye dayalı özel girişimcilik ekonomide önemi artan bir üretim faktörü olmuştur. Sosyo-ekonomik yapıda yerine getirdiği işlevler itibariyle çok boyutlu bir görünüm sergileyen girişimcilik özellikle istihdamın arttırılmasında, refah düzeyinin eşit düzeyde paylaşılmasında, sosyal hareketliliğin hız kazanmasında, yerel kaynakların hızlı ve etkin biçimde harekete geçirilmesinde çok yönlü bir üretim girdisidir. Küresel ölçekte ülkelerin ve bölgelerin ekonomik yapılarını girişimciliğe dayalı olarak gözden geçirmeleri gerekmektedir (İlhan, 2004:70).

Neoklasik İktisat'ın bölgesel kalkınma konusundaki görüşü ücretlerin düşük olduğu bölgelere ücretlerin yüksek olduğu bölgelerden üretken yatırımların çekilmesi ya da ücretlerin yüksek olduğu bölgelere ucuz işgücününün transfer edilmesi yönündedir. Piyasalar uzun dönemde faktör ödemelerinin eşitlenmesine neden olacak ve sonunda

bölgeler arasında yakınsama gerçekleşecektir. Bu basit modelde mobilite, maliyet farklılıkları, kurumların rolü, ölçeğe göre sabit getiri, yatırımların kârlılığı ile ilgili çok sayıda kısıtlayıcı varsayım nedeniyle dengeye ulaşmak zordur. Yeni ya da geliştirilmiş ürünler ve süreçler, yeni yönetim biçimleri, yerleşimler gibi yenilikleri içeren girişimcilik faaliyetleri bölgesel farklılıklara neden olmaktadır. Girişimcilik bölgesel kalkınma farklılıklarını etkileyen süreçlerin merkezinde yer almaktadır. Girişimciler değişimin temel aktörleridir. Yeni fikirlerin yaratılması, yayılması ve uygulanmasını hızlandırmakta, kaynakların sadece etkin kullanımını sağlamamakta, aynı zamanda yeni iş imkanları yaratmaktadır (Nijkamp, 2009:5).

Girişimci düşüncelerini ticarileştirerek kullanılan bilgi miktarının artmasına ve riski üstlenerek yenilik sürecine katkıda bulunmaktadır. Baumol büyük ölçekli yenilikleri rutin bir şekilde gerçekleştiren firmalar ile diğer girişimcilerin yenilik sürecinde farklı oranda risk aldığını ifade etmektedir (Baumol, 2002:1-10). Yapılan farklı çalışmalar bu süreçte AR-GE harcamaları sonucunda üretilen yeni ürün ve alınan patent sayılarının çoğunlukla küçük ve orta büyüklükteki firmalara, girişimcilere ait olduğunu ortaya koymaktadır (Audretsch, Bönte ve Keilbach, 2008:687-698). Yeni teknolojilerin kullanımı birçok sektörde ölçek ekonomilerinin önemini azaltması, yenilik hızının artması, ürün ve teknoloji döngülerinin kısalması yeni girişimcilerin ve küçük firmaların büyük firmalara oranla daha esnek olmaları üretimde girişimcilerin rolünü arttırmıştır (Baptista, Escaria ve Madruga, 2007:687-698). Girişimcilik faaliyetleri bir bölgede endüstri yapısını değiştiren temel faktördür. Schumpeterci görüşe göre ekonomik büyüme ve endüstrideki yapısal değişim arasındaki ilişkinin varlığı endüstrinin kıt kaynakları etkin kullanmasıyla gerçekleşmektedir. Endüstri yapısındaki bir değişiklik büyüme oranlarına yansımaktadır. Endüstri yapısının belirleyicileri ise; küreselleşme, teknolojik değişiklikler, emek piyasasındaki artışlar ve talepteki çeşitlilikler gibi öğelerden oluşmaktadır. Endüstri yapısındaki değişikliği sağlayan en önemli unsurlardan biri olan küçük ve orta ölçekli firmaların sayısı arttıkça endüstrinin yapısı da gelişmeye devam edecektir (Carre ve Thurik, 2003:437-471).

Arrow'un ortaya attığı "yaparak öğrenme" (learning by doing) kavramına göre bir firma üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte, maliyetlerini

düşürmekte, ürünlerini geliştirmekte ve yenilikleri gerçekleştirmektedir (Arrow, 1962:155-173). Bu süreçte girişimci etkili bir üretim faktörüdür. Romer'e göre üretim süreci sonunda fiziksel çıktı dışında teknik bilgi de elde edilmektedir. Teknik bilgi yeni bir üretimde girdi olarak kullanılmakta, böylece daha düşük maliyetli ve daha kaliteli ürünler üretilmektedir. Teknik bilgi taşınabilir sonucunda diğer firmalara ulaşmaktadır. Bilgi mükemmel bir şekilde korunamayacağı için bir firma ya da girişimci tarafından yeni bir bilginin üretimi diğer girişimcilerin/firmaların üretim imkanları eğrisi üzerinde pozitif bir dışsallık oluşturmaktadır (Romer, 1994:12).

Girişimci, fırsatları gözleyen ve onları bulduğunda her tür riski alarak gerçekleştirmeye çalışan kişidir (TÜSİAD, 2002:33). Girişimcilik faktör etkili ekonomilerde farklı, yüksek verimli ekonomilerde farklı, yenilikçi ekonomilerde farklı rol oynamaktadır (Bosma ve Levie, 2009:9). Bu nedenle ekonomik büyüme ile girişimcilik arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Ekonomik çeşitlilik girişimciliği, girişimcilik tercihleri de ekonomik gelişme ve çeşitliliği artırmaktadır. Girişimciliği hükümet politikaları, programları, eğitim ve yetiştirme, AR-GE transferi, ticari ve profesyonel altyapı, iç pazar açıklığı, fiziksel altyapı, kültür ve sosyal normlar sınırlamaktadır (Bosma ve Levie, 2009:33).

Kümelenme kavramını literatüre kazandıran Michael Porter ülkelerin nitelikli işgücü, teknoloji, bilgi birikimi ve kültür gibi kendi ileri faktör havuzlarını yaratabileceğini ileri sürmektedir. Porter, elmas modelinde mikroekonomik iş ikliminin ve küresel rekabetin temel bileşenlerini vurgulamaktadır. Porter'a göre rekabet gücünü etkileyen temel faktörler; firma stratejisi, firma yapısı, rekabet, girdi koşulları, talep koşulları, bağlantılı ve destekleyici sektörler, hükümet politikalarıdır (Porter, 1998:127). Porter'a göre bir ülke en verimli olduğu sektörlerde başarıya ulaşmaktadır. Başarı izole olmuş dış entegrasyonu başaramamış sektörlerde değil, firma kümelerinde elde edilmektedir. Kümeler; firma ve çeşitli kurumların, kuruluşların tedarikçi ve diğer bağlantılarıyla birlikte faaliyet gösterdikleri endüstriyel bölgelerdir. Bu kümelerin geliştirilmesi rekabet üstünlüklerinin elde edilme hızını arttıracaktır. Ülkenin genel rekabetçi yapısını ortaya çıkaran elmastaki bu dört faktör sürekli etkileşim içindedir ve birbirini desteklemektedir. Bir faktörde yaşanan değişim diğer faktörleri ve aralarında

oluşan dinamik ilişkiyi etkilemektedir. Porter, ülke rekabet yapısını incelerken dışsal olarak kabul ettiği devlet ve şans faktörlerine değinmektedir. Şans faktörü teknolojik yapıda yaşanan patlamalar ya da beklenmedik politik gelişmeler, savaşlar gibi olağan dışı olayları ifade etmekte ve bu faktörlerin devlet ve girişimcilerin kontrolü dışında oluştuğunu açıklamaktadır. Devletin ülkenin toplam rekabet gücü oluşumuna çok önemli etkisi olduğu ve elmastaki dört faktörün yapısal değişim ve gelişime doğrudan katkı yaptığı vurgulanmaktadır. Porter (1998) çalışmasında, ulusal rekabet gücünü araştırırken sektörel yapının incelenmesi gerektiğini, ülkelerin sadece izole ettiği ve rakiplerinin faaliyet alanı dışındaki sektörlerde başarı elde etmeyecekleri, yatay ve dikey ilişkilerin çok kuvvetli olduğu çeşitli sektör kümelerinde asıl başarıyı yakalayabileceklerini ifade etmektedir (Porter, 1998:71-72). Porter'in geliştirdiği bu model sektörel rekabet gücünün analizi açısından oldukça yararlı analitik bir araçtır. Ekonomiye yönelik devlet politikalarının temel amacı, faktör donanımının yüksek verimliliğe sahip ve sürekli verimlilik artışını yakalamış sektörler arasında dağıtılmasıdır (Çivi, Erol, İnanlı ve Erol, 2008:1-22).

Porter'in ulusal düzey için geliştirdiği yaklaşımı zaman içinde bölgesel düzeyde de uygulanmaya başlamıştır. Bir endüstride girişimci için rekabeti şekillendiren faktörler; alıcıların pazarlık gücü, tedarikçilerin pazarlık gücü, yeni rakiplerden kaynaklanan tehditler, mal ve hizmetlerin ikamelerinden kaynaklanan tehditlerdir (Porter, 2008:80). Bir girişimci/firma bu faktörleri etkin bir şekilde analiz ederek rekabet yapısından kaynaklanan koşulları kendisinin rekabet stratejisine göre yorumlayacak ve rekabet sürecine uyum sağlayacaktır. Girişimci sektörel rekabet stratejilerini belirlerken, sektördeki temel iktisadi faaliyetleri, üretim faktörlerini, talebi, diğer sektörleri, hükümet politikalarını detaylı bir şekilde analiz ederek stratejisini belirlemelidir (Saridoğan, 2010:37).

Porter, Ketels ve Delgado'ya (2007) göre verimlilik uluslararası rekabeti ve girişimciliği etkilemektedir. Ülkelerin/bölgelerin doğal kaynakları, makro ekonomik yapıları ne kadar iyi olursa olsun uzun dönem büyüme üzerinde en etkili olan değişken verimliliktir. Yurtiçi yatırım, ihracat, ithalat, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yenilik düzeyi bir ülkenin/bölgenin verimliliğini etkilemektedir. Söz konusu

değişkenlerin niteliği verimliliği etkileyecek biçimde iyileştirildikçe ekonominin rekabet gücü yükselmektedir. Yatırım düzeyi arttıkça kişi başına sermaye ve çıktı miktarı artmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları teknolojinin yayılmasında etkili olmaktadır (Porter, Ketels ve Delgado, 2007:53). Bir bölge ekonomisinin üretim faktörlerinin katkısıyla büyümesi aşamasında girişimci girdi maliyetlerini, yeni yapılan yatırımlar sonucunda büyüme sürecinde etkinliği kontrol edebilmektedir. Girişimci, yenilikler ile gerçekleşen büyüme aşamasında teknolojik yenilikleri ilk kez kendisi gerçekleştirmek istemektedir. Girişimcilerin/firmaların bu süreçte temel hedefleri, ürettikleri mal veya hizmeti en rekabetçi şekilde üreterek en iyi kârı elde etmektir. Girişimcinin bu hedefini gerçekleştirmesi için firmanın değer yaratma zincirindeki süreci etkin bir şekilde yapılandırması ve yönetmesi gerekmektedir (Saridoğan, 2010:34).

Literatürde girişimcilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların sayısı son yıllarda artmaya başlamıştır. Holtz-Eakin ve Kao (2003) çalışmalarında ABD ekonomisi için eyalet ve sektör düzeyinde panel verileri kullanarak üretim ile girişimcilik arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yazarlar çalışmada eyalet düzeyinde işçi başına çıktı, istihdam, yeni firmaların kuruluş oranına ait verileri genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) yardımıyla analiz etmişlerdir. Çalışmada elde edilen bulgu yeni kurulan firma sayısı arttıkça üretimin arttığı yönündedir (Holtz-Eakin ve Kao, 2003:1-34).

Audretsch ve Keilbach (2004) çalışmalarında 327 Batı Almanya bölgesine ait yeni kurulan firma sayısını girişimciliğin bir göstergesi olarak almış, üretim, fiziki sermaye, işgücü, AR-GE faaliyetleri ve beşeri sermayeyi yansıtan verileri analizlerinde kullanarak bir büyüme denklemi tahmin etmişlerdir. Analiz sonucunda girişimcilik faaliyetleri arttıkça büyümenin arttığı bulgusuna ulaşılmıştır (Audretsch ve Keilbach, 2004:605-616).

Sutter (2010) çalışmasında 49 ABD bölgesinin 1997-2003 dönemine ait verileriyle girişimciliğin büyüme üzerindeki etkisinin bilginin etkisinden beş kat fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır (Sutter, 2010:26, 40). Braunerhjelm, Acs, Audretsch ve

Carlsson (2010) çalışmalarında 20 OECD üyesi ülkenin 1981-2002 yıllarına ait verilerini kullanarak girişimcilik ve büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Çalışmada 1990'lı yıllara ait bulguların 1980'li yıllara göre daha belirgin sonuçları olduğu vurgulanmaktadır. Girişimciliği teşvik eden politikaların bilgi akışını sağladığı ve ekonomik büyümeyi hızlandığı görülmektedir (Braunerhjelm, Acs, Audretsch ve Carlsson, 2010:105-125).

Yapılan çalışmalar başarılı bir sanayi kümesinin girişimcilik aktivitelerinin yoğun olduğu ve girişimciler arasında ortaya çıkan yoğun ilişkilerin bir sonucu olduğu yönündeki görüşleri desteklemektedir. Girişimcilik bir bölgedeki üretim aşamasında, ürünün üretimiyle ilgili bilgilere sahip olmak, yeni ürün geliştirmek için gerekli stratejileri kurgulamak, ulaşılması herkes için mümkün olmayan bilgiye ulaşmak, sorumluluk yetkisi ve risk alarak firmanın gelişimine katkı sağlamak ve sürekli yeniliklere açık olmak şeklinde değerlendirilmektedir. Bu nedenle girişimcilik faaliyetleri ve davranışları belirli bir bölgede meydana gelen ekonomik faaliyetler sonucu şekillenmektedir. Belirli bir bölgede gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin özellikleri ve potansiyelleri girişimciliği etkilemektedir. Bu etkileşim ekonomik büyümeyi de pozitif yönde etkilemektedir.

1.4.5. Dış Ticaretin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü

Geleneksel dış ticaret kuramına göre her ülke ya da bölge karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşırsa dış ticaret yoluyla üretim artar ve her ülke ya da bölge bu artıştan payını alır. Eğer karşılaştırmalı üstünlük kuramı statik biçimde ele alınırsa mevcut faktör donatımı ve teknolojik yapıdan dolayı az gelişmiş ülkelerin ya da bölgelerin gıda, maden ve tarımsal hammadde üretiminde uzmanlaşmaları ve bu malları ihraç ederek sanayi ürünlerinin çoğunu gelişmiş ülkelere ithal etmeleri gerekir. Mevcut dengesizliklere süreklilik kazandıran bu yaklaşım kısa dönemde refah artışına neden olsa da uzun dönemde az gelişmiş ülkelerin ya da bölgelerin kalkınmasını sağlayamamaktadır (Seyidoğlu, 2007:511). Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinde uzun dönemde sürekli ve yüksek bir milli gelir

artış hızı etkili bir faktördür. Milli gelirin artmasında dış ticaret özellikle ihracat etkili olmaktadır. Dış ticaret ve milli gelir arasındaki ilişkiyi ele alan farklı görüşler; kaynak dağılımı etkisi, disipline edici ithalat hipotezi, ölçek ekonomileri, girdi sağlama ve teknoloji yayma etkisi başlıkları altında toplanmaktadır (Taylor, 1999:321-344).

Dış ticaretin doğrudan etkilerinden biri kaynak dağılımı üzerindeki etkisidir. Dış ticaret kaynakların bölgenin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre yeniden dağılımına yol açar ve milli geliri etkiler. Bu etkinin gelir seviyesi ya da büyüme hızı üzerindeki etkisi büyüme modelinde yer alan teknolojik değişme varsayımına bağlıdır. Üretim fonksiyonunda teknoloji statik karşılaştırmalı üstünlükler kuramında olduğu gibi sabit kabul edilirse; dış ticaret, kaynakların etkin kullanımı sonucunda ortaya çıkan kısa dönemli kazançlar sağlar ve sadece gelir düzeyini etkiler. Teknolojinin sabit olduğunu kabul eden statik karşılaştırmalı üstünlükler kuramı bazı ülkelerin ya da bölgelerin belirli mallardaki teknolojik üstünlüklerini açıklamada yetersiz kalmaktadır (Grossman ve Helpman, 1992:177). Teknolojinin içsel bir faktör olarak kabul edildiği dinamik karşılaştırmalı üstünlükler kuramında dış ticaret sonucunda ortaya çıkan kaynak kullanım etkisi uzun dönem büyüme hızını etkileyen bir faktördür. Karşılaştırmalı üstünlükler kuramında dış ticaret önündeki engeller kaldırıldığında kaynakların dağılımı ülkenin ya da bölgenin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre yeniden gerçekleşeceği için statik etkinlik kazançları sağlanır ve gelir düzeyi artar. Tasarruf kapasitesinin belirleyicilerinden biri olan gelirin kaynak dağılımı üzerindeki etkisi yatırımların artmasına neden olur. Kaynak kullanım etkisi üretim faktörlerinin sektörler arası geçişinin serbest olduğu ve tam istihdamın geçerli olduğu varsayımlarına dayanmaktadır (Örnek ve Kaplan, 2004:114). Grossman ve Helpman (1992) teknolojinin içsel olarak belirlendiği dinamik karşılaştırmalı üstünlükler modelinde dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisinin dışa açılma sonucunda kaynakların aktarılacağı sektörlerin özellikleriyle bağlantılı olduğunu belirtmişlerdir. Dış ticaret sonucunda kaynaklar düşük teknoloji sektörlerden ölçeğe göre artan getiriyi oluşturan ileri teknoloji sektörlerine aktarılırsa uzun dönem büyüme oranı artacaktır. Dış ticaretin statik kaynak kullanım etkisi pozitif olsa da bölgeler düşük teknoloji, kalifiye olmayan emek gerektiren sektörlerde yoğunlaştıklarında, bölgenin gelirleri, büyüme hızı ve dış ticaret azalacaktır. Yeni büyüme kuramları dış ticaretin kaynak dağılımı etkisinin ekonomik

büyümeği artırarak, kazançlara neden olabileceğini savunmaktadır. İleri teknoloji ürünleri üreten sektörlerde gerçekleşecek uzmanlaşma bu kazançların görülmesinde etkilidir (Grossman ve Helpman, 1992:144-152).

Dış ticaret ve milli gelir arasındaki ilişkiyi ele alan bir diğer görüş disipline edici ithalat hipotezidir. Hipoteze göre dışa açılma sonucunda artan ithalattan kaynaklanan rekabet (ithalat penetrasyonu) ülke ya da bölge içindeki endüstrilerde kâr marjlarını azaltmaktadır. Diğer bir ifadeyle dışa açılma eksik rekabet piyasaları koşullarında faaliyet gösteren firmaların karşılaştıkları talep esnekliklerinin artmasına ve fiyat-maliyet marjlarının azalmasına neden olmaktadır (Levinson, 1993:1-22). Brander ve Krugman (1983) ve Venables'in (1985) oligopolistik piyasa yapılarına dayanan kuramsal modelleri ile gündeme gelen serbest ticaretin rekabet yanlı etkisi ihracat artışı sonucu büyümeği gerçekleştirmektedir. Piyasanın genişlemesi ya da toplam tüketici sayısının artması sabit maliyetleri azaltarak kârların artmasına ve artan bu kârlar da piyasaya serbest giriş varsayımı altında piyasadaki firma sayısının artmasına neden olmaktadır. Piyasadaki firma sayısının artması ile firmaların monopolcü güçleri azalmakta, bunun sonucunda piyasadaki fiyat-maliyet marjları ve fiyatlar düşmektedir.

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamada kullanılan bir diğer kavram ölçek ekonomileridir. Ölçek ekonomisi bir firmanın üretim fonksiyonunda uygun girdi ve çıktı dengesini sağlayarak optimum büyüklüğe ulaşması olarak tanımlanabilir (Özarlan, 1998:103). Dış ticaret iç piyasaların ticaret hacminin genişlemesine neden olur ve üretim maliyetlerini azaltır. Korumacı politikalar kârlılığı artırır. Artan kâr nedeniyle piyasaya yeni firmalar girer. Her firma optimum ölçeğin altında üretim yapmayı kabullenir. Firmaların artan dış ticaret nedeniyle üretim ölçeklerini ve ürün çeşitlerini arttırmaları sonucunda ekonomide verimlilik kazançları görülür. Yeni büyüme kuramları ölçek ekonomileri etkisinin uzun dönem büyümeği etkileyeceğini göstermişlerdir. Grossman ve Helpman (1991), Rivera-Batiz ve Romer (1991) ve Taylor (1994) dış ticaretin sonucunda piyasa hacminin artmasıyla AR-GE harcamalarının artacağını ve büyüme oranının yükseleceğini belirtmektedirler. Rivera-Batiz ve Romer'in (1991) modelinde ticaret sonucunda ara girdilere olan talep iki katına

çıkarken, AR-GE sektörünün kârlılığı artmaktadır. Dış ticaret ile piyasa genişlemesi sonucunda AR-GE sektöründeki üretim uzun dönem büyümeyi etkilemektedir.

Dış ticaret, üretim sürecinde bölge içinde ikamesi olmayan, zorunlu olan sermaye ve ara mallarının tedariğini kolaylaştırmaktadır. Rivera-Batiz ve Romer (1991) dışa açılma ile gerçekleşen girdi artışının milli gelir düzeyini mi yoksa büyüme hızını mı etkileyeceğini araştırmışlardır. Ara ve sermaye mallarının bilgi içerikli olup olmaması bu malların hangi sektörlerde kullanıldığına bağlı olarak değişmektedir. Girdiler AR-GE sektöründe kullanılıyorsa dış ticaret uzun dönem büyüme oranını arttırmaktadır. Fakat aynı girdiler nihai mal üretiminde kullanılıyorsa yalnızca gelir düzeyi yükselmektedir. Girdi sağlama dışında know-how akışı da sağlanıyorsa ve ülkeler arasındaki benzer araştırma sayısı fazla ise ticaretin girdi sağlama etkisi uzun dönem büyümeyi artırmaktadır. Dış ticaretin girdi sağlama etkisinin büyüme oranını arttırması, girdilerin teknolojik bilgi içermesi ve ekonominin bilgi stoğuna katkı sağlamasıyla gerçekleşmektedir (Örnek ve Kaplan, 2004:119).

Grossman ve Helpman'a göre (1992) dış ticaret teknik bilgiye erişimi kolaylaştıran bir araçtır. Ticari faaliyetlerde bulunan firmalar sürekli olarak yeni ürünleri, girdileri ithal edip farklı üretim tekniklerini öğrenmekte ve sahip oldukları bilgi stokunu arttırmaktadırlar. Dış ticaret yoluyla gerçekleştirilecek teknoloji transferi yeni bir firmanın kurulması ve faaliyete geçmesi için gerekli olan teknik bilgilere ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Teknoloji yoğun malların satın alınması, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, teknoloji transfer sözleşmeleri, know-how, patent gibi lisans anlaşmaları, stratejik ortaklık kurularak gerçekleştirilebilecek teknoloji işbirliği, yerli-yabancı sermaye ortaklığı yoluyla taklit, kopya ürünlerin üretimi dış ticaret aracılığıyla gerçekleştirebilmektedir. Bu yönleriyle teknoloji yayma etkisi dış ticaret aracılığıyla büyümeyi etkileyen bir faktördür. Dış ticaret bölgesel kalkınmada önemli bir role sahiptir. İthalat ve ihracat yoluyla bir bölgedeki üretim faktörlerinin sektörler arası dağılımı yeniden düzenlenerek etkinlik kazançları sağlanabilir. Dış ticaret rekabeti artırarak verimlilik artışına yol açar. Piyasa hacmini arttırarak yerel üreticilerin ölçek ekonomilerinden faydalanmalarına, yurtiçi ikamesi olmayan yatırım ve ara mallarının tedariğini sağlayarak kapasite kullanım oranlarının artmasına ve verimlilik artışına,

lkeler ve sektörler arası bilgi akışını kolaylaştırarak teknolojinin yayılmasına neden olur (Grossman ve Helpman, 1992:165-166).

Literatürde dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Soukiazis ve Antunes (2011) alışmalarında 1996-2005 döneminde Portekiz'in düzey 3 bölgelerinde dış ticaret ve büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada Portekiz'de dış ticaretin bölgesel kalkınma için önemli olduğu, bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi için sadece merkezi hükümet harcamalarının yeterli olamadığı vurgulanmaktadır. Portekiz'in yüksek yaşam standardına sahip ve rekabetçi olan 16 kıyı bölgesine ve 14 i bölgesine ait verilerle yapılan analizler ülkedeki bölgesel gelişmişlik farklarını açık bir Şekilde ortaya koymaktadır. 1996-2005 yılları arasında ülkenin hizmetler sektöründe istihdamın arttığı ve bu nedenle bazı bölgelerde ticaret dışı sektörlerin düşük katma değerli ürünler ürettiği, ithalata bağımlı olduğu kanıtlanmıştır. Yapılan analizle düzey 3 bölgeleri arasında koşullu yakınsamanın olduğu ve nüfus artışının bölgesel kalkınma için etkili olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca dış ticaret, beşeri sermaye ve sektörel işgücü payının bölgesel ekonomik büyümeyi açıkladığı ve Portekiz'in bölgeleri arasında bir yakınsama olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Soukiazis ve Antunes, 2011:1363-1373).

Jarreay ve Poncet (2011) alışmalarında 1997-2009 döneminde Çin eyaletlerinde gerçekleşen ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada bölgelerin bir mal üretiminde uzmanlaşmalarının daha hızlı büyümelerine neden olduğu ortaya konulmuştur. Eyalet düzeyinde ihracat verileri ihracatın yerli firmalar tarafından gerçekleştiğini göstermektedir (Jarreay ve Poncet, 2011).

Matthee ve Naude (2007) tarafından yapılan çalışmada Güney Afrika'da 19 sektörün ve 354 yerleşim yerinin ihracat deseni ile büyüme arasındaki ilişkisi araştırılmıştır. Yazarlar sadece ne kadar ihracat yapıldığının önemli olmadığını, ihraç ürünlerinin de önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Çalışmada daha az uzmanlaşmanın grldğu ve ihracat deseninin çeşitlendiği bölgelerde yüksek büyüme oranlarının gerçekleştiği, Güney Afrika'nın ihracatına bu bölgelerin önemli katkılarda bulunduğu

bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca uzaklığın diğer bir ifadeyle taşıma maliyetlerinin ihraç çeşitliliğini etkilediği, ihraç noktalarından uzaklaştıkça ihracatın azaldığı belirtilmektedir (Matthee ve Naude, 2007:1-22).

İçsel büyüme yönelik yaklaşımlar ticari açıklığın ve yatırımların yeni teknoloji girişini sağlayacağını, etkinliği ve yeni teknoloji girişlerinin artıracaklarını varsaymaktadır. Diğer bir ifadeyle bir bölge ekonomisinin dışa açıklığı ne kadar yüksekse, o kadar büyük bir yayılma etkisi ortaya çıkmakta ve daha az açık bir ekonomiye sahip bölgeye göre daha hızlı büyümektedir. Yapılan çalışmalar bir bölgede dış ticaretin artmasıyla bölgede yaratılan katma değer arttığını destekleyen bulgulara ulaşmıştır.

1.4.6. AR-GE Yatırımlarının Bölgesel Kalkınmadaki Rolü

Büyümenin itici gücü olarak AR-GE faaliyetlerinin önemini vurgulayan içsel büyüme modeli ilk kez Romer'in (1990) çalışmasında vurgulanmış, Rivera-Betiz ve Romer (1991), Grossman ve Helpman (1992), Aghion ve Howitt (1992) tarafından geliştirilmiştir. AR-GE yatırımları, bir ülkenin/bölgenin rekabet gücünün, ekonomik gelişmişliğinin değerlendirilmesinde önemli bir faktördür. AR-GE yatırımları büyümeyi yenilik, beşeri sermaye gelişimi, sermaye birikimi gibi öğelerle etkilemektedir (Bor, Chuang, Lai ve Yang, 2010: 171). AR-GE yatırımları firmaların teknolojide daha yüksek standartlara ulaşma olanağını artırmakta, daha yüksek gelir seviyesine ve büyümeye neden olmaktadır (Osorio ve Pose, 2004:435). Firmalar AR-GE yatırımları yaparken endüstrinin yapısı, kârlılık, sermaye stoku, işçilere ödenen ücretler gibi kendi yapılarından kaynaklanan faktörlere, ticaret politikaları, vergi oranları, piyasa açıklık derecesi gibi genel faktörlere dikkat etmektedirler (Pamukçu ve Utku-İsmihan, 2009:3). Bir bölgenin sahip olduğu bilgiyi kullanma ve yayma yeteneği gelişme potansiyelini dolayısıyla refah seviyesini etkilemektedir. Yenilik faaliyetleri nedeniyle AR-GE'ye yapılan yatırımlar bölgelerin büyümesinde etkili bir faktördür (Stokey, 1995:469). AR-GE yatırımları bölgelerin rekabet edebilirlik gücünü belirleyen, teknolojik gelişmeye, bölgeye yatırımların çekilmesine, teknoloji odaklı yatırımlar yapılmasına, mikro ve makro düzeyde verimliliği artırarak kalkınmaya, teknolojik açıdan diğer bölgelere ve

ülkelere bağımlılığın sonlandırılmasına neden olan faydalar yaratmaktadır (Güzel, 2009:32-33).

AR-GE'ye dayalı büyüme modellerinde firma piyasa yapısının monopolcü rekabet piyasası olması nedeniyle fiyat belirleyicidir. Firma ürünlerinin fiyatlarını AR-GE harcamalarını içerecek şekilde belirlemektedir. Yeni veya farklılaştırılmış bir ürün geliştiren yenilikçi firma, bölgede piyasa gücüne sahip olabilmekte ve oligopolcü rekabet ortamında marjinal maliyet üzerinde fiyatlama yapabilmektedir. Mevcut bir ürün geliştirildiğinde yenilikçi firma üretim maliyeti üzerinde fiyatlama yaparak kendi ürününü satacak tüketici bulabilmektedir. Böylece yeni buluşlar ve yenilikler yapma isteği azalmamaktadır (Sala-i Martin, 1990:30). Schumpeterci bakış açısıyla araştırma başarıları sınırlı da olsa piyasa gücü sağlamakta, kâr fırsatları yaratmakta ve AR-GE harcamalarını teşvik etmektedir (Aghion and Howitt; 1998:79-80). Yenilikçi firma, en azından kısıtlı bir süre için monopol kârı elde etmekte, bu monopol kârı taklitlerle veya rakip firmaların gerçekleştirdiği yeniliklerle son bulmaktadır (Altın ve Kaya, 2009:252).

AR-GE faaliyetlerinin temelinde Schumpeter'in AR-GE'yi ve yeniliği büyümenin itici gücü olarak görmesi yer almaktadır. Yeniliği yeni bir üretim fonksiyonunun oluşturulması olarak tanımlayan Schumpeter bunun yeni bir ürünü veya üretim yöntemini kapsayabileceği gibi, yeni bir organizasyon biçimini ve yeni piyasaların açılmasını da kapsayabileceğini belirtmiştir (Schumpeter, 1942). Bu çerçevede girişimcilere ve firmalara atfedilen, yenilikçi firma içinde oluşan yenilik kapitalist gelişmenin en önemli unsurlarından biridir. Bu modeller nihai ürün, ara malları ve AR-GE sektörü olmak üzere üç sektör üzerine kuruludur. AR-GE sektörü beşeri sermayeyi kullanarak yeni fikir ve tasarımları üretmektedir. Yeni fikirlerin yaratılmasından sonra bu fikirler ara malı sektörüne satılmaktadır. Ara malı sektörü bu yeni fikirlerin patentlerini alarak tasarlanan yeni ürünlerin tek üreticisi durumuna geçmektedir. Daha sonraki aşamada ara malı sektörü bunları nihai ürün sektörüne satmaktadır. AR-GE sektörü bu modelde sürdürülebilir büyüme açısından kilit sektördür (Romer, 1987:56-62; Romer, 1990:71-102). AR-GE tabanlı içsel büyüme kuramlarının merkezinde araştırma sektörüne tahsis edilen beşeri sermaye miktarı ve ekonominin

sahip olduğu bilgi stoku vardır. Romer'in modelinde uzun dönem durağan büyüme hızı AR-GE sektöründe istihdam edilen beşeri sermaye seviyesi ile orantılıdır.

Romer'e (1990) göre büyüme, kârlarını maksimize etmeyi amaçlayan firmaların yatırım kararlarından açığa çıkan teknolojik gelişme ile gerçekleşmektedir. Bu modelde teknoloji ne geleneksel bir mal ne de kamusal mal niteliğindedir. Teknoloji, rekabete konu olmayan (non-rival) ve kısmen dışarıya yansıyabilen (excludable) niteliktedir. Ortada rekabete konu olmayan bir iktisadi öge olduğundan çözümleme tam rekabet piyasası yerine monopolcü rekabet piyasası altında yapılmakta ve tek denge çözümü elde edilmektedir. Çalışma sonucunda; beşeri sermaye stoğunun büyüme oranını belirlediği, ekonomi dengedeysen AR-GE sektörüne tahsis edilen beşeri sermaye miktarının az olduğu, dünya ekonomisiyle entegrasyonun büyüme oranını arttırdığı, fazla nüfusa sahip olmanın büyümenin sağlanabilmesi için yeterli olmadığı bulgularına ulaşılmıştır (Romer, 1990:71-102). Teknolojik gelişme büyümenin itici gücüdür ve karar birimlerini daha çok sermaye birikimine teşvik etmekte, işgücü başına üretimin artmasına neden olmaktadır. Piyasa teşviklerini takip eden karar birimlerinin girişimleriyle oluşan teknolojinin içsellığı girişimlerden kaynaklanmaktadır (Romer, 1990:72). Romer'e göre teknolojik gelişme girişimcilerin yeni bir bilgiyi piyasa değeri olabilecek yeni bir malın üretiminde kullanmasıdır. AR-GE yatırımları sonucunda yeni bir bilgi ve ürün geliştiren firma bu bilginin sabit maliyetini maliyetin üzerindeki fiyatlardan satarak karşılamaktadır. Mal farklılaştırması ve serbest ticaret gelir ya da servet etkisi dışında büyüme etkisi de yaratmaktadır (Sanlı, 1998:26-27).

AR-GE yatırımlarının büyümeye neden olduğu konusunda önemli bir katkı da Grossman ve Helpman'a (1991) aittir. Teknolojik yenilikler, karar birimlerinin bilinçli davranışları sonucunda piyasa koşullarında oluştuğu için içseldir. Girişimcilerin bir bölgedeki ya da piyasadaki kâr beklentileri teknolojik yeniliklere ne kadar kaynak ayrılacağını belirlemektedir. Büyümenin kaynağı olan teknoloji bir bilgi birikimidir ve paylaşım engeli olmayan bir mal olmasının yanısıra erişimi patentler aracılığıyla kısmen engellenebilen bir maldır. Gelişmiş ülkeler/bölgeler AR-GE yatırımlarına daha çok kaynak ayırmaktadır. Bu nedenle teknolojik yenilikler ve büyüme hızlı gerçekleşmektedir. Beşeri ve sosyal sermaye birikimi yüksek olan ülkeler/bölgeler daha

fazla teknolojik yenilik yapabilmektedir. AR-GE yatırımları sonucunda karşılaştırmalı üstünlükler yoluyla dış ticaretin yapısı şekillenmekte ve ülkelerin/bölgelerin büyümelerine katkı sağlanmaktadır. Başlangıçta hangi ülkenin/bölgenin bilgi birikimi daha fazlaysa o ülke/bölge daha avantajlıdır. Büyüme sadece başlangıç koşulları değil, tarihsel süreç içinde bilginin yayılması ve AR-GE yatırımlarının sonuçları da etkilemektedir. Rekabetin artmasına neden olan AR-GE yatırımları sonucunda elde edilen teknolojik yenilikler uzun dönemde büyümenin itici gücüdür. İçsel teknolojik yeniliklerden kaynaklanan verimlilik artışları bir bölgenin uzun dönem büyümesinin kaynağını oluşturmaktadır (Grossman ve Helpman, 1991:334-343).

AR-GE yatırımlarına dayalı içsel büyüme modellerine bir diğer katkı Aghion ve Howitt'in (1992) çalışmasıyla yapılmıştır. Teknolojik yenilikleri içsel bir olgu olarak kabul eden yazarlara göre AR-GE faaliyetleri sonucunda piyasaya daha iyi ürünler sürülmekte ve eski ürünlere ilgi azalmaktadır. Eski ürünler yok olurken yerlerini yeni ürünlere bırakmaktadır. Bu süreç "yaratıcı yıkım" (tahrip) olarak isimlendirilmektedir. Yazarlara göre gelecekte yapılması beklenen daha çok araştırma sonucunda ortaya çıkacak teknolojik yenilikler mevcut araştırma faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. AR-GE yatırımları sonucunda ortaya çıkan monopol kârı bir sonraki yeniliğe kadar sürmekte, yeni bir ürünün üretilmesiyle sona ermektedir. AR-GE yatırımlarını gerçekleştirmek için nitelikli beşeri ve sosyal sermayeye talep artmaktadır. Bu süreçte nitelikli işgücünün ücretleri artacaktır ve yeniliği gerçekleştiren firmanın monopol kârı azalacaktır (Aghion ve Howitt, 1992:323-351).

Literatürde AR-GE yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Woo, Kim ve Lim (2011) çalışmalarında Güney Kore'de Seul Metropolitan Bölgesi ve Güney Kore'nin geri kalan diğer bölgelerinde bölgesel AR-GE yatırımları, eğitim, beşeri sermaye, göç ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Seul Bölgesi'nde bulunan iki büyük şehir ve bir şehrin diğer bölgelerdeki beş büyük şehir ve sekiz şehrin 1995-2005 dönemine ait üretim, beşeri sermaye birikimi, göç, işgücü arzı, toplam yatırım ve yeni fiziksel yatırımlara ait panel verileri kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Seul Bölgesi'nde eğitime yapılan yatırımın ve AR-GE harcamalarının diğer bölgelere oranla beşeri sermaye üzerinde daha az etkili olduğu, fakat nüfusun artmasında ve bölgesel

büyümenin sağlanmasında diğer bölgelere oranla daha etkili olduğu yönündedir (Woo, Kim ve Lim, 2011:1-24).

Koo ve Kim (2009) çalışmalarında ABD'nin 48 eyaletine ait 1992-2000 dönemi verileriyle AR-GE harcamalarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada eyalet düzeyinde üretim, istihdam artışı, sermaye stoğu, sektörel AR-GE harcamaları, üniversite araştırma merkezlerinin çalışan başına AR-GE harcamaları, sanayi ve hizmetler sektöründeki girişimcilik faaliyetleri verileri ile bir tahmin denklemi kurulmuştur. Tahmin sonucunda elde edilen bulgular tüm değişkenlerin, özellikle AR-GE harcamalarının bölgesel kalkınma üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada vurgulanan bir diğer nokta ise AR-GE harcamalarının bölgedeki diğer özelliklerinin dikkate alınarak gerçekleştirilmesinin olumlu sonuçlar vereceğidir (Koo ve Kim, 2009:825-840).

Acconcia, Espasa, Leonida ve Montolio (2002) tarafından yapılan çalışmada Avrupa Birliği'nde 1995 yılına ait 121 bölgenin kişi başına gelir, büyüme oranı, kamu harcamaları, AR-GE harcamaları verileri kullanılmıştır. Çalışmada ulaşılan bulgular AR-GE harcamalarının bölgelerde kişi başına gelir dağılımı ve büyüme oranları arasında koşullu yakınsamaya neden olduğu yönündedir. Ayrıca yüksek büyüme oranlarına sahip bölgelerde AR-GE harcamaları arttıkça büyüme oranının arttığı, düşük büyüme oranına sahip bölgelerde söz konusu harcamaların etkili olmadığı bulgularına ulaşılmıştır (Acconcia, Espasa, Leonida ve Montolio, 2002:).

Literatürde Türkiye'de bölgeler bazında AR-GE harcamaları ve büyüme arasında ilişkiyi ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tüm bölgeleri kapsayan verilerle yapılan çalışmada Korkmaz (2010) Türkiye için AR-GE harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Johansen eşbütünleşme yöntemi ile 1990-2008 dönemleri arasında yıllık verileri kullanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular her iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermiş ve söz konusu iki değişkenin uzun dönemde birbirlerini etkiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan Granger nedensellik testi sonucunda, kısa dönemde AR-GE harcamalarının GSYİH'yi etkilediği sonucuna varılmıştır. Sonuçlara göre

AR-GE harcamaları GSYİH'yi etkilediği için AR-GE faaliyetleri genişletilmeli ve bu harcamalara daha fazla önem verilmelidir (Korkmaz, 2010:3320-3330).

Yapılan farklı çalışmalar AR-GE harcamalarının büyümeye katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bir bölgede AR-GE harcamaları arttıkça o bölgede kişi başına gelirin arttığı görülmektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasında yenilikçilik faaliyetlerine katkı sağlayan AR-GE harcamalarının düzeyi etkili olmaktadır. Bölgesel düzeyde yapılacak uzun dönemi hedefleyen planlı AR-GE faaliyetleri teknoloji ve yenilik faaliyetlerinin düzeyi bölgelerin sahip olduğu yenilikçilik kapasitesinin artmasına ve bölgeler arasında bir yakınsamanın gerçekleşmesine neden olacaktır.

1.5. Sürdürülebilir Bölgesel/Yerel Gelişmenin Belirleyicileri

Sürdürülebilir bölgesel/yerel gelişmenin belirleyicilerine değinmeden önce 1950'li yıllardan günümüze kadar bölgesel politika yaklaşımlarına değinmemiz yerinde olacaktır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde ortaya çıkan bölgesel gelişme paradigmasını üç dönemde incelemek mümkündür. Birinci dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin büyüme sürecine doğrudan bir aktör olarak müdahale ederek önemli bir rol üstlendiği ve refah devleti anlayışının hakim olduğu geleneksel bölgesel politikalar dönemi (1945-1970) olarak adlandırılmaktadır. İkinci dönem 1970'li yılların sonunda yaşanan kriz ve bunun sonucunda güçlü devlet müdahalesi anlayışının zayıfladığı ve içsel büyüme dinamiklerinin önem kazandığı geçiş dönemidir (1970-1990). 1990'ların başından günümüze devam etmekte olan üçüncü dönem ise küresel rekabet dinamiklerinin en üst düzeyde vurgulandığı, klasik rekabet unsurları yerine yenilik ve bilgi toplumuna dayalı rekabetin öne çıktığı yeni bölgesel paradigma dönemi olarak nitelenmektedir (Kara, 2008:43). Her dönemin ana özellikleri tablo 4'de görülmektedir.

Tablo 4. Dönemler İtibarıyla Bölgesel Politikaların Özellikleri

Yıllar	1945-1970	1970-1990	1990+
Bölgesel Büyümenin Kaynağı	Dış Talep Devletin Yeniden Dağıtıcı Kararları Ulus aşırı Firmaların Dış Kararları	İçten Gelişen (Tabandan Kalkınma)	İçten Gelişen (Teknik ve Organizasyonel Yenilik)
Bölgesel Gelişme Dinamiğinin Öğeleri	Sermaye Birikimi Yatırım Dinamiği Düşey olarak Bütünleşmiş Ekonomi Ticaret Konusu Karşılıklı Bağımlılıklar (GirdiÇıktı İlişkileri)	İnsan Sermayesinin Gelişimi Düşey Çözülme Yatay Olarak Bütünleşmiş Ekonomi Kolektif Girişimcilik Ticaret Konusu Olmayan Karşılıklı Bağımlılıklar	Teknik ve organizasyonel yeniliklerce yönlendirilmesi Yarı-Düşey Bütünleşme Sosyal Sermaye Yaratılması Ekonomik İlişkilerin Toplumsala Gömülü Olması Ticaret Konusu Olmayan Karşılıklı Bağımlılıklar
Karşılaştırmalı Üstünlük İçin Nedenler	Verili Üstünlükler (Coğrafi Üstünlükler) Ölçek Ekonomileri + Yığılma Ekonomileri	Tarihsel Olarak Birikmiş Üstünlükler Kapsam Ekonomileri + Yığılma Ekonomileri Ortak Kullanılan Altyapılar	Tarihsel Olarak Birikmiş Üstünlükler Ağ Dışsallıkları (Yerel Ağlar, Yerel-üstü Ağlar)
Bölgesel Ekonominin Büyüme Dinamiklerinin Mekânsal Yansıması	Büyüme Kutbu Yayıma Etkisi	Yeni Sanayi Mekânları	Yenilikçi Öğrenen Bölge Bölgesel Yenilik Sistemleri Yenilikçi Ortam Yol Bağımlı
Yönetişim Biçimi	Güçlü Ulus Devlet-Refah Devleti Eşitsizliğe Duyarlı-Yeniden Dağıtıcı	Refah Devletinin Krizi Yerel Yönetimlerin Artan Rolü	Küresel Yönetişimin Ortağı Olarak Ulus Devlet Kamu Alanının Yeni Aktörleri (STK'lar)
Devletin Politika Araçları	Üretici Faaliyetlere Doğrudan Yatırımlar Altyapı Gelişmesi Düzenleyici Önlemler Akımlar Üzerinde Denetim (Sermaye, Mallar, Emek)	Arz Yönlü Politikaların Merkezi Olarak Yönetilmesi Gerekmektedir Altyapı Gelişmesi Düzenleyici Önlemler Yerel Kurumlara verilen Önem	Ulus üstü Ağ Oluşumu (Küresel/Yerel) Yerel Ağ Oluşumu Yenilik Sisteminin Oluşumu Kurumsal Yeniliğe Açık
Sosyal Sistemin Yönlendirme Mekanizmasının Aktörleri	İyi yapılanmış Bürokratik Yapı Planlama-Programlama Yönelimli Bürokrasi	Yetki Devri İlkesini Esas Alan Bürokrasi, Yatay İlişkiler Fason İlişkiler Yarışma ve İşbirliği Dengesi	Yönetişim (Çok Aktörlü Yönlendirme ve Ortaklık) Artan Kendisini Yönetme Kapasitesi

Kaynak: Kara, M. (2008), Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları, DPT Yayın No: 2774, Uzmanlık Tezi, Ankara s.46

Tablo 5. Ölçek Ekonomilerinin Öneminin Anlaşılmasına Katkıda Bulunan Çalışmalar

Konu	Kavramlar	Öncü Çalışmalar
Endüstriyel Organizasyon 1970’li yıllar	Ölçeğe göre artan getiri, eksik rekabet	Spence (1976), Dixit ve Stiglitz (1977)
Kentsel Ekonomi 1970’li yıllar	Kent ve kent sistemlerinde dışsal ekonomiler, farklı yığılma seviyeleri kentlerin fonksiyonlarına bağlı	Mills (1972), Diamond ve Mirrless (1973), Henderson (1974)
Uluslararası Ticaret 1980’li yıllar	Ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet benzer ürünlerin ülkeler arasındaki endüstriyi ticaretini açıklıyor. Başlangıçtaki benzerlikler ticaret ve uzmanlaşma ile uzun dönem büyümeyi etkiliyor. Ticaret yakınsama ya da iraksamaya neden oluyor.	Krugman (1980, 1984), Ethier (1982), Helpman ve Krugman (1985), Grossman ve Helpman (1995)
Ekonomik Coğrafya 1990’li yıllar	Ölçeğe göre artan getirisi olan faaliyetler yığılma ve eksik rekabetten kaynaklanıyor. Sabit getirili faaliyetlerin dağınık ve rekabetçi bir şekilde sürmesi ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımını ve kentlerin büyümesini açıklamaya yardım ediyor.	Krugman (1991), Fujita, Krugman ve Venables (2001), Henderson (1999)
İçsel Büyüme 1980’li yıllar	Tam rekabet, bilgi temelli gelişmelere veya beşeri sermayeye bağlı dışsallıklar artan getirilere vurgu yapıyor. Büyüme oranlarının zamanla azalmayabileceğini ve ülkeler arasındaki refah düzeylerinin yakınsamayacağını açıklıyor.	Romer (1986), Lucas (1988)
İçsel Büyüme 1990’li yıllar	Eksik rekabet, AR-GE, bilgi dışsallıkları, daha çok ve daha kaliteli ürün büyümeyi hızlandırıyor.	Romer (1990), Grossman ve Helpman (1991), Aghion ve Howitt (1992)
İçsel Büyüme 2000’li yıllar	Eksik rekabet ve firmaların Schumpeterci davranışları. Yeni firmalar yeni teknolojileri kullanıyor ve teknoloji bir ülkenin büyüme politikalarını etkiliyor. Bilgi birikimi şehirlerin büyümesine neden oluyor.	Aghion ve Howitt (2005), Rossi-Hansberg ve Wright (2007), Duranton (2007)

Kaynak: Dünya Bankası 2009, s.136

Neoklasik İktisat’ın Yakınsama Hipotezi öngörülerinin gerçekleşmemesi, temel öngörülerin dünya ekonomileri ile ilgili gözlemlere uymaması bölgesel düzeydeki analizlerde de var olan bir gerçek olmuştur. 1970’li yıllarda yapılmaya başlayan çalışmalar anaakım iktisatın büyümeyi açıklamadaki çabalarını değiştirmesinde önemli bir etkiye sahiptir. 1970’li yıllardan günümüze büyümeyi, endüstriyel organizasyonu,

kentsel ekonomiyi, uluslararası ticareti, ekonomik coğrafyayı, bölgesel ekonomik gelişmeyi ölçek ekonomileri ile açıklamaya çalışan öncü çalışmalar ve kavramlar tablo 5’de görülmektedir.

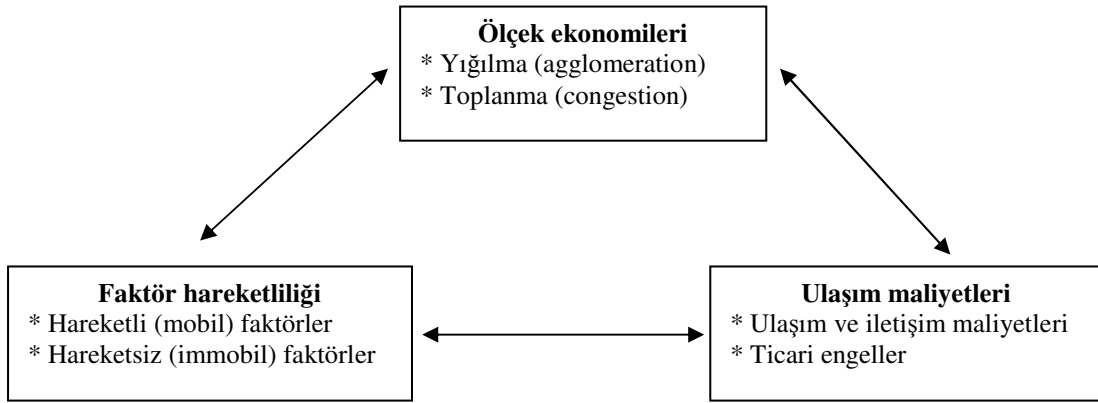
İçsel büyüme kuramlarıyla benzerlikler taşıyan “Yeni” Ekonomik Coğrafya modellerine göre bölgelerarası gelişmişlik farkları; bölgelerin artan getiri yaratma konusundaki kapasite farklarından kaynaklanmaktadır. Artan getiri, ölçek ekonomisi ve eksik rekabet, ticaret ve uzmanlaşma yaratma konusunda sabit getiri, tam rekabet ve karşılaştırmalı üstünlüklerden çok daha önemlidir. Ölçeğe göre artan getirinin yaratılmasında, bölgesel ekonomik kümelenme ve uzmanlaşma süreci önemli bir rol oynamaktadır.²¹ Bazı alanlarda hem rekabet eden, hem işbirliği içerisinde olan firmalar, teknoparklar, üniversiteler, meslek odaları, kalkınma ajansları gibi uzmanlaşmış ekonomik faaliyetlerin mekânsal yığılmasının olduğu bölgeler bilgiye ulaşmada sahip oldukları olanaklar nedeniyle birer çekim merkezidirler. Bu bölgelerde firmalar, geniş bilgi tabanı şeklindeki yerel dışsallığın faydalarını içselleştirirler. Daha fazla kodlanmış ve gömülü (tacit) bilgiye ulaşabilen firmalar, daha fazla yeni bilgi oluşturma ve dolayısıyla artan getiri yaratma fırsatı elde ederler.²² Bölgesel verimlilik farklarına ilişkin yeni yaklaşımlara göre artan getirinin kaynağı olan ve yerel dışsallıkları ifade eden bilginin yaratılması ve yayılması süreçleri bazı bölgelerin neden diğerlerinden daha yüksek bir verimlilik ve büyüme oranına sahip olduğunu ve aynı zamanda bu farkların neden zamanla azalmadığını açıklamaktadır (DPT, 2008:164-165).

Dünya Bankası’nın 2009 yılı raporunda sürdürülebilir bölgesel gelişmenin belirleyicileri; ölçek ekonomileri, faktör hareketliliği ve ulaşım maliyetleri ile açıklanmaktadır. Bu üç kavram arasındaki ilişki şekil 6’da görülmektedir. Ekonomik coğrafyanın şekillenmesine neden olan bu faktörler bir bölgenin sahip olduğu yüksek büyüme hızına sahip sektörlerde uzmanlaşma ya da kümelenme gibi yığılma ekonomilerinden yararlanarak verimlilik artışına neden olmaktadır. Belirli bir bölgede kümelenmiş ekonomik faaliyetlerin varlığı sadece aynı endüstrideki firmaları değil

²¹ Bu konuyu ele alan çalışmalar için bkz. Kumral ve Değer (2005); Gardiner, Martin ve Tyler (2004); Brakman ve Garretsen (2003); McCann ve Sheppard (2003); Ottaviano (2003); Armstrong ve Taylor (2000); Fine (2000); Martin (1999); Maskell ve Malmberg (1995); Krugman (1991).

²² Bu konuyu ele alan çalışmalar için bkz. Kumral (2004); Martin ve Peter (2003); Antonelli (2001, 2003); Gertler (2001); Cook (2001); Amin ve Wilkinson (1999); Porter (1998).

tamamlayıcı firmaları da bölgeye çekmektedir. Bir bölgede devam eden ekonomik faaliyetlerdeki yoğunluk, yığılma, sektörel dağılımın yanında piyasanın rekabetçi bir yapıda olup olmaması ve piyasada faaliyet gösteren firmaların yarattıkları pozitif dışsallıklardan yararlanması bölgesel gelişmeyi belirleyen faktörler arasındadır.

Şekil 6. Sürdürülebilir Bölgesel Gelişmenin Belirleyicileri

Kaynak: Dünya Bankası Raporu 2009, s. 125'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

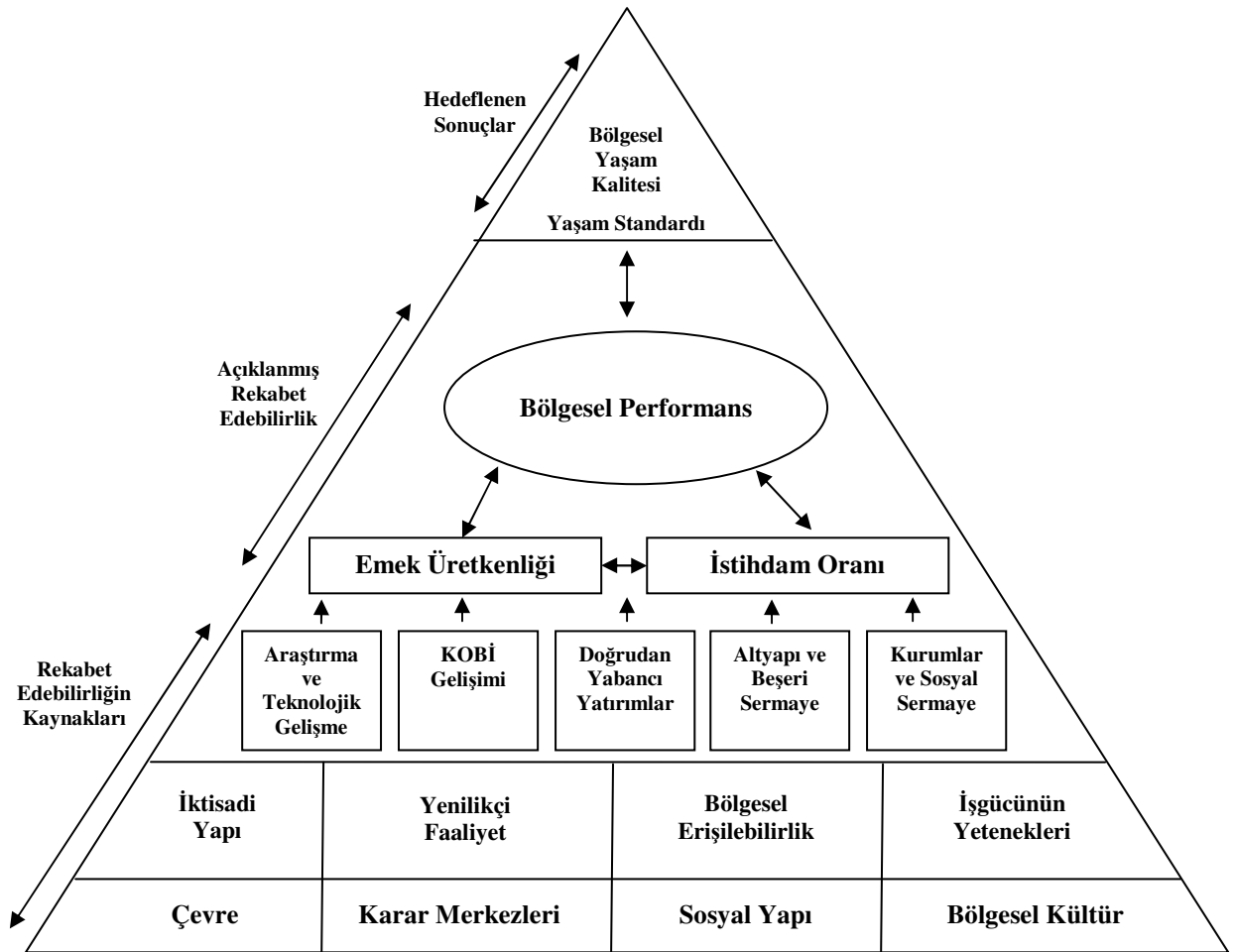
Birçok firma kuruluş ve gelişme yeri olarak yüksek işçilik ve mekan faaliyetleri gibi negatif dışsallıkların yaşandığı geleneksel sanayi merkezlerinin yerine daha çok işgücü ve mekanın bol, ucuz, hammadde kaynaklarına yakın olduğu bölgeleri tercih etmektedir. Bu süreçte geleneksel ve emek yoğun firmalardaki görece üstünlüğünü kaybeden bölgelerin, uzmanlaşma ve yenilik temelinde endüstri yapılarını gözden geçirmeleri gerekmektedir (Beceren, 2004:295). Yeniliklerin ortaya çıkmasında en önemli faktör yenilikçi ortam ve ağlardır. Yenilikçi ortam; uzmanlaşma, gelişmiş bir uyum, taklit, kolektif öğrenme süreci gibi öğelerin bir arada bulunduğu bir ortamdır (Martin, 2004:2-27). Bölgesel üretim sistemleri, endüstriyel bölgeler, bölgesel yenilik sistemleri yenilikçi ortama yön veren faktörlerdir. Ekonomik refah piyasalara girişi ve üretim faktörlerinin (emek ve sermayenin) hareketliliğini/dolaşımını azaltan/engellenen fiziksel ve fiziksel olmayan faktörlerin büyüklüğü ile ilgilidir. Buna göre sınırlar, komşuluk ve işbirliği önemlidir. Firmaların; üniversiteler, AR-GE merkezleri, teknoparklar, yerel yönetimler ve endüstri ile birlikte çalışarak eğitim ve bilgi akışı gerçekleştirmeleri, bölgesel birlikteliği sağlamaları öğrenen bölge kavramı olarak ifade edilmektedir. Bir bölgenin sahip olduğu gelişmiş fiziksel ve sosyal altyapı bölgedeki firmaların verimlilik artışına neden olmakta ve bölgeyi bir çekim merkezine

dönüştürmektedir (OECD, 2005b:51). İletişim teknolojisindeki gelişmeler ulaşım maliyetlerini düşürmekte, uzaklığın etkisini azaltmaktadır. Bir bölgede yüksek kalitede sosyal altyapının bulunması yatırım yapacak ya da yeni firma kuracak girişimcilerin mekan tercihleri açısından önemlidir.

Küresel rekabet ortamında ülkeler vatandaşlarının refahını, firmalar kârlarını, bireyler faydalarını artırma mücadelesini sürdürmektedirler. Bu süreçte başarıya ulaşmanın koşullarından biri küresel rekabetin dinamiklerini çözümleyerek en uygun rekabetçi stratejiyi uygulamaktır. Rekabet ortamına uyumda sorun yaşayan ülkeler/bölgeler, firmalar ve bireyler refah kayıplarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Küresel rekabet dinamikleri firma ve sektör temelinde mikroekonomi, ülke/bölge/toplum temelinde makroekonomi düzeyinde sürekli değişmektedir. Bu süreçte kişisel insiyatiflere ve doğal kaynaklara dayalı rekabet yönetim stratejileri etkinliğini kaybetmektedir. Bilim-teknoloji-yenilik temelli çok boyutlu esnek-kurumsal yönetim stratejileri önplandadır. Mikro ve makro ekonomi temelli dinamikleri çözümleyerek gerekli dönüşümleri gerçekleştiren firmalar/bölgeler küresel rekabette yükselirken, başarısız stratejiler izleyen bölgeler/ülkeler kayıplar yaşamaktadır. Firmalar üretimlerini gerçekleştirdikleri bölgede geleneksel rekabet anlayışından uzaklaşmakta, tüketici tercihlerini en iyi şekilde içeren ileri teknoloji ürünlerinin, yeniliklerin, kaliteli ve düşük maliyetli ürünlerin piyasaya kısa sürede sunulması için çalışmaktadır. Firmalar ülkede/bölgede değişen rekabet koşullarına uyum sağlamak için kurumsal yapılarını, beşeri ve sosyal sermayeyi, üretim süreçlerini ve AR-GE altyapılarını diğer firmalarla rekabet edebilecek şekilde yapılandırmaya çalışmaktadır. Bu süreçte firmaların; firma içi ve dışında endüstriyel, yerel, ulusal ve küresel piyasalardan kaynaklanabilecek tehdit ve fırsatları iyi yönetebilmeleri gerekmektedir. Küresel/bölgesel rekabet gücü ve toplumsal refah için kısa dönemde iktisat politikaları ve stratejilerinde kaynakların etkin kullanılması önemli olmasına rağmen uzun dönemde bilim, teknoloji ve yenilik temelli rekabet politikaları önem taşımaktadır (Saridoğan, 2010:1-5).

Büyüme için istikrarlı bir ortam gereklidir. Bir bölgenin uzun dönem büyümesinin kaynağı; teknoloji yoğun, katma değeri yüksek sektörlere yapılan fiziki

sermaye yatırımları, AR-GE yatırımları, beşeri ve sosyal sermaye, altyapı yatırımları, kurumsal kapasite, girişimcilere sağlanan desteklerden oluşmaktadır. Bir bölgedeki firmaların ve bireylerin tek tek yapmayı kârlı bulmadıkları bilgi, eğitim ve teknoloji gibi dışsallıkları fazla olan, rekabet edilemeyen, dışlanamayan mal ve hizmetlere yapılacak yatırımları devlet gerçekleştirmelidir. Kamu yatırımları özel sektör için gerekli doğrudan ve dolaylı girdileri kapsamalıdır. Toplumsal ihtiyaçların karşılandığı üretken olmayan faaliyetler dolaylı vergilerle finanse edilmeli, firma gelirleri üzerinden doğrudan alınan kazanç vergileri, özel kesim üretimi için girdi olan mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılmalıdır (Şiriner ve Doğru, 2008:146-147).

Şekil 7. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Piramidi

Kaynak: S. Brettel (2005), "Factors Affecting Regional Competitiveness", A Presentation to the Committee of the Regions Growth Pole Workshop, Cambridge Econometrics, s.6.

Avrupa Komisyonu'na göre bir bölgenin rekabet edebilirliğini ve gelişmesini etkileyen faktörler şekil 6'da görülmektedir. Bir bölgenin iktisadi yapısı, firmaların

yenilikçi faaliyetleri, erişilebilirliği (ulaşılabilirliği) ve bölgenin sahip olduğu beşeri sermaye rekabet edebilirliğin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Sürdürülebilir bölgesel gelişmenin belirleyicileri firmaların yenilik yapmalarını sağlayan AR-GE yatırımları, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin sayısı ve niteliği, bölgeye çekilen yabancı yatırımlar, altyapı harcamaları, beşeri sermayeye yapılan yatırım, kurumsal kapasite, sosyal sermayenin düzeyidir. Bu bileşenler emek üretkenliğini ve istihdamı etkileyerek bir bölgenin performansını belirlemekte, bölgedeki yaşam standardını, diğer bir ifadeyle bölgesel yaşam kalitesini etkilemektedir. Temel altyapı (kara, demir, havayolu, mülkiyet hakları), teknolojik altyapı (bilgi ve iletişim teknolojileri, internet, haberleşme sistemleri), bilgi altyapısı (eğitim tesisleri), yaşam yeri kalitesi (konut, doğal ve kültürel çevre, güvenlik), demografik eğilimler (nitelikli işçilerin bölgeye çekilmesi, çeşitlilik), bilgi yoğun beşeri sermaye, mesleki yetenekler, girişimcilik kültürü, sektörel yoğunlaşmalar, doğrudan yabancı yatırımlar, yenilik sayısı ve niteliği, alınan patent sayısı, AR-GE düzeyi, araştırma kurumları ve üniversitelerin varlığı, firmaların bu kurumlarla bağlantıları, kurumsal kapasite, uzmanlaşma gibi faktörlerin gelişmişlik derecesi bir bölgenin sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmesinde etkili olan faktörlerdir.

1.6. Mekana Yönelik Yöntemsel ve Kuramsal Sorunlar

Bölge biliminin kurucusu kabul edilen Isard'a göre iktisat coğrafi boyutu (mekanı) olmayan harikalar diyarıdır. Bölge bilimi, özellikle, mekanlar ve mekan sistemleri, bölgeler ve bölge sistemleri, yerler ve yer sistemleri üzerinde duran, asıl değişkeni, sosyal, ekonomik ve politik uzaklık olan disiplinlerarası bir bilimdir. Bölge bilimi mekanı “mesafe girdisi” olarak tek boyutlu ele almakta, özel durumlarda “iki boyutu” yüzeysel özellikleri ile analizlerine dahil etmektedir. Yerleşimi kuramlarıyla ilgili gelişmelerin önemli bir kısmı, mikro ekonominin aksiyomatik sisteminin ya doğrudan doğruya veya bu aksiyomatik sistemin çevre kabullerine ait bazı kabüller yaparak yer seçimi problemlerine uygulanması ile ilgili olmuştur. Weber, Hoover, Isard çalışmalarında ekonominin boyutsuz mekan kabulünü değiştirmekte, iktisadi bireyin davranışlarının uzaklık girdileri tarafından etkilendiği kabul ederek endüstriyel yer

seçimi kuramını mikro ekonominin bir parçası haline getirmektedir (Tekeli, 2010:27-35).

İktisat biliminin kurgusu içinde zaman çok önemli bir yer tutarken, mekan ikincil bir konuma itilmiş ya da çoğu kez tamamen dışlanmıştır.²³ Mekanın analizlerde ikinci plana itilmiş olmasının temel nedeni, genel olarak asıl belirleyicinin toplumsal süreç olduğuna, mekanda olup bitenin ise bu toplumsal sürecin yansımaları olduğuna inanılmasıdır. Günümüzde toplumsal olguların sosyo-mekansal olduğu kabul edilmektedir. Sosyo-mekansal analizlerde zaman ve mekan eşdeğer konumda analize dahil edilmektedir (Tekeli, 2010:286-287).

Mekanı analizlere dahil etmek iktisatçıların tercih ettiği bir şey olmamıştır. İktisat biliminde zaman önemli bir yer tutarken mekan ve mekandaki organizasyonlar sürekli ikinci planda kalmıştır. Analizlere girdiğinde ise mekan soyut bir yer olarak ele alınmış, üzerinde sosyal, kültürel ve politik ilişkilerin geçtiği bir yer olarak görünmemiştir. Araştırma nesnesi mekan olan ekonomik coğrafya biliminin mekanı sürekli dışlayan iktisat bilimi ile işbirliği yaparak mekandaki organizasyonlara açıklama getirmeye çalışması ilginç bulunmuştur (Martin, 1999:65-91). Ekonomik coğrafya alanında yaptığı çalışmalarıyla tanınan P. Krugman'a göre; ekonomik coğrafyanın mekanı sürekli dışlayan iktisat ile işbirliği yapmasının yöntembilimsel ve bilgebilimsel ön kabuller ile ilgisi vardır (Krugman, 1995:viii).

Bölgesel iktisatta 1980'li yılların sonlarına kadar tek biçimli-soyut (uniform-abstract) ve farklılaşmış-ilişkisel (diversified-relational) mekan kavramları bağımsız bir şekilde gelişmiştir. 1990'lı yıllarda sabit getiri ve tam rekabet varsayımlarına dayalı hipotezler yeni matematiksel araçların kullanımıyla yerini ölçüğe göre artan getirinin olduğu yığılma ekonomilerine bırakmıştır. “Yeni” Ekonomik Coğrafya ve İçsel Büyüme Modellerinde mekan algısı farklılaşmış-biçimlendirilmiş (diversified-stylized) bir şekildedir. Bu modeller ekonomik faaliyetlerin kalkınma kutuplarında yoğunlaştığını

²³ Zamanın analizlere dahil edilmesi oldukça eskilere dayanmaktadır. Marshall piyasa davranışlarının karmaşıklığını anlamada asıl önemli olanın zaman olduğunu ileri sürmüştür. Harvey'in katkılarıyla coğrafya ile bütünleşen tarihsel materyalizm de büyük ölçüde tarihsel zaman boyutuna sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gregory (1994).

varsayarak, gelir seviyesi ve artışının aynı bölgede farklılaştığını ortaya koymaktadır. Mekan algısı; şekil, fiziksel büyüklük gibi fiziksel-coğrafi koşulların yanında yerel ekonomik ve sosyal ilişkiler gibi öğelerin yer aldığı yerel koşulları da içerecek şekilde değişmiştir (Capello, 2009:42-43). Sosyo-ekonomik olguları açıklamakta bir bağımsız değişken olarak kullanılmak istenilen coğrafi mekan değişkenleri aynı zamanda sosyo-ekonomik olgular tarafından etkilenmektedir. Mekan boyutlarının sosyo-ekonomik olguların açıklanması için kullanılmasında bu değişkenler arasındaki geriye dönüşlü (reflexive) veya döngüsel (circular) ilişkilerin varlığına dikkat çekilmektedir. Bu geriye dönüşlü ilişkilerin yanısıra mekanın sosyo-ekonomik olgulara etkisi zaman ve yere göre farklılaşabilmektedir (Tekeli, 2010:25).

Ayda Eraydın (1994) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen mekansal paradigmaları ve mekanla ilgili kuramsal tartışmaları üç ayrı dönemde incelemektedir. “Mekansal örgütlenmede akılçılık” olarak nitelendirilen dönem savaş sonrası ve 1970’li yılların ortalarına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Savaş sonrasında kapitalizmin risk öğelerini azaltacak biçimde yeniden örgütlenmesinde akılçılık ön plana çıkmıştır. Mekansal örgütlenmede akılçılık, büyüyen ve sanayileşen ulus devletler, ölçeği genişleyen sanayi alanlarına bağlı olarak ortaya atılan kalkınma düşüncesi içinde hızla gelişmeye devam etmiştir. Kalkınma ve büyüme kavramlarının bu dönemdeki egemenliği ve mekan organizasyonu üzerine geliştirilen kuramlaştırma çabaları optimal ölçekli firmaların yer seçimi sorunu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu düşünceye göre mekansal kademelerin oluşmasında mekansal özellikler belirleyici değildir. Mekan sadece farklı işlevlerin örgütlenmesinde birimler arası ilişkilerin kurulması için gerekli bir öğe olarak görülmektedir. Ekonomik yapı, bu yapının öğeleri ve dinamikleri ön plandadır. Bu yaklaşımda mekan içselleştirilmemekte, belirli işlevlerin yansımalarına bağımlı olarak yer almaktadır. Bu dönemde kentler; coğrafi, kültürel ve sosyal farklılıkları göz ardı edilerek, konut ve sanayi bölgeleri gibi alanlara bölünmüşlerdir. 1970’lerin ortasından 1980’lerin ortasına kadar olan dönem “mekansal örgütlenmede esneklik ve olumsuzluk” olarak isimlendirilmektedir. Bu dönemde Fordizm’in krizi ve esnek üretim birimlerine geçiş yeni mekansal paradigmanın ilgi alanındadır. Esneklik üzerine kurgulanan kuramsal çerçeve üretim ve örgütlenmenin mekansal boyutlarını ele alan mekansal ilişkiler üretim sisteminin bütünleşmesi açısından önem kazanırken, yeni

sanayi bölgeleri tartışması üretimin ve mekanın örgütlenmesi kavramlarını biraraya getirmiştir. Yerel birimlerin ve bölgelerin gelişmesinde etkili olan ve daha önce ele alınmayan birçok faktör bu dönemde tartışma konusu olmuştur. Bu yaklaşım farklı yerel ve bölgesel birimlerin kendilerine özgü dinamiklerinin olduğunu belirtmektedir. 1980'lerin ortalarından sonraki dönem ise “küreselleşme-yerelleşme diyalektiği ve ağ türü ilişkiler” olarak adlandırılmaktadır. Eraydın'a göre yeni kuramlaştırma çabasının temel nedeni, dünyadaki farklı mekansal birimlerin örgütlenmesini belirli bir gelişme sürecinin çeşitli evreleri ile ilişkilendirerek açıklayan mekansal akılcılık kavramına tepkidir. Küreselleşme sürecindeki başarıyı yerel koşullara bağlayan bu dönem ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğü yerine bölge ve kent düzeyine inen bir rekabet tanımlaması yapmaktadır. Bu kapsamda ekonomik yapının yanında sosyal değerler, kültür ve kurumlar ele alınmaktadır. Üretim faaliyetleri ve üretim faaliyetlerinin gerçekleştiği mekanlar birbirlerinden etkilenerek değişmektedir (Eraydın, 1994:53-76; Yırtıcı, 2009:62-63).

Oğuz Işık'a (1994) göre 1970'lerle beraber sosyal bilimlerde, özellikle de coğrafyada yaşanan değişimler mevcut mekan ve zaman anlayışını dönüştürecek niteliktedir. Zamana yönelik değerlendirmeler artık mekan üstünden yapılmalı ve mekana gereken önem verilmelidir. Coğrafya bilimi mekan-zaman ilişkisine farklı bir açıdan bakmaktadır. Mekansal biçimlenişler ve formlar olumsal değil, toplumsal yapıların ve ilişkilerin belirlediği bir üründür. Mekansal bir biçimlenişin üretim tarzlarına göre değişen bir anlamı vardır ve o üretim tarzının hakim ilişkileri içinde üretilir. Mekansal ilişkilerin toplumsal örgütlenme dışındaki anlamı sanıldığı kadar kuvvetli değildir. Doğayı insan toplumundan ayıran, mekanı da doğanın bir uzantısı olarak gören ve nesnelerin mekandaki dizilişleri ile tanımlayan modern toplum bilimlerinin anlayışı o mekanı anlamak için yeterli değildir. Mekan kendi başına varlığı olan bir nesne değil, kapitalist üretim tarzında verili toplumsal ilişkiler sonucunda üretilen bir nesnedir. Modernlik sonrası tartışmalar ile coğrafya bilimi; kapitalizmi, politik, ekonomik, tarihsel ve kültürel coğrafya olarak kavramlaştıran, bunların coğrafyasını üreten bir dönüşüm yaşamıştır. Üretimin ve tüketimin gerçekleştiği tüm çevreyi etkileyen, yaşamları dönüştüren bir piyasa içinde mekanı anlamak önemlidir (Işık, 1994:7-38; Yırtıcı, 2009:63-65).

Marksist radikal politik iktisatın önde gelen ismi David Harvey'e göre özellikle coğrafyacılar mekan organizasyonunu kuramalarında aksiyomatik sistemin temelini, ekonominin normatif kabulleri yerine psikolojik insan davranışlarına ait geliştirdiği içerikli önermeleri koyarak davranışsal kuramlar geliştirmeye çalışmaktadır. "Zaman-mekan konusundaki nesnel kavrayışlar, zorunlu olarak toplumsal yaşamın yeniden üretimine hizmet eden maddi pratik ve süreçler aracılığıyla yaratılmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, her özgül üretim tarzı ya da sosyal formasyon kendine özgü bir zaman, mekan pratikleri ve kavramları içerecektir" diyen Harvey, toplumsal ilerlemenin, mekanın keşfedilmesini, bütün mekansal engellerin yıkılmasını ve nihai olarak "mekanın zaman aracılığıyla yok edilmesini içereceğini" belirtmektedir (Harvey, 1999:230-232). Harvey dünyanın küçülerek yoğunlaşmasını, iletişim ve bilişim teknolojisindeki gelişmelerin, haberleşme ve ulaşımı daha kolay, hızlı ve ucuz hale getirmesinin ve böylelikle karşılıklı bağımlılığın artmasının sonucunu zaman-mekan sıkışması olarak tanımlamakta, mekansal fetişizme²⁴ karşı çıkarak mekansal formların kapitalist birikim-büyüme rejiminde toplumsal süreçlerde gelişen politik ve kültürel ilişkilerden bağımsız ele alınamayacağını savunmaktadır (Harvey, 1999:270; Harvey, 1982).

²⁴ Mekan insan davranışlarını belirleyen önemli bir etkidir. İnsanların ve toplumların oluşum süreçleri mekan dinamiklerinin içinde anlaşılır hale getirilmeye çalışılır. Bu durum mekan fetişizmi olarak nitelendirilmektedir (Yırtıcı, 2009:61).

İkinci Bölüm

Bölgesel Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve Bölgesel Gelişme Stratejileri

Bölgeler arasında önemli ölçüde gelişmişlik farklarının varlığı kaynakların eksik kullanımı, sektörler arasında optimal dağılımının sağlanamaması ve kentlerin aşırı ölçüde büyümesi gibi ekonomik sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bir bölgenin kalkınma derecesi genellikle ülkenin toplumsal kesimi ve ekonomik bölgelere ayrılan kesiminde gerçekleşen yaşam standardı ile ölçülmektedir. Kalkınmanın derecesini ölçen göstergeler; gelir düzeyi, sanayileşme derecesi, tarım ve ormancılıkta çalışanların toplam nüfusa oranı, yerel idarelerin mali durumu, elektrik şebekesinin düzeyi, trafik yoğunluğu, doğum oranı, ortaöğretimde okullaşma oranı, hizmetler sektöründe çalışanların oranı, kaçak kentleşme yerleşim alanlarında yaşayanların toplam nüfusa oranı, su kanallarıyla donatılan ikametgahların toplam ikametgahlara oranı, karayolu yoğunluğu, bebek ve çocuk ölüm oranı gibi değişkenlerden oluşmaktadır (Klaassen, 1967:25).

Ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi, tüm bölgelerin istikrarlı bir ekonomik ve sosyal yapıya sahip olabilmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulmasına yönelik politika ve stratejiler uygulanmalıdır. Bu yaklaşım çerçevesinde uygulanacak temel politikalar; bölgelerin sahip olduğu işgücünü, sermaye birikimini, doğal kaynakları, teknolojik kapasiteyi diğer bir ifadeyle faktör donatımını harekete geçirmelidir. Yeni iş imkanları yaratarak ekonomik büyümeyi sürdürmek ve refahı sağlamak için iş ortamının oluşturulmasına, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesiyle işletmelerin üretim verimliliklerinin ve rekabet güçlerinin yükseltilmesine, aktif istihdam politikaları ile işgücünün niteliğini artırarak bölge ekonomisi ile uyumlu istihdam artışının sağlanmasına, diğer ülkeler ile ekonomik ilişkilerinin arttırılmasına öncelik verilmelidir. Geri kalmış bölgenin sahip olduğu kurumsal kapasitenin geliştirilmesine uygun teşvik araçları kullanılarak bölgenin cazibesinin artırılması hedeflenmelidir. Bir bölgede yeni istihdam yaratacak şekilde ekonomik büyümeyi sürdürmek ve refahı sağlamak için

bölgenin rekabet edebilirliği geliştirilmelidir. Bu amaçla geri kalmış bölgede reel sektöre yönelik politikalar izlenerek yaratılan katma değer artırılmalıdır. Reel sektörün karşılaştığı sorunlar sektör odaklı, esnek ve uygun reformlar ile çözülmelidir. Bu politikalar herhangi bir bölgenin ulusal ve küresel sistemle entegre olmasını sağlamalı ve bölgeyi bir cazibe merkezine dönüştürmelidir. Bölgeye daha fazla yeni yatırım çekilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalı ve yatırımcıların kalıcı olarak bölgeyi tercih etmesini kolaylaştıran bir ortam oluşturulmalıdır. Ekonomik ve sosyal gelişmeler arasında etkileşimin gerçekleştiği işgücü piyasalarında yer alan bireylerin daha donanımlı hale getirilmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle beşeri sermayenin artırılmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirilmeli, özellikle gençlerin mesleki ve teknik becerilerini artırarak istihdam edilmeleri teşvik edilmelidir.

Uygulanacak politikalar bölgede sahip olunan ekonomik, sosyal ve kültürel kaynak stoğu değerinin farkındalığını sağlamalıdır. Bölgede ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme sürecinde rekabet kriterleri yanında emek yoğun ve çarpan etkisi yüksek ekonomik faaliyetlere öncelik verilmelidir. Ekonomik ve sosyal yapıyı dikkate alan faaliyetler bölge ekonomisinin dinamiklerini ortaya çıkaracak ve harekete geçirecek oluşumlar kurumsal altyapının güçlendirilmesi ile gerçekleştirilmelidir. Kurumsal altyapının bölgenin ihtiyaçlarına uygun olarak güçlendirilmesi için bölgenin bilgi birikimi ve deneyiminden yararlanılmalıdır. Özel sektör, üniversiteler, araştırma merkezleri, sivil toplum kuruluşları ve kamu sektörü arasında işbirliğinin güçlendirilmesi, idari düzenlemelerde sorunların çözülmesi, bölgeye uygun iş ve çalışma, yaşam koşulları oluşturulması yoluyla bölge ekonomisinin dinamiklerini ortaya çıkaracak ve harekete geçirecek uygulamalar geliştirilmelidir.

Bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesi amacıyla bölge altyapısının iyileştirilmesi ve beşeri kaynakların geliştirilmesinin yanısıra bölgeye yatırım çekmek için bölgesel teşvik politikaları uygulanmalıdır. İstihdam yaratan, yoksulluğu ve gelir dağılımındaki dengesizliği azaltan, küçük ve orta ölçekli işletmeleri ve ekonomik faaliyetleri, yeni sanayileri destekleyen; personel, teknoloji ve bilgi gibi kaynaklara erişimi kolaylaştıran; ulusal, bölgesel ve küresel piyasalara ulaşımı hızlandıran; stratejik

ve önceliği belirlenmiş teknoloji kalkınma modellerini teşvik eden politikalar bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması için önem taşımaktadır.

2.1. Ölçek Ekonomileri ve Bölgesel Ekonomik Büyüme

Ülkeler kalkınma süreçlerinde tarım sektöründen sanayi sektörüne ve hizmetler sektörüne doğru üretimlerini kaydırırken bu ülkelerde üretimin ve dağılımın ölçek ekonomileri ile gerçekleştiği görülmektedir. Uzaklık sadece mal ve hizmet piyasalarına erişimde değil, yeni fikirlere ulaşmada da bir sorundur. Mekan ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için gerekli bir faktördür. Farklı niteliklere sahip insanların farklı niteliklere sahip bölgelerde yaşamlarını sürdürmesi yığılma ekonomilerinin farklı türlerinin görülmesine neden olmaktadır. Kasaba gibi küçük ölçekli yerleşim yerlerinde tarımsal ürünlerin üretimi ve dağıtımında ölçek ekonomileri, orta büyüklükteki kentlerde imalat sanayi üretiminde yerleşme ekonomileri, büyük kentlerde ise yeniliklerin ve nitelikli beşeri sermayenin olduğu kentleşme ekonomileri görülmektedir. Politikacılar piyasa güçlerinin potansiyelleri konusunda sıklıkla yanlış kararlar vermektedir. Birçok politikacı kentleri/bölgeleri devletin bir parçası olarak algılayarak bazı sosyal amaçlara hizmet etmesi için yönetmeye çalışmaktadır. Oysa kentler/bölgeler, firmalar ve bireyler gibi piyasayı oluşturan faktörlerden biri olarak görülmelidir. Firmalar ara ya da nihai mal ve hizmetleri ürettikçe kentler/bölgeler üreticilerin ve çalışanların yığılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle plan yapıcılar ve politikacılar yığılma ekonomilerinin fırsatlarından yararlanabilmek için kentlere/bölgelere farklı bir bakış açısıyla yaklaşmalıdır (Dünya Bankası, 2009:128).

19. yüzyılın başından 1960'lı yıllara kadar mekansal ekonomi ve ekonomik coğrafyadaki önemli katkılar farklı iktisadi görüşleri savunan araştırmacılar tarafından yapılmıştır. İktisadi faaliyetlerin yersel dağılımı ve yerleşme yerlerinin dağılımına ilişkin görüşler Weber (1909), Lösch (1954, 1939), Isard (1956) ve Christaller (1933, 1966) tarafından ortaya atılmıştır. İşletmelerin yer seçimi, sanayinin mekandaki dağılım örüntüleri Lichtenberg (1960), Vernon (1960) ve Chinitz (1961) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar yığılma ekonomilerinin farklı türlerinin niteliklerini incelemekte, Marshall (1890) ve Hoover'ın (1948) görüşlerinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan

yığılma olgusunu ele almaktadır. Marshall (1890) yerel bilgi dışsallıklarının rolü, ticari olmayan yerel girdilerin ve belli bir konuda uzmanlaşmış yerel işgücü havuzunun varlığı üzerine yoğunlaşırken; Hoover (1948), Ohlin (1933) ve Isard (1956) yerelleşme ve kentleşme ekonomileri şeklinde gerçekleşen yığılmanın sağladığı içsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomilerinin sağladığı üstünlüklere değinmektedirler. Büyük piyasalar için üretim yapıldığında maliyetlerde ortaya çıkan verimliliğe bağlı olarak tek firma için içsel artan getiriler oluşabilmektedir. Dışsal ekonomiler niteliksel olarak oldukça farklıdır. Firma büyüklüğüne veya yerel firmaların başlangıçtaki sayısına bağlı olmaksızın yüksek seviyede yerel faktörün istihdamı bir sektördeki yerel firmalar ile dışsal ekonomilerin gelişmesine izin verecektir. Bu durum yerelleşme ekonomileri olarak adlandırılmaktadır. Yerel dışsallıkların gücü değişken olarak varsayılmaktadır ve yerel dışsallıklar bazı sektörlerde daha güçlü, bazılarında daha zayıftır (Duranton ve Puga, 2000:533-555). Ölçek ekonomileri yerelde gerçekleştirilen üretimin ortalama maliyetini düşüren faktörlerden oluşmaktadır (Gordon ve McCann, 2000:513-532).

Ölçek ekonomileri üretim miktarı arttıkça ortalama maliyetin azalmasını ifade eden bir kavramdır. Scitovsky (1954) çalışmasında ölçek ekonomilerinin türlerini sınıflamaya çalışmıştır. İçsel ölçek ekonomileri firmanın kendi üretimindeki artış sonucu ortalama maliyetin düşmesi anlamına gelmektedir. Firma büyüdükçe küçük firmalara karşı olan ortalama maliyet üstünlüğü giderek artmaktadır. İçsel ölçek ekonomilerin olduğu piyasada büyük firma giderek küçük firmaları piyasa dışına iteceğinden eksik rekabet piyasası söz konusudur. Dışsal ölçek ekonomileri ortalama maliyetteki azalmanın endüstrinin toplam üretim miktarındaki artışın sonucunda görülmektedir. Dışsal ölçek ekonomileri saf (teknolojik) olabildiği gibi maddi de olabilmektedir. Saf dışsal ölçek ekonomilerinde endüstri düzeyinde teknoloji birikimi firmanın maliyetlerini azaltmaktadır. Maddi dışsal ölçek ekonomileri piyasada fiyatlar üzerinde görülen ve firmanın üretim kararını değiştiren etkilerden kaynaklanmaktadır. Bir bölgede firmanın kullandığı özel girdiler ya da yetişmiş işgücü için büyük bir piyasanın olması maddi dışsal ölçek ekonomilerine neden olmaktadır. Bu durumda firma istediği girdiyi daha ucuza bulabilmektedir. Bu tür dışsallıkların fiyatlara etkisi eksik rekabet piyasasında gerçekleşmektedir (Filiztekin, 2008:23).

Büyük çaplı üretimin gerçekleştiği belirli endüstrilerde rekabet ve işbirliği içerisinde olan firmaların, tedarikçilerin, yabancı sermaye yatırımlarının ve bilim parkları, geniş akademik bir topluluk, meslek odaları, kalkınma ajansları gibi kurumların faaliyet gösterdiği bölgeler dışsal ölçek ekonomilerinin kaynağını oluşturmaktadırlar. Bu bölgelerde firmalar geniş bilgi tabanı şeklindeki yerel dışsallığın faydalarını içselleştirmektedirler. Diğer bir ifadeyle bu bölgelerde daha fazla kodlanmış ve örtük bilgi parçasına ulaşabilen firmalar daha fazla yeni bilgi kombinasyonu oluşturma ve bilgiye dayalı artan getiri yaratma fırsatı elde etmektedirler. Bilgiye dayalı artan getiri “bilginin bölünmezlik” özelliğinden (bilgi parçalarının bütünlülüğü, tamamlayıcılığı) kaynaklanmaktadır. Bilginin bu özelliği yeni bilginin yaratılması süreci ile yeni bilginin kullanılması sürecinde farklılık göstermekte ve iki farklı artan getiri şeklinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yeni bilgi yaratabilme üretim sürecinin girdileri olan ve birbirini tamamlayan farklı bilgi parçalarının tanımlanıp birleştirilmesine bağlıdır. Geçmişe ve bugüne ait bilgi parçalarının yeniden kombinasyonu yeni bilginin yaratılmasında önemli bir role sahiptir. Bu sürece ilişkin verilebilecek örneklerden biri otomobil sanayidir. Rekabet gücü yüksek bir otomobilin etkin üretimi; makine, elektrik-elektronik, kimya mühendisliği ile plastik, bilgi ve haberleşme, robot teknolojileri gibi çok sayıda farklı alana ait bilgi parçalarının bir araya gelmesi ile ortaya çıkan yeni bir kombinasyonun sonucudur. Bu süreçte girdiler ile çıktılar arasındaki ilişki üretim sürecine dahil edilecek girdilerin çeşitliliği ile şekillenen özel bir artan getiri türü görülmektedir. Çeşitli bilgi parçalarının bir araya getirilmesi ile ortaya çıkan sinerjik etki bütünü parçalarının toplamından daha fazla olmasına yol açmaktadır. Bu süreçte bilginin bölünmezliği yeni bir bilgi parçasının farklı ürün ve üretim süreçlerinde kullanılmasıyla ilgilidir. Mal ve hizmetlerin çeşitliliği veya kullanım alanı arttıkça yeni bilgi parçasının yarattığı ekonomik etkiler artmaktadır. Örneğin; bio-teknoloji alandaki gelişmeler, gıda, tarım, ilaç, kozmetik gibi birçok alanda uygulanırken, bilgi ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmeler hemen hemen her ürün ve süreçte kullanılabilir. Bu süreçte artan getirinin kaynağında çıktılarının çeşitliliği söz konusudur. Aynı bilgi havuzunu paylaşabilen faaliyetlerin çeşidi ve yeni teknolojilerin uygulanma olanakları ne kadar fazla ise birim maliyetler o kadar düşmektedir. Ortak kullanım nedeniyle ortaya çıkan bu avantajlı durum artan getiriye neden olmaktadır. Artan getiriye ortaya çıkaran farklı konularda uzmanlaşmış ekonomik

faaliyetler, geniş bir akademik topluluk, bilim parkları gibi geniş bilgi tabanı bölgenin küresel ölçekte rekabet gücü kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle bilgiye dayalı sanayiler ile küresel ölçekte rekabet gücüne sahip bölgelerin geliştirilmesi ulusal/bölgesel düzeyde sürdürülebilir büyüme politikasının en önemli araçlarından biridir (Kumral, 2008:9-10). Ölçek ekonomilerinin sınıflandırılması ve bu sınıflandırmaya ilişkin örnekler tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6. Ölçek Ekonomilerinin Sınıflandırılması ve Farklı Örnekler

Ölçek Ekonomileri		Örnekler
İçsel Ölçek Ekonomileri	Parasal ölçek ekonomileri	Üreticiler arasında piyasa aracılığıyla girdi ve mal fiyatlarında ortaya çıkan sabit maliyetleri düşüren değişimler dolayısıyla elde edilen kazanç ya da yaşanan kayıplar (Dolaylı dışsal ekonomiler olarak da adlandırılıyor.)
	Teknik ölçek ekonomileri	Üreticiler arasında piyasa dışı (doğrudan) ilişkiler, etkileşimler sonucu yaratılan ekonomiler. Ulaşım maliyetlerinin düşürerek (statik), Teknoloji fonksiyonunun iyileşmesiyle (dinamik).
Dışsal Ölçek Ekonomileri ya da Yığılma Ekonomileri	Yerelleşme (localization) ekonomileri - Statik yerelleşme ekonomileri (Smithçi uzmanlaşma, Marshallcı işgücü havuzu) - Dinamik yerelleşme ekonomileri (MAR dışsallıkları, yaparak öğrenme)	Aynı sanayide çok sayıdaki firmanın yerel sanayinin ölçeği ve yersel yakınlık dolayısıyla elde ettikleri ekonomiler. Yersel yakınlığın (taşeron) ilişkilerin firmalara tedarikçiler ve müşterilerle ilgili bilgi sağlaması; aynı ya da farklı sektörlerdeki firmalar arası işgücü dolaşımının nitelikli işgücü teminini kolaylaştırması; taşıma maliyeti yüksek olan ya da çabuk bozulabilir girdilerin kolayca elde edilebilirliği; firmalar arasında bilginin ve teknolojinin yayılmasıyla sağlanan faydalar.
	Kentleşme (urbanization) ekonomileri - Statik kentleşme ekonomileri (Jacobs'un yenilikleri) - Dinamik kentleşme ekonomileri (Romer'in içsel büyüme kuramı)	Yerleşme birimlerinin ölçeğinden, yerel ekonomik yapıdaki canlanmadan/çeşitlenmeden kaynaklanan ekonomiler. Yerleşmelerin ölçeği büyüdükçe daha geniş ve uzmanlaşmış mal ve hizmet arzı ortaya çıkar. Bir sanayi ya da sektör için dışsal nitelik taşıyan bu ekonomilerle firmalar önemli maliyet tasarrufu sağlar ve sadece bir işletme değil yereldeki tüm firmalar bundan yararlanır. Yerel piyasalar büyüdükçe firmaların kârların yüksek olduğu yerlere yığılması iş ve yatırım ortamının genişlemesine yol açar.

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography, Washington, s. 128.

2.1.1. İçsel Ölçek Ekonomileri

İçsel ölçek ekonomileri; bir üretim biriminin üretim tesis ölçeğinde gerçekleşen değişmelerle ortaya çıkan etkilerdir. Firmalar uzun dönemde değişen piyasa koşullarına göre üretim tesis ölçeğinde gerekli değişiklikleri yapabilmekte, yapılan değişiklikler üretim miktarında farklı oranlarda değişimlere neden olabilmektedir. Bu durum ölçeğe göre getiri olarak isimlendirilmektedir. Üretim tesis ölçeğindeki artış oranı ile çıktıdaki artış oranı aynı ise ölçeğe göre sabit getiri, büyük ise ölçeğe göre artan getiri, küçük ise ölçeğe göre azalan getiri söz konusudur. Bir firmanın ölçeğe göre getiri durumunu o firmanın maliyet koşulları belirlemektedir. Ölçeğe göre artan getiri maliyetlerin azalmasına, azalan getiri artmasına, sabit getiri ise maliyetin aynı kalmasına neden olmaktadır. Ölçeğe göre getirilerin oluşmasında içsel ölçek ekonomileri etkilidir. Üretim maliyetleri olumlu içsel ölçek ekonomilerinde azalmakta, olumsuz içsel ölçek ekonomilerinde artmaktadır. Firma içinde işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesi sonucunda görülen olumlu içsel ölçek ekonomileri firma ölçeğinin optimalden daha fazla büyümesi halinde yönetim sorunları gibi olumsuzluklara ve üretim maliyetlerinde artışlara neden olmaktadır (Ertürk ve Sam, 2009:56-57).

Parasal ölçek ekonomileri firmanın büyüklüğü arttıkça üretimde ve pazarlarnada kullanılan girdileri daha büyük miktarda satın almasından ve daha düşük fiyat ödemesinden kaynaklanan parasal avantajlardan oluşmaktadır. Teknik ölçek ekonomileri üretimde bir azalma olmaksızın kullanılan girdi miktarlarında fiziksel azalma sonucu oluşan kazançlardır. Üretim, pazarlama, etkin yönetim, taşıma ve depolamada maliyet düşüşü biçiminde oluşabilmektedir (Koutsoyiannis, 1987: 88, 147-148).

Yapılan araştırmalar içsel ölçek ekonomilerinin imalat sanayi ve hizmetler sektöründe görüldüğünü ortaya koymaktadır. İçsel ölçek ekonomileri hafif sanayilerde düşük, ağır ve ileri teknoloji sanayilerinde yüksektir. Aynı sektörde faaliyet gösteren firmaların birbirlerine yakın yerlerde konumlanmalarının üç nedeni vardır. Birincisi, coğrafi yoğunlaşma paylaşımına neden olur. Girdi tedarikçilerinin üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanmaları için piyasayı genişletir. Üretim ölçeği büyüdükçe ortalama maliyetler düşmektedir. Girdilerin paylaşılması tedarikçilere daha fazla

uzmanlaşma isteyen, tüketicilerin talep ettiği mal ve hizmetler için izin vermektedir. Çok sayıda girdiye kolay ulaşım kârların artmasına neden olmaktadır. İkincisi, girişimcilerin ve ihtiyaç duyduğu nitelikli beşeri sermayenin aynı ortamda bulunması girişimciler ve çalışanlar için bir kolaylık sağlamaktadır. Üçüncüsü, bilginin hızlı yayılması girişimcilerin ve çalışanların karşılıklı öğrenmelerine neden olmaktadır (Dünya Bankası, 2009:129).

Minimum etkin üretim ölçeği ve maliyet tasarrufu açısından yapılan çalışmalarda motorlu taşıtlar, kimyasallar, makine, mühendislik, kağıt ve baskı sektörlerinde artan getirinin olduğu görülmektedir. Üç basamaklı ürün sınıflandırmasına göre en yüksek artan getiriler kitap, tuğla, boya ve uçak ürünlerini üreten sektörlerde; en düşük, ihmal edilebilir getiriler ise kauçuk ve plastik, deri, deri ürünleri, ayakkabı, giyim ve tekstil sanayilerinde gerçekleşmektedir. Maliyet ve katma değer tahminlerine yönelik araştırmalar benzer bulgulara ulaşmaktadır. Norveç'te imalat sektöründe faaliyet gösteren 5.000 firma üzerinde yapılan bir araştırmada sektörde artan getiri olduğu görülmektedir. ABD imalat sanayinde, orta gelir grubu ülkelerindeki sektörlerde ve Avrupa'da otomobil, kamyon ve dayanıklı tüketim malları sektörlerinde ölçeğe göre artan getirilerin varlığı maliyetleri azaltmaktadır. Ticaret verileri mal üreten sektörlerde ölçeğe göre artan getiri olduğunu göstermektedir. En fazla tesisleri imalat sanayi sektöründe olan ekonomilerde petrol ve kömür ürünleri, petrol işleme, ilaç, makine, demir ve çelik sektörlerinde dışsallıklar görülmektedir. Ayakkabı, deri, tekstil, giyim ve mobilya sektörlerinde ölçeğe göre sabit getiri gerçekleşmektedir (Dünya Bankası, 2009:129-130).

2.2.2. Dışsal Ölçek Ekonomileri

Dışsal ölçek ekonomileri bir üreticinin diğer bir üreticiye veya üreticilere sağlamış olduğu karşılıksız kazanç ya da kayıplardır. Diğer bir ifadeyle firmalar arasındaki ileri ve geri bağlantılarla oluşan, sektör ölçeğinin büyümesi nedeniyle olumlu ya da sektör ölçeğinin küçülmesi nedeniyle görülen olumsuz etkilerdir. Olumlu dışsal ölçek ekonomileri firmanın üretim maliyetlerinde azalmaya neden olmakta, olumsuz

dışsal ölçek ekonomileri ise artışa neden olmaktadır. Firmaların belirli bir alanda aşırı yoğunlaşması dışsallığın faydasını zarara dönüştürmekte; ulaşım, haberleşme, enerji, su, kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin yetersiz kalması sonucunda olumsuz dışsal ölçek ekonomilerini ortaya çıkarmaktadır. Olumlu dışsal ölçek ekonomileri firmaların faaliyetleri sonucunda satın alınan ara maldan sağlanan fayda, nitelikli beşeri sermayeye erişim, pazarlama avantajları, kamusal etkinliklerden sağlanan altyapı hizmetleri, vergi ve teşvik önlemleri sonucunda oluşmaktadır (Ertürk ve Sam, 2009:58).

Dışsal ölçek ekonomilerinin firma açısından ve ekonominin geneli açısından ortaya çıkardığı durum farklı niteliktedir. Bir firma için dışsal ölçek ekonomilerine bağlı olarak ortaya çıkan bir kâr artışı (özel kâr) mutlaka her durumda toplumsal bir fayda artışına yol açmayabilir. Sosyal fayda ile özel kâr arasında bir sapma görülebilir. Bu yönü ile dışsal ölçek ekonomileri “özel ve sosyal yararlar arasında bir sapma” olarak değerlendirilmiştir. Konu tam rekabetten sapma-piyasa başarısızlığı kapsamında ele alınmış ve kalkınma kuramında az gelişmiş ülkelerin üretim ve ticaret yapılarının belirlenmesinde “dinamik” bir faktör olarak ele alınmıştır.

Dışsal ölçek ekonomilerinden biri olan yerelleşme ekonomileri bir sektörde girdi paylaşımı ve rekabet sonucu görülmektedir. Yerelleşme ekonomileri coğrafi olarak bir mekanda yoğunlaşmış firmaların aynı teknolojiyi kullanmaları, aynı piyasayı paylaşmaları, aynı mal ve hizmetleri üretmeleri, aynı beşeri sermayeye ihtiyaç duymaları sonucunda oluşmaktadır. Firmalar arasındaki rekabet sonucunda gerçekleştirilen olumlu yenilikler üretim artışlarına neden olmaktadır (Dünya Bankası, 2009:130-131).

Endüstrideki firmalar arasında bilgi yayılması yoluyla oluşan dışsallıklar Marshall–Arrow–Romer (MAR) dışsallıkları olarak bilinmektedir. MAR dışsallıkları diğer firmalara bilgi akışını kısıtladığından ve yeniliğin içselleşmesini sağladığından büyüme için yerel tekelliliğin yerel rekabetten daha etkili olduğunu savunmaktadır. Porter (1998) uzmanlaşmış, coğrafi olarak yoğunlaşmış sanayilerdeki bilgi dışsallıklarının büyüme arttırdığını belirtmektedir.

Kentler büyüdükçe kentsel ekonomiler önem kazanmaktadır. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmalar bölünemez tesisleri ya da kamu mallarını, ara malları için farklı tedarikçileri, belirli bir alanda uzmanlaşmış çalışanları ve riskleri paylaşmaktadır. Sektörler arası bilgi yayılmalarının görüldüğü kentler üretim ve yığılma için büyük öneme sahiptir (Dünya Bankası, 2009:131). Kentsel ekonomiler dışsal ekonomilerin büyük çaplı yığılması sonucunda veya kentin tüm faaliyetleri sonucunda oluşan birikimin kurumlara yansımalarıdır. Göreceli olarak daha yoğun nüfusa sahip bölgelerde kent merkezine erişim daha kolay olduğundan bu tür yerler daha fazla üniversiteyi, AR-GE faaliyetlerini, ticari ortaklıkları ve diğer bilgi üretim kurumlarını barındırmaktadırlar. Sadece iktisadi özelliğe sahip olmayan, aynı zamanda sosyal, siyasi ve kültürel yapıya sahip olan bu kurumların önemi; teknik bilgi üretimini ve öğrenimini desteklemelerinden, yaratıcılığı ve bölgelerarası farklılıkları öne çıkarmalarından kaynaklanmaktadır (Harrison, Kelley ve Gant, 1996:233-258). Gelişmiş bir bölgedeki benzer veya birbiriyle bağlantılı sektörlerde faaliyet gösteren firmalar; birbirlerini etkileme, çalışmalarını ve yaratıcı uygulamalarını kopyalama, değiştirme fırsatlarını aramaktadır. Jane Jacobs (1969) kentsel büyüme kuramında MAR dışsallıklarından farklı olarak en önemli bilgi aktarımının sektör dışından gerçekleştiğini belirtmektedir.

Quigley yığılma ekonomilerinin dört özelliğinden bahsetmektedir. Bu faktörlerden birincisi yığılma ekonomilerindeki verimlilik artışının bir firmanın sahip olduğu ölçek ile açıklanmasıdır (Quigley, 1998:127-138). Üretimde ölçek ekonomilerinin varlığı olmaksızın iktisadi faaliyetler ulaşım maliyetlerini azaltmak için dağılacaktır (Palivos ve Wang, 1996:645-669). Tüketim açısından bakıldığında kamusal malların varlığı kentsel yerleşimi kolaylaştırmaktadır. Kentler çeşitli sosyal ve kültürel dışsallıklar ile sosyal ilişkilerin gelişmesinde ideal birer kurumdur. İkinci faktör Marshall tarafından tanımlanmış olan yerleşmiş sektör ekonomilerini kapsayan, üretimde ve tüketimde paylaşılan girdilerdir. Yığılmalarda, paylaşılan girdilerin farklılaştırılmış tüketim malları üretiminde kullanılmasının çeşitlilik, moda, kültür ve tarz ile bağdaştırılması oldukça yaygındır (Katz ve Shapiro, 1985:424-440). Üçüncü faktör ulaşım giderlerindeki potansiyel azalmalardır. Firma ve tüketici hizmetleri günümüzde kentsel işgücünün çoğunluğunu oluşturmaktadır ve kentsel aktivitelerin çoğu bilgi toplumu açısından nitelendirilmiştir. Kentsel ekonomiler ve bilgi tabanlı

hizmet endüstrileri arasındaki etkileşimin bir sonucu yerel ekonomik verimlilik ile büyümeye ilişkin vurgudur. Dördüncü faktör; girdilerin firmalar tarafından satın alınması, üretilen malların tüketicilere eksik rekabet piyasasında satılması gibi eksik rekabet piyasalarında gerçekleşmektedir (Martin ve Ottaviano, 1999:281-302).

Yığılma ekonomilerine yönelik farklı düşünceler yığılma gerçekleşen bölgelerin bu tarz özelliklere sahip olmayan bölgelerden neden daha hızlı bir büyüme performansı gösterdiklerini açıklamaktadır. Bölgesel veya kentsel ekonominin yapısı ve ürün portföylerinde kurumsal farklılaşma yığılma ekonomileri ile bir bölgenin büyüme potansiyeline katkıda bulunan faktörlerdir. Birbirlerine benzeyen firma ölçeklerinin, bölge içindeki bilgi dışsallıklarının öncelikli olarak bağlantılı sektörler arasında yayılması beklenirken, farklı sektörlerde sadece sınırlı ölçüde yayılması beklenmektedir (Frenken, van Oort ve Verburg, 2007:685-697).

Teknolojik gelişmeler, bilgi ve yeniliklerin yayılması bölgesel büyümenin ilgi alanlarından biridir. Ekonomik coğrafya literatüründe mekan içinde bilginin yayılması Boudeville'in (1966) coğrafi mekan kavramı içine dahil edilen Perroux'un (1950) Büyüme Kutupları kuramı ile başlamıştır. Yenilikler şeklinde ortaya konulan iktisadi büyüme merkezin iç bölgesinden çevre bölgelere ve yerleşim yerlerine doğru yayılmaktadır. Yeniliğin ve bilginin merkezi bir bölgede ortaya çıktıktan sonra bu bölgeden diğer bölgelere yayılması beklenmektedir (Parr, 1999:1195-1216). Hirschman Büyüme Kutupları ile ilgili iki farklı yayılma etkisinden bahsetmektedir: Geri bağlantılar ve ileri bağlantılar. Geri bağlantı etkileri iktisadi faaliyetler için müşterilerin bulunduğu konuma göre girdileri yönlendirerek iktisadi faaliyetler için girdilerin üretilmesini sağlayan faaliyetler ile özdeşleşmiştir. Bir endüstrinin ileri bağlantısı bu endüstrinin çıktılarını kullanan yeni endüstrilerin ortaya çıkmasını sağladığı zaman söz konusu olmaktadır. Bu durum çevre bölgeleri güçsüzleştiren birikimli bir büyüme kutbu oluşturduğunda beklenmeyen bir geri çekilme etkisi yaratabilir. İşçilerin bu kutba doğru göç etmeleri ve yeniliğin ilk merkezinde olan sermaye yatırımının yoğunluğu büyüme kutbunda yüksek seviyede kentsel hizmetlerin oluşumunu başlatmaktadır. Bu da diğer yerlerdeki büyümeyi kısıtlayacağından iktisadi büyüme daha ileri boyutta bir kutuplaşmaya yol açabilir (Richardson, 1978). Dışsallık, merkezi yerleşimde devam

etmekte olan büyümede kalabalıklaşmaya ve faktör maliyetlerindeki artışa bağlı olarak negatif ölçek ekonomilerine yol açmaktadır. Vernon (1960) ve Chinitz'in (1961) çalışmalarında kentlerin yeni firmalar ve yeni düşüncelerin inkübatörü (kuluçkalari) görevi edinmeleri analiz edilmektedir. Bu kuramsal çerçeve yenilik ve işgücüne ilişkin yığılma çalışmalarında uygulanmıştır. Tüm bu çalışmalar birçok ürünün en sonunda merkez dışına veya çevre bölgelere doğru yayılmalarına rağmen, yeni ürünlerin özellikle de birden fazla merkeze sahip büyük metropol alanlarında çeşitlendirilmiş bir endüstriyel yapı ve beceri ile daha kolay geliştirilebildiği kentsel bir ürün döngüsü kavramı olduğundan bahsetmektedir.

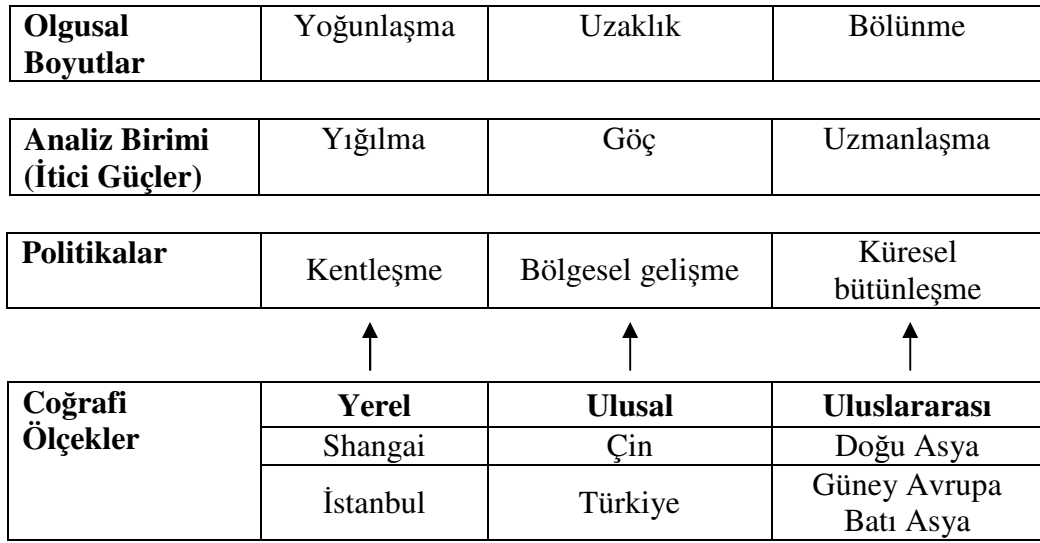
Dünya Bankası Raporu'na (2009) göre yeni kentler başarılı metropollere yakın bölgelere kurulduğunda daha iyi bir performans göstermektedir. Kentlerin politikacılar tarafından iyi algılanamaması ya da yönetim hataları yeni kentlerin karşılaşılabileceği önemli bir sorundur. Yeni kentler bazen politikacıların farklı amaçlarıyla (oy toplama gibi) kurulmasına rağmen, Yeni Ekonomik Coğrafya'nın vurguladığı birikimli nedensellik dolayısıyla beklenenden daha iyi bir çekim merkezi olabilmektedir. Bireyler ve girişimciler yeni bir piyasa arama amacıyla kente gelirken, daha fazla birey yeni piyasaların oluştuğu bu kentte toplanmaktadır. Firmalar ve bireylerin yeni kentte biraraya gelmesi ülke için etkinlik kayıpları görülmesine, yeni kentlerin kurulmasında yapılabilecek bir politik hata da telafisi çok uzun sürecek gelişmelere neden olabilir. Başarılı olan yeni kentlerin yerleşim yerlerinin piyasalar tarafından belirlendiği ve devletin bu bölgede altyapı, konut ve kamu yatırımlarını gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu nedenle kentler piyasada firmalar ve bireyler gibi algılanmalıdır (Dünya Bankası, 2009:145).

2.2. Coğrafi Ölçeklerde Değişim

Ekonomik büyüme hep dengesiz bir süreç olmuştur. Büyüme ve kalkınma süreçleri sürtünmesiz değildir. Fiziksel ve fiziksel olmayan faktörler mekansal sürtünmeyi (spatial friction) etkilemektedir. Ekonomik faaliyetler dünya üzerinde az sayıda ülkede, ülkelerin kendi içinde de az sayıdaki bölgede/kentte yoğunlaşma göstermektedir. Ülkeler büyüdükçe ve düşük gelir düzeyinden orta-üst gelir düzeyine

yükseldikçe üretim ve nüfus mekansal olarak hareketlilik göstermekte ve bazı şehirler, bölgeler çekim merkezi haline gelmektedir. Refah ve zenginlik hızla büyüyen ve yoğunlaşmanın yüksek olduğu yerlerde toplanmaktadır. Ekonomik faaliyetler artan şekilde ülke içinde yoğunlaşma göstermekte, üretimin yersel dağılımı ve mekandaki örgütlenmesi değişmektedir. Belli yerler üretim faaliyetlerini ve insanları kendisine çekmekte; çekim merkezi olan ve olmayan yerler arasında bir ayrışma yaşanmaktadır. Şehirler büyümekte, insanlar hareket etmekte ve uzmanlaşmış ürünler dünya üzerinde dolaşmaktadır (Dünya Bankası, 2009:1).

1980'li yıllarda iktisatçıların bazı bölgelerin yenilikçi faaliyetler konusunda oldukça başarılı olduklarını fark etmesi ve bu bölgelerdeki kuruluşların yenilik faaliyetlerinin artmasına neden olan faktörleri araştırmasıyla birlikte ekonomik faaliyetlerin koordinasyonu açısından bölgelerin uygun bir düzey olabildiği görülmüştür. Yenilik ve ekonomik coğrafya araştırmalarının yakınlaşması sonucunda Ekonomik Coğrafya Evrimsel İktisat'ın öğrenme, yenilik ve kurumların bölgesel kalkınma konularındaki açıklamasını, bunun yanında yenilik araştırmacıları da teknolojik değişimin mekansal boyutunu dikkate almaya başlamış, böylece üretimin gerçekleştiği bölge yeni bir önem ve görünüm kazanmıştır. Yoğun küreselleşme eğilimlerine karşın bazı bölgelerin büyük başarılar göstermesi ve bunun sonucunda bu bölgelerin başarısını açıklamaya yönelik çalışmalar arasında; bölgelerin başarısını ve gelişmesini organizasyonel ve teknolojik öğrenmenin yoğunlaşma içerisinde birlikte gerçekleşmesine bağlayan yaklaşım büyük dikkat çekmiştir (Durgut ve Akyos, 2001:5). Eski yaklaşımlar firmaların aynı mekanda kümelenmesini coğrafi uzaklıklardan doğan işlem maliyetlerini azaltma ihtiyacı ile açıklamışlardır (Belussi, 2006:72). Kümelenmelerin kalıcılığını teknolojik dışsallıklar, işgücü piyasaları, yerel gelenekler, normlar, değerler ile açıklayan yeni yaklaşım ile birlikte bölge, kapitalist gelişme açısından yeni bir kuramsal konum kazanmış (Doloreux, 2002:243-263; Keskin ve Sungur, 2010:275-276) ve küreselleşme süreciyle coğrafi ölçekler değişmeye başlamıştır.

Şekil 8. Coğrafi Ölçekler ve Olgusal Boyutlar

Kaynak: Dünya Bankası 2009 raporundan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kalkınma sürecinde yaşanan coğrafi dönüşümün boyutları diğer bir ifadeyle ekonomik coğrafyanın kalkınma için yeniden şekillendirilmesi yoğunlaşma (density), uzaklık (distance) ve bölünme (division) olguları ile açıklanmaktadır (Şekil 8). Bu üç olgu yerel, ulusal ve uluslararası ölçeklerin herbirinde hakim olan piyasa güçlerinin ve kalkınma için uygun politikaların belirlenmesinde etkili olmaktadır. Yoğunlaşma; uzaklıkların kısa ve bölünmelerin az olduğu yerel ölçekte en önemli olgudur. Yoğunlaşmanın doğru yönlendirilmesi, piyasa güçlerinin yoğunlaşma için teşvik edilmesi ve köyler, kasabalar, kentler arasındaki yaşam koşullarının yakınsanması zorlu bir politika ve uygulama süreciyle karşı karşıyadır. Uzaklık; hızlı kentleşme sonucunda oluşan kalabalıklaşma, kentlerin gecekondulu bölgelerine ve kenar mahallelere bölünmesi gibi önem taşıyan bir olgudur. Ulusal ölçekte yoğunlaşmaya uzaklık en önemli olgudur. Ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı ve tökezlediği alanlar arasındaki uzaklık ele alınması gereken bir kavramdır. Firmaların ve çalışanların yoğunlaşmanın yaşandığı bölgeye/kente olan uzaklığı çözülmesi gereken bir sorundur. Bu sorunun çözümlenmesinde işgücünün hareketliliği, altyapı yatırımlarının tamamlanması ve ulaşım maliyetlerinin azaltılması etkili olmaktadır. Günümüzde ülke içinde dil, para birimi, kültür gibi bölünmeler azalırken; Hindistan ve Nijerya gibi büyük coğrafi alana sahip ülkeler din, etnik kimlik veya dil nedeniyle bölünmüştür (Dünya Bankası, 2009:7).

Bölünme uluslararası ölçekte en önemli boyuttur, uzaklık ve yoğunlaşma da bu ölçekte etkili olgulardır. Dünyada üretim ekonomik entegrasyonun gerçekleştiği Kuzey Amerika, Kuzeydoğu Asya ve Batı Avrupa gibi az sayıda bölgede yoğunlaşmıştır. Uzaklık dünya piyasalarına ulaşmada önemli sorundur. Sınırlar coğrafi bölünme sonucunda arttığında, para biriminde yaşanan farklılıklar ve yasal düzenlemeler uzaklıktan daha ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Özellikle dünya piyasalarından uzak bölgelerde küçük bir ülkenin büyük ve dinamik bir ekonomiye sahip bir ülkeyle komşu olması faydalı olabilir. Fakat Orta Afrika ve Orta Asya gibi bölgelerde uluslararası entegrasyonun gerçekleşmesi zor görülmektedir (Dünya Bankası, 2009:7).

Ülkeler gelişmelerini sürdürdükçe insanlar ve ekonomik faaliyetler bir bölgede yoğunlaşmaktadır. Yoğunlaşma en hızlı yerel, en yavaş uluslararası ölçekte gerçekleşmektedir. Yerel ölçekte yoğunlaşma kentleşme oranı ile ölçülmekte ve bir ülkede kişi başına gelir 3.500 \$ olduğunda bu dönüşümün büyük kısmı tamamlanmaktadır. Düşük gelire ve yeni kurumlara sahip ülkeler kentlerin hızlı bir biçimde büyümesini iyi yönetmelidir. Yoğunlaşma ulusal ölçekte daha istikrarlıdır. Lider bölgelerde üretimin ve insanların birikimi gibi kalkınma göstergeleriyle ölçülmektedir. Ulusal ölçekte bir ülkede kişi başına gelir 10.000-11.000 \$ olduğunda bu dönüşümün büyük kısmı tamamlanmaktadır. Gelişmekte olan bir ülke yetersiz altyapı ve kurumlara sahipse bölgesel gelir ve üretim farklılıkları yaşanabilmektedir. Uluslararası ölçekte yoğunlaşma yavaştır ve daha uzun sürede gerçekleşmektedir. Kişi başına gelirin 25.000 \$'ın üstünde olduğu ülkelerde üretim ve refah yoğunlaşmaya devam etmektedir. Geç kalkınmaya başlayan gelişmekte olan ekonomilerde hızlı ve paylaşılmış büyüme için politikacılar ekonomik entegrasyonu teşvik etmelidir (Dünya Bankası, 2009:8).

Belirli bölgelerde/kentlerde yığılma, işçilerin ve girişimcilerin piyasalara uzaklığı azaltmak için göç etmeleri, azalan bölünmeler, ülkeler arasındaki anlaşmalar kalkınma sürecinin başarıya ulaşmasında etkili olan faktörlerdir. Japonya, Kuzey Amerika, Batı Avrupa yoğunluk, uzaklık ve bölünme arasındaki mekansal dönüşümü başarıyla gerçekleştiren bölgelerdir. İnsanların ve ürünlerin hızlı yer değiştirmesi Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Kuzeydoğu Asya'ya dünya nüfusunun altıda biri ile küresel üretimin dörtte üçünü gerçekleştirmesine imkan sağlamıştır. Günümüzde aynı piyasa

güçlerinin yığılması (agglomeration), göçü (migration) ve uzmanlaşması (specialization) geliştirmekte olan başarılı ülke deneyimlerini yansıtan kavramlardır (Şekil 8). Büyüyen kentler, mobil insanlar ve yüksek hacimli ticaret geride bıraktığımız iki yüzyıl boyunca sözkonusu gelişmeleri hızlandıran faktörler olmuştur. Aynı güçler günümüzde küresel ekonominin en dinamik mekanlarını güçlendirmeye ve teşvik etmeye devam etmektedir (Dünya Bankası, 2009:12-13).

Düşen ulaşım ve iletişim maliyetleri dünyayı daha küçük bir yere dönüştürmekte, ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Yerel ölçekte kentler düşen iletişim maliyetleri ve ölçek ekonomileri ile daha büyük ve yoğun yerlere dönüşmektedir. Ulusal ölçekte gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasında daha iyi ulaşım imkanları firmaları ve işgücünü yığılma ekonomilerinin avantajlarından faydalanmak için belirli alanlarda yoğunlaşmaya teşvik etmektedir. Uluslararası ölçekte ulaşım maliyetlerini daha fazla düşüren ülkeler ticaretten daha fazla yarar sağlamaktadır. Artan uzmanlaşma ülkelere rekabet gücü kazandırmakta, ticaretin ve refahın dünyanın az sayıda bölgede toplanmasına neden olmaktadır (Dünya Bankası, 2009:19).

Kurumlar; arazi düzenlemeleri, işgücü, uluslararası ticaret, eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetler, vergiler ve transfer mekanizmaları ile finanse edilen sağlık hizmetlerini düzenleyici olmalıdır. Malların, hizmetlerin ve insanların yerel, ulusal ve uluslararası hareketlerini kolaylaştıran karayolu, demiryolu, havayolu, liman ve iletişim sistemleri altyapı yatırımları ile tamamlanarak mekanları birbirine bağlamalıdır. Devlet müdahaleleri ile gecekondü önleme programları, imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalara sağlanan mali teşvikler ve yoksul ülkeler için gelişmiş ülkelerin piyasalarında tercihli ticarete erişim kolaylaştırılmalıdır (Dünya Bankası, 2009:22-23).

Özetle, yoğunluk; ekonomik faaliyetlerin belli bir coğrafi mekan üzerinde yoğunluk göstermesi ile ilgilidir. Yoğunluğun ölçülmesinde beşeri coğrafya ve üretim, km^2 başına düşen nüfus gibi değişkenler kullanılmakta, üretim ve satın alma gücü dikkate alınmaktadır. Uzaklık; ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı yerlere ulaşım maliyetleriyle ölçülmektedir. Uzaklığın ölçülmesinde limanlara yakınlık, karayolu

uzunluğu gibi fiziki coğrafya değişkenleri kullanılmaktadır ve piyasalara erişim hakkında bilgi vermektedir. Bölünme; ülkelerin/bölgelerin dilsel, dinsel, etnik yapısı gibi sosyo-politik, gelenekler, alışkanlıklar gibi kültürel, dışa açıklık, piyasaya giriş-çıkış engelleri gibi ekonomik ve uzaklık gibi coğrafi farklılıkları göstermektedir. Coğrafi ölçeklerde değişimi açıklayan yoğunluk, uzaklık ve bölünme olguları ekonomik coğrafyanın yeniden şekillendirilmesinde öncelikle dikkat edilmesi gereken kavramlardır.

2.3. Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Politikaları

Coğrafi ölçeklerde yaşanan yersel dönüşümü yönetecek politikalar; kentleşme, bölgesel gelişme ve bölgesel bütünleşmedir. Bu bölümde sırasıyla bu politikalara değinilmektedir.

2.3.1. Kentleşme Stratejileri: Kırsal ve Kentsel Alanların Entegrasyonu

Büyüme-yi artırıcı ve yoksulluğu azaltıcı politikalar kapsamında sosyal hizmetler ve temel altyapı yatırımlarına yönelik kırsal kalkınma politikaları yaşanan kent-kır dönüşümü boyunca önemini korumaktadır. Öte yandan kentsel alanlarda yığılma ile ilgili olumsuz ekonomileri azaltacak, buna karşın pozitif yığılma ekonomilerini en çoklaştıracak kentsel kalkınma politikaları gelişmekte olan ülkelerde kent-kır dönüşümünü yönetecek politikalarındadır.

Geleneksel kalkınmacı yaklaşımda politika öncelikleri piyasalara erişimi kolaylaştırmak, temel kentsel hizmetlere erişimi sağlamak ve yaşam kalitesini yükseltmek, firmalara dışsallıklar sağlamak, geri kalmış bölgelere yönelik yardımları ve kentsel imara yönelik planlamaya dayanıyordu. Sonraki bir aşamada, kentlerin büyümesi ve artan göçler sonucunda ortaya çıkan “kalabalıklaşma maliyetleri”ni en aza indirmek ve piyasa kusurlarını göz önüne alan kentsel kalkınma stratejileri uygulandı. İleri aşamada ise, kentsel kalkınma stratejileri kentlerin rekabet edebilirliklerini

artırmaya odaklandı. Kentsel rekabet gücünü ve üretkenliğini artırmak üzere pozitif teknolojik dışsallıkları artıracak, kenti yatırım açısından çekici kılacak yatırım ortamının hazırlanması kent yöneticilerinin temel hedefi oldu.

Bugün her kentsel alanın sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler ve uzmanlaştığı ürün ya da sektörlerde rekabet edebilirliklerini geliştirmek artık temel hedeftir. Başta imalat sanayi olmak üzere ticari faaliyetler, emlak, finans ve bilgi yoğun hizmet sektörlerinde mobil yatırımları çekmek, Avrupa Birliği bölgesel politikaları kapsamındaki fon kaynakları için rekabet etmek kentsel politikaların temel öncelikleri haline gelmiştir. Giderek daha fazla firma, artan işçilik maliyeti, arsa fiyatları nedeniyle negatif dışsallıkların yaşandığı geleneksel sanayi yerlerini terk etmekte, kuruluş ve gelişme yeri olarak nitelikli işgücünün bol ve ucuz olduğu, teşviklerden daha çok yararlanan, arsa fiyatlarının ucuz olduğu, hammadde kaynaklarına ve geniş pazarlara yakın, tedarikçilere ve müşterilere daha hızlı ve ucuza ulaşılmasını sağlayan, fiziksel alt yapısı ve sosyal donatıları zengin olan yerleşim yerlerini tercih etmektedir.²⁵

Kent maliyesi ve yerel yönetimler bölgesel kalkınmanın tüm aşamalarında merkezi bir rol oynamaktadır. Merkezi hükümet ve yerel yönetimler arasında görev, yetki ve sorumlulukların dağılımı, maddi kaynakların yaratılmasında yerinden yönetime dayalı modeller kabul görmektedir. Kentle ilgili karar alma süreçlerine yerel aktörlerin katılımı en geniş ölçüde sağlanırken, kentsel politikaların tasarımı, sahiplenilmesi, uygulanması ve izlenmesi aşamalarında bölgelerde yaşayanların katılımının sağlanması esastır.

Küreselleşme süreci yerel dinamikleri doğrudan etkileyerek, yerel ve bölgesel kalkınma açısından yeni şartlar ve fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Küresel rekabet koşulları altında kentler ve bölgeler birer rekabet birimine dönüşmektedir. Kentlerin dinamiklerini ve potansiyellerini değerlendiren uygun stratejiler çerçevesinde, bütün kesimleri kalkınma sürecine dahil eden iyi yönetim modelleri kurularak daha hızlı bir gelişme eğilimi yakalama şansına sahip olmaları için kırsal ve kentsel alanlar arasındaki entegrasyonun gerçekleştirilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Kırsal ve kentsel

²⁵ Bölgesel rekabet edebilirlik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. **M. Kara** (2008), Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikasına Yansımaları, Ankara: DPT, Uzmanlık Tezi.

yerleşim birimleri arasındaki sosyo-ekonomik yapı ve gelir düzeyi dengesizliklerini azaltacak politikalar belirlenmelidir. Kentlerin yoğun göç hareketlerinin yarattığı nüfus baskısını karşılamakta yetersiz kalmaması için, mevcut fiziki ve sosyal altyapıları ile sunduğu istihdam imkanlarının iyileştirilmesi ve artırılması gerekmektedir (DPT, 2006:46). Bu nedenle kırsal ve kentsel bölgelerin entegrasyonunu sağlayacak, sorunlara ve potansiyellere göre farklılaştırılmış önlemleri içeren bütüncül bir bölgesel gelişme politikası benimsenmelidir.

OECD 2005 yılında yayınladığı bir çalışmada kentsel bölgeleri bilgi ekonomisine dayalı üretim yapan, ekonomik yapısı dönüşmekte olan, imalat sanayilerinde uzmanlaşmış ve kırsal nitelikli bölgeler olarak sınıflandırmıştır. Bilgi ekonomisine dayalı üretim yapan kentlerin başarılı olmalarında yeniliği hedefleyen stratejiler öncelikli olmalıdır. Helsinki, Öresund, Seul, Montreal gibi nüfusu yüksek, gelişmiş altyapı ve eğitim imkanları olan, ulusal ve uluslararası düzeyde hizmet talep edilen bu alanlarda faktörlerin rekabet edebilirliği artırıcı etkiyi yaratacak şekilde kullanılması gerekmektedir. Ekonomik yapısı dönüşmekte olan kentsel bölgeler gelişmiş altyapıları ve sanayi birikimleri olmasına rağmen ekonomik açıdan gerilemekte olan sektörlerde ihtisaslaşmış olan bölgelerdir. Newcastle, Belfast, Champagne-Ardenne ve Bergamo'nun içerisinde yer aldığı bu bölgelerin bilgiye dayalı ekonomik faaliyetlerde yoğunlaşmaları ve bu çerçevede bir dönüşüm geçirmeleri istenmektedir. Bu bölgelerdeki içsel potansiyellerin çok kuvvetli olduğu, ancak mevcut ekonomik koşullara uyumlu olmadığı, özellikle eğitim kurumlarının desteği ile endüstrinin uzmanlaştığı alanların ve işgücünün becerilerinin dönüştürülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Orta düzeyde nüfus yoğunluğu bulunan, ancak yoğun altyapı ağlarına sahip, imalat sanayinde uzmanlaşmış bölgeler az sayıdaki sektörle önemli bir üretim gerçekleştirmektedir. Valencia, Modena, Siena gibi yerleşimlerin yer aldığı bu tip bölgelerde yeni bilgiyi uyarlama ve uygulama becerilerinin geliştirilmesi, uluslararası baskılara karşı koyabilecek şekilde ekonomik aktörler (araştırma kurumları, yerel yönetimler ve firmalar) arasındaki ilişkilerin kurumsallaştırılması gerekmektedir. Mevcut nüfus, altyapı ya da firma örgütlenme düzeyleri itibarıyla dışsal ekonomileri oluşturmaktan uzak kırsal bölgeler ve coğrafi açıdan sorunlu bölgelerde ise; çevresel

değerlerin ve içsel potansiyellerin değerlendirilmesine yönelik stratejiler geliştirilmelidir (OECD, 2005b:25).

2.3.2. Bölgesel Gelişme Stratejileri: Geride Kalan ve Önde Olan Bölgeleri Bağlamak

Etkin bölgesel gelişme politikası önde olan (leading) ve geride kalan (lagging) bölgeleri mal ve faktör piyasalarına entegre etmelidir. Bölge içinde ve bölgeler arasında faktör hareketliliğini artırmak, iş olanaklarının kısıtlı bölgelerden göçü durdururken dezavantajlı bu bölgelere sermaye akışını kolaylaştırmak bölgesel stratejilerin temel hedefidir. Bölgesel politikalar öncelikli sektörler ya da geri kalmış bölgeler yerine mekansal özellikler göz önünde tutularak hazırlanmalı ve tüm bölgelerde kullanılmayan yerel kaynakların kullanılmasını sağlayacak, her bölgenin kendi gelişme-içsel büyüme potansiyelini harekete geçirecek bir yaklaşımla (spatially targeted programmes) hazırlanmalıdır. Bu politikalar bölgedeki yoksulluğun ve gelir farklılığının azaltılmasını öncelikler arasına almalıdır.

Bölgesel gelişme stratejileri sektörel yaklaşımlar yerine mekânsal özelliklere dikkat edilerek hazırlanmış entegre kalkınma stratejilerini içermelidir. Bölgelerin sahip olduğu ancak kullanamadığı yerel kaynakların kullanımı sağlanmalı, yenilik yaratma kapasitesi gözden geçirilmeli, girişimcilik faaliyetleri desteklenmeli, beşeri ve sosyal sermaye sürekli geliştirilmeli, bölgelerin rekabet edebilirlikleri sağlanmalıdır. Bölgesel gelişmişlik farklarının kaynak transferleriyle giderilmeye çalışılması yerine büyüme için uygun ortamları sağlayacak yerel iş ortamının önünün açılması, altyapı, sermayeye erişim, eğitim gibi sorunların çözülerek yapısal sorunların ortadan kaldırılması sağlanmalıdır.

Günümüzde bölgesel politikaların temel hedefi bölgesel rekabet edebilirliğin artırılması ve bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasıdır. Bu nedenle bölgesel politikalar sadece geri kalmış bölgelere yönelik olmamalı, gelişmiş bölgeleri politika hedefleri içinde bulundurmalıdır. Bölgesel politikalarda hedef geri kalmış bölgelere

yatırım çekmek üzere işletmelere sübvansiyon, vergi indirimi ya da aynı yardımlar verilmesi yerine, içsel büyüme yaklaşımı çerçevesinde her bölgenin sahip olduğu kalkınma potansiyelini en iyi şekilde değerlendirmesini sağlamak için gerekli tüm çabanın gösterilmesi olmalıdır.

Bölgenin mevcut üstünlüklerinin değerlendirilmesi ve yeni niteliklerinin geliştirilmesi politika hedefleri arasında öncelikle yer almalıdır. Gerçekleştirilen ve planlanan yatırımlar bölgede mevcut birçok yatırım teşvikinden yararlanmak amacıyla değil, bölgenin mekânsal sermaye olarak nitelenen rekabetçi üstünlüklerinden yararlanarak kârlılık oranını artırma amacıyla yapılmalıdır. Uygun politikalarla geri kalmış bölgelerin mevcut potansiyellerinin kullanılmasına yardımcı olmanın yanında, gelişmiş bölgelerin rekabetçi üstünlüklerinin özellikle küresel ölçekte korunup geliştirilmesi sağlanmalıdır. Doğrudan yardımlar ve sübvansiyonlar bölgede uzun süreli kalkınmayı hızlandırıcı bir etki ortaya çıkarmamakta, uzun dönemde oluşturduğu olumsuz etkiler nedeniyle kalkınmayı engellemektedir. Yerel ekonominin canlandırılıp yatırımların bölgeye çekilmesini sağlamak için yardımlar bölgenin kaynaklarını harekete geçirerek sürdürülebilir bir gelişme sürecini hızlandıracak ve rekabet gücünü artıracak politikalarla uyumlu olmalıdır. Doğrudan kaynak aktarımı yerine yerel iş ve yaşam ortamının kalitesinin artırılmasına yönelik yatırım ve önlemlerin desteklenmesi gerekmektedir. Rekabet edebilirliğin artırılması için bilgi ve uzmanlık ağı, yeni teknolojilerin geliştirilmesi, AR-GE, bölgeler ve uluslararası iş ağları, araştırma enstitüsü, bilim ve teknoloji parklarınınca sunulan hizmetlerin teşviki ve geleneksel altyapının tamamlanması gerekmektedir.

Günümüzde altyapı kavramı fiziksel olmayan altyapıları da içermektedir. Fiziksel olmayan altyapı içsel büyüme kapsamında bölgelerin görece üstünlüklerinin geliştirilmesinde önemli bir role sahiptir. Yerel düzeydeki aktörlerin kapasitelerinin geliştirilmesi, program izleme ve değerlendirme gibi performans yönetimi, kontrol ve öğrenmeye yönelik süreçler uygulanmalıdır. Ancak burada sözü edilen geri kalmış bölgelere yapılan doğrudan yardımların ve desteklerin bir anda kesilmesi değildir. En fakir bölgelerin finansal eşitleme ve yeniden dağılım mekanizmalarından yararlandırılmasına en azından bir süre daha devam edilmesi gerekecektir. Bu çerçevede

birçok ülkede merkezi idare altyapı ve kamu hizmetlerinin belirli bir kalitede sunumu, tüm bölgelerin asgari düzeyde erişilebilirliğini sağlayacak modern ulaştırma ve iletişim altyapısını öncelikle bu tür bölgelerde desteklemektedir. Ancak eskisinden farklı olarak, şimdiki hedef suni olarak her bölgeye aynı düzeyde altyapının sağlanması yerine işletmelerin gelişebileceği uygun ortamı besleyecek temel fiziksel ve sosyal altyapının sağlanmasıdır (OECD, 1997:43-44; OECD, 2001b:24; Pezzini, 2003:24-27, Kara, 2008:58-59).

Bu kapsamda bölgesel gelişme politikaları firma ya da sektörler için yönelik sübvansiyonlar, teşvikler gibi doğrudan kaynak aktarımı yerine, yerel ekonomilerin üstünlüklerinin geliştirilerek canlandırılmasına, yerel düzeydeki aktörlerin kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik olan, bölgelerde gelişme sürecini sürdürülebilir kılabilecek olan tedbirleri almalıdır. Bilgi ve teknolojik yeniliklerin yayılması, beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesi, girişimciliğe, yenilikçiliğe ve yaratıcılığa dayalı projelerin desteklenmesi, ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, fiziksel ve fiziksel olmayan (sosyal) altyapının güçlendirilmesi, yaşam çevresinin korunması ve geliştirilmesi, finans, muhasebe, sigortacılık gibi hizmet sektörlerinin her alanında toplu hizmetlerin verilmesi, hukuki ihtilafların ve anlaşmazlıkların çözümü bu tedbirler kapsamındadır.

Alınacak önlemler kapsamında, görece geri kalmış bölgelere yapılan doğrudan yatırımların ve devlet desteklerinin seçici olarak uygulanmasına, en yoksul-dezavantajlı bölgelerin bir süre daha yeniden dağıtım mekanizmalarından yararlandırılmalarına devam edilmelidir.

Bölgesel gelişme, sanayi politikalarının önemli bir bileşenidir ve sanayi politikaları geliştirmekte olan ülkelerde olduğu kadar gelişmiş ülkelerde de bölgesel dengesizlikleri azaltmak amacıyla uygulanmasına rağmen bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında başarı sağlanamamıştır. Bölgesel dengesizlikleri azaltmayı hedefleyen sanayi politikalarının ulusal düzeyde büyüme üzerindeki etkisinin olumlu olduğu bilinmektedir. Hem ülke büyüme hızını artırmak hem de bölgesel dengesizliği azaltmak, ekonomik büyümeyi-gelişmeyi bölgesel düzeyde kalıcı ve sürdürülebilir kılmakla

mümkündür. Bu politikalar kapsamında sadece fiziksel-teknik altyapı yatırımları değil, beşeri ve sosyal sermayenin oluşturulması da büyük önem taşır. Fiziki ve sosyal altyapı bölgelerin gelişmişliğini kolaylaştıran bir politika bileşenidir.

Geri kalmış bölgelerdeki beşeri sermaye birikimi büyümenin ve gelişmenin sürdürülebilirliğini sağlayan temel bir girdidir. Beşeri sermaye hem doğrudan verimlilik etkisi yaratmakta hem de dolaylı olarak pozitif dışsallıklar sağlayarak bölge sanayisinde rekabet edebilirliğin artırılmasını ve sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. Bu kapsamda, bölgelerdeki nitelikli işgücü, mühendisler, teknisyenler, bilim adamları, girişimciler verimliliğin artırılması ve yeniliklerin yaygınlaşmasına katkı yapacak, ayrıca sermaye birikiminin zayıf olduğu bölgelere yabancı sermayenin çekilmesinde de etkili olacaktır. Burada önemli olan her iki durumda da süreci iyi yönetecek doğru politikaların ve mekanizmaların oluşturulmasıdır. Ürün bileşimlerinde bilginin yoğunluğunun arttığı göz önüne alınırsa, iyi yetişmiş ve nitelikli bir beşeri sermaye birikiminin bölgede olması o bölgedeki firmalar için önemli bir dışsallık sağlayarak, bölge/kent ekonomisi üzerinde olumlu etki yapacaktır.

Bu çerçevede; bölgedeki nüfusun nitelik düzeyi ve yapısı, bölge nüfusunun yaşlı-genç, artan-azalan oranda olması, net dış-ıç göç oranları, işgücünün yaş, cinsiyet, meslek, eğitim bileşimi gibi bölgenin demografik özellikleri, bölgedeki çalışma ve girişimcilik kültürü, işgücünün mekanda dağılımı, yeni bilgi ve teknolojilerin içselleştirilebilmesi yeteneği, firmaların kendi içindeki teknolojik değişim ve yenilik faaliyetleri yapabilme kapasitesi, bölgenin yaşam kalitesi açısından durumu önem kazanmaktadır. İşgücünün niteliğinin yüksek olması bölgedeki sanayilerin daha yüksek katma değerli üretim yapmalarına olanak sağlarken, insan kaynağının kalitesi, yeni bilgi, buluş ve yeniliklerin bölgede içselleştirilerek yayılmasını kolaylaştıracaktır. Bölgesel yenilik sistemlerinin uygulanması ancak yüksek nitelikli beşeri sermayenin var olması ile mümkün olabilmektedir.

Altyapı ve temel hizmetlere erişilebilirlik bir diğer bölgesel gelişme politikası bileşenidir. Başarılı bölgeler, diğer faktörler yanında, gelişmiş fiziksel ve sosyal altyapıya sahip bölgelerdir. Altyapı yetersizlikleri üretim ve işlem maliyetlerinin

artmasına ve düşük verimliliğe yol açarak bölgenin gelişmesini uzun dönemde olumsuz etkilemektedir. Güçlü bir altyapı üretim ve işlem maliyetlerini düşürerek, özellikle yüksek katma değer yaratan faaliyetlerin bölgeye çekilmesinde ve bölgenin yatırım açısından çekiciliğini artırmada önemli rol oynamaktadır. Enerji üretim maliyeti bir diğer altyapı bileşenidir. Enerji güvenliği, enerjinin temiz-çevre dostu ve ucuz olması bölgesel rekabet edebilirlik açısından önemlidir.

Bölgenin coğrafi konumu ve gelişmiş bölgelere yakınlığı yönünden çekim merkezi olup olmaması, bölgenin büyük metropollerin ard bölgesinde (hinterland) olup olmaması o bölgeye geniş bir ürün ve işgücü piyasasına erişim olanağı sağlayacak, tedarikçilere ve müşterilere daha hızlı ve ucuz ulaşabilmesine neden olacaktır. Gelişmiş ve gelişmemiş bölgelerdeki verimlilik farkının büyük kısmının bilgi, iletişim teknolojilerinin üretimi ve kullanımındaki farklılıktan kaynaklandığı (elektronik ticaret, geniş bant teknolojisi, internet, mobil telefon vb) ileri sürülmektedir.

Sosyal altyapı ve donatılar (müze, sinema, tiyatro ve diğer sanatsal etkinlikler, parklar, alışveriş merkezleri, eğitim ve sağlık kurumlarının varlığı) hem bölgenin sosyal içermeyi sağlaması hem de bölgedeki işletmelerin ve hanehalklarının yer seçimi/yerleşmesi ile ilgili kararlarını doğrudan etkileyen, nitelikli işgücünün ve üretken sermayenin tercihlerini belirleyen bir özelliktir. Bu özellikler bölgenin istihdam, katma değer ve yatırım açısından çekiciliğini etkilemektedir.

Bölge içinde gelişmiş bir altyapı kadar ekonomik-siyasal istikrar ve bölgedeki kurumsal kapasite de önem kazanmaktadır. Bölge içi ticaretin gelişmesi, geniş pazarlara erişim, yaşam kalitesini iyileştirme, yerel kapasitenin kullanılması ve bölgesel yenilik sisteminin uygulanmasında olumlu etkiler yaratabilmektedir. Bu kapsamda pek çok çerçevede (AB, OECD, DB) genel eğilim bölgedeki ekonomik gelişmenin yukarıdan aşağıya, hiyerarşik-bürokratik bir yönetim yaklaşımı yerine aşağıdan yukarıya doğru ve bölgesel içsel büyümeyi öne çıkaran, yereldeki kapasiteyi geliştirmeye ve yerel kaynakların harekete geçirilmesine odaklanmış yeni bir yönetim yaklaşımının benimsenmesidir. Bölgesel gelişmeyi destekleyen kurumsal yapılar kapsamında, bölgedeki girişimcilere iş-çalışma kültürü kazandırma, sosyal davranış normlarının

paylaştırılması, kurumlar arasında işbirliği ve ortaklık kültürünün yaygınlaştırılması gibi sosyal sermaye olarak da adlandırılan kurumsal faktörlerin bölgelerin gelişme dinamikleri arasında sayıldığı bilinmekte, bölgelerdeki gelişmeyi içsel olarak başlatacak faktörler olduğu gözlenmektedir.

Görev, yetki ve sorumlulukların sivil toplum, kamu ve özel sektör kuruluşları arasında paylaşılması, daha esnek bir yönetim ve karar alma süreçlerine en geniş katılımı sağlama, yereldeki tüm toplum kesimleri arasında etkili, sinerji sağlayan, verimli ve karşılıklı güvene dayalı işbirlikleri geliştirme, bölgedeki tüm aktörleri bir araya getirerek ve katılımı sağlayarak bölgenin yararına olacak yeni fikirlerin üretilmesine olanak sağlayan verimli işbirlikleri geliştirilirken, devletin de izlenecek bölgesel gelişme stratejilerinde birimler arasında koordinasyonun sağlanması, yasal düzenlemelerin yapılması, kurumsal desteklerin sağlanması süreçlerinde inisiyatif alması, pro-aktif şekilde rol üstlenmesi, uygulanacak makroekonomik politikaların ve daha uzun vadeli sanayileşme politikalarının bölgesel yatırımlar, sermaye birikimi, verimlilik artışı ve yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini güçlendirecek ve bölgesel büyümeyi sürdürülebilir kılacak özelliklere sahiptir.

Martin (2004) yılında Avrupa Komisyonu için yaptığı bir çalışmada üretim merkezi niteliğindeki bölgeler, artan getirilerin sağlandığı bölgeler ve bilgi odağı olan bölgeler ayrımını yapmıştır. Üretim merkezi niteliğindeki bölgeler; orta-düşük gelir düzeyine sahip, verimliliklerini ucuz girdiler aracılığıyla sağlayan, işgücü, arsa ve sermayenin yeterli ve uygun fiyattan temin edilebildiği bölgelerden oluşmaktadır. Rekabet edebilirlikleri genelde mevcut temel altyapı ve erişilebilirliğe dayanan, düşük maliyetli arsa, yoğun olmayan, uygun maliyetten işgücü temin edilebilen düşük maliyetli üretim alanlarıdır. Bu bölgeler ihracata dayalı üretim yapan doğrudan yabancı yatırımların tercih ettiği bölgelerdir. Ancak bu tip yatırımların genel özellikleri gereği kârın önemli bir kısmı bölge dışına çıkarılmaktadır. Bu bölgelerde emek maliyeti düşük olmakla birlikte uzun vadede gelir düzeylerinin artması dış yatırım kararlarını ve mevcut yatırımların bölge dışına taşınmasına dair kararları etkileyebilecektir. Bu nedenle bu tip bölgelerdeki rekabet edebilirliğin mevcut kaynaklarının sürdürülebilirliğin sağlanması önemlidir. Artan getirilerin sağlandığı bölgeler; yüksek

büyüme yaşanan, ortalama nüfus yoğunluğuna sahip, güçlü ekonomik yapısı olan dinamik ve canlı bölgelerdir. Bu bölgelerde yüksek refah seviyelerine ulaşılmasını sağlayan belirli endüstrilerde yığılma ekonomileri yer almaktadır. Bu bölgelerde, yüksek ve sürdürülebilir gelir sağlanmaktadır. Rekabet edebilirliğin temel belirleyicileri, işgücünün becerileri, firmalar arası görev paylaşımı, pazarın büyük olmasının etkileri ve tedarikçilerin mevcut olmasıdır. Rekabet edebilirlik faktörleri ise, yenilikçilik (AR-GE personeli, üniversiteler, laboratuvarlar), girişimcilik (risk alma kültürü, yerel sermaye ve risk sermayesi) ve ağlara dayanan ekonomik yönetişimdir. Ekonomik yapı güçlü bir imalat sanayine dayanmakta olup KOBİ'ler önemli bir role sahiptir. Bu bölgelerde işletmelerin çoğu ihtisaslaşmış olup, kümelenmeler sıklıkla mevcuttur. Bu bölgelerdeki üretkenlik düzeyi; yenilikçilik, yüksek kârlılık ve önemli ölçüde patent faaliyetlerine dayalı olarak yükselmektedir. Bilgi odağı olan bölgeler; yüksek nüfus yoğunluğuna sahip, yüksek ve sürdürülebilir GSYİH büyümesi olan büyük kentsel bölgelerdir. Bu bölgeler sadece belirli endüstrilerden değil sektörler arası yığılma ekonomilerinden yararlanmaktadırlar. Bu tip bölgelerin küresel rekabet ortamında ayakta kalabilmesi için mükemmel bir bilgi altyapısı, en iyi düzeyde eğitim sistemi ve risk alma kültürü ile desteklenen yenilikçilik çok önemli görülmektedir. Girişimcilik, çok sayıda resmi olmayan ağın bulunduğu ve yönetişim aracılığıyla uyumun sağlandığı bir ortam ile desteklenmektedir. Uluslararasılaşma ve küresel kaynaklara erişim çok önemlidir. Mekanın kalitesi ve yaşam standartları nitelikli işgücünü de bölgeye çekmektedir. Dinamik ekonomi hem yerel hem de ihrac pazarına mal ve hizmet satabilmekte, yüksek katma değer ve kârlılık sağlamaktadır (Martin, 2004:7-5, Kara, 2008:69).

2.3.3. Bölgesel Bütünleşme: Ülkelerin Dünya Ekonomisine (Piyasalarına) Bağlantılandırılması

Gelişmiş ülkelerin birçoğunda ekonomik faaliyetlerde yoğunlaşma ve yakınsama ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve kültürel bölünmeler nedeniyle daha yavaştır. Sözkonusu bölünmeler nedeniyle ülkeler ölçek ekonomileri, işgücü ve sermayenin hareketliliği ve düşük taşıma maliyetleri avantajlarından yeterince

faydalanamamaktadır. Bazı ülkeler küreselleşme bazı ülkeler ise bölgeselleşme ile sorunlarına çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Büyük dünya piyasalarına yakın ülkeler ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu piyasalara yakın konumlanmaya çalışmakta ve bu piyasaların uzantısını oluşturmaktadır.²⁶ Dünya piyasalarından uzak ve büyük piyasalara sahip komşu ülkeleri olan ülkeler kendi bölgesel piyasalarını kurmaladırlar. Bunun için bölge içi ticareti ve faktör hareketliliğini düzenleyen, geride kalan ülkeleri önde olan ülkelere bağlayan altyapı yatırımlarına ve kurumsal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bölgesel bütünleşme bölgesel üretim ağlarının gelişmesine neden olacaktır. Bu ağlar ölçeğe göre artan getiri yoluyla üretim-maliyet avantajlarını artıracak, küçük ülkelerin belirli ürünlerde uzmanlaşmalarını sağlayacak ve küçük ülkeyi bir ürünün bölgesel tedarikçisi konumuna getirecektir. Arz yönlü piyasalarda artan maliyet etkinliği bu bölgelerin küresel piyasalarla bağlantı kurmasını kolaylaştıracaktır. Orta Asya, küçük Pasifik adaları, Sahra-Altı Afrika ülkeleri ekonomik büyüme için en ağır sorunlarla karşı karşıya oldukları için güçlü bir işbirliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bölgelerde bulunan birbirlerine komşu ülkelerin bütünleşmenin kayıplarını en aza indirecek, kazançlarını artıracak kurumsal işbirliğini ve kapsamlı bölgesel altyapı yatırımlarını birlikte gerçekleştirmeleri gerekmektedir (Dünya Bankası, 2009:261-262).

Küresel ölçekte rekabet gücü olan ülke olmak için, uluslararası düzeyde rekabet gücüne sahip bölgesel ekonomilerin olması ve görece gelişmemiş bölgelerin ülkenin geri kalan bölgelerine ve dünya ekonomisine entegrasyonu şarttır. Bölgesel bütünleşme gelişmekte olan ülkelerin yerel kaynaklarını kullanmaları ve üretken kapasitelerinin artırılması bakımından önem taşırken, piyasa reformlarına dayalı küresel entegrasyon bu ülkelerin ticaret yapma, rekabet edebilirlik ve dünya pazarlarına açılmaları bakımından önemli bir belirleyici özelliği gösterir.

²⁶ Meksika, Karayipler, Avrupa Birliği'ni genişleten ülkeler, Güney Kore ABD, AB ve Japon piyasalarına yakın olmaya çalışmaktadır. Serbest ticaret anlaşmasının daha ötesinde kazanç elde etmek isteyen ülkeler için en önemli sorun ekonomilerini yatırımcılar için cazip bir düzeye getirmek ve büyük piyasalara yakın bölgelerde konumlanmaktır (Dünya Bankası, 2009:261).

Üçüncü Bölüm

Türkiye’de Bölgesel Gelişmenin Dinamikleri

3.1. Türkiye’de Bölgelerarası Gelişmişlik Farklarının Mevcut Durumu

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarından itibaren doğu ile batı arasında gelişme farklılığının olduğu bilinmektedir. Kalkınmanın bölgesel görünümü baştan beri dengesiz olmuştur. 1923 yılından 1960 yılına kadar olan dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nin ülke sanayisi içindeki düşük olan payının sürekli azalması bu tezi doğrulamaktadır. Batı Anadolu’nun sahip olduğu coğrafi konum ve doğal zenginlik avantajları nedeniyle İstanbul (TR10 Bölgesi) ve İzmir (TR31 Bölgesi) bu dönemde ön plana çıkan kentlerdir. 1960-2000 yılları döneminde de sanayileşmeye ilişkin göstergeler açısından Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nin payı azalmaya devam etmiştir (Dinler, 2005:248-249).

Türkiye’de bölgeler arasındaki büyüme ve kalkınma tüm dönemler boyunca eşitsiz ve dengesiz gerçekleşmiştir. Marmara Bölgesi ile diğer bölgeler arasında gelişme açığı Ege Bölgesi’nde 5 yıl, Akdeniz Bölgesi’nde 14 yıl iken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 72 yıl, Doğu Anadolu Bölgesi’nde ise 128 yıldır (DPT, 2004:31). Literatürde Türkiye için son on yılda bu görünümü destekleyen bulgulara ulaşan çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Filiztekin (1998) çalışmasında 1975-1995 dönemi için Türkiye’de iller arasında yakınsamanın varlığını yatay-kesit yöntemi aracılığıyla araştırmıştır. Çalışma sonucunda yazar, iller arasında mutlak yakınsamanın gerçekleşmediğini ancak koşullu yakınsamanın söz konusu olduğunu vurgulamıştır.

Karaca (2004) çalışmasında, Türkiye’de bölgelerarası gelir farklılıklarını azaltma amacını taşıyan politikaların başarılı olup olmadığını mutlak yakınsama ve koşullu yakınsama ölçütlerinden yararlanarak, il bazında 1975-2000 dönemi verileriyle araştırmıştır. Çalışmada ele alınan dönemde iller arasındaki gelir farklılıklarında azalma olmadığı, artış olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de yakınsama hipotezini bölgeler bazında analiz eden Berber, Yamak ve Artan’ın (2000) çalışmasında, 1975-1997 dönemi için bölgeler itibariyle analiz yapılmıştır. Çalışmada, mutlak yakınsama analizinden elde edilen sonuçlar Türkiye’de bölgeler itibariyle kişi başına düşen gelir düzeylerinin birbirine yakınsamadığını, aksine iraksamanın söz konusu olduğunu yansıtmıştır.

Yıldırım, Öcal ve Özyıldırım (2004) çalışmalarında, Türkiye’de bölgesel gelir dağılımı ve yakınsama dinamiklerini 1990-2001 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmada az gelişmiş Doğu ve Güneydoğu Bölgesi arasında yakınsamanın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar, geri kalmış bölgelere sağlanan yatırım teşviklerinin ve öncelik sağlayan beş yıllık kalkınma planlarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri açısından faydalı olduğunu belirtmişlerdir.

Gezici ve Hewings (2004) çalışmalarında, DPT’nin 1982 yılındaki çalışmasında tanımlanan 16 fonksiyonel bölgeye ve illere ait 1980-1997 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları yatay-kesit analizinde mutlak ve koşullu yakınsama bulgusuna ulaşamamışlardır. Koşullu yakınsama analizinin sonuçları da aynı dönemde iller ve bölgeler bazında yakınsamanın olmadığı sonucunu doğrulamıştır. Yazarlar ayrıca kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla (GSMH) düzeyindeki mekansal bağımlılığın yakınsama tahminleri üzerinde ne derece etkili olduğunu incelemişler ve komşu bölgede kamu yatırımlarının artmasının bölgenin kendi büyüme oranı üzerinde negatif etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen farklı bulgular bölgeler/iller arası gelişmişlik farklarının sürdüğünü göstermektedir. Bölgeler/iller arasındaki gelişmişlik farkları düzey-2 bölgeleri arasındaki karşılaştırmalarda da açık bir şekilde görülmektedir. 2002 yılında oluşturulan İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İİBS-NUTS) temel alınarak yapılan 26 adet düzey-2 bölgesi sınıflandırması, bu bölgelerin kişi başına gayri safi katma değerleri (KBGSKD’leri), reel büyüme oranları tablo 7’de görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2008 yılında en gelişmiş TR10 Bölgesi’nin (İstanbul) gayri safi katma değeri (GSKD) en az

gelişmiş TRA2 Bölgesi'nin (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) 44.9 katıdır. Aynı yıl kişi başına GSKD karşılaştırıldığında en yüksek rakama sahip TR10 Bölgesi'nin (İstanbul: 18.689 TL) kişi başına GSKD'i en düşük rakama sahip TRB2 Bölgesi'nin (Van, Muş, Bitlis, Hakkari: 4.379 TL) 4.3 katıdır.

Tablo 7. Düzey-2 Bölgelerinin KBKGSKD'leri ve Büyüme Oranları

Bölge Kodu	Bölge Adı	2004 (TL)	2008 (TL)	2004-2008 Ortalama (TL)	Reel Büyüme Oranı* %
TR	Türkiye	7.307	12.020	9.608	16,8
TR10	İstanbul	11.375	18.689	14.908	16,7
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	9.022	15.682	12.296	22,4
TR22	Balıkesir, Çanakkale	6.465	11.528	8.662	24,9
TR31	İzmir	9.448	14.817	12.076	12,1
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	7.618	11.626	9.618	9,3
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	5.789	10.575	8.076	27,3
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	9.923	16.630	13.376	18,7
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	10.286	16.990	13.582	17,3
TR51	Ankara	9.993	16.136	12.970	15,0
TR52	Konya, Karaman	5.567	9.239	7.286	17,7
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	8.661	13.236	11.070	9,5
TR62	Adana, Mersin	5.821	9.431	7.637	15,3
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	4.518	7.605	5.878	19,1
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	5.262	8.696	6.885	17,3
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	5.205	8.726	6.862	18,7
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	7.459	11.187	9.655	7,6
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	5.984	8.551	7.110	2,8
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	5.083	8.855	6.826	22,6
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	5.076	9.042	7.040	24,8
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	4.260	7.071	5.503	17,7
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	2.933	4.613	3.777	12,4
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	4.320	7.066	5.659	16,3
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	2.688	4.379	3.476	15,9
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	3.835	5.888	4.943	9,9
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	3.404	4.770	4.105	0,8
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2.653	4.882	3.887	28,1

Kaynak: TÜİK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, 2011.

*Reel büyüme oranı tarafımızca hesaplanmıştır.

2004-2008 döneminde Türkiye genelinde reel büyüme oranı %16.8 olmuştur. Bu dönemde en dramatik büyüme performansını sergileyen bölge %0.8 ile TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi olmuştur (Tablo 7). Aynı dönemde en iyi büyüme performansını %28.1 ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Bölgesi göstermiştir. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde yer alan TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) ve TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) düzey-2 bölgelerinin ülke ortalamasının

oldukça altında büyüme oranlarına sahip oldukları görülmektedir. Bu dönemde TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) bölgelerinin düşük büyüme oranları dikkat çekmektedir. Bölgeler arasındaki gelişme açığı KBGSKD ve büyüme oranları ile açık bir şekilde görülmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde düzey-2 bölgelerinin 2004-2008 dönemi verileri kullanılarak etkinlik ve verimlilik analizi yapılacaktır. Bu bölümün amacı Türkiye’de düzey-2 bölgelerinin ölçek ekonomilerinden ve teknik etkinlikten ne ölçüde yararlanabildiklerini, girdilerini görece ne derece etkin kullanabildiklerini ve potansiyellerinin altında katma değer yaratıp-yaratmadıklarını, etkinsizliğin hangi girdiden/girdilerden kaynaklandığını, büyüme performanslarını VZA ile ortaya koymaktır. Bu çerçevede, istihdamın yanında, istihdamın sektörel dağılımının, beşeri sermayenin, kamu altyapı yatırımlarının, girişimciliğin, yeniliklerin, teknoloji düzeyinin ve ihracatın kişi başına gayri safi katma değer üzerindeki etkisi araştırılacaktır.

3.2. Düzey-2 Bölgelerinin Ekonomik Performanslarının Etkinlik ve Verimlilik Analizi

3.2.1. Yöntem: VZA

VZA karar verme birimlerinin* görelî performansını ölçmeyi amaçlayan doğrusal programlama tekniklerinden biridir. Birden çok ve farklı ölçeklerle ölçülmüş ya da farklı ölçü birimlerine sahip girdi ve çıktılarını karşılaştırma yapmayı zorlaştırdığı durumlarda kullanılmaktadır (Altan, Bozdağ ve Atan, 2001:1). Bu teknik, karar verme birimlerinin çıktıları oluşturmak için mevcut kaynakları nasıl etkin bir şekilde kullanacağını belirlenmesini sağlamaktadır.

Performans ölçütleri girdi ve çıktı olarak belirlenmektedir. VZA özellikle girdi ve çıktı arasındaki ilişkiler bilinmediğinde daha kullanışlı olmaktadır (Chen, Liang,

* Analizde değerlendirmeye alınan birimler karar verme birimi olarak adlandırılmaktadır.

Yang ve Zhu, 2006:1368-1369). Çok sayıda girdi ve çıktının ağırlıklı bir girdi veya çıktı setine dönüştürülmesinin güç olduğu durumlarda VZA oldukça geçerli ve anlamlı sonuçlar üreten matematiksel programlamaya dayalı bir tekniktir (Ulucan, 2000:405-418, Thanassoulis, Portela ve Allen, 2004:99).

VZA çok sayıda girdi ve çıktı içeren karar verme birimlerinin görece etkinliğini ölçmesinin yanında karar verme birimlerindeki etkinsizlik miktarı ve etkinsizliğin hangi girdiden kaynaklandığı hakkında bilgi verebilen bir tekniktir. Etkin olmayan birimlerde gerekli olan girdi azaltma ve/veya çıktı artırma miktarları ortaya konulmakta ve politika uygulayıcılara bir öneri sunulabilmektedir (Donnelly, 2000:9).

VZA'nın amaçları; karar verme birimlerinin etkinliğe göre sınıflandırılması, program ve politikaların verimliliklerinin değerlendirilmesi, girdiler ve çıktılar açısından görece etkinsizliğin kaynaklarının belirlenmesi, karşılaştırılan birimlerin yönetimlerine iyileştirmeler için yol haritası vermesi, etkinsizliğin politikalardan mı yoksa yönetsel yetersizliklerden mi kaynaklandığına karar verilmesi, girdi-çıkıtı ilişkilerinin gözden geçirilmesi, önceki sonuçlar ile karşılaştırılması olarak sayılabilir (Erkut ve Polat, 1993:12-13).

3.2.2. VZA'nın Tarihsel Gelişimi

Farrel'in 1957 yılındaki çalışmasında verimliliği değerlendirmek için kullandığı yeni teknikler bu metodun başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Karahan ve Özgür, 2009:97). Farrel çalışmasında bir çıktı ve birden çok girdisi olan birimlerin etkinliklerini karşılaştırmada doğrusal programlama tekniğinden faydalanmıştır (Farrel, 1957:253-281).

Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) VZA kavramını literatürde 1978 yılında yayınladıkları ünlü makaleleri ile ortaya koymuşlardır. Yöneylem araştırması ve işletme alanında çalışanlardan başlayarak ekonomi alanına da yayılan ve yazarların isimlerinin

ilk harflerinden oluşan Charnes, Cooper ve Rhodes yaklaşımı, VZA'nın temelini oluşturmuştur (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978:429-444).

CCR modeli, her bir karar verme birimi için ağırlıklı girdilerin ağırlıklı çıktılara oranını hesaplayarak tek çıktı/tek girdi etkinlik ölçümünü çok çıktı/çok girdi etkinlik ölçümüne dönüştürmektedir. CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında toplam etkinliğin ölçümünde kullanılmaktadır.

Zaman içinde ölçeğe göre getirinin sabit olmadığı durumlarda ölçek ve teknik etkinliklerinin ayrı ayrı ölçülmesine imkan sağlayan yöntemler de geliştirilmiştir. Banker, Charnes ve Cooper 1984 yılında yaptıkları çalışmada teknik etkinlik ve ölçek etkinliğini belirlemek için BCC modelini geliştirmişlerdir (Banker, Charnes ve Cooper, 1984:1078-1092).

Bir karar verme biriminin etkin çıkmasının nedenleri; kendisinin verimsiz çalışmasından kaynaklanan nedenler ve kendisinin içinde bulunduğu çalışma koşullarında dolayı görece dezavantajlı bir konumda olmasıdır. CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri üzerine kurulu bir üretim olasılık kümesi varsayımına dayanmaktadır ve bu modelden elde edilen etkinlik değeri "genel teknik etkinlik" olarak adlandırılmaktadır. BCC modeli ise gözlemlenen karar verme birimlerinin içbükey olasılıklarını üretim olanakları kümesi olarak varsayar ve bu modelden elde edilen etkinlik değeri "teknik etkinlik" olarak adlandırılmaktadır. Ölçek etkinliği ise CCR modelinden elde edilen etkinlik değerinin BCC modelinden elde edilen etkinlik değerine oranı olarak ifade edilmektedir (Aydemir, 2002:85-86).

BCC modeli CCR modelinin ölçeğe göre sabit getiri varsayımını esnekleştirme ve çoklu çıktı, çoklu girdi durumunda karar vericinin performansını ölçeğe göre artan, azalan ya da sabit getiri varsayımı altında araştırmada kullanılmaktadır (Yun, Nakayama ve Tanino, 2004:91).

3.2.3. VZA'nın Matematiksel Gösterimi

Bir karar biriminin fiili girdisi, girdileri (x) ve çıktıları (y) bilindiğinde, girdilerinin ağırlıklı toplamı olarak elde edilir.

$$\text{Fiili girdi} = \sum_{i=1}^I u_i \cdot x_i \text{ 'dir.}$$

Burada u_i : x_i girdisine atanan bir ağırlıktır.

Karar biriminin fiili çıktısı ise tüm çıktıların ağırlıklı toplamı ile elde edilir;

$$\text{Fiili çıktı} = \sum_{j=1}^n v_j \cdot y_j \text{ 'dir.}$$

Burada v_j : y_j girdisine atanan bir ağırlıktır.

I ve J sırasıyla girdi ve çıktıların toplam sayısını ifade etmektedir (I, J > 0).

Karar biriminin etkinliği şu şekilde yazılabilir:

$$\text{Etkinlik} = \frac{\text{Fiili çıktı}}{\text{Fiili girdi}} = \frac{\sum_{j=1}^J v_j \cdot y_j}{\sum_{i=1}^I u_i \cdot x_i}$$

Bir VZA çalışmasında etkinlikleri karşılaştırılacak N sayıda karar birimi olduğunda m'inci karar biriminin etkinliğinin maksimum yapılması istendiğinde matematiksel programlama modeli şu şekilde kurulabilir:

$$\text{Max}E_m = \frac{\sum_{j=1}^J v_{jm} \cdot y_{jm}}{\sum_{i=1}^I u_{im} \cdot x_{im}}$$

Kısıtlayıcılar;

$$0 \leq \frac{\sum_{j=1}^J v_{jm} \cdot y_{jm}}{\sum_{i=1}^I u_{im} \cdot x_{im}} \leq 1 \quad n = 1, 2, K, N$$

$$v_{jm}, u_{im} \geq 0 \quad i = 1, 2, K, I$$

$$j = 1, 2, K, J$$

Burada;

E_m : m'inci birimin etkinliğini,

y_{jm} : m'inci karar biriminin j'inci çıktısını,

v_{jm} : ilgili çıktının ağırlığını,

x_{im} : m'inci karar biriminin i'inci girdisini,

u_{im} : ilgili girdinin ağırlığını,

x_{in} : n'inci karar biriminin i'inci girdisini,

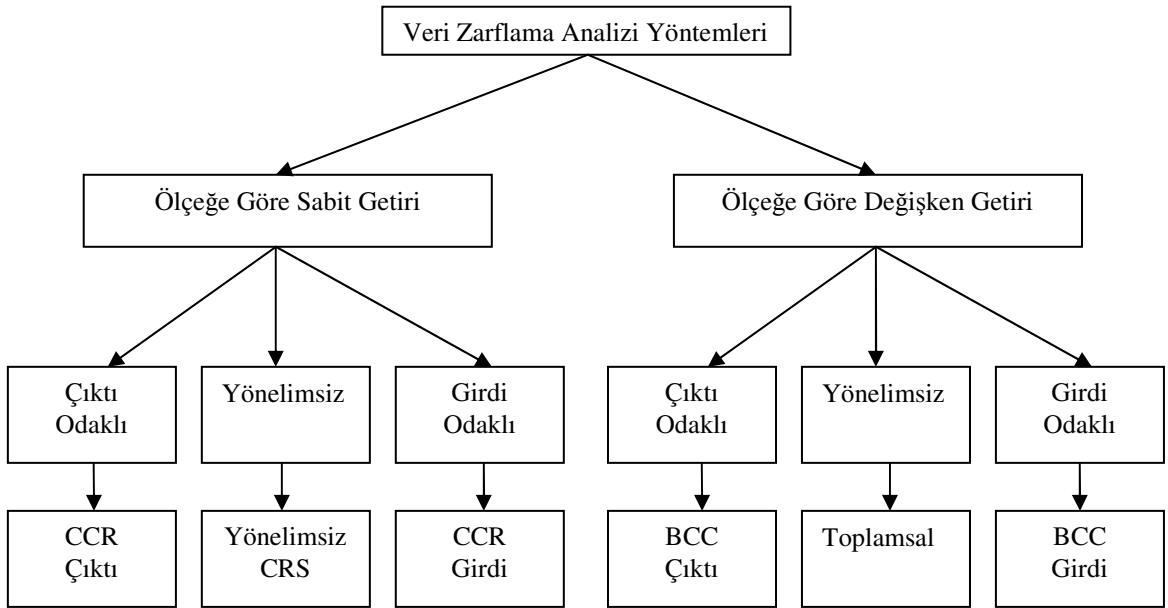
y_{jm} : m'inci karar biriminin j'inci çıktısını,

y_{jn} : n'inci karar biriminin j'inci çıktısını ifade etmektedir. n m'yi kapsamaktadır.

VZA görelî etkinliğin ölçümünde önce, herhangi bir gözlem kümesi içerisinde az girdi bileşiminden yararlanarak en çok çıktı üreten “en iyi” gözlemleri ya da etkinlik sınırında bulunan karar birimlerini belirler. Daha sonra söz konusu sınırı “referans” kabul ederek etkin olmayan karar birimlerinin bu sınıra olan uzaklıklarını (veya etkinlik düzeylerini) “radyal” olarak ölçer (Kecek, 2010:58-59).

3.2.4. VZA'da Kullanılan Yöntemler

VZA'da kullanılan yöntemler Şekil 9'da görülmektedir.

Şekil 9. Ölçeğe göre Getiri ve Yönlendirme Durumlarına Göre Veri Zarflama Analizinde Kullanılan Yöntemlerin Sınıflandırılması

Kaynak: **Ali Agha Iqbal** (1994), "Computational Aspects of DEA", Data Envelopment Analysis: Theory, Methodology and Application, Ed. Abraham Charnes, William W. Cooper, Arie Y. Lewin, Lawrence M. Seiford, Kluwer Academic Publishers, p. 66.

Çıktı odaklı yöntemler verilen bir girdi bileşimi ile etkin olmayan karar birimlerinin etkin hale gelebilmesi için çıktıların hangi oranda artırılması gerektiğini belirlemede kullanılmaktadır. Girdi odaklı yöntemler ise, belirli bir çıktı düzeyini elde edebilmek için etkin olmayan karar birimlerinin girdilerini hangi oranda azaltmaları gerektiğini ortaya koyan yöntemlerdir. Çıktı odaklı yöntemler kullanılan girdi miktarının minimize edilmesini, girdi odaklı yöntemler ise elde edilen çıktı miktarının maksimize edilmesini amaçlamaktadır (Kecek, 2010:64, Charnes, Cooper, Lewin ve Seiford, 1994:64-66).

3.2.4.1. Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) Modeli

CCR Modeli 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilmiş ilk VZA yöntemidir. Bu yöntem ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında toplam etkinliği ölçmektedir (Tarım, 2001:61).

CCR modeli, ölçeğe göre sabit getiri varsayımını kullanarak karar biriminin toplam etkinliğini, teknik etkinliğini ve ölçek etkinliğini tek bir değerde toplayıp sonuca ulaşmaktadır. Model, doğrusal programlama yöntemini kullanarak çıktı/girdi oranını maksimize edecek şekilde ağırlıkları belirlemede kullanılmaktadır (Kıran, 2008:24).

CCR modelinde n adet karar biriminin her birinin m adet girdi kullanarak s adet çıktı ürettiği varsayılır. Buna göre herhangi bir j (j = 1, 2, ..., n) karar biriminin etkinliği belirlenir. Bunun için öncelikle her bir karar biriminin sanal girdi ve çıktıları ile ağırlık değerleri aşağıdaki şekilde tanımlanır:

$$\text{Sanal girdi} = v_1 x_{i0} + \dots + v_m x_{m0}$$

$$\text{Sanal çıktı} = u_1 y_{s0} + \dots + u_s y_{s0}$$

Burada;

v_i : i'inci girdinin ağırlığını,

u_r : r'inci çıktının ağırlığını göstermektedir.

CCR modelinde sanal çıktı/sanal girdi oranının maksimum olabilmesi için ağırlıklar belirlenir. Bu amaçla CCR modeli şu şekilde yazılabilir.

$$\text{Max} h_0 = \frac{\sum_{r=1}^s u_r \cdot y_{r0}}{\sum_{i=1}^m v_i \cdot x_{i0}}$$

Kısıtlayıcılar;

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_r \cdot y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_i \cdot x_{ij}} \leq 1 \quad j = 1, \dots, n$$

$$u_r, v_i \geq 0 \quad , r=1, \dots, s \quad i = 1, \dots, m$$

Burada x_{ij} , y_{rj} ; j'inci karar biriminin girdi ve çıktılarıdır.

Kıyas grubu olarak kullanılan karar birimlerinin tümünden elde edilen verilerle bu problemin çözümü ile u_r ve v_i ağırlıkları belirlenebilir. Kıyas grubunda yer alan herhangi bir karar biriminin etkinliği diğerlerine bağlı olarak değerlendirilir. Bu yüzden optimizasyon için fonksiyonel gösterimde “0” alt indisi atanarak belirtilir. Yukarıda yer alan modelin optimizasyonu ilgili karar birimi için kısıtları sağlayan en iyi ağırlıklandırmayı verir (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978:430).

CCR modelinin çözümünde, kıyas grubundaki tüm karar birimlerinin etkinliklerinin üst sınırının bulunması kısıtlayıcıları altında ilgili karar biriminin etkinliği maksimize edilir. İlgilenilen j_0 karar birimi diğer birimlere göre etkin olduğunda j_0 'nın etkinliği 1'e eşit olacak, etkin değilse 1'den küçük olacaktır (Kecek, 2010:66-67).²⁷

3.2.4.2. Banker, Charnes ve Cooper (BCC) Modeli

BCC modeli 1984 yılında Banker, Charnes ve Cooper tarafından ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında etkinliği değerlendirmek için CCR modelinden hareketle geliştirilmiştir. CCR ve BCC modellerinde etkinlik sınırının görüntüsü farklıdır. CCR modelinde tek girdi ve tek çıktı durumu için etkinlik sınırının şekli, ölçeğe göre sabit getiri varsayımından dolayı orjinden geçen bir doğru biçimindedir. BCC modelinde ise parçalı doğrusal ve iç bükeydir. BCC modelinin olabilir bölgesi, CCR modelinin olabilir bölgesinin alt kümesidir. Bu nedenle CCR modeli ile etkin bulunan bir karar verme birimi BCC modeli ile de etkin bulunur (Altunal, 2000:18).²⁸

²⁷ Temel CCR modelinin doğrusal program formuna dönüştürülmesi , CCR etkinliğinin hesaplanması, optimal ağırlıkların belirlenmesi ve girdiye yönelik CCR modelinin çözümünde ayrıntılı bilgi için bkz. Kecek, 2010:66-74 ve Tarım (2001).

²⁸ BCC modelinin çözümünde ayrıntılı bilgi için bkz. Kecek, 2010:75-78 ve Tarım (2001).

3.2.4.3. Toplamsal Model

CCR ve BCC modelleri girdi ve çıktı odaklı değerlendirilmektedir. Eğer bir model, bu iki çeşit odaklanmayı da beraber değerlendiriyorsa toplamsal model olarak ifade edilir. Burada asıl amaç, girdi fazlası ve çıktı eksikliğini eş zamanlı olarak ele alıp etkinlik sınırı üzerinde etkinsiz karar birimine en uzaktaki noktaya ulaşmaya çalışmaktır.

3.2.5. VZA'nın Uygulama Aşamaları

VZA ile etkinlik çalışması şu aşamalardan oluşmaktadır (Kecek, 2010:78):

1. Karar birimlerinin seçimi
2. Girdi ve çıktıların seçimi
3. Verilerin elde edilmesi
4. Göreli etkinliğin ölçümü
5. Her bir karar birimi için detaylı analizin yapılması
6. Gözlem kümesi için genel sonuçların değerlendirilmesi.

3.2.6. VZA'nın Güçlü ve Zayıf Yönleri

VZA'nın güçlü yönleri; çok sayıda girdi ve çıktının bir arada kullanılabilmesi; girdiler ve çıktılar arasındaki ilişkilerin belirli fonksiyonel şekillerde olmasını şart koşmaması; karar verme birimlerinin birbirleriyle karşılaştırılmasına imkan sağlaması; girdi ve çıktıların farklı birimlerle ifade edilebilmesi; etkinliği ölçülen birimlerin etkin hale getirilebilmesi için iyileştirme önerilerinde bulunması; karar vericinin bu iyileştirme yolları arasında seçim yapabilmesi; istatistiksel sınır yöntemlerinde ortaya çıkarılan ortalama fonksiyonun yerine en etkin gözlem kümelerinin oluşturduğu sınır fonksiyonunu kullanması olarak sıralanabilir (Kecek, 2010:80-81).

VZA'nın zayıf yönleri: incelenen karar birimi için önemli bir girdi veya çıktının göz ardı edilmesinin yanıltıcı sonuçlara yol açması; karar birimi sayısı az girdi ve/veya çıktı sayısı fazla olduğunda etkin karar birimi sayısının artması; bazı girdi ve çıktı ölçülerinin kalitatif olduğu durumlarda sonuçların açıklayıcı gücünün düşük olması; her bir karar birimi için ayrı birer doğrusal programlama modeli oluşturulacağı için çok büyük problemlerde çözüme ulaşmanın zaman alması olarak sıralanabilir (Kecek, 2010:82).

3.3. Türkiye'de Bölgesel Gelişme Dinamiklerinin Analizi

3.3.1. Literatür

Son yıllarda bölgelerarası gelişmişlik farklarını belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar artış göstermiştir. Her ne kadar seçilen örneklem ve değişkenler arasında farklılıklar söz konusu olsa da temel amaç; bölgelerarası gelişmişlik farklarının ortaya konulmasıdır. Bu çalışmalarda genellikle endeksleme yöntemi, temel bileşenler analizi, faktör analizi, kümeleme analizi ve veri zarflama analizi gibi yöntemlerden yararlanılmıştır. Bu yöntemlerle kentlerin/bölgelerin sınıflandırılması yapılmış ve öncelikle kalkınması gereken kentlerin/bölgelerin belirlenmesine çalışılmıştır. Çalışmada kullanılacak olan VZA'nın amacı; düzey-2 bölgelerinin hangi kaynakları etkin şekilde kullandığının, hangi kaynakları daha az verimli kullandığının belirlenmesidir. VZA'yı seçmemizin nedeni; çok sayıda girdiyi ve çok sayıda çıktıyı kullanılabilmemize, analiz sonucunda etkinlikleri hesaplanan karar birimlerini (bölgelerin) görelilik olarak tam etkinliğe sahip olanlarla kıyaslayabilmemize ve girdilerin çok farklı birimlerden oluşabilmesine elverişli olmasıdır.

VZA kullanılarak bölgelerarası rekabet edebilirlikte verimlilik karşılaştırması konusunda yapılmış çalışmalar özellikle Çin illerinin/bölgelerinin faaliyetlerini ele almaktadır. Bu çalışmalarda bölgesel düzeyde verimliliği ölçülecek birimin girdileri ve çıktıları belirlenerek, girdilerin çıktılara ne derece verimli dönüştürüldüğü hesaplanmaya çalışılmıştır.

Charnes, Cooper ve Shanling tarafından 1989 yılında yapılan bir çalışmada Çin'de 28 ilin ekonomik performansları VZA yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada; işgücü, sermaye ve yatırım değerleri girdi olarak kullanılırken, satışlar, kârlar, endüstriyel üretim ve vergiler çıktılar olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda illerin ekonomik performansları verimli olup olmadıklarına göre belirlenmiştir. Çalışmada, verimsiz kullanılan kaynakların belirlenmesinin geri kalmış ülkeler ve bölgeler açısından önemi üzerinde durulmuştur (Charnes, Cooper ve Shanling, 1989:325-344).

Golany ve Thore tarafından 1997 yılında yapılan çalışmada, VZA metoduyla 1970-1985 yıllarını kapsayan dönemde gelişmekte olan ve gelişmiş 72 ülkenin ekonomik ve sosyal performansları ölçülmüştür. Her bir ülke için verimlilik sıralaması ve ölçeğe göre getiriler (artan, azalan ve sabit) belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan girdiler; reel yurtiçi yatırımın reel GSYİH'ye oranı, eğitim ve savunma sanayi haricinde yapılan reel kamu harcamalarının reel GSYİH'ya oranı, eğitim alanındaki kamu harcamalarının nominal GSYİH'ya oranıdır. Çıktılar ise; kişi başına GSYİH'nın artış oranı, bebek ölüm oranı, ortaöğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci oranı, sosyal sigorta ödemelerinin nominal GSYİH'ya oranı olarak belirlenmiştir. Analizler sonucunda ülkelerin uzun dönemde ekonomik performansları arttıkça sosyo-ekonomik faktörlerin de bu gelişmelerden olumlu etkilendiği ortaya konulmuştur (Golany ve Thore, 1997:191-204).

Karkazis ve Thanassoulis 1998 yılında yaptıkları çalışmada, VZA metoduyla kuzey Yunanistan'a özel sektör yatırımlarını çekmek için verilen teşvikler ve gerçekleştirilen altyapı yatırımlarının, bölgelerarasındaki görece verimliliğini hesaplamışlardır. Kamu harcamalarının oldukça büyük bir bölümünü oluşturan teşviklerin amacının bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması olarak belirlendiği Yunanistan'da, teşviklerin ve altyapı yatırımlarının özel sektör yatırımlarını çekmede görece olarak daha başarılı bölgeler belirlenmiştir. Ayrıca, bu başarının altında yatan nedenler sorgulanarak Yunanistan'ın bölgesel gelişme politikalarının iyileştirilmesi üzerine yorumlar yapılmıştır (Karkazis ve Thanassoulis, 1998:123-137).

Byrnes ve Storbeck 2000 yılında yaptıkları çalışmada Çin illerinin ekonomik kalkınmada göreceli etkinliğini ölçmüşlerdir. Yazarlar, Charnes vd. tarafından 1989 yılında yapılan çalışmada kullanılan verileri kullanmışlar, fakat modellerinde sadece endüstriyel üretim değerini çıktı olarak belirlerken, işgücünün büyüklüğünü ve yatırım/sermaye birikimini de girdi olarak kullanmışlardır. Bu çalışma daha çok VZA yöntemini göreceli etkinlik ölçümünde en etkili yöntem olarak ifade etmesi açısından önemlidir (Byrnes ve Storbeck, 2000:141-154).

Halkos ve Tzemeris tarafından 2005 yılında yapılan çalışmada, VZA metoduyla 1980, 1990 ve 2000 yıllarında Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinin etkinlikleri ve optimum çıktı değerleri hesaplanmıştır. Modelde kullanılan girdiler; bin kişi başına düşen hastane yatağı sayısı, doktor sayısı, toplu ulaşım aracı sayısı ve bin öğrenci başına düşen okul sayısıdır. Çıktılar ise; GSYİH, kentsel nüfus ile kırsal nüfusun farkı, bin kişi başına düşen yeni konut sayısıdır. Belirtilen girdiler ve çıktılar; sağlık, eğitim, yaşama standartları, ekonomik ve bölgesel gelişme göstergeleri olarak seçilmiştir. Analiz sonucunda Yunanistan'daki bölgeler arasında yaşam standartları ve bölgesel gelişmişlik düzeyi arasında ilişki olduğu yorumu yapılmıştır (Halkos ve Tzemeris, 2005).

Türkiye'de bölgesel gelişme farklılıkları olduğuna yıllardır devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri tarafından yapılan çeşitli çalışmalarda değinilmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan kalkınma planlarındaki bölgesel politika bölümleri bu farklılıkları ortaya koyarken, farklılıkların azaltılmasına yönelik uygulanması gereken politikaları önermektedir. Literatürde VZA yöntemiyle Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farkları üzerine yapılan araştırma sayısının çok az olduğu görülmektedir.

Aydemir tarafından 2002 yılında yapılan çalışmada, VZA ile illerin kaynak kullanımında görece verimlilikleri değerlendirilmiştir. Ayrıca, çalışmada daha önce bölgelerarası ve bölgesel düzeyde gelişmişlik farklarını açıklamada kullanılmış analiz yöntemleri ele alınmıştır. Modelde kullanılan girdiler; kentlerdeki rekabetçi yapı, nitelikli insan gücü, ulaşım altyapısı harcamaları, özel kesim yatırımları, tarım, imalat, madencilik, enerji ve diğer sektörlerde gerçekleşen teşvik belgeli yatırımlar toplamı,

tarım ve imalat sektörlerinde hizmet veren KOBİ'lere verilen toplam yatırım ve işletme kredileri olarak belirlenmiştir. İl bazında üretilen katma değer ise çıktı olarak kullanılmıştır. Çalışmada bölgesel dengesizliklerin kaynakların etkin kullanılmadığı iller nedeniyle daha da arttığı vurgulanmıştır (Aydemir, 2002).

Kıran tarafından 2008 yılında yapılan çalışmada kalkınmada öncelikli illerin ekonomik etkinlikleri VZA ile değerlendirilmiştir. Çalışmada 1995-2000 yılları arasındaki dönemde iller bazında kamu yatırım gerçekleştirmeleri, teşvik belgeli yatırımlar, toplam banka kredileri girdi olarak; GSYİH, teşviklerle yaratılan istihdam, açılan işyeri sayısı ve dış ticaret dengesi ise çıktı olarak belirlenmiştir. Çalışmada hükümetlerce uygulanan kalkınmada öncelikli il politikalarının il ekonomilerini destekleyen ve rekabetçi yapılarına katkıda bulunan politikalar olarak uygulanması gerektiği belirtilmektedir (Kıran, 2008).

Bir etkinlik ölçüm tekniği olan VZA sağlık, finans, eğitim alanlarında daha sık uygulanmaktadır. Literatürde bu yöntemle Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farkları üzerine yapılan araştırma sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlikleri ile ilgili birçok veri bulunmasına rağmen düzey-2 bölgelerinin mevcut kaynaklarını ne derece verimli kullandıkları, hangi düzey-2 bölgelerinin daha başarılı bir performans sergiledikleri konusunda Türkiye için yapılan çalışmanın olmaması bu çalışmanın yapılma nedenleri arasındadır.

Bu çalışmada, istihdam yanında, istihdamın sektörel dağılımının, beşeri sermayenin, kamu altyapı yatırımlarının, girişimciliğin, yeniliklerin, teknoloji düzeyinin ve ihracatın ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilediği varsayılmaktadır. Bu çerçevede literatürde söz konusu değişkenler ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen kuramsal ve ampirik çalışmalara birinci bölümde değinilmiştir.

3.3.2. Çalışmada Kullanılan Veriler

Türkiye'de 26 Düzey-2 Bölgesi'nde verimlilik ölçümünün yapılması amacıyla 2004, 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarına ait verilerin ortalaması alınmış, 100 bin kişi

başına düşen rakamlar kullanılarak üç farklı analiz yapılmıştır. 2004 ve 2008 yıllarındaki bölgesel gelişmişlik farklarını görmek amacıyla her iki yıla ait veriler için ayrı bir model oluşturulmuştur. Çalışmada oluşturulan modeller ve değişkenler tablo 8'de görülmektedir. Ayrıca 2004 ve 2008 yılları arasındaki beş yıllık değişimi görmek amacıyla kişi başına gayri safi katma değer/reel büyüme oranının çıktı olarak kabul edildiği yıllık analizler yapılmıştır.

Tablo 8. Çalışmada Kullanılan Veriler*

Model I	<p><u>Çıktı:</u> Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer (KBGSKD) / Reel büyüme oranı</p> <p><u>Girdiler:</u> Girişimcilik (Yeni kurulan firma sayısı), Kamu yatırımları, Patent başvurusu, Faydalı ürün ve endüstriyel tasarım başvurusu, Orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, İhracat, İstihdam</p>
Model II	<p><u>Çıktı:</u> Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer (KBGSKD) / Reel büyüme oranı</p> <p><u>Girdiler:</u> Girişimcilik (Yeni kurulan firma sayısı), Kamu yatırımları, Patent başvurusu, Faydalı ürün ve endüstriyel tasarım başvurusu, Orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, İhracat, Tarım sektöründe istihdam edilenler, Hizmetler sektöründe istihdam edilenler, Sanayi sektöründe istihdam edilenler</p>
Model III	<p><u>Çıktı:</u> Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer (KBGSKD) / Reel büyüme oranı</p> <p><u>Girdiler:</u> Girişimcilik (Yeni kurulan firma sayısı), Kamu yatırımları, Patent başvurusu, Faydalı ürün ve endüstriyel tasarım başvurusu, Orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, İhracat, İlköğretim mezunu istihdam edilenler, Ortaöğretim mezunu istihdam edilenler, yüksek öğretim mezunu istihdam edilenler</p>

Çalışmanın birinci bölümünde değinilen büyümede içsel faktörlerin önemini araştırmak amacıyla kurulan modeller için tablo 8'de belirtilen girdiler seçilmiştir. Kurumların ve sosyal sermayenin bölgesel kalkınmadaki rolünü ortaya koyacak verilere ulaşılamaması nedeniyle bu değişkenler analize dahil edilememiştir. Ayrıca düzey-2 bölgelerine ait AR-GE verilerinin olmaması nedeniyle patent, faydalı ürün ve endüstriyel ürün başvuruları yenilikleri temsil etmek üzere kullanılmıştır. Türk Patent

* Analizlerde kullanılan veriler ek 1'de yer almaktadır.

Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan verilerin problemi doğru bir şekilde açıklamak için yeterli ve güvenilir olduğu kabul edilmiştir.

Çalışmada I. model ile önce istihdamın KBGSKD üzerindeki etkisi 2004, 2008 yılları ve 2004-2008 dönemi için araştırılmıştır. Daha sonra bölgelerin 2004-2008 dönemi büyüme performanslarının incelenmesi amacıyla reel büyüme oranının çıktı olarak belirlendiği bir analiz yapılmış ve bulgular değerlendirilmiştir. II. model ile istihdamın sektörel dağılımının KBGSKD üzerindeki etkisi 2004, 2008 yılları ve 2004-2008 dönemi için araştırılmış, düzey-2 bölgelerinin 2004-2008 dönemi büyüme performanslarının incelenmesi amacıyla reel büyüme oranının çıktı olarak belirlendiği bir analiz yapılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır. III. model ile beşeri sermayenin KBGSKD üzerindeki etkisi 2004, 2008 yılları ve 2004-2008 dönemi için araştırılmış, düzey-2 bölgelerinin 2004-2008 dönemi büyüme performanslarının incelenmesi amacıyla reel büyüme oranının çıktı olarak belirlendiği bir analiz yapılmış ve bulgular değerlendirilmiştir.

Tüm analizlerde verimliliğin ölçülmesi amacıyla VZA çerçevesinde geliştirilmiş olan girdi odaklı Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) Yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada girdi odaklı modelin çıktı odaklı modele göre tercih edilmesinin nedeni, girdi odaklı modelin hedef fonksiyonunun mevcut girdileri minimize etmesidir. Mevcut çıktıyı en az girdiyle üretme amacına yönelik girdi odaklı model, bu yönüyle tasarruf yönelimli bir model özelliğine sahiptir. Ayrıca farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda kamu sektörü için tercih edilen modeldir (Aydemir, 2002:104).

Üç modelin her biri, belirlenen çıktı ve girdilerle, girdi-odaklı CCR modeli uygulanarak çözülmüştür. CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri varsayımını taşımaktadır. Öncelikle CCR modelinin tercih edilmesinin sebebi, sabit getiri varsayımı altında elde edilebilecek verimlilik değerlerinin, değişken getirili verimlilik değerlerine göre daha düşük çıkmasıdır. Daha gerçekçi ve fazla iyimser olmadan yapılacak bir analizin daha anlamlı sonuçlar ortaya koyması hedeflenerek, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı taşıyan CCR modeli benimsenmiş, değişken getirili girdi-odaklı Banker-Charnes-Cooper (BCC) modelinin sonuçları ise ölçek verimliliğinin hesaplanması

amacıyla kullanılmıştır. Ölçek etkinliği, bir karar verme biriminin operasyonel sorunlarının yanısıra üretim sürecinde sahip olduğu ölçek büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Ölçek etkinliğine sahip bir karar verme birimi için ölçek büyüklüğü ya ölçeğe göre artan getiri ya da ölçeğe göre azalan getiri özelliğini taşımaktadır (Aydemir, 2002:104, 109).

Türk Patent Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan verilerin analizinde Banxia Frontier Analyst 4.1 programı kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulguların yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, verimlilik sonuçlarının sadece göreceli verimlilik değerlerini yansıtmasıdır. Diğer bir ifadeyle herhangi bir düzey-2 bölgesinin yüzde 100 verimli olması, sadece karşılaştırıldığı diğer 25 düzey-2 bölgesine göre, mevcut girdiler ve çıktı sonucunda yüzde 100 verimliliği ifade etmektedir. Bu sonuç, söz konusu bölgenin kendi başına değerlendirildiğinde kaynak kullanımında yüzde 100 verimli olduğu anlamına gelmemektedir (Aydemir, 2002:104-105).

3.3.3. VZA Sonuçları

Ölçeğe göre artan getiri özelliği taşıyan verimsiz bir düzey-2 bölgesi bir birim girdi ile bir birimden fazla çıktı elde edebilecekken bir birim çıktı üretmektedir. Herhangi bir düzey-2 bölgesi bir birimden fazla çıktı üretip büyüme ve gelişme potansiyelini sonuna kadar kullanabilecekken coğrafi konum, iklim şartları gibi dışsal nedenlerden dolayı kapasitesinin altında ürün üretmekte ve verimsizliğini artırmaktadır (Aydemir, 2002:109).

VZA incelemeye alınan üretim teknolojisi çerçevesinde belirlenen göreceli olarak verimli bölgeler ile bu bölgelerin oluşturduğu verimlilik sınırını belirlemekte, daha sonra ise görece olarak verimsiz olan bölgeler üzerinde yorumlar yapmaya fırsat tanımaktadır. Göreceli olarak verimsiz olan her bölge için verimliliğin iyileştirilebileceği varsayımı mevcuttur ve verimsiz bir bölgenin bunu gerçekleştirebilmesi diğer bir ifadeyle verimlilik sınırı üzerinde yer alabilmesi için daha az oranda kullanması gereken girdi miktarları ile daha fazla üretmesi gereken çıktı

miktarı yöntemin sağladığı bulgular arasında yer almaktadır. Verimsiz bölgelerin girdi ve çıktılarını hangi miktarlarda verimsiz kullandığı sorusunun yanıtı verimli bölgeler ile karşılaştırılma sonucu en iyi gözlem kümesinde yer alan bölgelerden en uygun olanlarının bir bileşimi (ağırlıklı bileşimi) hesaplanarak verilmektedir. Her bir verimsiz bölgenin ulaşabileceği hedefleri göstermeyi olanaklı kılmak için verimlilik sınırında yer alan ve “sanal bir üretici” oluşturmak üzere verinin kendisinden çıkarılan ağırlıklar yardımıyla birleştirilerek hesaplamalara dahil edilen verimli bölgelerden incelenen verimsiz bölgeye en benzer özellikleri (girdi ve çıktı gözlemleri açısından) taşıyanlar kıyas grubunu oluşturmaktadırlar. Her bir verimsiz bölgenin kıyas grubundaki birimlerin tümünün verimlilik değeri 1’e eşittir (Aydemir, 2002:110). Bu çalışmada verimlilik değerleri yüzde ile ifade edildiği için 100’e eşittir.

3.3.3.1. Model I Sonuçları

3.3.3.1.1. 2004 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları

Düzyey-2 bölgelerinin 2004 yılına ait girişimcilik, kamu yatırımları, patent, faydalı ürün ve endüstriyel tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, ihracat, istihdam verileri girdi, kişi başına gayri safi katma değer (KBGSKD) çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 9’da özetlenmiştir. VZA yöntemiyle elde edilen bulgulara göre dört düzey-2 bölgesinin (TRC1, TR72, TR63 ve TR33)* 26 bölge arasında KBGSKD yaratmada görece en düşük ölçek etkinliğine ve teknik etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgeler ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları, ölçeğe göre artan getiriye sahip olmaları ve etkinsiz girdi kullanımları sonucu 2004 yılında yüksek gelişme potansiyellerinin altında katma değer (KD) üretmişlerdir. Bu bölgelerin KBGSKD’leri Türkiye ortalamasının altında %51-84 arasında dağılmaktadır. Gelişme potansiyeli olan bu bölgelerde öncelikle ölçeklerin ve girdilerin daha etkin kullanımının, sonrasında girdi miktarının arttırılmasının katma değerlerini daha fazla artıracığı görülmektedir.²⁹

* Düzey-2 bölgelerinde yer alan iller ek 1’de yer almaktadır.

²⁹ Bu sonuç, Charnes A., Cooper W. ve Shanling L. (1988) tarafından kanıtlanmıştır.

TRC1 (Gaziantep, Adıyaman ve Kilis) Bölgesi %66.6 ile üretimde en düşük ölçek etkinliğine ve %72.47 ile en düşük toplam etkinliğe sahiptir. Bölgede göreceli olarak faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımların %83.43'ü, ihracatın %71.12'si verimli kullanılmamıştır. Bu bölgenin yarattığı katma değere en büyük katkı istihdamdan (%60.44) ve kamu yatırımlarından (%20.39) gelmiştir. TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesi görece düşük ölçek etkinliğine (%85.39) ve düşük toplam etkinliğe (%80.1) sahip bir diğer bölge olmuştur. Bu bölgenin faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı ile orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan yeterince yararlanamadığı; katma değerine en büyük katkının istihdamdan geldiği görülmektedir.

TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) Bölgesi görece düşük ölçek etkinliğine (%87.5) ve düşük toplam etkinliğe (%87.5) sahip bir diğer bölge olmuştur. Bu bölgenin ihracat, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdam, kamu yatırımları, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı ile girişimci potansiyelinden yeterince yararlanamadığı; katma değerine en büyük katkının istihdamdan geldiği görülmektedir. TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) Bölgesi görece düşük ölçek etkinliğine (%89.74) ve toplam etkinliğe (%79.6) sahiptir. Bu bölgenin faydalı ürün, endüstriyel ürün tasarımı ve patent başvurusu potansiyelini etkin kullanamadığı; katma değerine en büyük katkının orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan ve kamu yatırımlarından geldiği görülmektedir.

Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde yer alan ve aynı yıl %72-88 aralığında toplam etkinliğe sahip bölgeler arasında yer alan TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR52 (Konya, Karaman), TR62 (Adana, Mersin), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) bölgelerinin birçoğunda yaratılan katma değer yüksek olmasına rağmen girdilerin kullanımındaki etkinsizlik oranlarının da yüksek olduğu ve bu bölgelerin benzer girdilerden yeterince yararlanamadığı görülmektedir.

Tablo 9. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model I), 2004 yılı

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %							Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %						
					A	B	C	D	E	F	G	A	B	C	D	E	F	G
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	14,45	31,72	0	0	34,27	0	19,56
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	88,08	11,92	0	0	0	0	0
TR22	72.40	73.30	98.77	Artan	-45,42	-45,01	-76,24	-46,56	-27,62	-27,62	-27,62	0	0	0	0	5,31	9,03	85,66
TR31	94.60	95.10	99.47	Artan	-5,42	-5,42	-28,06	-55,55	-5,42	-5,42	-5,42	5,88	24,17	0	0	13,76	7,28	48,9
TR32	83.90	84.00	99.88	Artan	-31,68	-16,1	-16,1	-73,65	-16,1	-75,81	-17,64	0	83,11	5,22	0	11,66	0	0
TR33	79.60	88.70	89.74	Artan	-20,43	-20,43	-39,73	-76,64	-20,43	-37,02	-32,12	7,95	43,64	0	0	48,41	0	0
TR41	76.20	76.50	99.61	Artan	-23,83	-25,38	-33,46	-71,06	-28,31	-23,83	-23,83	8,15	0	0	0	0	33,99	57,87
TR42	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	95,04	0	0	0	0	0	4,96
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	35,59	3	0	0	3,77	57,63
TR52	82.90	90.90	91.20	Artan	-17,13	-17,13	-52,67	-85,57	-56,57	-17,13	-17,13	8,15	9,76	0	0	0	4,84	77,25
TR61	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	88,81	0	0	11,19	0	0
TR62	83.30	90.20	92.35	Artan	-51,86	-16,74	-16,74	-49,57	-39,77	-16,74	-16,74	0	12,71	5,48	0	0	7,57	74,24
TR63	87.50	100.00	87.50	Artan	-42,26	-66,93	-12,52	-64	-75,96	-79,54	-12,52	0	0	0,07	0	0	0	99,93
TR71	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	16,74	66,36	0	0	0	16,9	0
TR72	80.10	93.80	85.39	Artan	-19,88	-19,88	-23,39	-85,52	-35,76	-19,88	-19,88	8,5	10,87	0	0	0	9,55	71,08
TR81	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	100	0	0	0	0
TR82	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	2,21	0	0	1,65	96,13
TR83	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	66,34	0	0	10,79	18,18	4,69
TR90	87.80	89.90	97.66	Artan	-12,24	-54,77	-85,33	-12,24	-58,93	-86,83	-31,46	75,56	0	0	24,44	0	0	0
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	98,84	1,16	0
TRA2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	15,38	0	0,14	0	0	84,48
TRB1	91.70	100.00	91.70	Artan	-23,96	-13,37	-16,01	-8,26	-8,26	-41,48	-8,26	0	0	0	29,15	7,1	0	63,75
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0,67	0	0	99,33	0
TRC1	66.60	91.90	72.47	Artan	-33,43	-33,43	-33,43	-83,43	-33,43	-71,12	-33,43	2,71	20,39	3,74	0	12,71	0	60,44
TRC2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	76,93	0	0	23,07	0
TRC3	91.30	100.00	91.30	Artan	-19,1	-8,73	-8,73	-8,73	-17,32	-60,31	-9,41	0	97,81	0,37	1,82	0	0	0

A: Girişimcilik, B: Kamu Yatırımları, C: Patent Başvurusu, D: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarım Başvurusu, E: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, F: İhracat, G: İstihdam

Analiz sonucunda elde edilen sonuçlar görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri (TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2 ve TRC3) açısından değerlendirildiğinde katma değer yaratmada TRA1 Bölgesi'nde orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın; TRA2 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının; TRB1 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun ve istihdamın; TRB2 Bölgesi'nde ihracatın; TRC2 Bölgesi'nde patentlerin ve ihracatın; TRC3 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının önemli etkileri olduğu görülmektedir. Bu bölgelerin KBGSKD'leri Türkiye ortalamasının en altında %36-57 arasında dağılmaktadır.

2004 yılında görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde katma değer yaratmada öncelikle yenilik faaliyetlerinden, ardından ihracattan, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan, kamu yatırımlarından ve ihracattan en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle yenilik faaliyetlerini ve istihdamı arttırmaları bölgelerde yaratılan katma değer artmasına en fazla katkı sağlayarak bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkıda bulunabilir.

3.3.3.1.2. 2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları

2008 yılına ait girişimcilik, kamu yatırımları, patent, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, ihracat, istihdam verileri girdi, KBGSKD çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 10'da özetlenmiştir.

2004 yılında görece oldukça düşük toplam etkinliğe sahip olan bölgelerin 2008 yılında daha iyi bir performans sergilediği görülmektedir. TRC1 (Gaziantep, Adıyaman ve Kilis) Bölgesi %76.03 ile üretimde en düşük ölçek etkinliğine ve %66.6 ile en düşük toplam etkinliğe sahiptir. Bölgede göreceli olarak faydalı ürün ve endüstriyel ürün

tasarımlarının %68.74'ü, ihracatın %50.51'i, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın %47.95'i verimli kullanılamamıştır. Bölgenin ölçek etkinliği 2004 yılına göre yaklaşık %4 oranında artmış, toplam etkinliği ise değişmemiştir. Faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımları, ihracat girdilerindeki etkinsizlik oranlarının azaldığı, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamda etkinsizliğin arttığı görülmektedir. 2008 yılında bölgede yaratılan katma değere en önemli katkılar istihdam (%32.90), patent başvurusu (%31.02) ve kamu yatırımlarından (%26.77) kaynaklanmıştır.

TR52 (Konya, Karaman) Bölgesi 2004 yılına göre toplam etkinliğin azaldığı, ölçek etkinliğinin arttığı bir bölgedir. Bölge kamu yatırımlarından, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımından, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan yeterince yararlanamamıştır. 2008 yılında bölgede yaratılan katma değere en önemli katkılar istihdam (%52.79) ve patent başvurusundan (%27.99) kaynaklanmıştır. TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) Bölgesi %81.10 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuştur. Bu bölgenin kamu yatırımları, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdam ve ihracattan yeterince yararlanamadığı görülmektedir. Bölgede yaratılan katma değere en önemli katkı %85.84 ile girişimcilikten kaynaklanmıştır.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular görece görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan Doğu ve Güneydoğuda yer alan bölgeler açısından ele alındığında katma değer yaratmada TRA1 Bölgesi'nde girişimciliğin; TRA2 Bölgesi'nde orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın ve ihracatın; TRB1 Bölgesi'nde istihdamın; TRB2 Bölgesi'nde ihracatın; TRC2 Bölgesi'nde ihracatın ve istihdamın; TRC3 Bölgesi'nde istihdamın önemli etkileri olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model I), 2008 yılı

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %							Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %						
					A	B	C	D	E	F	G	A	B	C	D	E	F	G
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	25,27	2,74	0	0	31,94	0	40,05
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	77,20	0	0	0	0	22,80	0
TR22	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	49,55	14,06	0	0	36,39	0
TR31	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	30,53	41,84	27,63	0	0	0	0
TR32	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	27,85	0	0	27,09	0	45,07
TR33	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	100	0	0	0	0	0	0
TR41	97.00	99.00	97.98	Azalan	-3,04	-3,04	-18,66	-58,49	-29,21	-28,96	-3,04	20,10	31,40	0	0	0	0	48,50
TR42	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	73,10	0	12,00	0	0	0	14,91
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	21,94	0,69	0	0	25,70	10,34	41,32
TR52	65.70	74.90	87.72	Artan	-34,32	-46,76	-34,32	-87,90	-41,02	-34,32	-34,32	12,59	0	27,99	0	0	6,63	52,79
TR61	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	20,08	0	14,14	0	6,93	12,12	46,73
TR62	97.60	99.90	97.70	Artan	-2,44	-2,44	-2,44	-9,35	-61,13	-2,44	-2,44	3,18	10,72	23,19	0	0	4,47	58,44
TR63	95.10	95.70	99.37	Artan	-4,92	-4,92	-4,92	-41,88	-62,68	-25,71	-4,92	7,71	17,64	24,59	0	0	0	50,05
TR71	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	26,58	0	20,04	10,34	0	8,54	34,50
TR72	90.70	93.70	96.80	Artan	-9,33	-9,33	-9,33	-87,67	-40,86	-9,33	-9,33	2,61	8,99	24,68	0	0	4,81	58,91
TR81	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	4,14	0	0	95,86	0	0
TR82	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	30,23	15,31	3,83	0	0	29,88	20,75
TR83	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	78,88	2,38	3,67	0	0	15,07	0
TR90	81.10	84.00	96.55	Artan	-18,85	-55,83	-18,85	-54,50	-45,86	-41,25	-26,52	85,84	0	14,15	0	0	0	0
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	96,20	0	0	0	1,29	2,51	0
TRA2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	10,00	0	42,13	47,86	0
TRB1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	12,14	0	5,15	11,56	15,91	55,24
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0,19	0	0	99,81	0
TRC1	66.60	87.60	76.03	Artan	-33,43	-33,43	-33,43	-68,74	-47,95	-50,51	-33,43	9,31	26,77	31,02	0	0	0	32,90
TRC2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	4,26	0	0	0	40,58	55,15
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	13,01	0	27,71	59,28

A: Girişimcilik, B: Kamu Yatırımları, C: Patent Başvurusu, D: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarım Başvurusu, E: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, F: İhracat, G: İstihdam

2008 yılında Türkiye genelinde görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde katma değer yaratmada öncelikle yenilik faaliyetlerinden, ardından orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan, ihracattan, kamu yatırımlarından en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle istihdamı ve ihracatı arttırmaları bölgelerde yaratılan katma değer artmasına en fazla katkı sağlayarak bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkıda bulunabilir.

3.3.3.1.3. 2004-2008 Dönemi Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları

Düzyey-2 bölgelerinin 2004-2008 dönemine ait girişimcilik, kamu yatırımları, patent, faydalı ürün ve endüstriyel tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, ihracat, istihdam verileri girdi, KBGSKD çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 11’de özetlenmiştir. VZA yöntemiyle elde edilen bulgulara göre üç düzey-2 bölgesinin (TRC1, TR63 ve TR52) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük ölçek etkinliğine sahip olduğu görülmektedir. TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi %69.80 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. Bu bölgeyi %92.37 ile TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), %94.66 ile TR52 (Konya, Karaman) Bölgesi takip etmektedir. Bu bölgelerin beş yıllık dönemde ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamadıkları görülmektedir. Gelişme potansiyeli olan bu bölgelerde öncelikle ölçeklerin ve girdilerin daha etkin kullanımının, sonrasında girdi miktarının arttırılmasının katma değerlerini daha fazla arttıracığı görülmektedir.

Tablo 11. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model I), 2004-2008 dönemi

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %							Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %						
					A	B	C	D	E	F	G	A	B	C	D	E	F	G
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	18	18,06	0	0	30,57	0	33,37
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	91,69	6,58	0	0	0	1,73	0
TR22	88.50	88.60	99.89	Artan	11,49	-11,49	-25,02	-57,86	-11,49	-11,49	-11,49	8,79	39,81	0	0	7,24	41,99	2,17
TR31	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	22,75	16,87	0	0	25,06	0	35,32
TR32	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	16,32	61,08	12,12	0	10,48	0	0
TR33	97.80	100.00	97.80	Artan	-2,21	-2,21	-13,16	-68,56	-8,15	-2,21	-24,83	89,15	8,35	0	0	0	2,5	0
TR41	92.60	92.70	99.89	Artan	-11,67	-7,36	-7,36	-66,81	-28,23	-13,18	-7,36	0	34,95	0	0	0	0	57,75
TR42	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	100	0	0	0	0	0	0
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	28	0	0	0	12,59	8,06	51,36
TR52	83.30	88.00	94.66	Artan	-18,95	-59,09	-16,69	-89,17	-57,79	-16,69	-16,69	0	0	13,92	0	0	4,25	81,83
TR61	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	33,37	0	0	66,63	0	0
TR62	87.60	91.10	96.16	Artan	-37,36	-17,49	-12,36	-52,39	-30,31	-12,36	-12,36	0	0	14,07	0	0	7,25	78,68
TR63	79.90	86.50	92.37	Artan	-27,41	-32,87	-20,08	-57,38	-45,09	-24,62	-20,08	0	0	15,04	0	0	0	84,96
TR71	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	79,6	1,92	0	0	0	18,48	0
TR72	82.20	89.90	91.43	Artan	-17,84	-52,95	-20,11	-90,45	-17,84	-17,84	-17,84	11,22	0	0	0	15,77	5,8	67,21
TR81	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	6,66	76,28	0	0	0	17,07
TR82	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	78,95	0	21,05	0	0	0	0
TR83	99.60	100.00	99.60	Artan	-0,42	-0,42	-19,27	-54,46	-0,42	-0,42	-21,39	8,79	51,51	0	0	9,1	30,6	0
TR90	83.50	87.70	95.21	Artan	-16,51	-50,35	-67,08	-35,56	-16,51	-71,44	-33,48	96,86	0	0	0	3,14	0	0
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	89,64	0	10,36	0
TRA2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	100	0	0	0
TRB1	96.50	100.00	96.50	Artan	-18,98	-3,5	-59,05	-3,5	-23,61	-3,5	-3,5	0	36,05	0	31,2	0	11,42	21,33
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	79,59	0	0	20,41
TRC1	69.80	100.00	69.80	Artan	-30,24	-30,24	-30,24	-83,91	-30,24	-74,93	-30,24	9,2	18,76	3,34	0	20,32	0	48,38
TRC2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	63,24	0	0	12,54	24,21
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	43,96	0	0	56,04

A: Girişimcilik, B: Kamu Yatırımları, C: Patent Başvurusu, D: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarım Başvurusu, E: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, F: İhracat, G: İstihdam

Aynı dönemde TR10, TR21, TR42, TR51, TR61, TR71, TR81, TR82, TR83, TRA1, TRA2, TRB2, TRC2 düzey-2 bölgeleri girdileri çıktıya dönüştürmede diğer bölgelere göre yüzde 100 verimli bulunmuştur. VZA yöntemiyle elde edilen bulgulara göre yedi düzey-2 bölgesinin (TR22, TR52, TR62, TR63, TR72, TR90 ve TRC1) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük toplam etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi yaklaşık %69.8 ile en düşük toplam etkinliğe sahiptir. Bölgede göreceli olarak faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun %83.91'i, ihracatın %74.93'ü verimli kullanılmamış, bölgede yaratılan katma değere en önemli katkı %48.38 ile istihdamdan kaynaklanmış, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın katkısı %20.32 olmuştur. TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) Bölgesi %79.9 ile düşük toplam etkinliğe sahiptir. Bu bölgenin faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı ile orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan yeterince yararlanamadığı, katma değere en önemli katkının istihdamdan gerçekleştiği görülmektedir.

TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesi %82.2 gibi düşük bir toplam etkinlik düzeyine sahiptir. Bölgenin kamu yatırımları, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı potansiyelini etkin kullanamadığı, katma değerine en önemli katkının %67.21 ile istihdamdan kaynaklandığı görülmektedir. TR52 Bölgesi %83.3 ile düşük toplam etkinlik düzeyine sahip diğer bir bölge olmuştur. Bölge; kamu yatırımları, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan yeterince yararlanamamış, istihdamın katma değere katkısı %81.83 olmuştur. TR90 Bölgesi %83.5 ile düşük toplam etkinliğe sahiptir. Bölge kamu yatırımları, patent, ihracat potansiyelini etkin kullanamamış, girişimciliğin katma değere önemli katkısı olduğu (%96.86) görülmüştür. TR62 Bölgesi %87.6 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölgedir. Bölge; girişimcilik, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan yeterince yararlanamamış, bölgede istihdamın katma değere katkısı %78.68 olmuştur. TR22 Bölgesi %88.5 ile düşük toplam etkinliğe sahip bir diğer bölgedir; patent, faydalı ürün ve endüstriyel tasarım potansiyellerini yeterince kullanamamıştır. Bölgede yaratılan katma değere önemli katkıların %41.99 ile ihracattan ve %39.81 ile kamu yatırımlarından geldiği görülmektedir.

Beş yıllık dönemde TR52 (Konya, Karaman) ve TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) bölgelerinde girdilerin etkinsizlik oranlarının arttığı, TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi'nde ise değişmediği, TRC1 Bölgesi'ndeki etkinsizliğin tamamının üretimde ölçek etkinsizliğinden kaynaklandığı görülmektedir. TR22 (Balıkesir, Çanakkale) ve TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgelerinin 2008 yılında toplam etkinlikleri artmasına rağmen 2004-2008 döneminde azalmıştır. Bu bölgelerde söz konusu girdiler açısından olumsuz dışsal tasarruflar oluşmuştur.

Analiz sonuçları görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan Doğu ve Güneydoğuda yer alan bölgeler açısından ele alındığında katma değer yaratmada TRA1 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun ve ihracatın; TRA2 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun; TRB1 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun; TRB2 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun ve istihdamın; TRC2 Bölgesi'nde patentlerin; TRC3 Bölgesi'nde istihdamın, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun önemli etkileri olduğu görülmektedir.

Görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde katma değer yaratmada öncelikle yenilik faaliyetlerinden, ardından kamu yatırımlarından ve ihracattan en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına katkı sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle yenilik faaliyetlerini ve istihdamı arttırmaları bölgelerde yaratılan katma değer artmasına en fazla katkı sağlayarak bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkıda bulunabilir.

3.3.3.1.4. Düzey-2 Bölgelerinin 2004-2008 Döneminde Büyüme Performanslarının Karşılaştırılması

Düzey-2 Bölgelerinin 2004-2008 dönemindeki büyüme performanslarını karşılaştırmak amacıyla girişimcilik, kamu yatırımları, patent, faydalı ürün ve

endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, ihracat, istihdam verileri girdi, reel büyüme oranı çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 12’de özetlenmiştir.

VZA yöntemiyle düzey-2 bölgelerinin büyüme performanslarının analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre dört düzey-2 bölgesinin (TRC2, TR82, TR81 ve TRC1) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük ölçek etkinliğine sahip olduğu görülmektedir. TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi %6.40 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. Bu bölgeyi %14.36 ile TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesi, %45.62 ile TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Bölgesi, %49.20 ile TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi izlemektedir. Bu bölgelerin ölçek ekonomilerinden görece yararlanamadıkları görülmektedir.

Analiz sonucunda TR21, TR33, TR83, TRA1, TRB2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri girdileri çıktıya dönüştürmede diğer bölgelere göre yüzde 100 verimli bulunmuştur. On düzey-2 bölgesinin (TRC2, TR82, TR81, TR61, TR31, TR32, TR51, TR42, TR41 ve TRC1) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük toplam etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgeler ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları, ölçeğe göre artan getiriye sahip olmaları ve etkinsiz girdi kullanımları sonucu 2004-2008 döneminde yüksek gelişme potansiyellerinin altında katma değer üretmişlerdir.

TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi %6.40 ile en düşük büyüme performansı sergileyen ve en düşük toplam etkinliğe sahip olan bölgedir. Bölgede göreceli olarak tüm girdiler verimli kullanılmamış ve düşük büyüme oranı gerçekleşmiştir. TRC2 Bölgesi 2004-2008 döneminde %5 ile Türkiye ortalamasının en altında büyüme oranına sahip bölgedir. Bölgede yaratılan katma değere istihdamın katkısı %60.22, ihracatın %39.78 olmuştur. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesi %10.50 toplam etkinlik ile öncelikle yenilik faaliyetlerini, ardından diğer girdilerini verimli kullanamamıştır. Bu bölgenin 2004-2008 dönemindeki büyüme performansı %16 ile Türkiye ortalamasının oldukça altında gerçekleşmiştir. Bölgede yaratılan katma değere en önemli katkı %64.10 ile girişimcilikten ve %35.90 ile ihracattan kaynaklanmıştır.

Tablo 12. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model I), 2004-2008

Dönemi Büyüme Performanslarının Analizi

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %							Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %						
					A	B	C	D	E	F	G	A	B	C	D	E	F	G
TR10	45.00	61.90	72.70	Artan	-87.23	-55	-91.72	-94.34	-79.79	-95.50	-55	0	51.38	0	0	0	0	48.62
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	63.88	0	28.66	0	7.46	0
TR22	84.80	89.70	94.54	Azalan	-45.42	-15.17	-17.59	-29.70	-24.27	-15.17	-15.17	0	60	0	0	0	33.99	6.01
TR31	38.80	70.40	55.11	Artan	-81.70	-61.15	-81.61	-86.45	-75.48	-90.38	-61.15	0	43.32	0	0	0	0	56.68
TR32	39.20	72.10	54.37	Artan	-89.54	-60.85	-81.57	-89.48	-60.85	-88.15	-80.17	0	78.93	0	0	21.07	0	0
TR33	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	32.54	0	0	0	0	67.46
TR41	47.60	60.60	78.55	Artan	-73.06	-52.40	-79.62	-89.50	-84.43	-91.20	-52.40	0	50.37	0	0	0	0	49.63
TR42	44.00	60.90	72.25	Artan	-69.08	-55.99	-85.22	-82.51	-87.96	-92.96	-55.99	0	58.14	0	0	0	0	41.86
TR51	43.00	64.50	66.67	Artan	-89.42	-57.04	-90.17	-89.89	-77.63	-79.21	-57.04	0	52.04	0	0	0	0	47.96
TR52	51.30	62.30	82.34	Artan	-55.82	-48.68	-86.99	-95.01	-89.95	-48.68	-48.68	0	51.48	0	0	0	29.32	19.20
TR61	37.50	67.30	55.72	Artan	-92.94	-62.47	-87.58	-85.79	-62.47	-65.09	-81.74	0	83.41	0	0	16.59	0	0
TR62	55.80	81.10	68.80	Artan	-66.24	-44.20	-44.20	-44.20	-61.71	-63.23	-46.16	0	66.96	1.26	31.78	0	0	0
TR63	70.40	78.50	89.68	Artan	-49.01	-29.58	-29.58	-51.15	-58.57	-58.09	-46.92	0	86.29	13.71	0	0	0	0
TR71	88.10	88.70	99.32	Artan	-28.53	-11.92	-56.26	-45.82	-77.14	-11.92	-11.92	0	71.21	0	0	0	21.98	6.81
TR72	65.30	83.10	78.58	Artan	-47.79	-34.69	-43.80	-87.95	-63.37	-43.22	-34.69	0	50.91	0	0	0	0	49.09
TR81	27.10	59.40	45.62	Artan	-82.14	-72.90	-84.16	-79.67	-72.90	-72.90	-83.57	0	78.94	0	0	7.64	13.43	0
TR82	10.50	73.10	14.36	Artan	-89.54	-91.93	-96.62	-98.79	-97.80	-89.54	-92.22	64.10	0	0	0	0	35.90	0
TR83	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	68.93	0	0	0	31.07	0
TR90	53.80	60.40	89.07	Artan	-46.18	-49.42	-91.22	-81.84	-76.65	-60.08	-68.03	100	0	0	0	0	0	0
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	100	0
TRA2	86.80	100.00	86.80	Artan	-39.91	-13.16	-13.16	-22.13	-13.98	-13.16	-57.84	0	88.86	2.95	0	0	8.19	0
TRB1	85.20	89.60	95.09	Artan	-43.23	-14.77	-74.38	-30.09	-14.77	-14.77	-36.14	0	79.89	0	0	8.97	11.13	0
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	100	0	0	0
TRC1	49.20	100.00	49.20	Artan	-69.14	-50.84	-50.84	-81.37	-60.31	-87.22	-54.97	0	61.71	38.29	0	0	0	0
TRC2	6.40	100.00	6.40	Artan	-95.51	-94.56	-98.46	-99.15	-97.93	-93.57	-93.57	0	0	0	0	0	39.78	60.22
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	0	95.35	0	0	4.65	0	0

A: Girişimcilik, B: Kamu Yatırımları, C: Patent Başvurusu, D: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarım Başvurusu, E: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, F: İhracat, G: İstihdam

TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Bölgesi %27.10 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuş, yenilik faaliyetlerini ve girişimciliği verimli kullanamamıştır. Bu bölgenin büyüme performansı Türkiye ortalamasının altındadır (%45). Ayrıca kamu yatırımlarının bölgede yaratılan katma değere katkısı %78.94'tür. TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) Bölgesi düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölgedir. Bu bölgenin öncelikle girişimciliği, ardından yenilik faaliyetlerini etkin kullanamadığı, katma değere en önemli katkının kamu yatırımlarından kaynaklandığı görülmektedir. Bu bölgelerin en etkinsiz kullandıkları girdiler öncelikle genel istihdam, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerde çalışanlar, ardından diğerleridir. Büyüme performanslarına en büyük katkı ise ihracattan ya da kamu yatırımlarından gelmektedir. Bölgelerin büyümelerine ihracatlarındaki büyümenin katkısı bazı gelişmiş bölgelerde ve geri kalmış Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde genelde daha yüksek çıkmaktadır.

2004-2008 dönemi büyüme performanslarını ortaya koyan bulgular görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan Doğu ve Güneydoğu bölgeleri açısından ele alındığında katma değer yaratmada TRA1 Bölgesi'nde ihracatın; TRA2 ve TRB1 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının; TRB2 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun; TRC2 Bölgesi'nde istihdamın ve ihracatın; TRC3 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının önemli etkileri olduğu görülmektedir. Bu bölgelerden TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Bölgesi'nde 2004-2008 döneminde reel büyüme oranı %106 olmuştur. TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) ve TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) bölgelerinin Türkiye ortalamasına yakın büyüme oranlarına sahip oldukları görülmektedir.

Görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde katma değer yaratmada öncelikle yenilik faaliyetlerinden, ardından kamu yatırımlarından ve ihracattan en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin özellikle yenilik faaliyetlerini ve istihdamı arttırmaları bölgelerde yaratılan katma değerinin artmasına neden olacaktır.

3.3.3.2. Model II Sonuçları

3.3.3.2.1. 2004 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları

Hizmetler, sanayi ve tarım sektörlerinde istihdam edilenlerin bölgelerin verimlilik değerlerine etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz için düzey-2 bölgeleri bazında 2004 yılına ait tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam edilenler, girişimcilik, kamu yatırımları, patent, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, ihracat verileri girdi, KBGSKD çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 13’de özetlenmiştir.

VZA yöntemiyle elde edilen bulgulara göre üç düzey-2 bölgesinin (TRC1, TR33 ve TR72) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük ölçek etkinliğine sahip olduğu görülmektedir. TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi %77.10 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) Bölgesi %88.17, TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesi %89.10 ile düşük ölçek etkinliğine sahip diğer bölgelerdir. Bu bölgeler ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları, ölçeğe göre artan getiriye sahip olmaları ve etkinsiz girdi kullanımları sonucu 2004 yılında yüksek gelişme potansiyellerinin altında katma değer üretmişlerdir. Gelişme potansiyeli olan bu bölgelerde öncelikle ölçeklerin ve girdilerin daha etkin kullanımının, sonrasında girdi miktarının artırılmasının katma değerlerini daha fazla artıracığı görülmektedir.

TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi %77.10 ile en düşük toplam etkinliğe sahip bölgedir. Bölgede göreceli olarak sanayi sektöründe istihdam edilenlerin %37.53’ü, tarım sektöründe istihdam edilenlerin %22.94’ü ve kamu yatırımlarının %52.96’sı, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımının %78.03’ü verimli kullanılamamıştır. Bu bölgenin yarattığı katma değere en büyük katkı tarım sektöründe istihdam edilenlerden (%37.08) ve kamu yatırımlarından (%36.28) gelmiştir.

Tablo 13. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model II), 2004 yılı

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %									Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %									
					A	B	C	D	E	F	G	H	I	A	B	C	D	E	F	G	H	I	
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,86	94,14	0	0	0	0	0	0	0	0
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	58,17	0	9,01	32,33	0	0,48	0	0
TR22	89.60	90.90	98.57	Azalan	-26,86	-10,36	-10,36	-52,88	-37,79	-10,36	-83,39	-74,29	-10,36	0	14,33	80,12	0	0	2,45	0	0	0	3,10
TR31	99.60	100.00	99.60	Artan	-0,41	-22,81	-3,91	-0,41	-0,41	-0,41	-2,14	-22,81	-0,41	12,11	0	0	20,49	37,22	14,99	0	0	0	15,19
TR32	92.80	92.80	100.00	Artan	-31,22	-7,22	-7,22	-40,36	-7,22	-65,29	-20,80	-71,76	-7,22	0	25,50	61,24	0	8,18	0	0	0	0	5,08
TR33	87.20	98.90	88.17	Artan	-52,73	-12,78	-12,78	-12,78	-12,78	-36,43	-30,11	-75,71	-12,78	0	39,69	36,63	4,07	11,73	0	0	0	0	7,87
TR41	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	93,25	6,75	0	0	0	0	0	0
TR42	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	18,03	56,58	0	0	0	0	0	0	25,39
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,22	9,36	77,30	0	0	12,13	0	0	0	0
TR52	89.30	97.80	91.31	Artan	-10,69	-10,69	-10,69	-20,33	-41,35	-10,69	-55,38	-87,84	-42,69	1,41	10,91	80,65	0	0	7,03	0	0	0	0
TR61	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,61	17,89	0	0	0	0	0	0	0	76,50
TR62	91.70	100.00	91.70	Artan	-8,30	-8,30	-29,23	-52,15	-10,33	-8,30	-8,30	-46,99	-36,06	42,82	34,86	0	0	0	2,87	19,45	0	0	0
TR63	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36,82	45,39	17,64	0	0	0	0,14	0	0	0
TR71	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	26,72	65,07	0	6,80	0	0	1,41	0	0	0
TR72	89.10	100.00	89.10	Artan	-14,16	-10,92	-10,92	-28,00	-39,01	-10,92	-31,71	-88,39	-10,92	0	15,66	74,61	0	0	6,83	0	0	0	2,90
TR81	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	31,35	67,48	0,15	0	0	1,03
TR82	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	40,32	59,68	0	0	0	0
TR83	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	68,54	29,27	0	0	0	2,19
TR90	92.60	93.70	98.83	Artan	-39,12	-7,44	-20,85	-7,44	-53,77	-90,48	-65,69	-26,22	-7,44	0	24,47	0	67,29	0	0	0	0	0	8,24
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	100	0	0
TRA2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	23,31	0	0	39,96	35,16	0	0	0	1,56
TRB1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	40,33	0	0	0	0	59,67	0	0	0
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	90,54	0	0	0	8,58	0,88	0	0	0
TRC1	77.10	100.00	77.10	Artan	-22,94	-37,53	-47,19	-48,49	-22,94	-52,96	-22,94	-78,03	-22,94	37,08	0	0	0	36,28	0	12,90	0	0	13,74
TRC2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,91	0	0	0	0	97,60	0,49	0	0	0
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29,26	34,43	0	0	25,04	0	0,11	5,83	5,35	0

A: Tarım, B: Sanayi, C: Hizmetler Sektöründe İstihdam Edilenler, D: Girişimcilik, E: Kamu Yatırımları, F: İhracat, G: Patent Başvurusu, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarımı Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı.

TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) Bölgesi ise %87.20 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuştur. Bölgenin tarım sektöründe istihdam edilenlerden, ihracattan, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımından yeterince yararlanamadığı, katma değere önemli katkıların sanayi ve hizmetler sektöründe çalışanlardan geldiği görülmektedir. %89.10 ile düşük toplam etkinliğe sahip TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesi'nin girişimcilikten, kamu yatırımlarından, yenilik potansiyelinden yeterince yararlanamadığı, katma değere en büyük katkının hizmetler sektöründe istihdam edilenlerden (%74.61) geldiği görülmektedir. TR52 (Konya, Karaman) Bölgesi %89.30 gibi düşük bir toplam etkinlik düzeyine sahiptir; bölgenin kamu yatırımları, yenilik, ve orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdam potansiyelini etkin kullanamadığı, katma değere en önemli katkının hizmetler sektöründe istihdam edilenlerden kaynaklandığı görülmektedir. TR22 (Balıkesir, Çanakkale) Bölgesi %89.60 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölgedir. Bölgede tarım sektöründeki istihdam, girişimcilik, kamu yatırımları ve yenilik potansiyelinin verimli kullanılmadığı görülmektedir.

Görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan, genelde Doğu ve Güneydoğuda yer alan bölgelere ait bulgular değerlendirildiğinde KD yaratmada TRA1 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun; TRA2 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının, ihracatın ve sanayi sektöründe istihdam edilenlerin; TRB1 Bölgesi'nde sanayi sektöründe istihdam edilenlerin ve patent başvurularının; TRB2 Bölgesi'nde sanayi sektöründe istihdam edilenlerin ve ihracatın; TRC2 Bölgesi'nde ihracatın; TRC3 Bölgesi'nde sanayi ve tarım sektöründe istihdam edilenlerin, kamu yatırımlarının önemli etkileri olduğu görülmektedir.

Görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde KD yaratmada öncelikle hizmetler ve sanayi sektöründe istihdamdan, ardından kamu yatırımlarından ve yenilik faaliyetlerinden en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımı KD'lerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle sanayi ve hizmetler sektöründe istihdamı ve yenilik faaliyetlerini arttırmalarının

bölgelerde yaratılan KD'in artmasına en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayabilir.

3.3.2.2.2. 2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları

Hizmetler, sanayi ve tarım sektörlerinde istihdam edilenlerin bölgelerin verimlilik değerlerine etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz için düzey-2 bölgeleri bazında 2008 yılına ait tarım-sanayi-hizmetler sektöründe istihdam edilenler, girişimcilik, kamu yatırımları, patent başvurusu, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, ihracat verileri girdi, kişi başına gayri safi katma değer çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 14'de özetlenmiştir.

VZA yöntemiyle elde edilen bulgulara göre TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi %72.70 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. Bu bölgenin ölçek ekonomilerinden görece yararlanamadığı ve 2004 yılındaki ölçek etkinsizliğini ve toplam etkinsizliğini daha da azalttığı görülmektedir. TRC1 Bölgesi %72.70 ile en düşük toplam etkinliğe sahiptir. Bölgede göreceli olarak faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun %81.99'u, girişimciliğin %52.98'i, ihracatın %51.08'i, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin %45.51'i verimli kullanılmamıştır. Bölgede yaratılan katma değere hizmetler sektöründe istihdam edilenler ve kamu yatırımları yüksek oranlarda katkı sağlamıştır. Buna rağmen TRC1 Bölgesi'ndeki etkinsizliğin tamamı ölçek ekonomisinden kaynaklanmış ve bölgenin 2004 yılındaki düşük performansı devam etmiştir. TR52 Bölgesi ölçek etkinliği yüksek olmasına rağmen %76.50 ile düşük toplam etkinliğe sahip bir bölge olmuştur. Bu bölgenin faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdam ve patent başvurusu potansiyelini etkin kullanamadığı, yarattığı katma değere en önemli katkıların sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerden geldiği görülmektedir.

Tablo 14. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model II), 2008 yılı

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %									Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %								
					A	B	C	D	E	F	G	H	I	A	B	C	D	E	F	G	H	I
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,01	0	56,24	0	29,22	0	0	0	14,53
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13,08	0	0	0	22,51	0	0	64,41	0
TR22	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	75,12	0	0	16,31	0	0	8,57
TR31	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	75,08	0	24,92	0	0
TR32	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20,06	0	57,67	0	4,15	0	3,59	0	14,53
TR33	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	29,20	51,79	0	0	0	19,01
TR41	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	83,98	0	16,02	0	0	0	0
TR42	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	73,85	0	0	0	0	0	26,14
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	100	0	0	0	0
TR52	76.50	78.40	97.58	Artan	-23,47	-23,47	-23,47	-23,47	-31,79	-23,47	-53,63	-76,92	-59,58	8,21	40,93	35,90	11,56	0	3,40	0	0	0
TR61	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	69,30	24,11	0	0	6,59
TR62	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	0	0	2,94	31,34	15,96	29,76	0	0
TR63	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22,30	0	10,50	17,27	21,30	3,13	25,51	0	0
TR71	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25,55	0	0	0	0	74,45	0	0	0
TR72	91.00	94.60	96.19	Artan	-8,98	-8,98	-8,98	-8,98	-8,98	-8,98	-8,98	-86,51	-35,05	17,90	19,06	19,07	5,49	10,11	4,61	23,77	0	0
TR81	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	92,80	0	0	3,32	3,88
TR82	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	63,68	0	0	36,32	0	0
TR83	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	3,61	71,18	0	11,22	13,99	0	0
TR90	89.40	90.40	98.89	Azalan	-10,56	-10,56	-24,76	-10,56	-42,92	-57,35	-27,62	-10,56	-16,74	5,71	30,91	0	62,33	0	0	0	1,06	0
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	100
TRA2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	2,70	21,12	0	76,18
TRB1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14,92	0	0	14,43	37,27	23,31	0	0	10,07
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	100	0	0
TRC1	72.70	100.00	72.70	Artan	-35,92	-45,51	-27,26	-52,98	-27,26	-51,08	-27,26	-81,99	-32,65	0	0	41,92	0	41,42	0	16,66	0	0
TRC2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35,95	0	0	0	0	63,63	0	0	0,41
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	48,95	0	0	0	0	0	51,04	0	0

A: Tarım, B: Sanayi, C: Hizmetler Sektöründe İstihdam Edilenler, D: Girişimcilik, E: Kamu Yatırımları, F: İhracat, G: Patent Başvurusu, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı.

TR72 Bölgesi'nin performansı 2004 yılına göre iyileşmesine rağmen, 2008 yılında bölgede faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı, ihracat ve girişimciliğin katkısı çok az olmuştur. Ayrıca 2008 yılında beş düzey-2 bölgesinde (TR22, TR31, TR32, TR33, TR62) ölçek etkinliğinin ve toplam etkinliğin iyileştiği görülmektedir.

Sektörel istihdamı içeren VZA bulguları görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan, genelde Doğu ve Güneydoğu bölgeleri açısından ele alındığında katma değer yaratmada TRA1 Bölgesi'nde orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın; TRA2 Bölgesi'nde orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın ve patent başvurularının; TRB1 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının, ihracatın, tarım sektöründe istihdam edilenlerin; TRB2 Bölgesi'nde patent başvurularının; TRC2 Bölgesi'nde ihracatın ve tarım sektöründe istihdam edilenlerin; TRC3 Bölgesi'nde patent başvurularının ve tarım sektöründe istihdam edilenlerin önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

Görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde KD yaratmada öncelikle hizmetler ve sanayi sektöründe istihdamdan, ardından kamu yatırımlarından, yenilik faaliyetlerinden ve girişimcilikten en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımı KD'lerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle sanayi, hizmetler ve tarım sektöründe istihdamı ve yenilik faaliyetlerini arttırmalarının bölgelerde yaratılan KD'in artmasına en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayabilir.

3.3.2.2.3. 2004-2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları

Hizmetler, sanayi ve tarım sektörlerinde istihdam edilenlerin bölgelerin verimlilik değerlerine etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz için düzey-2 bölgeleri bazında 2004-2008 dönemine ait tarım-sanayi-hizmetler sektöründe istihdam edilenler, girişimcilik, kamu yatırımları, patent başvurusu, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın

toplam istihdama oranı, ihracat verileri girdi, kişi başına gayri safi katma değer çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 15’de özetlenmiştir.

TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi %78.90 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. Bu bölgenin ölçek ekonomilerinden yararlanamadığı görülmektedir. 2004-2008 döneminde beş düzey-2 bölgesi (TRC1, TR72, TR63, TR33 ve TR52) ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları, ölçeğe göre artan getiriye sahip olmaları ve etkisiz girdi kullanımları sonucu yüksek gelişme potansiyellerinin altında KBGSKD üretmişlerdir. Gelişme potansiyeli olan bu bölgelerde öncelikle ölçeklerin ve girdilerin daha etkin kullanımının, sonrasında girdi miktarının artırılmasının KD’lerini daha fazla artıracığı görülmektedir.

TRC1 Bölgesi %78.90 ile en düşük toplam etkinliğe sahip bölgedir. Beş yıllık dönemde bu bölgenin faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurularının %81.97’sinden, ihracatın %66.23’ünden, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin %47.73’ünden yeterince yararlanamadığı görülmektedir. Bölgede yaratılan katma değerde patent başvurusunun %37.75, kamu yatırımlarının %35.75 ve tarım sektöründe istihdam edilenlerin %21.63 katkısı olduğu görülmektedir. TR72 Bölgesi %89.60 ile düşük toplam etkinliğe sahip bir bölgedir. Bölgenin faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı potansiyelini, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamı ve kamu yatırımlarını etkin kullanamadığı, katma değerine en önemli katkıların %33.30 ile sanayi, %28.50 ile hizmetler sektöründe istihdamdan kaynaklandığı görülmektedir.

TR63 Bölgesi %87 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuştur. Bu bölge faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımlarından, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan, hizmetler sektöründe istihdamdan yeterince yararlanamamıştır. Bölgede yaratılan katma değere önemli katkılar tarım sektöründe istihdamdan, kamu yatırımlarından ve patent başvurularından yapılmıştır.

Tablo 15. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model II), 2004-2008 Dönemi

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %									Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %								
					A	B	C	D	E	F	G	H	I	A	B	C	D	E	F	G	H	I
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	0	0	0	0	0	0	0	0
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	29,60	0	0	70,40	0
TR22	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	27,01	61,60	0	0,72	9,34	0	0	1,34
TR31	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12,68	0	0	22,06	1,98	3,12	0	0	60,16
TR32	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	53,59	0	34,59	0	0	0	11,82
TR33	97.80	100.00	97.80	Artan	-51,84	-4,40	-7,70	-2,21	-2,21	-2,21	-13,69	-68,21	-8,15	0	0	0	89,15	8,35	2,50	0	0	0
TR41	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	100	0	0	0	0	0	0
TR42	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24,22	0	0	0	0	0	75,78	0	0
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,19	0	0	0	0	94,81	0	0	0
TR52	88.70	88.90	99.78	Artan	-11,27	-11,27	-12,85	-11,27	-45,70	-11,27	-32,54	-86,78	-38,96	20,64	38,55	0	36,03	0	4,78	0	0	0
TR61	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,10	16,28	0	0	2,19	0	0	0	76,43
TR62	97.20	100.00	97.20	Artan	-2,81	-11,92	-19,88	-2,81	-2,81	-2,81	-2,81	-36,49	-38,94	44,32	0	0	7,57	4,74	11,83	31,54	0	0
TR63	87.00	91.90	94.67	Artan	-13,01	-17,08	-23,78	-23,40	-13,01	-17,30	-13,01	-51,51	-46,50	55,76	0	0	0	17,70	0	26,54	0	0
TR71	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10,94	0	0	0	35,27	53,78	0	0	0
TR72	89.60	92.60	96.76	Artan	-10,35	-10,35	-10,35	-10,35	-20,51	-10,35	-10,35	-90,75	-33,19	14,94	33,30	28,50	8,75	0	6,80	7,71	0	0
TR81	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	100
TR82	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,90	0	0	50,46	0	3,91	44,73	0	0
TR83	99.60	100.00	99.60	Artan	-30,43	-11,99	-12,53	-0,42	-0,42	-0,42	-2,25	-52,82	-0,42	0	0	0	8,79	51,51	30,60	0	0	9,10
TR90	93.40	94.70	98.63	Azalan	-24,80	-6,59	-13,89	-6,59	-36,45	-80,75	-36,99	-30,70	-6,59	0	23,70	0	67,00	0	0	0	0	9,30
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	1,47	0	34,42	64,12
TRA2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	1,06	98,94
TRB1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16,13	31,86	0	0	14,07	0	0	10,16	27,79
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	100	0
TRC1	78.90	100.00	78.90	Artan	-21,09	-47,73	-25,05	-21,09	-21,09	-66,23	-21,09	-81,97	-38,83	21,63	0	0	4,88	35,75	0	37,75	0	0
TRC2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38,18	0	0	0	0	5,72	0	56,10	0
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35,33	0	0	0	0	0	0	0	64,67

A: Tarım, B: Sanayi, C: Hizmetler Sektöründe İstihdam Edilenler, D: Girişimcilik, E: Kamu Yatırımları, F: İhracat, G: Patent Başvurusu, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarımı Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı.

TR52 Bölgesi %88.70 ile düşük toplam etkinliğe sahip bir bölgedir. Bu bölgede yaratılan katma değere önemli katkıların sanayi ve tarım sektörlerinde istihdam, girişimcilik ve ihracattan kaynaklandığı görülmektedir.

Beş yıllık dönem için yapılan analiz sonuçları görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan bölgeler açısından ele alındığında, katma değere en önemli katkının TRA1 Bölgesi'nde orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusundan; TRA2 Bölgesi'nde orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan; TRB1 Bölgesi'nde sanayi sektöründeki ve orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan; TRB2 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusundan; TRC2 ve TRC3 bölgelerinde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusundan ve tarım sektöründe istihdamdan kaynaklandığı görülmektedir.

Görece en düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde öncelikle yenilik faaliyetlerinin, istihdamın, kamu yatırımlarının, girişimciliğin ve ihracatın daha etkin kullanımı katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle katma değeri yüksek sanayi sektöründeki istihdamı, ardından yenilik faaliyetlerini ve tarım sektöründeki istihdamı arttırmaları bölgelerde yaratılan katma değer artmasına en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayacaktır.

3.3.3.2.4. Düzey-2 Bölgelerinin 2004-2008 Döneminde Büyüme Performanslarının Karşılaştırılması

Düzey-2 Bölgelerinin 2004-2008 dönemindeki büyüme performanslarını karşılaştırmak amacıyla tarım-sanayi-hizmetler sektöründe istihdam edilenler, girişimcilik, kamu yatırımları, patent başvurusu, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, ihracat verileri girdi, reel büyüme oranı çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 16'da özetlenmiştir.

Tablo 16. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model II), 2004-2008 Dönemi Büyüme Performanslarının Analizi

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %									Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %								
					A	B	C	D	E	F	G	H	I	A	B	C	D	E	F	G	H	I
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	0	0	0	0	0	0	0	0
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14.31	0	0	0	63.07	0	0	22.61	0
TR22	84.90	89.70	94.65	Azalan	-15.74	-23.83	-15.05	-45.78	-15.05	-15.05	-20.41	-32.60	-27.64	0	0	36.96	0	37.80	25.23	0	0	0
TR31	63.20	100.00	63.20	Artan	-36.83	-87.99	-78.33	-85.19	-36.83	-87.53	94.99	-94.84	94.93	39.41	0	0	0	60.58	0	0	0	0
TR32	39.20	78.00	50.26	Artan	-78.82	-81.89	-80.33	-89.54	-60.85	88.15	-81.57	-89.48	-60.85	0	0	0	0	78.93	0	0	0	21.07
TR33	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	44.80	0	0	0	55.20
TR41	63.00	75.50	83.44	Artan	-36.96	-87.79	-58.73	-79.78	-36.96	-92.56	-96.08	-97.94	-95.86	24.06	0	0	0	75.94	0	0	0	0
TR42	59.90	88.70	67.53	Artan	-40.11	-71.81	-49.98	-40.11	-42.79	-75.73	-62.70	-40.11	-86.02	86.35	0	0	3.71	0	0	0	9.95	0
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33.74	66.26	0	0	0	0	0	0	0
TR52	52.80	66.50	79.40	Artan	-47.18	-68.02	-54.41	-59.69	-47.18	-47.18	-91.57	-96.75	-92.72	11.48	0	0	0	54.03	34.49	0	0	0
TR61	37.50	73.80	50.81	Artan	-79.08	-78.03	-84.31	-92.94	-62.47	-65.09	-87.58	-85.79	-62.47	0	0	0	0	83.41	0	0	0	16.59
TR62	66.30	94.60	70.08	Artan	-33.68	-62.30	-63.98	-71.90	-33.68	-66.76	-67.89	-65.44	-76.89	35.94	0	0	0	64.06	0	0	0	0
TR63	70.40	85.10	82.73	Artan	-41	-57.64	-45.36	-49.01	-29.58	-58.09	-29.58	-51.15	-58.57	0	0	0	0	86.29	0	13.71	0	0
TR71	88.90	89.70	99.11	Azalan	-11.06	-39.22	-29.66	-31.72	-11.06	-11.06	-73.29	-72.03	-85.95	24.72	0	0	0	55.81	19.47	0	0	0
TR72	72.10	91.80	78.54	Artan	-27.90	-51.79	-45.02	-52.04	-27.90	-46.07	-58.89	-91.17	-72.28	36.04	0	0	0	63.96	0	0	0	0
TR81	27.10	62.60	43.29	Artan	-82.81	-89.97	-80.19	-82.14	-72.90	-72.90	-84.16	-79.67	-72.90	0	0	0	0	78.94	13.43	0	0	7.64
TR82	10.50	73.10	14.36	Artan	-93.12	-93.15	-90.63	-89.54	-91.93	-89.54	-96.62	-98.79	-97.80	0	0	0	64.10	0	35.90	0	0	0
TR83	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	18.99	61.41	19.60	0	0	0
TR90	53.80	60.40	89.07	Artan	-82.48	-54.05	-49.59	-46.18	-49.42	-60.08	-91.22	-81.84	-76.65	0	0	0	100	0	0	0	0	0
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	94.95	0	0	0	5.05	0	0	0
TRA2	90.70	100.00	90.70	Artan	-71.80	-9.26	-42.42	-41.86	-10.06	-9.26	-9.26	-46.33	-28.61	0	64.87	0	0	0	32.26	2.87	0	0
TRB1	85.20	94.00	90.64	Artan	-25.81	42.51	-42.19	-43.23	-14.77	-14.77	-74.38	-30.09	-14.77	0	0	0	0	79.89	11.13	0	0	8.97
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	22.05	77.95	0	0
TRC1	58.90	100.00	58.90	Artan	-41.07	-76.41	-62.16	-72.84	-41.07	-88.20	-66.61	-87.32	-72.15	40.54	0	0	0	59.46	0	0	0	0
TRC2	8.40	100.00	8.40	Artan	-91.59	-96.02	-95.56	-95.92	-94.86	-91.59	-99.14	-99.26	-98.10	60.52	0	0	0	0	39.48	0	0	0
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16.87	0	0	0	0	0	0	83.13	0

A: Tarım, B: Sanayi, C: Hizmetler Sektöründe İstihdam Edilenler, D: Girişimcilik, E: Kamu Yatırımları, F: İhracat, G: Patent Başvurusu, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarımı Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı.

VZA yöntemiyle düzey-2 bölgelerinin büyüme performanslarının analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre üç düzey-2 bölgesinin (TRC2, TR82 ve TR81) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük ölçek etkinliğine sahip olduğu görülmektedir. TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi %8.40 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. Bu bölgeyi %14.36 ile TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesi, %43.29 ile TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Bölgesi izlemektedir. Bu bölgelerin görece ölçek ekonomilerinden yararlanamadıkları görülmektedir.

Analiz sonucunda TR10, TR21, TR33, TR51, TR83, TRA1, TRB2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri girdileri çıktıya dönüştürmede diğer bölgelere göre yüzde 100 verimli bulunmuştur. TRC2, TR82, TR81, TR61 ve TR32 bölgelerinin 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük toplam etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgeler ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları, ölçeğe göre artan getiriye sahip olmaları ve etkinsiz girdi kullanımları sonucu 2004-2008 döneminde yüksek gelişme potansiyellerinin altında katma değer üretmişlerdir.

TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi %8.40 ile en düşük büyüme performansı sergileyen ve en düşük toplam etkinliğe sahip olan bölgedir. Bölgede göreceli olarak tüm girdiler verimli kullanılamamış ve düşük büyüme performansına neden olmuştur. Bölge 2004-2008 döneminde %5 ile Türkiye ortalamasının en altında büyüme oranına sahiptir. Bölgede yaratılan katma değere istihdamın katkısı %60.52, ihracatın %39.78 olmuştur. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesi %10.50 toplam etkinlik ile öncelikle yenilik faaliyetlerini, ardından beşeri sermaye girdilerini verimli kullanamamıştır. Bölgede yaratılan katma değere girişimciliğin katkısı %64.10, ihracatın %35.90 olmuştur. Bu bölgenin 2004-2008 dönemindeki büyüme performansı da %16 ile Türkiye ortalamasının altında gerçekleşmiştir.

TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Bölgesi %27.10 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuştur. Bu bölgenin de yenilik faaliyetlerini, beşeri sermayeyi ve girişimciliği verimli kullanamadığı görülmektedir. Bu bölgeninde büyüme performansı Türkiye ortalamasının yarısından az olmuştur (%45). TR61 (Antalya,

Isparta, Burdur) Bölgesi düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuştur. Bu bölgenin öncelikle girişimciliği, ardından yenilik faaliyetlerini ve beşeri sermayesini etkin kullanamadığı görülmektedir.

2004-2008 dönemi büyüme performanslarını ortaya koyan bulgular bulgular görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan ve genelde Doğu ve Güneydoğuda yer alan bölgeler açısından ele alındığında katma değer yaratmada TRA2 Bölgesi'nde sanayi sektöründe istihdam edilenlerin ve ihracatın; TRB1 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının; TRC1 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının ve tarım sektöründe istihdam edilenlerin önemli etkileri olduğu görülmektedir. Bu bölgelerden TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Bölgesi'nde 2004-2008 döneminde reel büyüme oranı %106 olmuştur. TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) ve TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) bölgelerinin Türkiye ortalamasına yakın büyüme performansları sergiledikleri görülmektedir.

Görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde katma değer yaratmada öncelikle yenilik faaliyetlerinden, ardından kamu yatırımlarından ve ihracattan en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle yenilik faaliyetlerini ve istihdamı arttırmalarının bölgelerde yaratılan katma değerlerin artmasına en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

3.3.3.3. Model III Sonuçları

3.3.3.3.1. 2004 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları

İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu istihdam edilen beşeri sermayenin bölgelerin verimlilik değerlerine etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz için düzey-2 bölgeleri bazında 2004 yılına ait ilk-orta-yükseköğretim mezunu istihdam edilenler, girişimcilik, kamu yatırımları, patent, faydalı ürün ve endüstriyel

ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı ve ihracat verileri girdi, kişi başına gayri safi katma değer çıktı olarak belirlenmiş, girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 17'de özetlenmiştir.

VZA yöntemiyle elde edilen bulgulara göre TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi %85.18 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. Bu bölgeyi %91.66 ile TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) Bölgesi, %93.30 ile TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) Bölgesi izlemektedir. Bu bölgelerin görece ölçek ekonomilerinden yararlanamaları görülmektedir.

2004 yılında altı düzey-2 bölgesi (TR62, TR72, TR83, TR90 ve TRC1) ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları, ölçeğe göre artan getiriye sahip olmaları ve etkinsiz girdi kullanımları sonucu yüksek gelişme potansiyellerinin altında katma değer üretmişlerdir. TRC1 Bölgesi %77.60 ile en düşük toplam etkinliğe sahiptir. Bölgede göreceli olarak ihracatın %82.44'ü, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımlarının %66.97'si verimli kullanılamamıştır. Bölgede yaratılan katma değere ortaöğretim mezunu istihdam %60.89, kamu yatırımları %23.09 ve girişimcilik %8.19 katkı sağlamıştır.

TR83 Bölgesi %83.50 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuştur. Bu bölgenin patent başvurusu, ilköğretim mezunu istihdam potansiyelini etkin kullanmadığı, katma değere önemli katkıların ortaöğretim mezunu istihdam, kamu yatırımları ve girişimcilikten kaynaklandığı görülmektedir. TR72 Bölgesi %87.10 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölgedir. Bölgede faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun %87.80'i, girişimciliğin %33.82'si, patent başvurularının %29.22'si, ilköğretim mezunu beşeri sermayenin %25.59'u verimli kullanılamamıştır. Bu bölgenin katma değerine önemli katkılar yükseköğretim ve ortaöğretim mezunu istihdam, kamu yatırımları tarafından yapılmıştır. TR62 (Adana, Mersin) Bölgesi %87.60 ile düşük toplam etkinliğe sahiptir. Bu bölgenin ihracat, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, girişimcilik girdilerini etkin kullanmadığı, katma değere önemli katkıların ortaöğretim mezunu istihdamdan, kamu yatırımlarından ve ilköğretim mezunu istihdamdan kaynaklandığı görülmektedir.

Tablo 17. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model III), 2004 Yılı

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %									Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %								
					A	B	C	D	E	F	G	H	I	A	B	C	D	E	F	G	H	I
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	83,38	0	15,57	0,74	0	0	0
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	90,26	0	7,21	2,54	0	0	0
TR22	90.10	94.40	95.44	Azalan	-28,34	-9,90	-21,80	-12,93	-9,90	-9,90	-55,48	-9,90	-9,90	0	82,19	0	0	9,59	1,88	0	1,98	4,36
TR31	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	50,54	24,53	0	10,14	0	1,32	0	13,46
TR32	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	99,48	0	0	0,04	0	0,48	0	0
TR33	98.40	100.00	98.40	Artan	-37,56	-1,58	-4,45	-1,58	-1,58	-67,10	-1,58	-39,72	-1,58	0	64,51	0	7,08	18,91	0	2,69	0	6,81
TR41	96.50	100.00	96.50	Azalan	-10,29	-3,49	-3,49	-22,50	-3,49	-43,35	-54	-79,69	-40,75	0	15,25	66,96	0	17,79	0	0	0	0
TR42	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	100	0	0	0	0	0	0	0
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	41,42	55,28	0	0	0	3,30	0	0	0
TR52	99.00	99.60	99.40	Artan	-17,86	-1,03	-18,87	-1,03	-1,03	-1,03	-1,03	-55,12	-33,28	0	96,42	0	0,67	1,28	0,86	0,78	0	0
TR61	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	62,98	0	0	0	0	0	0	0	37,02
TR62	87.60	89.70	97.66	Artan	-12,37	-12,37	-13,78	-48,12	-12,37	-73,90	-12,37	-52,35	-18,26	16,29	51,73	0	0	23,47	0	8,51	0	0
TR63	93.30	100.00	93.30	Artan	-9,32	-6,71	-39,94	-28,89	-41,08	-92,98	-6,71	-72,98	-58,03	0	75,45	0	0	0	0	24,55	0	0
TR71	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	39,29	0	0	41,60	9,55	9,56	0	0
TR72	87.10	89.30	97.54	Artan	-25,59	-12,91	-12,91	-33,82	-12,91	-12,91	-29,22	-87,80	-32,17	0	18,09	61,63	0	16,21	4,07	0	0	0
TR81	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	100	0	0
TR82	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21,03	0	0	0	0	75,96	0	3,01	0
TR83	83.50	91.10	91.66	Artan	-47,98	-16,51	-17,78	-16,51	-16,51	-16,51	-56,59	-16,51	-16,51	0	67,15	0	6,97	18,71	0,44	0	1,15	5,58
TR90	87.80	89.90	97.66	Artan	-30,12	-31,53	-29,96	-12,24	-54,77	-96,30	-85,33	-12,24	-58,93	0	0	0	75,56	0	0	0	24,44	0
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	100	0
TRA2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0,50	99,50	0
TRB1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	99,90	0	0	0	0	0	0,10	0	0
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	8,75	0,73	90,52	0
TRC1	77.60	91.10	85.18	Artan	-24,55	-22,41	-36,80	-22,41	-22,41	-82,44	-22,41	-66,97	-22,41	0	60,89	0	8,19	23,09	0	2,54	0	5,29
TRC2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	14,92	0	0	0	63,03	22,04	0
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	42,06	0	13,07	0	28,92	15,95	0

A: İlköğretim, B: Ortaöğretim, C: Yükseköğretim Mezunu İstihdam Edilenler, D: Girişimcilik, E: Kamu Yatırımları, F: İhracat, G: Patent Başvurusu, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan bölgeler açısından ele alındığında, katma değere en büyük katkının TRA1 ve TRA2 bölgelerinde faydalı ürün ve endüstriyel tasarımdan; TRB1 Bölgesi'nde ilköğretim mezunu istihdam edilenlerden; TRB2 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı; TRC2 Bölgesi'nde patent, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı, yükseköğretim mezunu istihdamdan; TRC3 Bölgesi'nde ise yükseköğretim mezunu istihdamdan, patent, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımı kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Bu nedenle görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde öncelikle orta ve yükseköğretim mezunu istihdamda, ardından kamu yatırımlarında ve girişimcilikte etkinliğin artırılması katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca, görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan bölgelerde katma değere en fazla katkı sağlayan yenilik faaliyetleri, ilköğretim ve yükseköğretim mezunu istihdam edilenler arttırılırsa bölgelerde yaratılan katma değer daha hızlı artarak bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayabilir.

3.3.3.3.2. 2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları

İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu istihdam edilen beşeri sermayenin bölgelerin verimlilik değerlerine etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz için düzey-2 bölgeleri bazında 2008 yılına ait ilk-orta-yükseköğretim mezunu istihdam edilenler, girişimcilik, kamu yatırımları, patent, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdam oranı, ihracat verileri girdi, kişi başına gayri safi katma değer çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 18'de özetlenmiştir.

TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) Bölgesi %95.64 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. 2008 yılında bu bölge ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamaması, ölçeğe göre artan

getiriye sahip olması ve verimsiz kaynak kullanımı sonucu yüksek gelişme potansiyelinin altında katma değer üretmiştir. TR90 Bölgesi %81.10 oranında toplam etkinliğe sahiptir. 2004 yılına göre bölgenin ölçek etkinliği azalmış, toplam etkinliği artmıştır. Girdilerdeki etkinsizlik oranlarının da azaldığı görülmektedir. Bölge kamu yatırımlarının %55.83'ünü, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun %54.50'sini, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın %45.86'sını etkin kullanamamıştır. Bölgede yaratılan katma değere girişimciliğin %85.84, patent başvurularının %14.15 katkısı olmuştur.

2008 yılında ölçek etkinliği yüksek olmasına rağmen toplam etkinliği en düşük olan bölge TR52 Bölgesi'dir. Bu bölge %79.30 ile düşük toplam etkinliğe ve ölçeğe göre azalan getiriye sahip bir bölge olmuştur. Bu bölgenin performansının 2004 yılına göre kötüleştiği görülmektedir. Bölgede yaratılan katma değere ortaöğretim mezunu istihdamın %66.51, ilköğretim mezunu istihdamın %25.22 katkısı olmuştur.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan bölgeler açısından ele alındığında, katma değere en büyük katkının TRA1 Bölgesi'nde girişimcilikten; TRA2 Bölgesi'nde ilköğretim mezunu istihdamından; TRB1 Bölgesi'nde ilköğretim mezunu istihdamından ve patentlerden; TRB2 Bölgesi'nde yükseköğretim mezunu istihdamından ve kamu yatırımlarından; TRC2 Bölgesi'nde kamu yatırımları ve ihracattan; TRC3 Bölgesi'nde ise yükseköğretim mezunu istihdamından, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

2008 yılında Türkiye genelinde görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde öncelikle girişimcilikte, ardından yenilik faaliyetlerinde etkinliğin artırılması, bu bölge katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına katkı sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca, görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan bölgelerde katma değere en fazla katkı sağlayan ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu istihdam, girişimcilik, yenilik faaliyetleri ve ihracat girdileri arttırılırsa bölgelerde yaratılan katma değerlerin daha hızlı artarak bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

Tablo 18. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model III), 2008 Yılı

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %									Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %								
					A	B	C	D	E	F	G	H	I	A	B	C	D	E	F	G	H	I
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	100	0	0	0	0	0	0	0
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	90,62	0	0	9,38	0
TR22	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,68	0	0	84,49	0	10,24	4,59	0	0
TR31	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	63,18	0	0	0	6,62	0	30,20	0	0
TR32	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	2,29	70,12	0	27,58	0	0
TR33	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	100	0	0	0	0	0
TR41	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8,09	0	59,03	0	32,89	0	0	0	0
TR42	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	88,18	0	0	0	0	3,08	8,74	0
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	100	0	0	0	0
TR52	79.30	79.80	99.37	Azalan	-20,65	-20,65	-35,46	-20,65	-45,89	-20,65	-31,59	-72,18	-49,73	25,22	66,51	0	3,20	0	5,07	0	0	0
TR61	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	82,11	0	0	0	0	0	0	0	17,89
TR62	97.00	97.00	100.00	Azalan	-3,03	-10,27	-13,04	-3,03	-3,03	-3,03	-3,03	-18,30	-58,93	53,45	0	0	3,13	11,68	5,23	26,50	0	0
TR63	91.70	94.50	97.04	Artan	-8,33	-8,33	-17,61	-13,60	-8,33	-48,85	-8,33	-69,15	-72,60	13,98	50,09	0	0	15,90	0	20,03	0	0
TR71	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	39,43	0	18,26	0	42,31	0	0	0
TR72	92.40	94.30	97.99	Artan	-7,61	-16,94	-7,61	-18,36	-7,61	-7,61	-7,61	-92,51	-43,25	44,53	0	22,59	0	8,34	5,70	18,84	0	0
TR81	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	74,95	0	20,83	3,47	0,76	0
TR82	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	56,58	0	0	39,96	0	0	3,46	0	0
TR83	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	25,30	0	45,24	0	28,48	0	0,98	0
TR90	81.10	84.80	95.64	Artan	-20,83	-33,79	-36,38	-18,85	-55,83	-41,25	-18,85	-54,50	-45,86	0	0	0	85,84	0	0	14,15	0	0
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	96,20	0	2,51	0	0	1,29
TRA2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	33,49	0	55,07	11,44	0	0
TRB1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	68,10	0	3,59	4,51	0	8,43	10,02	2,02	3,34
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	46,15	0,12	0	53,73
TRC1	98.30	100.00	98.30	Azalan	-26,76	-13,37	-1,67	-13,05	-1,67	-91,55	-16,46	-91,69	-60,07	0	0	61,57	0	38,43	0	0	0	0
TRC2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	52,78	47,22	0	0	0
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	50,91	0	0	0	0	0	49,09

A: İlköğretim, B: Ortaöğretim, C: Yükseköğretim Mezunu İstihdam Edilenler, D: Girişimcilik, E: Kamu Yatırımları, F: İhracat, G: Patent Başvurusu, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı.

3.3.3.3.3. 2004-2008 Yılı Verileriyle Yapılan Analiz Sonuçları

İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu istihdam edilen beşeri sermayenin bölgelerin verimlilik değerlerine etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz için düzey-2 bölgeleri bazında 2004-2008 dönemine ait ilk-orta-yükseköğretim mezunu istihdam edilenler, girişimcilik, kamu yatırımları, patent, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, ihracat verileri girdi, kişi başına gayri safi katma değer çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 19'da özetlenmiştir.

VZA yöntemiyle elde edilen bulgulara göre üç düzey-2 bölgesinin (TRC1, TR72 ve TR83) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük ölçek etkinliğine sahip olduğu görülmektedir. TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi %88.20 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. Bu bölgeyi %89.80 ile TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesi, %91.06 ile TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) Bölgesi izlemektedir. Bu bölgelerin beş yıllık dönemde ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamadıkları görülmektedir. Gelişme potansiyeli olan bu bölgelerde öncelikle ölçeklerin ve girdilerin daha etkin kullanımının, sonrasında girdi miktarının artırılmasının katma değerlerini daha fazla artıracığı görülmektedir.

Analiz sonucunda; beş düzey-2 bölgesi (TR72, TR90, TR62, TR83 ve TRC1) ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları, ölçeğe göre artan getiriye sahip olmaları ve verimsiz kaynak kullanımlarının sonucu yüksek gelişme potansiyellerinin altında katma değer üretmiştir. TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesi %80.10 ile en düşük toplam etkinliğe sahiptir. Bölgede göreceli olarak faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusunun %86.94'ü, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın %43.64'ü verimli kullanılmamış, bölgede yaratılan katma değere en önemli katkı %66.69 ile ilköğretim mezunu beşeri sermayeden kaynaklanmış, patent başvurularının katkısı %15.74 olmuştur.

Tablo 19. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model III), 2004-2008 Dönemi

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %									Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %								
					A	B	C	D	E	F	G	H	I	A	B	C	D	E	F	G	H	I
TR10	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	46,52	0	0	53,48	0	0	0	0
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	100	0	0	0	0
TR22	95.20	95.30	99.90	Azalan	-21,44	-4,83	-10,17	-4,83	-4,83	-4,83	-4,83	-19,90	-51,50	0	66,37	0	7,14	19,65	1,76	5,07	0	0
TR31	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42,39	8,39	0	0	45,48	0	3,73	0	0
TR32	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	20,75	65,81	0	0	0	13,45
TR33	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	61,32	0	10,33	28,35	0	0	0	0
TR41	98.90	99.30	99.60	Azalan	-10,33	-7,98	-1,12	-26,94	-1,12	-43,22	-19,29	-71,23	-25,32	0	0	67,58	0	32,42	0	0	0	0
TR42	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	89,97	0	0	10,03	0	0	0	0	0
TR51	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	0	0	0	0	0	0	0	0
TR52	88.10	88.80	99.21	Azalan	-14,05	-11,88	-36,76	-11,88	-27,42	-11,88	-62,63	-90,21	-73,92	0	60,31	0	34,84	0	4,85	0	0	0
TR61	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	91,29	0	0	0	8,71
TR62	87.10	94.90	91.78	Artan	-12,90	-16,84	-24,41	-12,90	-12,90	-68,44	-12,90	-40,99	-44,81	37,42	0	0	2,80	33,39	0	26,39	0	0
TR63	87.60	87.80	99.77	Artan	-14,87	-12,36	-27,67	-12,36	-16,66	-89,42	-12,36	-66,54	-50,66	0	65,98	0	24,51	0	0	9,51	0	0
TR71	98.50	100.00	98.50	Artan	-12,26	-1,48	-23,95	-1,48	-1,48	-1,48	-16,55	-23,92	-74,30	0	67,20	0	21,36	9,04	2,39	0	0	0
TR72	80.10	89.20	89.80	Artan	-19,89	-22,23	-23,38	-20,77	-19,89	-19,89	-19,89	-86,94	-43,64	66,69	0	0	0	4,96	12,61	15,74	0	0
TR81	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	6,59	0	0	43,12	29,72	20,57	0
TR82	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	80	20	0	0
TR83	87.60	96.20	91.06	Artan	-36,44	-12,41	-30,80	-12,41	-12,53	-12,41	-42,50	-56,90	-61,27	0	66,92	0	30,36	0	2,71	0	0	0
TR90	83.50	87.70	95.21	Artan	-28,40	30,58	-38,47	-16,51	-50,35	-95,24	-55,52	-20,84	-16,51	0	0	0	96,86	0	0	0	0	3,14
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	16,96	0	83,04	0
TRA2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	35,46	64,54
TRB1	96.40	100.00	96.40	Artan	-3,56	-31,49	-25,74	-22,32	-3,56	-30,02	-55,85	-3,56	-3,56	88,46	0	0	0	0,82	0	0	7,70	3,01
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	100	0
TRC1	88.20	100.00	88.20	Artan	-52,72	-11,84	-14,85	-19,93	-11,84	-65,08	-11,84	-70,38	-22,76	0	56,61	0	0	32,22	0	11,17	0	0
TRC2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	100	0	0	0	0	0	0
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	100	0	0

A: İlköğretim, B: Ortaöğretim, C: Yükseköğretim Mezunu İstihdam Edilenler, D: Girişimcilik, E: Kamu Yatırımları, F: İhracat, G: Patent Başvurusu, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı.

TR90 Bölgesi %83.50 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuştur. Bu bölgenin ihracat, patent başvurusu, kamu yatırımları potansiyelini etkin kullanmadığı; bölgede yaratılan katma değere girişimciliğin önemli katkısı olduğu görülmektedir. TR62 (Adana, Mersin) Bölgesi %87.10 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölgedir. Bu bölgede yaratılan katma değere önemli katkılar ilköğretim mezunu beşeri sermaye, kamu yatırımları, faydalı ürün ve endüstriyel tasarım girdilerinden kaynaklanmaktadır.

TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) Bölgesi %87.60 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölgedir. Bu bölgede yaratılan katma değere önemli katkılar ortaöğretim mezunu beşeri sermaye ve girişimcilik potansiyelinden kaynaklanmaktadır. TRC1 Bölgesi %88.20 ile düşük toplam etkinliğe sahip bir bölgedir. Bu bölgede yaratılan katma değere katkılarının ortaöğretim mezunu beşeri sermaye, kamu yatırımları ve patentlerden geldiği görülmektedir.

Beş yıllık dönemi kapsayan analiz sonuçları görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan bölgeler açısından ele alındığında, katma değere en büyük katkının TRA1 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımından; TRA2 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımından, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamdan; TRB1 Bölgesi'nde ilköğretim mezunu beşeri sermayeden; TRB2 Bölgesi'nde faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımından; TRC2 Bölgesi'nde yükseköğretim mezunu beşeri sermayeden; TRC3 Bölgesi'nde ise patent başvurularından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Bu nedenle görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde öncelikle beşeri sermayede, ardından yenilik faaliyetlerinde, girişimcilikte ve ihracatta etkinliğin artırılması bu bölge katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca, görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan bölgelerde katma değere en fazla katkı sağlayan yenilik faaliyetlerinde istihdam edilenler artırılırsa bu bölgelerde yaratılan katma değer daha hızlı artarak bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkıda bulunabilir.

3.3.3.3.4. Düzey-2 Bölgelerinin 2004-2008 Döneminde Büyüme Performanslarının Karşılaştırılması

Düzey-2 Bölgelerinin 2004-2008 dönemindeki büyüme performanslarını karşılaştırmak amacıyla ilk-orta-yükseköğretim mezunu istihdam edilenler, girişimcilik, kamu yatırımları, patent, faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, ihracat verileri girdi, reel büyüme oranı çıktı olarak belirlenmiş ve girdi odaklı (CCR) yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 20’de özetlenmiştir.

VZA yöntemiyle düzey-2 bölgelerinin büyüme performanslarının analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre iki düzey-2 bölgesinin (TRC2 ve TR82) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük ölçek etkinliğine sahip olduğu görülmektedir. TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi %6.80 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahip bölgedir. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesi %14.36 ile düşük ölçek etkinliğine sahip diğer bir bölgedir.

Analiz sonucunda TR21, TR33, TR83, TRA1, TRB2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri girdileri çıktıya dönüştürmede diğer bölgelere göre yüzde 100 verimli bulunmuştur. TRC2, TR82, TR81, TR61, TR32 ve TR31 bölgelerinin 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük toplam etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgeler ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları, ölçeğe göre artan getiriye sahip olmaları, etkinsiz girdi kullanımları sonucu 2004-2008 döneminde yüksek gelişme potansiyellerinin altında katma değer üretmişlerdir.

TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi %6.80 ile en düşük büyüme performansı sergileyen ve en düşük toplam etkinliğe sahip olan bölgedir. Bölgede göreceli olarak tüm girdiler verimli kullanılamamış ve düşük büyüme performansına neden olmuştur. Bölge 2004-2008 döneminde %5 ile Türkiye ortalamasının en altında büyüme oranına sahiptir. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesi %10.50 toplam etkinlik ile öncelikle yenilik faaliyetlerini, ardından beşeri sermaye girdilerini verimli kullanamamıştır. Bu bölgenin 2004-2008 dönemindeki büyüme performansı da %16 ile Türkiye ortalamasının altında gerçekleşmiştir.

Tablo 20. Düzey-2 Bölgelerinin Etkinlik Değerleri, Ölçek Özellikleri, İyileştirme Önerileri ve Girdilerin Üretime Katkıları (Model III), 2004-2008 Dönemi Büyüme Performanslarının Analizi

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	Girdilerin Kullanımında Etkinsizlik Oranları, %									Girdilerin Katma Değere Katkı Oranları, %									
					A	B	C	D	E	F	G	H	I	A	B	C	D	E	F	G	H	I	
TR10	48.60	63.70	76.30	Artan	-51.45	-70.35	-80.10	-88.03	-51.45	-95.68	-93.47	-95.53	-83.65	41.05	0	0	0	58.95	0	0	0	0	
TR21	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	70.67	0	0	29.33	0	
TR22	84.70	89.70	94.43	Azalan	-18.14	-18.21	-31.45	-45.13	-15.27	-15.27	-15.27	-27.29	-21.48	0	0	0	0	65.42	30.63	3.95	0	0	
TR31	42.50	76.10	55.85	Artan	-57.49	-73.98	-81.90	-82.73	-57.49	-90.72	-84.36	-88.47	-78.90	49.59	0	0	0	50.41	0	0	0	0	
TR32	39.20	71.60	54.75	Artan	-80.56	-80	-84.91	-89.54	-60.85	-88.15	-81.57	-89.48	-60.85	0	0	0	0	78.93	0	0	0	21.07	
TR33	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	32.51	0	0	24.28	43.22	0	0	0	
TR41	50.00	61.30	81.57	Artan	-50.05	-68.11	-68.14	-74.08	-50.05	-91.41	-82.13	-90.79	-86.17	43.79	0	0	0	56.21	0	0	0	0	
TR42	45.80	61.90	73.99	Artan	-54.20	-70.15	-73.93	-70.34	-54.20	-93.12	-88.01	-85.79	-89.92	35.67	0	0	0	64.33	0	0	0	0	
TR51	51.10	80.40	63.56	Artan	-48.88	-78.81	-89.13	-91.06	-48.88	-81.17	-95.41	-95.24	-88.37	34.15	0	0	0	65.85	0	0	0	0	
TR52	50.70	58.40	86.82	Artan	-49.28	-49.52	-66.36	-54.30	-49.28	-49.28	-85.19	-94.33	-88.86	19.45	0	0	0	53.83	26.72	0	0	0	
TR61	37.50	67.10	55.89	Artan	-81.08	-82.95	-88.14	-92.94	-62.47	-65.09	-87.58	-85.79	-62.47	0	0	0	0	83.41	0	0	0	16.59	
TR62	56.50	81.80	69.07	Artan	-43.51	-60.54	-66.27	-67.96	-43.51	-63.99	-49.18	-45.45	-65.09	49.03	0	0	0	50.97	0	0	0	0	
TR63	70.40	76.30	92.27	Artan	-48.01	-44.32	-53.68	-49.01	-29.58	-58.09	-29.58	-51.15	-58.57	0	0	0	0	86.29	0	13.71	0	0	
TR71	87.90	88.70	99.10	Artan	-12.08	-21.53	-35.45	-27.96	-12.08	-12.08	-53.22	-41.15	-75.57	5.66	0	0	0	72.39	21.95	0	0	0	
TR72	68.00	83.40	81.53	Artan	-31.98	-51.94	-53.87	-49.48	-31.98	-44.36	-49.82	-89.23	-66.92	43.62	0	0	0	56.38	0	0	0	0	
TR81	27.10	58.70	46.17	Artan	-83.92	-84.95	-85.53	-82.14	-72.90	-72.90	-84.16	-79.67	-72.90	0	0	0	0	78.94	13.43	0	0	7.64	
TR82	10.50	73.10	14.36	Artan	-92.60	-92.84	-93.86	-89.54	-91.93	-89.54	-96.62	-98.79	-97.80	0	0	0	64.10	0	35.90	0	0	0	
TR83	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	68.93	31.07	0	0	0	
TR90	53.80	60.40	89.07	Artan	-66.40	-65.45	-71	-46.18	-49.42	-60.08	-91.22	-81.84	-76.65	0	0	0	100	0	0	0	0		
TRA1	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	86.19	13.81	0	0	0	
TRA2	86.80	100.00	86.80	Artan	-57.64	-45.09	-48.82	-39.91	-13.16	-13.16	-13.16	-22.13	-13.98	0	0	0	0	88.86	8.19	2.95	0	0	
TRB1	85.20	89.60	95.09	Artan	-29.99	-56.08	-55.49	-43.23	-14.77	-14.77	-74.38	-30.09	-14.77	0	0	0	0	79.89	11.13	0	0	8.97	
TRB2	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	100	0	
TRC1	50.60	100.00	50.60	Artan	-58.20	-49.42	-57.62	-69.67	-49.42	-87.36	-53.13	-82.23	-62.03	0	60.79	0	0	39.21	0	0	0	0	
TRC2	6.80	100.00	6.80	Artan	-94.24	-93.24	-94.39	-95.61	-94.72	-93.24	-98.85	-99.28	-97.95	0	47.85	0	0	0	52.15	0	0	0	0
TRC3	100.00	100.00	100.00	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	31.77	0	0	0	0	0	0	68.23	0	

A: İlköğretim, B: Ortaöğretim, C: Yükseköğretim Mezunu İstihdam Edilenler, D: Girişimcilik, E: Kamu Yatırımları, F: İhracat, G: Patent Başvurusu, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı.

TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Bölgesi %27.10 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuştur. Bu bölgenin de beşeri sermayeyi, girişimciliği ve yenilik faaliyetlerini verimli kullanamadığı görülmektedir. Bu bölgeninde büyüme performansı Türkiye ortalamasının yarısından az olmuştur (%45).

TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) Bölgesi %37.50 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölge olmuştur. Bu bölgenin öncelikle girişimciliği, ardından yenilik faaliyetlerini ve beşeri sermayesini etkin kullanamadığı görülmektedir. TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) Bölgesi %39.20 ile düşük toplam etkinliğe sahip diğer bir bölgedir. Bölgenin girişimcilik, beşeri sermaye ve yenilik faaliyetleri potansiyelini verimli kullanamadığı görülmektedir.

2004-2008 dönemi büyüme performanslarını ortaya koyan bulgular görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan ve genelde Doğu ve Güneydoğuda yer alan bölgeler (TRA1, TRB2 ve TRC3) açısından ele alındığında katma değer yaratmada TRA1 Bölgesi'nde kamu yatırımlarının; TRB2 Bölgesi'nde yenilik faaliyetlerinin; TRC3 Bölgesi'nde yenilik faaliyetlerinin ve ilköğretim mezunu beşeri sermayenin önemli etkileri olduğu görülmektedir.

Görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgelerde katma değer yaratmada öncelikle yenilik faaliyetlerinden, ardından beşeri sermayeden ve girişimcilikten en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının katma değerlerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle yenilik faaliyetlerini, beşeri sermayelerini ve girişimciliği arttırmalarının bölgelerde yaratılan katma değerlerin artmasına en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına neden olacaktır.

Sonuç

Değişen sosyo-ekonomik koşullar çerçevesinde bölgesel gelişmişlik farkları yerel, ulusal ve küresel düzeyde çok farklı boyutlarda görülmektedir. Dünya Bankası'nın 2009 yılında yayınladığı "Ekonomik Coğrafyanın Yeniden Şekillendirilmesi" başlıklı rapor ile konu tekrar gündemdeki yerini almıştır. Küreselleşmenin her alanda etkisini gösterdiği bir ortamda bölgesel gelişmişlik farkları refahın artırılmasının önünde yer alan önemli bir sorundur.

Dünya coğrafyasında ekonomik büyümenin ve kalkınmanın coğrafi, mekansal dağılımında çok parçalı ve eşitsiz bir görünüm son çeyrek yüzyıldır giderek artmıştır. Üretimin belirli mekanlarda yoğunlaşması, ülkeler ve bölgeler arasındaki refah ve zenginlik seviyeleri arasındaki farklılıklar ilgi çekici araştırma konuları arasındadır. Bölgesel kalkınmaya yönelik ilginin son yıllarda artmasının bir nedeni, bölgesel eşitsizliklerin sürüyor olması ve bu sorunların ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınmasının önünde hala büyük engel teşkil etmesidir. Uzun süredir var olan bölgesel eşitsizlikler sadece gelir dağılımının bozulması ve yoksulluktaki artışın değil, ulusal-bölgesel ve yerel kaynakların yeterince etkin kullanılmadığının da bir göstergesidir. Diğer bir neden dünya ekonomi coğrafyasında yakın dönemdeki gelişmelere bağlı olarak coğrafyanın, mekanın ya da bölgenin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde oynadığı roldür.

İlk kuşak coğrafyacılara birinci sanayi devrimi döneminde (1770-1820) sanayi faaliyetlerinin dağılımı, kuruluş yerleri (sanayinin lokasyonu) ve coğrafi/yersel gelişme farklılıklarının, kentsel yakınsamanın belli bir düzenliliğe dayandığını düşünmüş, yerleşim birimleri arasındaki ekonomik gelişme farklılıklarının nedenlerini ya sistematik olmayan, tarihsel kaza sonucu ortaya çıkan faktörlerle ya da doğal üstünlüklerle, faktör donanımları, doğal kaynaklar ve nüfus fazlası gibi fiziksel coğrafyadan doğan nedenlerle, ulaşım maliyetleri ya da limanlara yakınlık, topoğrafya gibi coğrafi faktörlerle açıklamıştır.

İkinci sanayi devrimi (1875-1914) sonrasında ikinci kuşak ekonomik coğrafyacıların görüşleri ön plana çıkmıştır. Ekonomik faaliyetlerde hammadde kaynaklarına daha güvenli ve ucuz erişimin önem kazanması ve yüksek taşıma maliyetlerinin ön plana çıkmasıyla başlangıçta doğal üstünlüklere ve tarihsel rastlantılara bağlanan sanayinin yer seçimi ve kentsel oluşumlar insan tarafından oluşturulan üstünlükler gibi sistematik biçimde açıklanabileben faktörler önem kazanmıştır. Bu dönemde ekonomik coğrafyacılar hakim olan yaklaşım sanayinin yer seçimi, uluslararası ticaret örüntüsü ve etkilerinin açıklanması olmuştur. Tarımsal arazilerin kullanılması, hammadde ve taşıma maliyetleri, pazar büyüklüğü, faktör donanımı ve karşılaştırmalı üstünlükler en temel açıklayıcı değişkenlerdir. Bu yaklaşımda diğer varsayımlar yanında, tam rekabet koşullarının, üretimde ölçeğe göre sabit getirinin rasyonel davranışlar olduğu varsayılmıştır. Sözgelimi, bazı modellerde iki sanayi arasında ileri ve geri bağlantıların olması ve bu bağlantılara sahip büyük ölçekli sanayilerin kurulması geri kalmış bölgelerin gelişmesi için yeterli neden olarak görülmüştür. Ekonomik/sanayi faaliyetlerinin yersel yığılmaları ve yerleşim yerlerinin büyüme dinamiklerini araştıran geleneksel ekonomik coğrafya yaklaşımında kurulan modeller karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı uzmanlaşma, sabit getiriler gibi sınırlandırıcı varsayımlara dayalı olarak ve rekabetçi denge koşullarında çalışmaktadır. Von Thünen (Thünen çemberleri, 1826), Marshall (1890), Weber (lokasyon üçgeni, 1909), Hoover (1936), Christaller (1933), Lösch (altıgen biçimli pazar alanları, 1940), Isard (1956) bu coğrafyacılar arasındadır. Bu lokasyon kuramları baştan beri yer seçimi kararlarının mükemmel bilgi sahibi, rasyonel davranan insan tarafından ve rekabetçi piyasalarda alındığını varsaymışlardır.

Üçüncü sanayi devriminden sonra (1950 ve sonrası) endüstriyel organizasyonlardaki gelişmeler (yeni firma kuramları), teknolojik üstünlüklerin artması, ekonomik dışsallıklar eksik rekabetçi piyasaların (tekelci, oligopolcü) modellenmesine olanak sağlamış, bunun sonucunda yeni sanayi lokasyon kuramları, yeni büyüme ve ticaret kuramları geliştirilmiştir. Bu dönemde 1970'lerden sonra yeni ticaret kuramları yaklaşımı, uluslararası ticarete eksik rekabetçi piyasa yapıları ve ölçeğe göre artan getiri koşullarını modellerin içine alacak şekilde uluslararası ticareti açıklamış; sanayinin yer seçimini/kuruluş yerlerini açıklayan kuramlar da bu gelişmelerden

etkilenmiştir. Rekabetçi piyasalar, rasyonel birey, sabit getiri varsayımlarına dayanan geleneksel lokasyon kuramları ve uluslararası ticaret kuramları sanayinin kuruluş yerinde ve uluslararası ticarete devletin müdahale etmemesini savunurken, ekonomik dışsallıklar, artan getiri, bilgi yayılmaları ve eksik rekabetçi piyasalara dayalı yeni lokasyon ve ticaret kuramları yer seçimi kararlarına ve uluslararası ticarete devlet müdahalelerini savunmuşlardır. Krugman yersel yığılma süreçlerinin toplumda kaybeden ve kazananlara yol açtığı durumda ya da ölçek ekonomileri, AR-GE ve yenilik faaliyetleri, dışsallıklar sözkonusu olduğunda piyasaların kendi haline bırakılmasının en etkin sonucu vermeyeceğini, stratejik devlet müdahalelerinin daha etkin sonuçlar vereceğini belirtmektedir.

Doğal üstünlüklere ya da tarihsel kazalara dayalı analizler bugün pek az açıklayıcılık özelliğine sahiptir. İlk kuşak coğrafyacıardan bu yana ulaşım-iletişim maliyetleri düşüş göstermiş, sanayide yer seçimi kararları daha karmaşık bir hale gelmiştir. Dünya sanayi coğrafyası haritası çok değişmiştir. Sanayinin lokasyonu konusu bugünün karmaşıklaşan dünyasında daha bütünlüklü açıklanabilmektedir. Bununla birlikte açıklanamayan kısım ile ilgili belirsizlikler vardır ve bu kısım geleneksel lokasyon kuramları olmadan anlaşılammaktadır. Yeni ekonomik coğrafya bu kısmı tamamlamaktadır. Bu yaklaşımda coğrafi/yersel farklılaşmanın/ayrışmanın nedenleri üretimin ve nüfusun yoğunlaşmasıyla başlayan, ölçek ekonomileri, dışsallıklar, bilgi taşmaları ve artan getiri ile açıklanmaktadır. Yeni ekonomik coğrafya modelleri ekonomik faaliyetlerin yersel dağılımını ve yerleşim desenlerini/geometrilerini incelemektedir. Yeni büyüme kuramları, yeni dış ticaret kuramı, esnek uzmanlaşma (post-fordizm) kuramı yeni ekonomik coğrafyayı etkilemiştir. Ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak yoğunlaşması, belli yerleşim yerlerinde kümelenmesi büyüme, sanayileşme ve kalkınma bakımından üstünlük sağlamanın kaynağı olarak ele alınmaktadır. Bugün ölçek ekonomilerinin, teknolojik üstünlüklerin, AR-GE ve yenilikçi faaliyetlerin, bilgi yayılmalarının varlığının kabul edilmesi teknelci ve oligopolcü rekabet koşullarının hem sanayinin lokasyonu hem de büyüme ve dış ticaretle ilgili analizlerde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Geleneksel coğrafya, büyüme ve dış ticaret yaklaşımından kopmalar 1970 ve 1980’li yıllarda

başlamış; tam rekabet, rasyonel birey, etkin piyasalar yaklaşımından uzaklaşılması benimsenmiştir.

Gerçek dünyada ülkeler karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olmadıkları malları üretmekte ve bu malların ticaretini yapmaktadır. Ülkeler arasında ticaret benzer faktör yoğunluğuna sahip malların ticareti şeklinde gerçekleşmekte, endüstri ve bölge içi ticaret artmaktadır. Aynı şekilde endüstriyel organizasyon ve büyüme kuramlarındaki gelişmeler yerel kaynakların kullanılmasının, yerel ağların, girişimcilik kültürünün, kurumsal kapasitelerin sanayinin lokasyonu ile ilgili davranışları ve tercihleri önemli ölçüde değiştirdiğini göstermektedir.

Bilişim teknolojilerinin ve iletişim ağlarının genişlemesi, mal ve sermaye hareketlerindeki küresel hareketlilik, üretimin uluslararasılaşması, kısaca küreselleşen ve akışkanlığı giderek artan ekonomik faaliyetler üretim ve sermaye birikim süreçlerini, toplumsal ilişkileri, kurumsal yapıları dönüştürmekte ve bu dönüşümün yansımaları en somut şekilde bu faaliyetlerin yapıldığı mekanlar olan bölgelerde/kentlerde ortaya çıkmaktadır. Pek çok ülke ve bölgede imalat sanayi yatırımlarının gerilemesi, bazı bölgelerin ileri teknoloji ürünleri üretmesi ve sermaye hareketleri için çekim merkezi olmaması, bu bölgelerin verimlilik artışına dayalı, ileri teknoloji kullanan ve yüksek katma değer yaratan ekonomiler haline dönüşmesini engellemekte ve bölgesel eşitsizlikleri artırmaktadır.

Dünya ekonomi coğrafyasında yaşanan gelişmeler akademik alanda, özellikle uluslararası ticaret ve büyüme kuramlarında ilginç gelişmelere yol açmıştır. Tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarına dayanan, statik karşılaştırmalı üstünlüklere vurgu yapan geleneksel dış ticaret ve büyüme kuramlarından farklı olarak eksik rekabet, ölçeğe göre artan getiri, dışsallıklar, yenilikler gibi varsayımlara dayanan yeni ticaret ve büyüme kuramlarında üretimin yapıldığı mekanlara olan vurgu yüksektir. Yakın dönemde ekonomik büyümenin, ülke ya da bölgelerin kendi dinamikleri içinde bir takım faktörlerin etkilenmesiyle “içsel” olarak gerçekleştiğini ileri süren yeni büyüme kuramları bölgesel gelişme politikalarının analizine yeni boyutlar kazandırmıştır. Gelişme literatüründeki çalışmaların ekonomik büyüme ile kentsel

gelişme süreçleri arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koyan bulguları, bu iki süreç arasındaki ilişkiyi gösteren geleneksel olgular, büyümenin zaman ve mekan açısından analizinde kentsel gelişme süreçlerinin incelenmesinin ve sanayileşme stratejileri ile bağlantısının kurulmasının zorunlu olduğunu göstermektedir. Büyümenin itici gücü olarak tanımlanan faktörlerin belirlenmesi, bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında yeni ufuklar açmıştır. Özellikle teknoloji altyapısı ve beşeri sermayeye yapılacak yatırımların yaratacağı olumlu dışsallıklar, teknolojik yenilikler ve bunlarla birlikte ortaya çıkan taşma etkileri, büyüme sürecinde hükümetlerin bilim, teknoloji ve sanayi politikaları iktisadi büyüme ve bölgesel gelişmenin en önemli kaynağı olarak gösterilmektedir.

İçsel büyüme modelleri mekanı açıklamalarının dışında bırakırken, bölgesel kalkınma modelleri ve yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı ölçek ekonomilerini analizlerinde kullanmışlardır. Yeni ekonomik coğrafya modelleri hem mekanı ve ölçek ekonomilerini kullanan, hem de mikroekonomik temelleri olan bir yapıya sahiptir. Bu modellerde ortak olan nokta, mekanın, üretim faaliyetlerinin belli bölgelerde yığılmasının/yoğunlaşmasının iş kollarına ve bölgeye özgü faktörlerin etkisi altında olduğunu göstermesi olmuştur. Bölgelerin ekonomik büyümelerini ve sosyo-ekonomik kalkınmalarını belirleyen faktörler arasında, bölgelerin başlangıçta sahip oldukları üstünlüklerin yanı sıra; coğrafi konum, nüfus ve gelir, sektörel yapılar, sermaye birikimi, teknolojik düzeyleri, altyapı yatırımları ve kurumsal kapasiteleri de yer almaktadır. Ölçek ekonomilerinin, teknolojik üstünlüklerin, AR-GE ve yenilikçi faaliyetlerin, bölgesel aktörler arasındaki ilişki ve etkileşimin, dışsallıkların ve bilgi yayılmalarının yol açtığı artan getirilerin varlığının kabul edilmesi, eksik rekabet koşullarının varlığının hem ekonomik büyüme süreçlerinin hem de bölgesel gelişme dinamiklerinin analizlerinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Günümüzde sanayinin yer seçimini etkileyen faktörler sanayiden sanayiye, merkandan mekana ve zamandan zamana değişmekle birlikte, bugün ileri teknoloji şirketlerini belli bir alana çeken koşullar; ileri düzeyde lisans ve lisansüstü (özellikle mühendislikte) program veren büyük üniversitelerin varlığı, kent merkezine yakınlık ve sosyal-kültürel donatıların varlığı, nitelikli büyük bir yerel işgücü havuzu, çevrede

erişilebilir konutların ve rekreasyon alanlarının varlığı, ileri teknoloji faaliyetlerini sürdürecektir yükseklikte başlangıç sermayesi, bölgede ortaklık kurma ve işbirliği olanakları, üniversite-sanayi işbirlikleri, güçlü yerel yönetimler ve gelişmiş kurumsal kapasitenin varlığı, siyasal istikrar, çevre koruma ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemelerin varlığı, sektör ya da ürün/proje bazında sağlanan teşvikler ve yatırım ortamı olarak sıralanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı dünya ekonomik coğrafyasında yakın dönemde gerçekleşen gelişmelerin ve bu gelişmeleri açıklama iddiasındaki yeni kuramların ışığında Türkiye'nin bölgesel/yerel ekonomik büyüme dinamiklerini incelemektir. Çalışmanın yöntemi düzey-2 bölgelerine ait seçilmiş verilerin VZA yardımıyla analiz edilmesi ve bölgelerin mevcut kaynaklarını etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığının belirlenmesidir. VZA karar verme birimlerinin göreceli performansını ölçmeyi amaçlayan doğrusal programlama tekniklerinden biridir. Bu çalışma VZA yöntemini göreceli etkinlik ölçümünde en etkili yöntem olarak ifade etmesi açısından önemlidir. Bir etkinlik ölçüm tekniği olan VZA sağlık, finans, eğitim alanlarında daha sık uygulanmaktadır. Literatürde bu yöntemle Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farkları üzerine yapılan araştırma sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlikleri ile ilgili birçok veri bulunmasına rağmen, düzey-2 bölgelerinin mevcut kaynaklarını ne derece verimli kullandıkları, hangi düzey-2 bölgelerinin daha başarılı bir performans sergiledikleri konusunda Türkiye için yakın döneme ait veriler ile yapılan bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın yapılma nedenleri arasındadır. Bu çalışmada, istihdam yanında, istihdamın sektörel dağılımının, beşeri sermayenin, kamu altyapı yatırımlarının, girişimciliğin, yeniliklerin, teknoloji düzeyinin ve ihracatın ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilediği varsayılmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde dünyanın farklı bölgelerine ve Türkiye'ye ilişkin verilerle Neoklasik Büyüme Modeli'nin uzun dönemde bütün bölgelerde kişi başına gelir seviyelerinin eşitlenmesi öngören, az gelişmiş ekonomilerin zamanla gelişmiş ekonomileri yakınsayacağına ilişkin öngörülerinin gerçekleşmediği, son çeyrek yüzyılda iktisat politikalarında benzerlik görünmesine rağmen büyüme performanslarının giderek farklılaştığı ortaya konulmuştur. Küreselleşme sürecinde

üretimde, dış ticarete, ekonomilerin birbirlerine bağımlılığında meydana gelen değişimler vurgulanmış, ayrıca kamu-özel sektör kuruluşlarının aralarında kurduğu simbiyotik ilişkilerin, bilgi dışsallıklarının, dinamik ölçek ekonomilerinin, yenilik süreçlerinin, öğrenme stratejilerinin arttığına değinilmiştir. Neoklasik büyüme modeli büyüme sürecinin anlaşılmasına katkı sağlamış, fakat büyüme sürecinde etkili olan faktörler konusunda yeterli bilgi aktaramamıştır. Bu eksiklikler -bilgi, beşeri sermaye, AR-GE, teknolojik gelişme, yayılma etkileri, ölçek ekonomileri- içsel büyüme modelleri ile giderilmeye çalışılmıştır. Bölgesel ekonomik büyümeyi açıklamaya çalışan yeni yaklaşımlarda evrimsel ve kurumsal iktisat okullarının da etkili olduğu görülmektedir. Ekonomik coğrafyacılar son dönemde ekonomiyi evrimsel bir süreç olarak kuramsallaştırma çabalarından etkilenerek, bölgesel ve yerel ekonomilerin evrimini inceleyen evrimsel ekonomik coğrafya yaklaşımını geliştirmişlerdir. Üretimin, dağılımın ve tüketimin zamanla değişen mekansal organizasyonu evrimsel ekonomik coğrafyanın araştırma konuları arasında yer almıştır. Yeni yaklaşımlar “bölgesel çalışmalar” literatürüne ve ülke/bölge kalkınmasıyla ilgili politikalara güçlü analitik araçlar ile katkı sağlamıştır. Yeni sanayi lokasyon kuramları, yeni büyüme ve ticaret kuramları yeni ekonomik coğrafya, evrimsel ve kurumsal iktisatın ortaya attığı yeni kavramlarla açıklanmaktadır. Bugün modern bölge-mekan bilimlerinin araştırma programında yer alan endüstriyel bölgeler, teknolojik gelişme bölgelikleri, yenilikçi ortamlar, endüstriyel kümelenmeler, öğrenen yerellikler bu kuramların kavramlarıyla ele alınmaktadır. Kaos, çatallanma, çoklu denge, sinerji, etkileşim, birikimli nedensellik, yol bağımlılık gibi kavramların kullanıldığı analitik ve kuramsal modellerin sayısı artmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, giriş bölümünde temel özellikleri belirtilen bölgesel/yerel kalkınmaya yeni yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu bölümde yeni ekonomik coğrafya ve yığılma ekonomilerinin mikro ekonomik temelleri, bir bölgede yığılmada etkili olan merkezci ve merkezkaç kuvvetler konusunda bilgi verilmiştir. Ayrıca son dönemde ortaya çıkan evrimsel ekonomik coğrafya yaklaşımının temel öğelerine değinilmiş, ulusal/bölgesel yenilik süreçlerinin önemi vurgulanmıştır. Kurumların bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisi de bu bölümde ele alınan konular arasındadır. Ayrıca içsel büyüme kuramlarının, özellikle beşeri ve sosyal sermayenin,

kamu ve altyapı harcamalarının, girişimciliğin, dış ticaretin, AR-GE harcamalarının bölgesel kalkınmadaki rolü tartışılmıştır. Bu temel bilgilerden faydalanılarak sürdürülebilir bölgesel/yerel gelişmenin belirleyicileri ortaya konulmuş, mekana yönelik yöntemsel ve kuramsal sorunlar ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde içsel ve dışsal ölçek ekonomilerine değinilerek, kentleşme ve bölgesel gelişme stratejileri tartışılmıştır. Dünya Bankası'nın 2009 yılı raporundaki bilgiler kullanılarak coğrafi ölçeklerde yaşanan değişim ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde Türkiye'de bölgelerarası gelişmişlik farklarının mevcut durumu ortaya konulmuş, düzey-2 bölgelerinin ekonomik performanslarının etkinlik ve verimlilik analizi yapılmıştır. Düzey-2 bölgelerine ait veriler yardımıyla bu bölgelerin ölçek ekonomilerinden ve toplam etkinlikten ne ölçüde yararlanabildiği, potansiyellerinin altında katma değer yaratıp yaratmadığı, büyüme performansları araştırılmıştır. Bu çerçevede, istihdamın yanında, istihdamın sektörel dağılımının, beşeri sermayenin, kamu altyapı yatırımlarının, girişimciliğin, yeniliklerin, teknoloji düzeyinin ve ihracatın kişi başına gayri safi katma değer üzerindeki etkisi yoluyla düzey-2 bölgelerinin ekonomik performansı değerlendirilmiştir. Bu çalışmada gerçekleştirilen VZA uygulamaları ile elde edilen sonuçlar başvuru gruplarında bulunan düzey-2 bölgelerinin karşılaştırmalı verimliliğini yansıtmaktadır. Verimlilik değerleri bir bölgenin verimli olup olmadığını yansıtmamakta, görece verimliliğini göstermektedir. Bu nedenle elde edilen verimlilik değerleri diğer kuramsal çalışmalar dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Literatürde büyüme ve kalkınma sürecinde gerçekleşen sektörel dönüşümle işgücü ve üretimin tarım sektöründen sanayi sektörüne, sanayi sektöründen hizmetler sektörüne yöneldiği görülmektedir. Bu süreç kaynakların düşük verimlilik düzeyindeki sektörlerden yüksek verimlilik düzeyine sahip sektörlerle yönelmesinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. TÜİK verilerine göre 2008 yılında TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR31 (İzmir), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR51 (Ankara) ve TR10

(İstanbul) bölgelerinde tarım sektöründe istihdam edilenlerin Türkiye ortalamasının altında, sanayi ve hizmetler sektöründe üstünde olduğu, özellikle hizmetler sektörünün bu bölgelerde istihdam yarattığı görülmektedir. Sektörel istihdamı ele alan VZA sonuçları toplam etkinlik açısından değerlendirildiğinde TRC1, TR42, TR41 ve TR10 bölgelerinde hizmetler sektörünün katma değere yüksek oranlarda katkı sağladığı, görece geri kalmış ancak kaynak kullanımında etkin olan TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgelerinde tarım sektörünün katma değere katkı sağladığı, bulguların Türkiye'nin düzey-2 bölgeleri arasındaki sektörel dönüşüm farklılıklarını yansıttığı sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Bölgesel gelişmişlik farklarını açıklamaya çalışan yeni yaklaşımlarda beşeri sermaye niteliğinin artmasının büyüme hızlandırıcı ve gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayan bir etkiye neden olduğu ifade edilmektedir. Düzey-2 bölgeleri istihdam edilen beşeri sermaye açısından değerlendirildiğinde TÜİK verilerine göre 2008 yılında TR10 (İstanbul), TR51 (Ankara), TR31 (İzmir), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR62 (Adana, Mersin), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) gibi gelişmiş bölgelerin yükseköğretim mezunu beşeri sermayeyi Türkiye ortalamasının üstünde istihdam ettiği, aynı zamanda ilköğretim ve ortaöğretim mezunu beşeri sermayenin bu bölgelerde toplandığı görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alan düzey-2 bölgelerinde ilköğretim mezunu beşeri sermaye yükseköğretim mezunu beşeri sermayeye göre fazladır ve en düşük istihdam yükseköğretim mezunu beşeri sermayede gerçekleşmektedir. Beşeri sermayeyi ele alan VZA sonuçları toplam etkinlik açısından değerlendirildiğinde 2008 yılında TR31, TR61, TR62 ve TR82 bölgelerinde ilköğretim; TR10, TR42, TR63, TR71 ve TR83 bölgelerinde ortaöğretim; TR41 Bölgesi'nde yükseköğretim; TR52 Bölgesi'nde ilköğretim ve ortaöğretim; TR72 Bölgesi'nde ilköğretim ve yükseköğretim mezunu beşeri sermayenin katma değere önemli katkılarda buldukları görülmektedir. Görece geri kalmış ancak kaynak kullanımında etkin olan TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) Bölgesi'nde ilköğretim, TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgelerinde yükseköğretim mezunu beşeri sermaye katma değere katkı sağlamaktadır.

Bölgesel kalkınma politikalarının unsurları arasında yer alan kamu altyapı harcamaları yaşam kalitesinin iyileşmesine katkıda bulunarak bir bölgeyi çekim merkezine dönüştürmede kullanılan önemli bir politika aracıdır. Gelişmiş bir altyapı girişimcilerin bölgede faaliyetlerini arttırmalarına neden olmaktadır. DPT verilerine göre 2008 yılında TR10 (İstanbul), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR62 (Adana, Mersin) gibi gelişmiş bölgelerin dışında TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) bölgelerinde kamu altyapı yatırımları Türkiye ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir. Beş yıllık dönemi kapsayan VZA sonuçları incelendiğinde; kamu yatırımlarının katma değere en fazla katkı sağladığı bölgenin TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) olduğu görülmektedir. TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) düzey-2 bölgelerinde kamu yatırımları katma değere önemli katkı sağlamıştır. Aynı dönemde TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) gibi doğu ve güneydoğu bölgelerinde kamu yatırımlarının katma değer yaratmada etkili olduğu görülmektedir.

Bölgelerin sahip olduğu faktör donatımını bir araya getirmeye çalışan girişimciler bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmada etkili bir diğer unsurdur. TÜİK verilerine göre 2008 yılında girişimcilik faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölge TR10 (İstanbul) Bölgesi olmuştur. Bu bölgeyi TR51, TR31, TR61 ve TR41 bölgeleri izlemiştir. Görece geri kalmış doğu ve güneydoğu bölgelerinde girişimcilik faaliyetlerinin az olduğu görülmektedir. 2004-2008 dönemindeki VZA sonuçları incelendiğinde TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi dışındaki geri kalmış bölgelerde girişimciliğin katkısı yok denecek kadar azdır. Bu dönemde TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) gibi bölgelerde girişimciliğin katma değere katkısı oldukça fazladır.

AR-GE'ye yapılan yatırımlar sonucunda ortaya çıkan yenilikler bölgelerin büyümesinde etkili olan diğer bir faktördür. 2004-2008 döneminde AR-GE verileri

yerine kullanılan patent, faydalı ürün ve endüstriyel ürün başvuruları incelendiğinde TR10 (İstanbul), TR31 (İzmir), TR51 (Ankara), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), TR52 (Konya, Karaman), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) bölgelerinde yenilik faaliyetlerinin katma değere katkı sağladığı görülmektedir. Görece geri kalmış ancak kaynak kullanımında etkin olan TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgelerinde yenilik faaliyetlerinin katma değere katkısı kayda değerdir. Bu bölgelerde yenilik faaliyetlerinin artırılması bölgelerarasındaki gelişmişlik farklarının azalmasına neden olabilir.

Teknolojiye dayalı istihdamın yüksek olduğu bölgelerin gelişmiş bölgeler olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle katma değere katkı sağlayan orta ve yüksek teknoloji üretim sanayinin geliştiği bölgelerde gerçekleşmektedir. TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi dışındaki doğu ve güneydoğu bölgelerinde orta ve yüksek teknoloji istihdamın katma değere katkısının olmadığı görülmektedir.

Yapılan analizler sonucunda Orta ve Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yer alan düzey-2 bölgelerinde bölgesel gelişmişlik farklarının 2000'li yıllarda devam ettiği görülmektedir. Bu bölgeler arasında TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) alt bölgeleri bölgesel gelişmişlik farklarının açık bir şekilde hissedildiği bölgelerdir.

Türkiye genelinde 2004-2008 döneminde reel KBGSKD yaklaşık %16.8 oranında artmıştır. Geri kalmış bölgeler arasında yer alan TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi 2004-2008 döneminde en kötü büyüme performansı gösteren bölge olmuştur. Bölgenin büyüme performansı aynı dönemde Türkiye ortalamasının %95 altında gerçekleşmiştir. TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesi aynı dönemde Türkiye ortalamasının %41 altında büyümüştür. TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Bölgesi bu

iki bölgeye göre nispeten daha iyi bir performans göstermesine rağmen Türkiye ortalamasının %26 altında büyümüştür. TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) Bölgeleri ise Türkiye ortalamasına yakın büyüme oranlarına sahiptir. Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri arasında en iyi performansı Türkiye ortalamasının %67 üzerinde büyüyen TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Bölgesi gerçekleştirmiştir. Türkiye ortalamasına göre TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) ve TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgeleri en hızlı daha da fakirleşen fakir bölgelerdir. TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Bölgeleri ise Türkiye ortalamasına doğru veya onun altına düşerek gerileyen Türkiye ortalamasına yakın kişi başına gelire sahip bölgelerdir.

Görece zengin TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) Bölgesi hızla Türkiye ortalamasından uzaklaşırken; TR22 (Balıkesir, Çanakkale) ve TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) Bölgeleri ise hızla yakınsayan bölgelerdir. TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Bölgeleri de Türkiye ortalamasına hızla yakınsama eğilimi gösteren diğer dinamik bölgelerdir. Aynı dönemde düzey-2 bölgeleri arasında en iyi büyüme performansı %61 ile TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) Bölgesi'nde gerçekleşmiştir.

Bölgesel gelişmişlik farklarını yansıtan analiz sonuçları incelendiğinde; 2004 yılında TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) ve TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) bölgeleri, 2008 yılında ise TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), TR52 (Konya, Karaman) ve TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) bölgelerinin düşük ölçek etkinliğine sahip oldukları görülmektedir. TRC1 Bölgesi'nin düşük performansı her iki yılda da devam etmiştir.

2004 yılında görece oldukça düşük toplam etkinliğe sahip olan bölgelerin 2008 yılında daha iyi bir performans sergilediği, beş düzey-2 bölgesinin; TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) ve TR52

(Konya, Karaman), TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) ve TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük toplam etkinliğe sahip olduğu görülmektedir.

Görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR52 (Konya, Karaman), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) ve TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) bölgelerinin KBGSKD'leri Türkiye ortalamasının altında %51-90 aralığında dağılmaktadır. Bu bölgeler katma değer yaratmada öncelikle yenilik faaliyetlerini ve ihracatı, ardından kamu altyapı yatırımlarını ve yüksek öğrenim mezunu çalışanlarını en verimsiz olarak kullanmışlardır. Bu bölgelerde öncelikle söz konusu girdilerin daha etkin kullanımı KBGSKD'lerinin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en güçlü etkiyi sağlayacaktır.

Görece en geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan genelde Doğu ve Güneydoğuda yer alan düzey-2 bölgelerinin KD'leri Türkiye ortalamasının en altında %36-59 aralığında dağılmaktadır. Bu bölgeler KD'lerine en yüksek katkıyı sağlayan özellikle yenilik faaliyetlerini, istihdamı, girişimciliği, kamu yatırımlarını, orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerde ve yükseköğretim mezunu istihdam edilenleri arttırabilirlerse KD'lerini daha hızlı arttırarak bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayabilirler.

Girişimciliğin bölgelerin büyümelerine katkısı açısından sistematik bir sonuca ulaşamaması, veri kısıtı nedeniyle sosyal sermayenin, kurumların analize dahil edilememesi, il bazında analizlerin yapılamaması bu çalışmanın önemli bir eksikliğidir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda il bazında sağlıklı verilere ulaşılması durumunda iller arasındaki gelişmişlik farkları yeni yaklaşımların ışığında açık bir şekilde ortaya konabilir ve benzer analizler tekrar yapılabilir.

Analizler sonucunda elde edilen bulgular Türkiye'de bölgeler arasında tüm dönemler boyunca eşitsiz ve dengesiz gerçekleşen büyüme ve kalkınmanın günümüzde

önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Bölge ekonomileri arasındaki sektörel dönüşüm farklılıkları, beşeri sermaye, kamu harcamaları, teknolojiye dayalı sektörlerde istihdam, yenilikler, girişimcilik faaliyetlerindeki iyileşmeler görece geri kalmış bölgelerin yarattığı katma değer artmasına neden olabilir. Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması için; bölgeleri keşfedilmemiş kaynakları içinde barındıran bir birim olarak gören ve bölgesel gelişme politikaları ile bu kaynakların kalkınma için harekete geçirilmesini hedefleyen içsel büyümeye dayalı bölgesel gelişme yaklaşımı benimsenmeli ve uygulanmalıdır. Tüm bölgelerde yeni kurulan üniversiteler, kalkınma ajansları ve diğer kamu kurumlarına, sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Üniversiteler, bölgelerin yarattığı sektörel katma değeri dikkate alarak teknokentler, bilim parkları, AR-GE merkezleri gibi projeleri gerçekleştirmeli ve bu projelere öncülük etmelidir. Her bir bölgenin üretimde avantajlı olduğu sektörlerde verimlilik ve katma değer artışına neden olacak iyileştirmeler, yenilikler gerçekleştirilmelidir. Avrupa Birliği fonlarından yararlanan, mevcut yatırımların modernizasyonunu sağlayan, bölgelerin önemli bir sorunu olan işsizliği azaltan, yatırımları bölgelerin ihtiyacına göre yönlendiren, öğrenen bölge, yenilikçi ortam ve kümelenmeyi destekleyen, mevcut firmaların verimliliklerini ve yenilik kapasitelerini artıran, sektörler arası ileri-geri bağlantıları dikkate alan, yeni iş alanları yaratan, sosyal sermayeyi güçlendiren, yerel ekonominin güçlü yanlarına odaklanan, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ağ yapılanmalarını kolaylaştıran ve destekleyen, farklı sektörlerde uzmanlaşmayı hedefleyen sürdürülebilir ve çevreyle uyumlu politikalar geliştirilmelidir. Geri kalmış bölgelerde uygulanacak doğru politikalarla yığılma ekonomilerinin olumlu etkileri bu bölgelerde görülebilir. Böylece olumsuz dışsallıkların görüldüğü gelişmiş bölgelerin de rahatlaması sağlanabilir. Uygulanacak politikalarla sadece geri kalmış bölgelerin değil, tüm ülkenin refah seviyesinin artırılması hedeflenmelidir.

Kaynaklar

- Acconcia, A., Espasa, M., Leonida, L., Montolio, D. (2002). Lock-in effects of EU R&D spending on regional growth. A non-parametric and semi-parametric conditional quantile regressions approach. Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas, S.A. (Ivie), Working Paper.
- Aghion, P., Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60 (2), 323-351.
- Aghion, P., Howitt, P. (1998). *Endogenous growth theory*. Cambridge: The MIT Pres.
- Aghion, P., Howitt, P. (2005). *Growth with quality-improving innovations: an integrated framework*. In Handbook of Economic Growth, Volume 1A, ed. Philippe Aghion and Steven Durlauf. Amsterdam, Netherlands: North-Holland.
- Ahlerup, P., O. Olsson and D. Yanagizawa (2009). "Social capital vs institutions in the growth process", *European Journal of Political Economy*, 25, pp. 1-14.
- Altan, D., Bozdağ N., Atan, M. (2001). Toplam etkinlik ölçümü: veri zarflama analizi ve bankacılık sektöründe bir uygulama. V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Adana.
- Altın, O., Kaya, A. A. (2009). Türkiye’de AR-GE harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin analizi. *Ege Akademik Bakış*, 9 (1), 251-259.
- Altunal, S. (2000). *Bulanık veri zarflama analizi üzerine bir araştırma*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Amin, A., Wilkinson, F. (1999). Learning, proximity and industrial performance: an introduction. *Cambridge Journal of Economics*, 23, 121-125.
- Andersson, M., Karlsson, C. (2006). "Regional innovation systems in small and medium-sized regions", The emerging digital economy entrepreneurship, clusters and policy, Ed. By B. Johansson, C Karlsson and R. Stough, Berlin: Springer, 55-82.
- Ansal, H., Ekmekçi, U. (2007). *Küresel üretim ağlarından küresel inovasyon ağlarına dönüşüm içinde olabilmek*. TMMOB Sanayi Kongresi 14-15 Aralık, Ankara.
- Antonelli, C. (2001). *The microdynamics of technological systems*. London: Routledge.
- Antonelli, C. (2003). Innovation and urban regions as national and international nodes for the transfer and sharing of knowledge. *Regional Studies*, 37 (6/7), 595-607.
- Armstrong, H., Taylor, J. (2000). *Regional economics and policy*. Blackwell.

- Aron, J. (2000). "Growth and institutions, a review of the evidence", *The world bank research observer*, 15:1, 99-135.
- Arrow, K., J. (1962). The economic implications of learning by doing. *The Review of Economic Studies*, 29 (3), 155-173.
- Arrow, K., J., Kurz, M. (1970). *Public investment, the rate of return, and optimal fiscal policy*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Artan, S., Berber, M. (2004). Kamu kesimi büyüklüğü ve ekonomik büyüme ilişkisi: çoklu ko-entegrasyon analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5 (2), 13-29.
- Aschauer, D., A. (1989). Is public expenditure productive?. *Journal of Monetary Economics*, 23, 177-200.
- Aschauer, D., A. (1990). Why is infrastructure important?, İçinde, Munnell, A. (Ed.), *is there a shortfall in public investment? (ss. 21-50)*. Boston: Federal Reserve Bank of Boston.
- Audretsch D., B., Bonte, W., Keilbach, M. (2008). Entrepreneurship capital and its impact on knowledge diffusion and economic performance. *Journal of Business Venturing*, 23 (6), 687-698.
- Audretsch D., B., Keilbach, M. (2004). Entrepreneurship and regional growth: an evolutionary interpretation. *Journal of Evolutionary Economics*, 14 (5), 605-616.
- Aydemir, Z. C. (2002). *Bölgesel rekabet edebilirlik kapsamında illerin kaynak kullanım görece verimlilikleri: veri zarflama analizi uygulaması*. Ankara: DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:2664.
- Aydın, F., Saygılı, H., Saygılı, M. ve Yılmaz, G. (2010). *Dış ticarete küresel eğilimler ve Türkiye ekonomisi*. TCMB Çalışma Tebliği No: 10/01, Ankara.
- Baldwin, R., Forslid, R., Martin, P., Ottaviano, G. and Nicoud, F.R. (2003). *Economic geography and public policy*. Princeton:Princeton University Press.
- Banker, R., D., Charnes, A., Cooper, W., W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30 (9), 1078-1092.
- Baptista, R., Madruga, P., Escaria, V. (2007). Entrepreneurship, regional development and job creation: the case of portugal. *Papers on Entrepreneurship, Growth and Public Policy 2005-06*, Max Planck Institute of Economics, Entrepreneurship, Growth and Public Policy Group.
- Barro, R., J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, 98 (5), 103-125.

- Barro, R., J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-443.
- Baumol W., J. (2002) The free-market innovation machine: analyzing the growth miracle of capitalism. Princeton: Princeton University Press.
- Becerren, E. (2004). Bölgesel rekabet gücü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 279-302.
- Beeson, P. (1987). Total factor productivity growth and agglomeration economies in manufacturing 1959-73. *Journal of Regional Science*, 27 (2), 183-199.
- Belussi, F. (2006). “In search of a useful theory of spatial clustering: agglomeration versus active clustering” içinde *Clusters and Regional Development*, Editörler: Bjorn Asheim, Philip Cooke ve Ron Martin, ABD: Routledge Taylor&Francis Group, 69-89.
- Benhabib, J., Spiegel, M., M. (1994). The role of human capital in economic development: evidence from aggregate cross-country data. *Journal of Monetary Economics*, 34, 143-173.
- Berber, M., Yamak, R., Artan, S. (2000). *Türkiye’de yakınlaşma hipotezinin bölgeler bazında geçerliliği üzerine ampirik bir çalışma:1975–1997*. 9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı, 51–59.
- Bertrand, J. (1883). *Theorie mathematique de la richesse sociale*. *Journal des Savants*, 67, 499-508; translated by Margaret Chevaillier in Appendix to Jean Magnan de Bornier, *History of Political Economy*, 1992.
- Beyhan, B. (2007). Evrim benzetisi, kurumsal iktisat ve çağdaş bölge-mekan bilimi. içinde Özveren, E. (der.), *Kurumsal İktisat*, Ankara: İmge, 401-440.
- Boarnet, M.G. (1998). Spillovers and the locational effects of public infrastructure. *Journal of Regional Science*, 38, 381-400.
- Bor, Y. J., Chuang, Y., Lai, W., Yang, C. (2010). A dynamic general equilibrium model for public r&d investment in Taiwan. *Economic Modelling*, 27 (1), 171-183.
- Boschma, R.A. (2005). Proximity and innovation: a critical assessment. *Regional Studies*, 39 (1), 61-74.
- Boschma, R.A., Frenken, K. (2006). Why is economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 6 (3), 273-302.
- Boschma, R.A., Frenken, K. (2010). The spatial evolution of innovation networks: a proximity perspective. *The handbook of evolutionary economic geography*, Edited by: Ron Boschma and Ron Martin, Edward Elgar, 120-138.

- Boschma, R., Martin, R. (2010). The aims and scope of evolutionary economic geography. Boschma R. ve R. Martin (der.) *The handbook of evolutionary economic geography*, Edward Elgar içinde, 3-39.
- Boschma, R.A., Martin R. (2007). Constructing an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 7 (5), 537-548.
- Bosma, N. Levie, J. (2009). *Global entrepreneurship monitor: 2009*. Executive Report.
- Boudeville, J.R. (1966). *Problems of regional economic planning*. Edinburgh: University Press.
- Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. handbook of theory and research for the sociology of education. J. Richardson. New York: Greenwood Press, 241-258.
- Bowman, J.M., (1968). The human investment revolution in economics thought. in Mark Blaug (Ed.) *Economics Education 1*, London: Penguin Books.
- Brakman, S., Garretsen, H. (2003). Rethinking the ‘new’ geographical economics. *Regional Studies*, 37 (6/7), 637-649.
- Brakman, S., Garretsen, H., Gorter, J., Horst, A., Schramm, M. (2005). *New economic geography, empirics, and regional policy*, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, CPB Special Publications No. 56, Erişim Tarihi: 27.02.2009, <http://www.cpb.nl/eng/pub/cpbreeksen/bijzonder/56/bijz56.pdf>.
- Brander, J., Krugman, P. (1983). *A reciprocal dumping model of international trade*. NBER Working Paper, No. 1194.
- Braunerhjelm, P., Acs, Z., Audretsch, D., Carlsson, B. (2010). The missing link: knowledge diffusion and entrepreneurship in endogenous growth. *Small Business Economics*, 34 (2), 105-125.
- Bronzini, R., Piselli, P. (2009). Determinants of long-run regional productivity with geographical spillovers: The role of R&D, human capital and public infrastructure. *Regional Science and Urban Economics*, 39 (2), 187-199.
- Byrnes, E., P., Storbeck, E.,J. (2000). Efficiency gains from regionalization: economic development in China revisited. *Socio-Economic Planning Sciences*, 34, 141-154.
- Capello, R. (2009). Space, growth and development. R.Capello ve P. Nijkamp (der.) *Handbook of regional growth and development theories*, Edward Elgar içinde, 33-52.
- Carr, J. L. (1989). Government size and economic growth: a new framework and some evidence from cross section and time series data: comment. *The American Economic Review*, 79 (1), 267-271.

- Carree, M. A., Thurik, V. (2003), The impact of entrepreneurship on economic growth. içinde Z. J. Acs and David B. Audretsch, *The handbook of entrepreneurship research*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Castells, M. (2005). Enformasyon çağı: ekonomi toplum ve kültür. Cilt 1, Ağ *Toplumunun Yükselişi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Charnes, A., Cooper W.W., Rhodes, W. (1978). Measuring efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444.
- Charnes, A., Cooper W.W., Shanling, L. (1989). Using data envelopment analysis to evaluate efficiency in the economic performance of Chinese cities. *Socio-Econ. Planning Science*, 23 (6), 325-344.
- Charnes, A., Cooper W.W., Lewin, A.Y., Seiford, L. M. (1994). *Data envelopment analysis: theory, methodology and application*, Kluwer Academic Publishers.
- Chen, Y., Liang L., Yang, F., Zhu, J. (2006). Evaluating of information technology investment: a data envelopment analysis approach. *Computers & Operations Research*, 33, 1368-1379.
- Chinitz, B.J. (1961). Contrasts in agglomeration: New York and Pittsburgh. *American Economic Review*, 51, 279-289.
- Christaller, W. (1933). *Central places in southern Germany*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall; reprint and translation 1966.
- Coase, R. H. (1960). *The problem of social cost, the journal of law and economics*. 3, 1-44, reprinted in: Ronald Coase, *The Firm, the Market, and the Law*. Chicago and London: University of Chicago Press 1988: 95-156.
- Coase, R. H. (2005). The institutional structure of production. *Handbook of New Institution Economics*, Edt. Claude Menard and Mary M. Shirley New York: Springer.
- Cohen, J.P., Paul, M. C. (2004). Public infrastructure investment, interstate spatial spillovers, and manufacturing costs. *Review of Economic and Statistics*, 86, 551-560.
- Combes, P. P., Duranton, G. (2006). Labour pooling, labour poaching, and spatial clustering. *Regional Science and Urban Economics*, 36 (1), 1-28.
- Combes, P. P., Mayer, T., Thisse J. F. (2008). *Economic geography: the integration of regions and nations*, Princeton: Princeton University Press.
- Commons, J. R. (1934). *Institutional economics*. New York: Macmillan.

- Cook P. (2001). Regional innovation systems, clusters and the knowledge economy. *Industrial and Corporate Change*, 10 (4), 945-974.
- Cooke, P., Laurentis, C. D., Tödtling, F., Trippel, M. (2006). *Regional knowledge economies*. Chapter 10: Reflections on the Research and Conclusions for Policy, Edward Elgar, 1-35.
- Çakmak, E., Gümüş, S. (2005). Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: ekonometrik bir analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60 (1), 59-72.
- Çivi, E., Erol, İ., İnanlı, T., EROL, E. D. (2008). Uluslararası rekabet gücüne farklı bakışlar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 1-22.
- Demir, M., Sever, E. (2008). Kamu altyapı harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme (1980-2007). *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25 (2), 99-118.
- Demir, Ö. (1996). *Kurumcu iktisat*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Destefanis, S., Sena, V. (2005). Public capital and total factor productivity: new evidence from the Italian regions (1970–1998). *Regional Studies*, 39, 603-617.
- Diamond, P. A., Mirrlees, J. A (1973). Aggregate production with consumption externalities. *Quarterly Journal of Economics*, 87, 1-24.
- Dicken, P. (1998). *Global shift - the internalization of economic activity*. Third Edition, London: Paul Chapman Publishing.
- Dilsiz, S. (2009). *Sürdürülebilir ulusal kalkınma için "AB gelişmişlik kriterleriyle yerel sorgulama" ve üniversitelerin önemi*. İstanbul: TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu.
- Dinler, Z. (2005). *Bölgesel iktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 7. Basım.
- Dinler, Z. (2008). *Bölgesel iktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 8. Basım.
- Dixit, A. K., Stiglitz J. E. (1977). Monopolistic competition and optimum product diversity. *American Economic Review*, 67, 297-308.
- Doloreux, D. (2002). "What we should know about regional systems of innovation", *Technology in society*, 24:243-263.
- Donnelly, M. (2000). A radical scoring system for the European foundation for quality management business excellence model. *Managerial Auditing Journal*, MCB University Press, 15 (1-2), 8-11.

- Dosi, G. (1988), Innovation and the evolution of firms. *Technical Change and Economic Theory*, Edited by Giovanni Dosi, Christopher Freeman, Richard Nelson, Gerald Silverberg, Luc Soete, London and New York: Pinter Publishers.
- Dosi, G., Freeman, C., Nelson, R., Silverberg, G., Soete, L. (1988). *Technical change and economic theory*. London: Pinter Publishers.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2004). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, bölgesel gelişme özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara.
- DPT (2006). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013)*. Ankara.
- DPT (2008). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013), bölgesel gelişme özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara.
- Drucker, P. F. (1985). *Innovation and entrepreneurship: practice and principles*. New York: Harper & Row Publishers.
- Duffy-Deno T. K., Eberts, R. (1989). *Public infrastructure and regional economic development: a simultaneous equations approach*. No 8909, Working Paper from Federal Reserve Bank of Cleveland.
- Duranton, G. (2007). Testing for localization using micro-geographic data. *Review of Economic Studies*, 72(4), 1077–1106.
- Duranton, G., Puga, D. (2000). Diversity and specialisation in cities: why, where and when does it matter?. *Urban Studies*, 37, 533-555.
- Durgut, M., Akyos, M. (2001). Bölgesel inovasyon sistemleri ve teknoloji öngörüsü, teknoloji öngörüsü ve stratejik kalkınma planlama toplantısı, 24-26 Mayıs, Sabancı Üniversitesi.
- Dünya Bankası (World Bank) (2009). *World development report 2009: reshaping economic geography*. Washington, DC.
- Dünya Bankası (2006). *Social capital*. Washington, DC.
- Eceral, T. Ö. (2010). *Bölgesel gelişme kuram, politika ve uygulama alanlarında yaşanan gelişmeler ve geleceğe dönük yansımaları*. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Merkezi I. Arama Konferansı, 20-21 Eylül, Ankara.
- Eckey, H. F., Kosfeld, R. (2004). *New economic geography – critical reflections, regional policy implications and further developments*. Discussion Papers in Economics 65/04, University of Kassel, Institute of Economics.
- Ethier, W. J. (1982). National and international returns to scale in the modern theory of international trade. *American Economic Review*, 72(3), 389–405.

- Elçi, Ş. (2006). *İnovasyon: kalkınmanın ve rekabetin anahtarı*. Ankara: Nova Basın Yayın Dağıtım.
- Eraydın, A. (1994). Mekan organizasyonuna ilişkin değişen paradigmlar. *Toplum ve Bilim*, 64-65, Güz/Kış.
- Ercan, N.Y. (2000). *İçsel büyüme teorisi :genel bir bakış*.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf>, Erişim Tarihi: 1 Kasım 2007, ss.129-138.
- Erkan, H., (1987). *Sosyo-ekonomik bölgesel gelişme*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Erkan, H., (1995). “Bölgesel gelişme stratejileri ve Türkiye’nin bölgesel kalkınma politikası”. Gelişme İktisadı (Kuram, Eleştiri, Yorum), Editörler: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, İstanbul: Beta Yayınevi, birinci baskı.
- Erkut, H., Polat, S. (2004). Türk sanayi’nde verimlilik analizi için simülasyon Modeli. İ.T.Ü Yayınlanmamış Araştırma Projesi Raporu, İstanbul.
- Ertürk, H., Sam, N. (2009). *Kent ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Essletzbichler, J., Rigby, D.L. (2010), Generalized darwinism and evolutionary economic geography. *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*, Edited by: Ron Boschma and Ron Martin, Edward Elgar içinde, 43-61.
- Farrell, M. J. (1957). The measurement of productivite efficiency. *Journal of Royal Statistical Society*, 120, 253-281.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye*. Çevirenler: Bahar Bilgen-Bayram Şen, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.
- Filiztekin, A. (1998). *Convergence across industries and provinces in Turkey*. Koç University Working Paper, No.1998/08.
- Filiztekin, A. (2008). *Türkiye’de bölgesel farklar ve politikalar*. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Yayın No. TÜSİAD-T/2008-09/471.
- Fine, B. (2000). Endogenous growth theory: a critical assessment. *Cambridge Journal of Economics*, 24, 245-265.
- Fine, B. (2011). *Sosyal sermaye sosyal bilime karşı: Bin yılın eşiğinde ekonomi politik ve sosyal bilimler*. Çev.: Ayşegül Kars, İstanbul: Yordam Kitap.
- Freeman, C. (1987). *Technology policy and economic performance: lessons from Japan*. Londra: Frances Pinter.

- Freeman, C., Perez C. (1988). *Structural crises of adjustment, business cycles and investment behavior*. Editörler: Dosi, G., Freeman, C., Nelson, R., Silverberg, G., Soete, L., Technical Change and Economic Theory, London and New York: Pinter Publishers.
- Freeman, C., Soete, L. (1997). *The economics of industrial innovation*. London: Pinter.
- Freeman, C., Soete, L. (2003). *Yenilik iktisadı*. Çev. Ergün Türkcan, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Frenken, K., van Oort, F.G., Verburg, T. (2007). Related variety, unrelated variety and regional economic growth. *Regional Studies*, 41, 685–697.
- Fujita, M. (1988). A monopolistic competition model of spatial agglomeration: a differentiated product approach. *Regional Science and Urban Economics*, 18, 87-124.
- Fujita, M. (1989). *Urban economic theory: land use and city size*. Cambridge University Press.
- Fujita, M. (2010). The evolution of spatial economics: from Thünen to the new economic geography. *The Japanese Economic Review*, 61 (1), 1-32.
- Fujita, M., Krugman, P. (2004). The new economic geography: past, present and future. *Papers in Regional Science*, 83, 139-164.
- Fujita, M., Krugman, P., Venables, A. (2001). *The spatial economy: cities, regions and international trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Fujita, M., Thisse, J. F. (2002). *Economics of agglomeration: cities, industrial location and regional growth*. Cambridge University Press.
- Fukuyama, F. (2000). *Güven, sosyal erdemler ve refahın yaratılması*. Çev: Ahmet Buğdaycı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:370.
- Furubotn, E. G., Richter, R. (2005). *Institutions and economic theory: the contribution of the new Institutional economics*. Second edition, The University of Michigan Press.
- Garcia-Milà, T., McGuire, J., Porter, R.H. (1996). The effect of public capital in state-level production functions reconsidered. *Review of Economics and Statistics*, 78, 177-180.
- Gardiner B., Martin R., Tyler P. (2004). Competitiveness, productivity and economic growth across the european regions. *Regional Studies*, 38 (9), 1045-1069.
- Garretsen, H. Martin, R. (2010). Rethinking (new) economic geography models: taking geography and history more seriously. *Spatial Economic Analysis*, 5 (2), 1-46.

- Gertler, M. S. (2001). *Tacit knowledge and the economic geography of context or the undefinable tacitness of being (there)*. Nelson and Winter DRUID Summer Conference. Aalborg, Denmark.
- Gertler, M. S. (2010). Rules of the game: the place of institutions in regional economic change. *Regional Studies*, 44 (1), 1-15.
- Gezici, F., Hewings, G. J. D. (2004). "Regional convergence and the economic performance of peripheral areas in Turkey". The Applied Regional Science Conference, July.
- Ghali, H. K. (1998). Government size and economic growth: evidence from a multivariate cointegration analysis. *Applied Economics*, 31, 975-987.
- Giuliani, E., Bell, M. (2005). The micro-determinants of meso-level learning and innovation: Evidence from a Chilean wine cluster. *Research Policy*, 34, 47-68.
- Glaeser, E., Kolko, J., Saiz, A. (2001). Consumer city. *Journal of Economic Geography*, 1 (1), 27-50.
- Golany, B., Thore, S. (1997). The economic and social performance of nations: efficiency and returns to scale. *Socio-Economic Planning Sciences*, 31 (3), 191-204.
- Gordon, I.R., McCann, P. (2000). Industrial clusters: complexes, agglomeration and/or social networks?. *Urban Studies*, 37, 513-532.
- Göker, A. (1999). *İnovasyonun değişen ortam ve şartları hükümetlerin/devletin yeni rolü*. ODTÜ Bilim ve Teknoloji Politikaları Yüksek Lisans Programı Seminer Notu, <http://www.inovasyon.org/pdf/AYK.ODTUsem.99.pdf>, Erişim Tarihi: 20.08.2010.
- Gregory, D. (1994). *Geographical imaginations*. Blackwell, Cambridge Mass.
- Grootaert, C., Bastelaer, T. V. (2001). *Understanding and measuring social capital: a synthesis of findings recommendations from the social capital initiative*. The World Bank, Social Capital Initiative Working Paper, No:24.
- Grossman, G. M., Helpman, E. (1991). Quality ladders in the theory of growth. *Review of Economic Studies*, 58, 43-61.
- Grossman, G. M., Helpman, E. (1992). *Innovation and growth in the global economy*, Cambridge MA, MIT Press.
- Grossman, G. M., Helpman, E. (1995). *Technology and trade*. In Gene M. Grossman and Kenneth Rogoff, (eds.), *Handbook of International Economics*, Volume III, Amsterdam, Netherlands: North-Holland.

- Gürkan, C. (2007), Veblen, Schumpeter ve teknoloji. *Kurumsal İktisat* (Der) Eyüp Özveren, içinde, Ankara:İmge Kitabevi, 237-282.
- Güzel, S. (2009). AR-GE harcamaları ve vergi teşvikleri: belirli ülkeler karşısında Türkiye'nin durumu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (2), 29-48.
- Gwartney, J., R. Holcombe, Lawson, R. (1998). The scope of government and the wealth of nations. *Cato Journal*, 18 (2), 163-190.
- Halkos, G., Tzemeris, N. (2005). A DEA approach to regional development. *Munich Personal RePEc Archive MPRA Paper No.3992*.
- Harbison, C. F. Myers (1962). Education, manpower and economic growth. New York: Mc Graw Hill Book Company.
- Harmaakorpi, V. (2004). *Building a competitive regional innovation environment – the regional development platform method as a tool for regional innovation policy*. Helsinki University of Technology Lahti Center, Doctoral dissertation series 2004/1.
- Harrison, B., Kelley, M. R., Gant, J. (1996). Innovative firm behavior and local milieu: exploring the intersection of agglomeration, firm effects, and technological change. *Economic Geography*, 72, 233–258.
- Harvey, D. (1982). *Business policy and strategic management*. USA: Eastern Washington University.
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Helmsing, A. H. J. (2001). Externatilies, learning and governance: new perspectives on local economic development. *Development and Change*, 32, 278-280.
- Helpman, E., Krugman P. R. (1985). *Market structure and foreign trade: increasing returns, imperfect competition and the international economy*. Cambridge: MIT Press.
- Henderson, J. V. (1974). The sizes and types of cities. *American Economic Review*, 64 (4), 640–656.
- Henderson, J. (1999). Uneven crises: institutional foundations of East Asian economic turmoil. *Economy and Society*, 28 (3), 327-368.
- Hirsch, P. M., Lounsbury, M. (1996). Rediscovering volition: the institutional economics of Douglass C. North. *Academy of Management Review*, 21 (3), 872-884.

- Hirschman, A. O. (1958). *The strategy of economic development*. New Haven and London: Yale University Press.
- Holtz-Eakin, D. (1994). Public-sector capital and the productivity puzzle. *Review of Economics and Statistics*, 76, 12-21.
- Holtz-Eakin, D., Kao, C. (2003). *Entrepreneurship and economic growth: the proof is in the productivity*. Center for Policy Research, Syracuse University Mineo.
- Holtz-Eakin, D., Schwartz, A. (1995). Spatial productivity spillovers from public infrastructure: evidence from state highways. *International Tax and Public Finance*, 2, 459-468.
- Holtz-Eakin, D., Lovely, M. E. (1995). Scale economies, returns to variety, and the productivity of public infrastructure. *Regional Science and Urban Economics*, 26, 105-123.
- Hudson, R. (2006). The “new” economic geography?. S.Bagchi-Sen ve H.L.Smith (der.) içinde *Economic Geography, Past Present and Future*, Routledge.
- Hoover, E.M. (1948). *The location of economic activity*. New York: McGraw-Hill.
- Hotelling, H. (1929). Stability in competition. *Economic Journal*, 39, 41-57.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel kalkınma ve gelişme stratejileri*. Ankara:Nobel Yayın Dağıtım.
- Irmen, A., Thisse, J. F. (1998). Competition in multi-characteristics spaces: Hotelling was almost right. *Journal of Economic Theory*, 78, 76–102.
- Isard, W. (1956), *Location and space-economy: a general theory relating to industrial location, market areas, land use, trade and urban structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Işık, O. (1994), Mekanın politikleşmesi, politikanın mekanlaşması. *Toplum ve Bilim*, 64-65, Güz/Kış.
- İlhan, S. (2004). Girişimcilik ve sosyo-ekonomik süreçteki rolü. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi (DAUM) Dergisi*, 3 (1), 70-75.
- Jacobs. J. (1969). *The economy of cities*. Random House, NewYork.
- Jarrey, J., Poncet, S. (2011). Export sophistication and economic growth: Evidence from China. *Journal of Development Economics*, In Press, Corrected Proof, Available online 13 April 2011.

- Kaldor, N. (1970). The case for regional policies. *Scottish Journal of Political Economy*, 17, 337-348.
- Kaplinsky, R., Morris, M. (2000). *A handbook for value chain research*. International Development Research Centre, Brighton.
- Kara, M. (2008). *Bölgesel rekabet edebilirlik kavramı ve bölgesel kalkınma politikalarına yansımaları*. Ankara: DPT Yayın No: 2774, Uzmanlık Tezi.
- Karaca, O. (2004). *Türkiye’de bölgelerarası gelir farklılıkları:yakınsama var mı?*. Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2004/7, Ankara.
- Karagül, M. (2002). *Beşeri sermayenin iktisadi gelişmedeki rolü ve Türkiye boyutu*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayın No:37.
- Karagül, M. (2003). Beşeri sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 5, 79-90.
- Karagül, M., Akçay, S. (2002). Ekonomik büyüme ve sosyal sermaye: ampirik bir kanıt. *İktisat İşletme ve Finans*, Eylül Sayısı, 82-90.
- Karagül, M., DüNDAR, S. (2006). Sosyal sermaye belirleyicileri üzerine ampirik bir çalışma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 12, 61-78.
- Karagül, M., Masca, M. (2005). Sosyal sermaye üzerine bir inceleme. *AİBÜ- İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 37-52.
- Karahan, A., Özgür, E. (2009). *Hastanelerde performans yönetim sistemi ve veri zarflama analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karkazis, J., Thanassoulis, E. (1998). Assessing the effectiveness of regional development policies in Northern Greece using data envelopment analysis, *Socio-Economic Planning Sciences*, 32 (2), 123-137.
- Katz, M.L., Shapiro, C. (1985). Network externalities, competition and compatibility. *American Economic Review*, 75, 424-440.
- Kaya, A. A. (2006). İçsel büyüme kuramları. *İktisadi Kalkınma ve Büyüme* (Ed: E. Kutlu), Anadolu Üniversitesi Yayın No:1575, 291-307.
- Kaygalak, İ. (2011). *Postmodern eleştirilerin coğrafi düşünce ve yeni mekan kavranışları üzerine yansımaları*. Coğrafi Bilimler Dergisi, 9 (1), 1-10.
- Kecek, G. (2010). *Veri zarflama analizi: teori ve uygulama örneği*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kesici, S. (2006), Ekonomi ve kaos teorisi. *Journal of Istanbul Kültür University*, 2, 189-193.

- Keskin, H., Sungur, O. (2010). Bölgesel politika ekseninde yaşanan dönüşüm: Türkiye’de kalkınma planlarında bölgesel politikaların değişimi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 271-293.
- Kılınçaslan, İ. (2010). Kent ekonomisi. İstanbul: Ninova Yayınları.
- Kıran, B. (2008). *Kalkınmada öncelikli illerin ekonomik etkinliklerinin veri zarflama yöntemi ile değerlendirilmesi*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (1-4), 207-230.
- Klaassen, L. H. (1967). Social amenities in area economic growth. Manpower and Social Affairs Committee, 5. Series of Developing Job Opportunities, Paris: OECD Publications.
- Koo, J., Kim, TE (2009). When R&D matters for regional growth: A tripod approach. *Papers in Regional Science*, 88(4), 825-840.
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de AR-GE yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin var modeli ile analizi. *Journal of Yaşar University*, 20 (5), 3320-3330.
- Koutsoyiannis, A. (1987). *Modern mikro iktisat*. Çev: Muzaffer Sarımeşeli, Ankara: Teori Yayınları.
- Köse, S. (2007). Beşeri sermaye yatırımları ve iktisadi kalkınma. *Avrupa Birliği Yolunda Türkiye’de Eğitim ve Beşeri Sermaye* içinde, Editör: Oğuz Karadeniz, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Krugman, P. (1979). Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9, 469-479.
- Krugman, P. (1980). Scale economies, product differentiation, and the pattern of trade. *American Economic Review*, 70, 950-959.
- Krugman, P. (1984). *Import protection as export promotion*. içinde H. Kierzkowski, ed., Monopolistic Competition in International Trade, Oxford: Oxford University Press, 180-193.
- Krugman, P. (1986). *Strategic trade policy and the new international economics*. Cambridge: MIT Press.
- Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99, 483-499.

- Krugman, P. (1995). *Development, geography, and economic theory*. Cambridge: MIT Press.
- Krugman, P. (1998). Space: the final frontier. *Journal of Economic Perspectives*, 12 (2), 161-174.
- Kumral, N. (2004). Endüstriyel yerelleşme: Türkiye NUTS1 bölgeleri örneği. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 19 (215), 66-75.
- Kumral, N. (2008). *Bölgesel rekabet gücünü artırmaya yönelik politikalar*. Working Papers 0802, Ege University, Department of Economics
- Kumral, N., Değer, Ç. (2005). *Sanayi rekabet performansı endeksi, bölgesel gelişme stratejileri ve Akdeniz ekonomisi*. Türkiye Ekonomi Kurumu, 277-297.
- Laabas, B., Razzak, W. (2011). *Economic growth and the quality of human capital*. Unpublished, <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/28727/>, Erişim Tarihi: 13.02.2011.
- Latif, H. (2002). Kaos yönetimi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 17 (197), 29-39.
- Lehtonen, M. (2004). The environmental-social interface of sustainable development: capabilities, social capital, institutions. *Ecological Economics*, 49, 199-214.
- Levinson, J. (1993). Testing the import-as-market-discipline hypothesis. *Journal of International Economics*, 35, 1-22.
- Lichtenberg, R.M. (1960). *One tenth of a nation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lin, J. F., Nugent, J.B. (1995). Institutions and economic development. *Handbook of Development Economics* içinde, Volume III. Elsevier Science, 2303-2363.
- Lipsey, R. G. (1998). "Technology policies in neo-classical and structuralist-evolutionary models". *Science, Technology, Industry*, (22): 31-73.
- Lösch, A. (1954). *The economics of location*. New Haven, CT: Yale University Press; originally published in German in 1939.
- Lucas, R.E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-32.
- Lundvall, B. Å. (1988). Innovation as an interactive process: from user-producer interaction to national systems of innovation. Dosi, G.; Freeman, C.; Nelson, R.; Silverberg, G., Soete, L., *Technological Change and Economic Theory*, London and New York, Pinter.

- Lundvall, B. Å. (1992). Introduction. Lundvall, B.A. (ed) *National Systems of Innovation: towards a theory of innovation and interactive learning*, London:Pinter.
- Lundvall, B. Å. (2010). *National systems of innovation: toward a theory of innovation and interactive learning*. London & New York: Anthem Press.
- Lundvall, B.-Å., Johnson, B., Andersen, E.S., and B. Dalum (2002). National systems of production, innovation and competence building. *Research Policy*, 31, 213-231.
- Mankiw, N. G., Romer, D., Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, MIT Press, 107 (2), 407-437, May.
- Marshall, A. (1890). *Principles of economics*. New York: Prometheus Books.
- Martin, R. L. (1999). The new 'geographical turn' in economics: some critical reflections. *Cambridge Journal of Economics*, 23, 65-91.
- Martin, R. L. (2004). *A study on the factors of regional competitiveness*. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, European Commission.
- Martin, R. (2010). Roepke lecture in economic geography-rethinking regional path dependence: beyond lock-in to evolution. *Economic Geography*, 86 (1), 1-27.
- Martin, P., Ottaviano, G.I.P. (1999). Growing locations: industry location in a model of endogenous growth. *European Economic Review*, 43, 281-302.
- Martin, R., Peter, S. (2003). Deconstructing clusters: chaotic concept or policy panacea?'. *Journal of Economic Geography*, 1 (3), 5-35.
- Martin, R., Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6 (4), 395-437.
- Maskell, P., Malmberg, A. (1995). *Localised learning and industrial competitiveness*. Paper presented at the Regional Studies Association European Conference on 'Regional Futures' Gothenburg.
- Mathee, M., Naude, W. (2007). Export diversity and regional growth. United Nations University World Institute for Development Economics Research, Research Paper No. 2007/11.
- McCann, P. (2001). *Urban and regional economics*. New York: Oxford University Press.

- McCann, P., Sheppard, S. (2003). The rise, fall and rise again of industrial location theory. *Regional Studies*, 37 (6/7), 649-665.
- McCann, P., van Oort, F.G. (2009). Theories of agglomeration and regional economic growth: a historical review. In: R. Capello & P. Nijkamp (eds.), *Handbook of regional growth and development theories*. Cheltenham: Edward Elgar, 19-32.
- McDonald, J. F. (1997). *Fundamentals of urban economics*. NJ: Prentice-Hall.
- Meade, J. E. (1952). External economies and diseconomies in a competitive situation. *The Economic Journal*, 62 (245), 54-67.
- Meier, G. M., Rauch, J. E. (2000). *Leading issues in economic development*. Third edition New York: Oxford University Press.
- Metcalf, J.S., Foster, J., Ramlogan, R. (2006). Adaptive economic growth. *Cambridge Journal of Economics*, 30, 7-32.
- Mikkelsen, E. I. (2004). *New economic geography: an introductory survey*. NORUT Samfunnsforskning AS, Notat nr 1/2004, http://www.nfh.uit.no/dok/norut_notat_eirik_im_-_new_economic_geography_survey.pdf , Erişim Tarihi: 14.03.2009.
- Mills, E. S. (1972). *Studies in the structure of the urban economy*. Baltimore: Johns Hopkins Press for Resources for the Future.
- Munnell, A. H. (1990). How does public investment affect regional economic performance?. In: Munnell, A. (Ed.), *Is There a Shortfall in Public Investment*. Federal Reserve Bank of Boston, Boston MA, 69-103.
- Munnell, A. H. (1992). Policy watch infrastructure investment and economic growth. *Journal of Economic Perspectives*, 6 (4), 189-198.
- Musai, M., Mehrara, M., Fakhr, S. G. (2011). Relationship between education and economic growth (international comparison). *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 29, 26-32.
- Myrdal, G. (1959). *Economic theory and under-developed regions*. London: Gerald Duckworth.
- Nakamura, R. (1985). Agglomeration economics in urban manufacturing industries: a case of Japanese cities. *Journal of Urban Economics*, 17, 108-124.
- Nash, J. F. (1950). *Non-cooperative games*. Ph.D. Dissertation. Princeton University.
- Nelson, R. R., Winter, S. G. (1982). *An evolutionary theory of economic change*. Cambridge, MA: Belknap Press.

- Nijkamp, P. (2009). *Entrepreneurship, development, and the spatial context retrospect and prospect*. NU-WIDER Research Paper, World Institute for Development Economic Research.
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, D. C. (2005). *Understanding the process of economic change*. Princeton: Princeton University Press.
- North, D. C. (2010). *Kurumlar, kurumsal değişim ve ekonomik performans*. Çev: Gül Çağalı Güven, 2. Baskı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) (1997). *Trends in Regional Policies in OECD Countries- June 1993-June 1996*, Paris.
- OECD (1998a). *Regulatory reform and small and medium-sized enterprises (smes): interim report*. Paris.
- OECD (1998b). *Human capital investment- an international comparison*. Paris.
- OECD (2001a). *The well-being of nations: the role of human and social capital*. Paris.
- OECD (2001b). *OECD Territorial Outlook: Territorial Economy*. Paris.
- OECD (2005a). *Oslo manual*. 3rd edition.
- OECD (2005b). *Building competitive regions: strategies and governance*, Paris.
- OECD (2008), OECD Reviews of Regional Innovation: North of England, OECD Policy Brief, UK.
- Ohlin, B. (1933). *Interregional and international trade*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Oketch, M. (2005). Determinants of human capital formation and economic growth of African countries. *Economics of Education Review*, 25, 554-564.
- Olate, R. (2003). *Local institutions, social capital and capabilities: challenges for development and social intervention in Latin America*. Center For New Institutional Social Sciences Seminars, Washington University, October 29.
- Osorio, B. B., Pose, R. A. (2004). From R&D to innovation and economic growth in the EU. *Growth and Change*, 35 (4), 434-455.
- Ottaviano, G.I.P. (2003). Regional policy in the global economy: insights from new economic geography. *Regional Studies*, 37(6/7), 665-675.

- Örnek, İ., Kaplan, M. (2004). Dış ticaret ve kalkınma. içinde S. Taban ve.M. Kar (editörler), *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, Bursa: Ekin Kitabevi, 111-135.
- Özarslan, U. (1998). *Türk bankacılık sektörünün ölçek ekonomisi açısından incelenmesi (1978-1996)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özel, H. (2009). *Piyasa ütopyası*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Özveren, E. (2007). *Kurumsal İktisat*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Pack, H. Saggi, K. (2006). *Is there a case for industrial policy? a critical survey*. The World Bank Research Observer, 21 (2).
- Palivos, T., Wang, P. (1996). Spatial agglomeration and endogenous growth. *Regional Science and Urban Economics*, 26, 645–669.
- Pamukçu, T., Utku-İsmihan F. M. (2009). *Determinants of R&D decisions of firms in developing countries the case of Turkey*. Anadolu International Conference in Economics, Erişim Tarihi: 10.01.2011, <http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/PamukcuUtku-Ismihaneconanadolu2009.pdf>.
- Parr, J.B. (1999). Growth-pole strategies in regional economic planning: a retrospective view. Part 1: origins and advocacy. *Urban Studies*, 36, 1195–1216.
- Perez, C. (2009). The double bubble of the turn of the century: technological roots and structural consequences. *Cambridge Journal of Economics*, 33 (4), 779-805.
- Perroux, F. (1950). Economic space: theory and applications. *Quarterly Journal of Economics*, 64, 89-54.
- Pezzini, M. (2003). *Cultivating regional development: main trends and policy challenges in oecd regions*. OECD, Paris.
- Pio, A. (1993). İçsel büyüme teorisinde yeni gelişmeler nelerdir? bunlar gelişmekte olan ve piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan ülkeler açısından ne ölçüde uygulanabilir?. Çev: Nurcan Özkaplan, *Ekonomik Yaklaşım*, 4 (10), 109-136.
- Porter, M. E. (1998). *The competitive advantage of nations*. New York: Free Press.
- Porter, M. E. (2004). *Competitive advantage creating and sustaining superior performance*. Free Press.
- Porter, M. E. (2008). The five competitive forces that shape strategy. *Harvard Business Review*, January.
- Porter, M. E., Ketels, C., Delgado, M. (2007). The microeconomic foundations of prosperity: findings from the business competitiveness index. *WEF Global Competitiveness Report 2007-2008*.

- Pose, A. R. (2009). Do institutions matter for regional development?. *RSA Annual Conference: Understanding and Shaping Regions: Spatial, Social and Economic Futures*, Erişim Tarihi: 22.11.2009, <http://www.rsa-ls.ac.uk/events/2009/apr-leuven/papers/Rodriguez-Pose.pdf>.
- Potter, J. (2009). Evaluating regional competitiveness policies: insights from the new economic geography. *Regional Studies*, 43 (9), 1225-1236.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- PWC (PricewaterhouseCoopers) (2007)., *Which are the largest city economies in the world and how might this change by 2020?*. London PricewaterhouseCoopers: UK Economic Outlook.
- Quigley, J.M. (2001). The renaissance in regional research. *Annals of Regional Science*, 35 (2), 167–178.
- Ram, R. (1986). Government size and economic growth: a new framework and some evidence from cross section and time series data. *The American Economic Review*, 76 (1), 191-203.
- Ramlogan, R., Metcalfe, J.S. (2006). Restless capitalism: a complexity perspective on modern capitalist economies. in Garnsey, E. and McGlade, J. (Eds) *Complexity and Co-Evolution: Continuity and Change in Socio-Economics Systems*, Cheltenham: Edward elgar, 115-146.
- Richardson, H.W. (1978). *Regional and urban economics*. Hindsdale, IL: Dryden Press.
- Rivera-Batiz, L. A., Romer, P. M. (1991). Economic integration and endogenous growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 531-555.
- Rodrik, D. (2000). *Institutions for high quality growth: what they are and how to acquire them*. Studies in Comparative International Development, 35 (3).
- Rodrik, D (2009). Tek ekonomi çok reçete, küreselleşme kurumlar ve ekonomik büyüme. Ankara:Eflatun Yayınevi.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94, 1002-1037.
- Romer, P. M. (1987). Growth based on increasing returns due to specialization. *The American Economic Review*, 77 (2), 56-62.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98, 71-102.

- Romer, P. M. (1994). The origins of endogenous growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8, 3-22.
- Rosen, S. (1983) Specialization and human capital, *Journal of Labor Economics*, 1(1), pp. 43-49.
- Rossi-Hansberg, E., Wright, M. L. J. (2007). Urban structure and growth. *Review of Economic Studies*, 74(2), 597-624.
- Rupasingha, A., Goetz, S., Freshwater, D. (2006). The production of social capital in US countries. *The Journal of Social Economics*, 35, 83-101.
- Rutherford, M. (1995). The old and the new institutionalism: can bridges be built?. *Journal of Economic Issues*, 29, 443-451.
- Rychen, F., Zimmermann, J. (2008). Clusters in the global knowledge-based economy: knowledge gatekeepers and temporary proximity. *The Journal of the Regional Studies Association*, 42 (6), 767-776.
- Sabatini, F. (2005). “*The role of social capital in economic development investigating the causal nexus through structural equation models*”. University of Rome La Sapienza, Department of Public Economics, mimeo, Erişim tarihi: 15.05.2011 <http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0512/0512014.pdf>.
- Sala-i Martin, X. (1990). *Lecture notes on economic growth (II): five prototype models of endogenous growth*. <http://papers.nber.org/papers/w3564>, Erişim: 21.04.2010.
- Sala-i Martin, X. (2002). *15 years of new growth economics: what have we learnt?*. Central Bank of Chile Working Papers, No: 172.
- Sanlı, A. (1998). *Yeni içsel büyüme teorileri ve türkiye ekonomisinin büyüme dinamiklerinin analizi*. Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- Sarıdoğan, E. (2010). *Mikroekonomi ve makroekonomi düzeyinde küresel rekabet gücünü etkileyen faktörler ve stratejiler*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Saygılı, Ş., Cihan C., Yavan, Z. A. (2005). *Eğitim ve büyüme*. Türkiye İçin Sürdürülebilir Büyüme Stratejileri Konferansı, Tartışma Tebliği, TÜSİAD – Koç Üniversitesi, Ekonomik Araştırma Forumu, 123-179.
- Savaş, V. (2000). *İktisatın tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 4. Baskı.
- Schultz, T. W. (1971). *Investment in human capital-the role of education and research*. NewYork: The Free Press.
- Schultz, T. W. (1993). The economic importance of human capital in modernization. *Education Economics*, 1 (1), 13-19.

- Schumpeter, J. A. (1926). *Theorie der wirtschaftlichen entwicklung*. second edition München und Leipzig: Duncker & Humblot.
- Schumpeter, J. A. (1939). *Business cycles: a theoretical, historical, and statistical analysis of the capitalist process*. New York and London: McGraw-Hill.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi*. Çev: T. Akoğlu, İstanbul: Varlık Yayınları, 2. Baskı, 1968.
- Schumpeter, J.A. (1943), *Capitalism, socialism and democracy*, London: Allen and Unwin (originally published in the USA in 1942; reprinted by Routledge, London in 1994).
- Scott, A. J. (2006). Creative cities: conceptual issues and policy problems. *Journal of Urban Affairs*, 28, 1-27.
- Scott, A. J., Storper, M. (1987). High technology industry and regional development: a theoretical critique and reconstruction. *International Social Science Journal*, 112, 215-232.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 16. Baskı.
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *Quartely Journal of Economics*, 69 (1), 99-118.
- Soete, L., ter Weel, B. (1999). *Schumpeter and the knowledge-based economy: on technology and competition policy*. MERIT Working Paper, Maastricht: MERIT.
- Song, C. (2011). *The regional macroeconomic effects of public infrastructure in China*. <http://mars.gmu.edu:8080/handle/1920/6182>, Erişim Tarihi: 10.03.2011.
- Soukiazis, E., Antunes, M. (2011). Is foreign trade important for regional growth? empirical evidence from Portugal. *Economic Modelling*, 28 (3), 1363-1373.
- Soyak, A. (1995). Teknolojik gelişme: Neoklasik ve evrimci kuramlar açısından bir değerlendirme. *Ekonomik Yaklaşım*, 6 (15), 93-107.
- Spence, A. M. (1976). Product selection, fixed costs, and monopolistic competition. *Review of Economic Studies*, 43 (2), 217-35.
- Stokey, N. L. (1995). R&D and economic growth. *Review of Economic Studies*, 62 (3), 469-489.
- Stoneman, P. (1987). *The Economic Analysis of Technology Policy*. Oxford: Oxford University Press.

- Storper, M. (2010). Why does a city grow? specialisation, human capital or institutions?. *Urban studies*, 47 (10), 2027-2050.
- Sutter, R. (2010). The psychology of entrepreneurship and the technological frontier – a spatial econometric analysis of regional entrepreneurship in the United States. George Mason University, USA, Dissertation.
http://u2.gmu.edu:8080/handle/1920/5807, Erişim tarihi: 15.01.2011.
- Şenalp, M. G. (2007). Dünden bugüne kurumsal iktisat. *Kurumsal İktisat* (Der) Eyüp Özveren, içinde, Ankara:İmge Kitabevi, 45-92.
- Şimşek, M., Kadılar, C. (2010). Türkiye’de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), 115-140.
- Şiriner, İ., Doğru, Y. (2006). *Türkiye’de büyümenin ekonomi politiği, 1980 sonrası Türkiye ekonomisi üzerine bir inceleme*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Tarım, A. (2001). *Veri zarflama analizi: matematiksel programlama tabanlı görelî etkinlik ölçüm yaklaşımı*. Ankara: Sayıştay Başkanlığı Yayınları.
- Taylor, M. S. (1994). Once-off and continuing gains from trade. *Review of Economic Studies*, 61, 589-601.
- Taylor, M. S. (1999), Trade and trade policy in endogenous growth models. im J. Piggott and A. Woodland (eds.), *International Trade Policy and Pacific Rim*, Macmillan Press.
- Taymaz, E. (2001). *Ulusal yenilik sistemi, Türk imalat sanayiinde teknolojik değişim ve yenilik süreçleri*. Ankara: TÜBİTAK/TTGV/DİE.
- Tekeli, İ. (2010). *Mekansal ve toplumsal olanın bilgi bilim yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tekeli, İ. (2004). Küreselleşmenin dünyada bölgesel gelişme kuramında yaşanan paradigma değişmeleri. içinde *Türkiye Ekonomisi*, Gülten Kazgan’a armağan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeoğlu, M. (1993). *Sanayileşme ve teknoloji politikaları*. Türkiye Kalkınma Bankası Sanayi Yıllığı, Ankara.
- Thanassoulis, E., Portela, M. C., Allen, R. (2004). Incorporating value judgments in DEA. William W. Cooper, Lawrence M. Seiford, Joe Zhu (Ed.). *Handbook on Data Envelopment Analysis* içinde. USA: Kluwer Academic Publishers, 99-138.
- Thurow, L. (1970). *Investment in human capital, wadsworth series in labor economic and industrial relations*. USA: Wadsworth Publishing Company Inc.

- Tirole, J. (1988). *The theory of industrial organization*. Cambridge: The MIT Press.
- Torre, A., Rallet, A. (2005). Proximity and localisation. *Regional Studies*, 39 (1), 37-59.
- Torsvik, G., (2000). Social capital and economic development: a plea for the mechanisms. *Rationality and Society*, 12 (4), 251-276.
- TÜBİTAK (1996). Araştırma-geliştirme sistemi yapısı ve çerçevesi. Ankara.
- TÜSİAD (2002). *Türkiye’de girişimcilik*. Yayın No:TUSİAD-T/2002-12/340.
- TÜSİAD (2008). *Bölgesel inovasyon merkezleri: Türkiye için bir model önerisi*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Veblen, T. (1898). Why is economics not an evolutionary science?. Reprint, *Cambridge Journal of Economics*, 22 (4), (July 1998), 403-414.
- Ulucan, A. (2000). Şirket performanslarının ölçülmesinde veri zarflama analizi yaklaşımı: genel ve sektörel bazda değerlendirmeler. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18, 405-418.
- Venables, A. J. (1985). Trade and trade policy with imperfect competition: the case of identical product and free entry. *Journal of International Economics*, 29, 23-42.
- Venables, A. J. (1996). Equilibrium locations of vertically linked industries. *International Economic Review*, 37, 341-359.
- Vernon, R. (1960). *Metropolis 1985*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Weber, A. (1909). *Theory of the location of industries*. Chicago: University of Chicago Press.
- Whiteley, P. F. (2000). “Economic growth and social capital”. *Political Studies*, 48:3, pp. 443-466.
- Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism*. New York: The Free Press.
- Williamson, O. E. (1996). *Mechanisms of government*. New York: Oxford University Press.
- Witt, U. (2003). *The evolving economy: essays on the evolutionary approach to Economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Witt, U. (2006). *Evolutionary economics*. Papers on Economics and Evolution, No:0605, Max Planck Institute of Economics, Evolutionary Economics Group, Jena.

- Woo, YJ., Kim, E., Lim, J. (2011). The effects of education and R&D investments on regional growth. Erişim Tarihi:15.03.2011, www.prSCO2011.com/download.asp?filename=WKL_PRSCO.pdf.
- Woodhouse, A. (2006). Social capital and regional development in Australia: a case study. *Journal of Rural Studies*, 22 (1), 83-94.
- Woolcock, M. (2001). *The place of social capital in understanding social and economic outcomes*. The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being, International Symposium Report, Human Resources Development Canada (HRDC) and OECD, Chapter 5, pp. 65-88.
- Wu, S. Y., Tang, J. H., Lin, E. S., (2010). The impact of government expenditure on economic growth: how sensitive to the level of development?. *Journal of Policy Modeling*, 32 (6), 804-817.
- Yalçinkaya, M. H., Çılbant, C., Yalçinkaya, N. (2010). Son küresel kriz küreselleşmenin sonunu mu hazırlıyor?. *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi I, Bildiriler Kitabı*, 1626-1655.
- Yılmaz, Ş.E. (2010). *Dış ticaret kuramlarının evrimi*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Young, A. (1995). The tyranny of numbers: confronting the statistical realities of the East Asian growth experience. *Quarterly Journal of Economics*, 110, 641-680.
- Yıldırım, J, ÖCAL, N., Özyıldırım, S. (2004). "Income inequality and economic convergence in Turkey: A spatial effect analysis". *17th ERSA Regional Science Summer Institute Conference Proceedings*, Split-Croatia.
- Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş kapitalizmin mekansal örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yun, Y. B., Nakayama, H., Tanino, T. (2004). Continuous optimization a generalized model for data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 157 (1), 87-105.

Ek 1. Analizde Kullanılan Veriler

2004 Yılı Verileri

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
TR10	3521	26909	936599	36834410	11481	11383917	393	3151	7,8	2049	878	558	16	1490	2015
TR21	514	1248	64069	430729	9164	1412531	7	24	7,72	330	119	50	176	136	201
TR22	541	1865	249304	226121	6474	1571381	15	50	3	376	79	49	258	84	199
TR31	1045	4959	426459	4110487	9385	3575182	52	412	6,4	671	228	124	113	386	546
TR32	945	3537	281585	1529279	7600	2575043	6	117	1,62	661	131	101	378	206	361
TR33	1004	1998	147650	784169	5722	2986951	12	127	4,86	753	139	73	502	183	320
TR41	1051	3629	584061	5663070	9852	3215469	51	540	11,86	689	232	98	221	436	395
TR42	736	2303	412188	4375280	10320	2899695	31	137	9,21	422	198	96	90	263	382
TR51	1155	11065	574065	2227510	9934	4261956	94	566	6,12	527	329	287	41	275	838
TR52	578	1485	176703	333432	5494	2287956	12	191	7,51	404	86	59	220	128	231
TR61	799	4968	225619	566218	8475	2473082	16	44	1,35	484	160	122	242	129	429
TR62	881	3398	315035	1323442	5802	3558522	10	93	4,81	570	177	84	223	200	458
TR63	584	1624	507854	861677	4524	2787420	0	46	2,4	382	105	60	170	123	290
TR71	402	849	102363	78688	5209	1566548	3	24	5,73	283	56	34	209	47	146
TR72	537	1565	198694	664487	5157	2379778	10	269	4,93	349	106	46	201	118	218
TR81	309	567	101546	106024	7475	1020070	0	10	0,95	197	66	26	97	86	126
TR82	183	388	63368	38346	5897	788287	1	5	2,89	117	37	16	67	33	83
TR83	1041	1718	174251	162496	5037	2840251	10	32	2,66	710	147	67	575	119	347
TR90	1096	1441	551225	1037621	5032	2740162	7	13	1,59	673	184	80	680	92	324
TRA1	393	609	131558	15609	4243	1183299	1	0	0,57	242	50	26	277	15	102
TRA2	299	481	47091	60232	2992	1145541	0	0	0,38	190	43	14	189	15	95
TRB1	365	876	161510	140918	4372	1669627	0	8	0,76	188	91	33	128	51	185
TRB2	355	789	169214	26017	2727	1958206	0	0	0,46	206	53	19	190	31	135
TRC1	472	1427	111331	1319472	3860	2155168	7	133	3,23	308	81	57	101	136	235
TRC2	485	1115	358798	49416	3430	2905880	0	6	1,15	293	67	22	195	65	225
TRC3	341	646	74283	197447	2701	1860846	0	4	0,42	195	53	14	155	38	148

A: İstihdam (Bin kişi), B: Girişimcilik, C: Kamu Yatırımları (Bin TL), D: İhracat (Bin \$), E: Kişi Başına GSKD, F: Nüfus, G: Patent, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, J: İlköğretim (Bin kişi), K: Ortaöğretim (Bin kişi), L: Yükseköğretim Mezunu istihdam (Bin kişi), M: Tarım (Bin kişi), N: Sanayi (Bin kişi), O: Hizmetler Sektöründe istihdam (Bin kişi)

2005 Yılı Verileri

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
TR10	3708	30905	1769925	41716339	12902	11753343	461	3461	7,8	2113	934	613	15	1582	2111
TR21	529	1533	100708	435809	10734	1427382	26	37	7,72	314	135	62	133	150	247
TR22	549	2091	261076	290803	7455	1578987	0	25	3	382	92	49	251	93	205
TR31	1059	5145	527533	4645381	10541	3628168	80	455	6,4	652	248	137	113	386	561
TR32	915	4443	270539	1818786	8453	2589989	21	175	1,62	634	152	94	333	202	379
TR33	936	2170	197441	866327	6787	2970956	27	200	4,86	666	153	80	390	209	337
TR41	1113	5083	594613	6034762	11482	3264804	57	636	11,86	698	266	131	169	491	452
TR42	804	2762	735070	6130623	11785	2947592	37	155	9,21	482	199	101	108	285	412
TR51	1216	13630	816127	2645499	11117	4327959	140	575	6,12	540	362	301	45	296	875
TR52	559	1684	603330	483013	6282	2252517	13	241	7,51	367	102	75	161	120	278
TR61	808	6375	302169	523783	9738	2468812	14	71	1,35	494	168	119	198	139	471
TR62	895	3646	428628	1504572	6675	3573081	12	119	4,81	538	196	108	194	213	487
TR63	706	1921	376176	976007	5144	2805852	4	53	2,4	462	113	62	233	156	316
TR71	414	1034	173423	87252	5965	1536933	8	22	5,73	272	64	46	188	59	166
TR72	593	1627	280206	730851	5827	2351004	9	327	4,93	376	123	63	181	145	267
TR81	358	832	151643	128596	8877	1018872	3	9	0,95	228	73	32	120	94	144
TR82	190	416	125307	68635	6240	768777	0	8	2,89	117	43	17	81	31	79
TR83	984	1858	360833	199830	5815	2801788	9	41	2,66	678	137	68	522	126	337
TR90	1088	1760	1134682	1620197	6129	2650212	9	20	1,59	651	204	99	621	103	364
TRA1	365	744	185021	22774	4606	1144609	1	0	0,57	235	57	23	240	17	107
TRA2	312	599	107740	72600	3427	1142905	1	0	0,38	197	45	19	191	17	103
TRB1	356	1044	165064	170208	5100	1645298	5	8	0,76	185	82	38	135	53	169
TRB2	362	754	245519	59107	3159	1958649	1	2	0,46	212	54	20	195	38	129
TRC1	474	1681	175735	1679257	4524	2189326	18	157	3,23	314	71	60	90	163	221
TRC2	477	1443	450104	89742	3756	2931367	3	10	1,15	298	65	31	160	71	245
TRC3	296	878	401858	472395	3391	1881967	1	2	0,42	163	66	32	86	45	165

A: İstihdam (Bin kişi), B: Girişimcilik, C: Kamu Yatırımları (Bin TL), D: İhracat (Bin \$), E: Kişi Başına GSKD, F: Nüfus, G: Patent, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, J: İlköğretim (Bin kişi), K: Ortaöğretim (Bin kişi), L: Yükseköğretim Mezunu istihdam (Bin kişi), M: Tarım (Bin kişi), N: Sanayi (Bin kişi), O: Hizmetler Sektöründe istihdam (Bin kişi)

2006 Yılı Verileri

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
TR10	3808	34257	2263082	47012604	14914	12134759	587	3971	7,8	2141	966	653	14	1577	2218
TR21	525	2206	126866	514226	12504	1442389	24	27	7,72	325	126	61	111	159	255
TR22	550	2319	222560	330801	8248	1586630	11	36	3	387	92	49	262	82	205
TR31	1104	5757	486576	5448572	12099	3681939	69	521	6,4	644	261	175	117	366	622
TR32	891	5506	334971	2109996	9868	2605023	21	206	1,62	613	158	99	290	205	396
TR33	961	2602	251893	1006101	8048	2955045	15	142	4,86	679	158	80	369	238	354
TR41	1114	5575	653573	7747692	13509	3314895	62	726	11,86	671	283	146	161	516	438
TR42	861	3460	694339	7994704	13862	2996280	63	200	9,21	523	209	108	116	332	414
TR51	1283	14164	900384	3596924	13047	4394983	116	769	6,12	549	384	337	45	334	904
TR52	569	1832	579322	583064	7115	2217627	11	306	7,51	364	116	73	158	119	293
TR61	888	6642	314759	573438	11110	2464550	23	88	1,35	571	175	111	260	135	493
TR62	958	4064	387757	1734063	7661	3587699	28	112	4,81	564	206	137	208	222	529
TR63	714	1941	400423	1221560	5629	2824407	10	66	2,4	453	114	75	227	162	325
TR71	428	1008	170656	125977	6705	1507878	4	18	5,73	283	77	41	179	70	179
TR72	546	1885	336847	782315	6683	2322577	24	398	4,93	321	133	73	122	135	289
TR81	371	1119	283819	183084	10247	1017674	1	14	0,95	233	74	36	130	89	151
TR82	286	420	290732	75983	6906	749750	1	14	2,89	187	52	22	168	29	90
TR83	951	1880	426300	239656	6794	2763845	2	72	2,66	630	150	76	446	152	353
TR90	1046	1984	800689	1413289	7004	2563215	6	46	1,59	611	185	118	552	122	372
TRA1	331	679	194869	21738	5416	1107184	0	4	0,57	192	71	31	171	27	133
TRA2	306	523	123072	82725	3867	1140274	0	1	0,38	175	47	21	176	18	112
TRB1	397	1074	166657	220051	5583	1621323	1	8	0,76	218	90	41	163	56	178
TRB2	378	750	258846	87299	3392	1959091	2	3	0,46	219	50	20	209	36	133
TRC1	449	1552	198097	1890026	5098	2224026	12	169	3,23	318	59	39	92	164	193
TRC2	447	1290	279322	112799	4183	2957078	4	13	1,15	282	71	37	111	75	262
TRC3	260	733	393785	420578	4159	1903328	2	3	0,42	142	65	34	52	46	162

A: İstihdam (Bin kişi), B: Girişimcilik, C: Kamu Yatırımları (Bin TL), D: İhracat (Bin \$), E: Kişi Başına GSKD, F: Nüfus, G: Patent, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, J: İlköğretim (Bin kişi), K: Ortaöğretim (Bin kişi), L: Yükseköğretim Mezunu istihdam (Bin kişi), M: Tarım (Bin kişi), N: Sanayi (Bin kişi), O: Hizmetler Sektöründe istihdam (Bin kişi)

2007 Yılı Verileri

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
TR10	3847	20545	2 862 647	59645232	16.799	12573836	787	4548	7,8	2396	1074	786	12	1549	2287
TR21	525	800	189699	657993	13.733	1458114	47	59	7,72	348	141	70	111	174	241
TR22	592	708	218585	413561	9.624	1594441	8	73	3	424	114	62	266	102	224
TR31	1202	3624	428 953	6431020	13.384	3739353	135	589	6,4	720	338	264	111	374	717
TR32	868	2164	397199	2667834	10.496	2620452	39	200	1,62	621	205	112	248	179	441
TR33	909	975	301237	1265658	9.079	2939517	84	194	4,86	667	182	94	332	237	340
TR41	1142	2693	550193	9637382	15.231	3368502	100	744	11,86	747	327	153	181	528	433
TR42	883	2026	625836	9494409	15.029	3048651	74	270	9,21	569	269	142	127	332	425
TR51	1331	6504	1 002 094	4240969	14.471	4466756	248	741	6,12	631	455	409	40	359	932
TR52	630	1032	525479	820788	8.124	2185131	40	348	7,51	451	147	81	189	128	313
TR61	922	2940	390287	834991	12.351	2460321	38	107	1,35	635	204	120	285	140	497
TR62	1023	2021	530101	2058558	8.569	3602588	78	141	4,81	703	290	170	242	233	547
TR63	707	1035	483735	1527909	6.497	2843518	17	56	2,4	522	148	78	214	173	320
TR71	412	565	215628	186014	7.722	1481248	10	30	5,73	291	95	46	154	65	192
TR72	573	1022	401528	1034959	7.801	2295679	27	487	4,93	373	165	85	150	142	281
TR81	358	410	208496	246594	10.523	1016484	2	7	0,95	253	76	34	140	84	134
TR82	263	247	240324	138455	7.756	732790	5	6	2,89	176	50	26	141	29	91
TR83	1000	942	454834	337644	7.514	2728183	24	75	2,66	699	180	117	458	164	378
TR90	1010	1115	910258	1712082	7.880	2488652	19	17	1,59	635	216	113	510	120	380
TRA1	299	374	239311	29486	6.137	1075088	12	5	0,57	173	79	36	133	30	136
TRA2	298	202	134635	154047	4.125	1137671	1	4	0,38	184	41	20	194	15	89
TRB1	413	607	221047	239550	6.297	1598897	23	14	0,76	263	118	47	168	57	188
TRB2	372	430	192500	199712	3.814	1959535	2	0	0,46	252	69	28	171	43	158
TRC1	465	1031	193817	2489866	5.403	2261242	17	210	3,23	413	73	32	120	167	179
TRC2	445	890	253815	170087	4.441	2983813	6	21	1,15	326	83	47	111	76	258
TRC3	251	448	435268	627384	4.426	1925794	1	6	0,42	204	56	25	60	44	147

A: İstihdam (Bin kişi), B: Girişimcilik, C: Kamu Yatırımları (Bin TL), D: İhracat (Bin \$), E: Kişi Başına GSKD, F: Nüfus, G: Patent, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, J: İlköğretim (Bin kişi), K: Ortaöğretim (Bin kişi), L: Yükseköğretim Mezunu istihdam (Bin kişi), M: Tarım (Bin kişi), N: Sanayi (Bin kişi), O: Hizmetler Sektöründe istihdam (Bin kişi)

2008 Yılı Verileri

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	Reel Büyüme Oranı % (2004-2008)
TR10	3923	17876	3203329	73503523	18689	12697164	1057	4360	7,8	2395	1078	909	14	1574	2335	16,7
TR21	544	741	242996	745783	15682	1502358	56	53	7,72	350	153	100	110	188	246	22,4
TR22	550	627	320552	502785	11528	1605067	22	69	3	396	119	64	210	116	224	24,9
TR31	1171	3094	464379	7823319	14817	3795978	122	551	6,4	671	328	310	88	369	715	12,1
TR32	897	1862	402473	2979424	11626	2674760	35	175	1,62	644	207	127	245	184	467	9,3
TR33	873	925	335658	1487663	10575	2914110	73	201	4,86	653	175	98	309	231	333	27,3
TR41	1151	2352	716805	11773501	16630	3442871	160	739	11,86	721	362	186	152	490	509	18,7
TR42	965	1862	768686	11561708	16990	3136555	100	292	9,21	627	273	160	165	340	460	17,3
TR51	1352	5484	467316	5361209	16136	4548939	269	776	6,12	608	471	444	27	346	980	15,0
TR52	729	1012	474127	1029605	9239	2200013	69	377	7,51	543	146	99	243	165	322	17,7
TR61	943	2702	555259	1002109	13236	2514175	40	161	1,35	676	199	128	318	142	484	9,5
TR62	998	1853	539910	2379890	9431	3629227	42	181	4,81	719	265	161	248	229	521	15,3
TR63	725	974	441942	2148378	7605	2907289	21	85	2,4	564	158	77	210	197	319	19,1
TR71	359	536	297423	244680	8696	1492804	19	40	5,73	243	82	57	98	69	193	17,3
TR72	572	903	380307	1175176	8726	2299704	35	527	4,93	393	153	76	163	142	266	18,7
TR81	392	358	158480	525914	11187	1020767	11	10	0,95	272	77	33	182	82	128	7,6
TR82	276	226	151854	291036	8551	737308	1	16	2,89	193	52	27	137	43	97	2,8
TR83	1008	820	547484	619387	8855	2719954	28	78	2,66	708	165	111	501	155	352	22,6
TR90	1071	881	733566	1777584	9042	2507387	26	47	1,59	690	233	105	547	144	380	24,8
TRA1	345	294	226429	40019	7071	1061287	7	5	0,57	207	85	43	175	32	138	17,7
TRA2	315	211	133504	138887	4613	1140575	1	4	0,38	213	34	16	221	16	78	12,4
TRB1	413	508	281634	301591	7066	1623891	12	15	0,76	281	122	46	137	75	201	16,3
TRB2	364	489	226576	222271	4379	1994165	0	1	0,46	249	85	33	125	50	191	15,9
TRC1	530	957	251569	3320071	5888	2318281	31	242	3,23	450	89	35	170	175	186	9,9
TRC2	464	963	275322	239536	4770	3067052	30	23	1,15	354	80	36	155	78	230	0,8
TRC3	264	493	449934	830746	4882	1965419	1	7	0,42	210	55	20	68	51	144	28,1

A: İstihdam (Bin kişi), B: Girişimcilik, C: Kamu Yatırımları (Bin TL), D: İhracat (Bin \$), E: Kişi Başına GSKD, F: Nüfus, G: Patent, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, J: İlköğretim (Bin kişi), K: Ortaöğretim (Bin kişi), L: Yükseköğretim Mezunu istihdam (Bin kişi), M: Tarım (Bin kişi), N: Sanayi (Bin kişi), O: Hizmetler Sektöründe istihdam (Bin kişi)

Ek 2. Düzey-2 Bölgelerini Oluşturan İllerin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı
TR10	İstanbul
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR31	İzmir
TR32	Aydın, Denizli, Muğla
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR51	Ankara
TR52	Konya, Karaman
TR61	Antalya, Isparta, Burdur
TR62	Adana, Mersin
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Fatih KONUR

Doğum Tarihi: 26/08/1980

Yabancı Dil: İngilizce, ÜDS-2007 Güz, 83.750

Öğrenim Durumu:

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	İktisat Bölümü	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2004
Yüksek Lisans	İktisat Anabilim Dalı	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2006
Doktora	İktisat Anabilim Dalı	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2011

Yüksek Lisans Tezi Başlığı ve Tez Danışmanı :

“Ortak Para Biriminin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Türkiye – Avrupa Birliği Örneği”,
Danışman : Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KOTİL

Doktora Tezi Başlığı ve Tez Danışmanları :

“Yeni Yaklaşımlar Çerçevesinde Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Analizi”,
Danışmanlar: Prof. Dr. Uğur ESER – Doç. Dr. Seyit KÖSE

Görevler:

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Arş. Gör.	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2004-

İdari Görevler :

Abant İzzet Baysal Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Sekreterliği
2005-2010

Üyelikler :

Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Merkezi

Çalıştığı Konular :

Yeni Ekonomik Coğrafya, Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Kalkınma Ajansları,
Ulusal/Bölgesel Yenilik Sistemleri, Türkiye Ekonomisi, Ekonomik ve Parasal Birlik,
Avrupa Birliği.

ESERLER

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler :

A1. ÖZAKTAŞ, F. D., KONUR, F. (2011), “Female Labour Force Participation and Crude Birth Rate in 1980-2008 Period: Evidence from Turkey”, Middle Eastern Finance and Economics, Issue 10, pp. 101-110.

A2. AKDEMİR, S., KONUR, F. (2010), "Development of Foreign Trade in Turkey (1996-2008)", International Research Journal of Finance and Economics, Issue 39, pp. 86-96.

A3. KOTİL, E., KONUR, F. (2010), "The Relationship between Growth and Foreign Trade in Turkey: A Granger Causality Approach (1989-2007)", Middle Eastern Finance and Economics, Issue 6, pp. 32-40.

A4. KOTİL, E., KONUR, F., ÇAKICI, K. (2009), "Assessment of the Euro Zone According to the Criteria of the Theory of Optimum Currency Areas", International Research Journal of Finance and Economics, Issue 27, pp. 29-39.

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler :

B1. ÖZAKTAŞ, F. D., KONUR, F. (2011), "Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımında Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Uygulama Örnekleri", İkinci Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi (EconAnadolu 2011) Kriz Sonrası Dinamikler, Anadolu Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, 15-17 Haziran, Eskişehir.

B2. KONUR, F., ÇAKICI, K. (2011), "Avro Alanı’nın Borç Krizi ve Geleceği: Optimum Para Alanları Teorisi Çerçevesinde Bir Değerlendirme", İkinci Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi (EconAnadolu 2011) Kriz Sonrası Dinamikler, Anadolu Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, 15-17 Haziran, Eskişehir.

B3. ENGİN, F., KONUR, F. (2010), "Sanayileşmede Bölgesel Politikaların Gelişimi ve Bu Gelişimde Kalkınma Ajanslarının Rolü ve İşlevi", Uluslararası Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, Bozok Üniversitesi, Çankaya Üniversitesi ve Baia Mare North University, Yozgat, 07-09 Ekim.

B4. KONUR, F., ÇAKICI, K. (2010), "Küresel Krizin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye’deki Mevcut Durum ve Çözüm Önerileri", Uluslararası Sempozyum V, Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve University of Finance and Management in Bialystok (Polonya), 27-29 Mayıs, Erdek, Balıkesir.

B5. KÖSE, S., KONUR, F. (2010), "Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Farkların Azaltılmasındaki Rolü ve Etkililiği: Ülke Deneyimlerinin Karşılaştırılması", Uluslararası İstanbul İktisatçılar Zirvesi II, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ve İstanbul İktisatçılar Derneği, 13-14 Mayıs, İstanbul.

B6. KONUR, F. (2008), "The Macroeconomic Analysis Of The Transition Period Of The Commonwealth Of Independent States", 1th International Conference on Social Sciences (ICSS), Organized By Social Sciences Research Society (SOSRES), August 21-22, Izmir, Turkey.

B7. KONUR, F. (2008), "The Effects of the Euro on the European Monetary Union, the Turkish Economy and the Foreign Trade", International Economic Association (IEA) 15th World Congress, June 25-29, Istanbul, Turkey.

B8. KONUR, F., DAĞISTAN, N. (2008), "Dışa Açık Ekonomilerin Dünya Sanayi Coğrafyasındaki Performanslarının Analizi (1980-2005)", Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Gelişmekte Olan Piyasalar Sempozyumu, Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve University of Finance and Management in Bialystok (Polonya), 24-27 Nisan.

B9. KOTİL, E., KONUR, F., ÖZGÜR, H. (2007), "Körfez Depreminin Ekonomik Etkileri", 3. Uluslararası Deprem Sempozyumu, Kocaeli, 22-24 Ekim.

C. Ulusal kitaplarda yazılan bölümler :

C1. KONUR, F. (2008), "Avrupa Ekonomik Entegrasyonuna Kısa Bir Bakış: Avro Örneği", Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği: Entegrasyon, Kimlik ve Güvenlik, Editörler: Rasim Özgür DÖNMEZ ve Gökhan TELATAR, Ankara: Phoenix Yayınevi, Temmuz, ss.231-257.

D. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler :

D1. KOTİL, E., ERYİĞİT, M., KONUR, F. (2009), "Türkiye ve Avrupa Birliğinde CO₂ Emisyonu ve Gelir İlişkisi", Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 20, Sayı 73, ss.55-67.

E. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler:

E1. ÖZAKTAŞ, F. D., KONUR, F. (2010), "İşgücü Piyasasında Krizle Değişen Topuk Sesleri", 2. Ulusal İktisat Sempozyumu, Küresel Kriz ve İşsizlik, Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü, Ankara, 2-3 Aralık.

E2. ÇAKICI, K., KONUR, F. (2010), "Küresel Kriz ve İşsizlikle Mücadelede Yapısal Reformlar: Farklı Ülke Deneyimlerinin Karşılaştırılması", 2. Ulusal İktisat Sempozyumu, Küresel Kriz ve İşsizlik, Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü, Ankara, 2-3 Aralık.

E3. KONUR, F. (2010), "Evrimsel İktisat ve Teknolojik Yenilikler", II. Genç Bilim Adamları Sempozyumu, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 17-20 Mayıs, Ankara.

E4. KOTİL, E., KONUR, F. (2009), "Doğu Karadeniz Bölgesinde İhracat-Büyüme İlişkisi", Türkiye Ekonomi Kurumu 15. Ulusal İktisat Sempozyumu, 8-9 Ekim, Zonguldak.

E5. KONUR, F. (2008), "Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesine Kısa Bir Bakış", 1. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı, Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği, İzmir, 11-12 Eylül.

E6. AKDEMİR, S., KONUR, F. (2008), "Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi (2000-2007)", İzmir İktisat Kongresi Anısına 2. Ulusal İktisat Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 20-22 Şubat.

F. Devam eden çalışmalar:

F1. ESER, U., KÖSE, S., KONUR, F. (2011), "Türkiye'de Bölgesel Gelişmişlik Farkları: Düzey-2 Bölgeleri Üzerine Bir Veri Zarflama Analizi Uygulaması", I. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, Fırat Kalkınma Ajansı ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği, Malatya, 22-23 Eylül.